

TRIBUNE OF SOCIAL SCIENCES IN XINJIANG

شەھەرلەر ئىجتىمائىي پەنلەر مەركىزى

新疆社科论坛

2014 3

نوزہ حمدت لیکن بیگانہ سکت جسم ناما حیران
 دوہ باش چککم چکنی زہ باز شوٹے نے حیران
 فاطمان بیگان کوڑنگہ ہے جوہر تہنک شولہ سی بولہ
 نانی تازہ چھارماق زہ ختم پسدن بارمہ دورنمکان
 زہ ناش تہتہ نسمی زہ تم قلکاک شوٹہ قانورمن
 نرگانہ باغلیے نانی باہر باغلیے ڈپنی نوربان
 برلاوہ شہ کور کج وہ شہ سی خوشی سہنی داعی
 خروہ حلی ناشند ازہ کورنگہ کت قانور حیران
 سزہ کھرنی تہنسن بربر برین باہر مدی غوی حیرت
 رحولہ زہ شلارگینی زہ یسہم کو لہم ناما چھسان
 زہ سن قانوم برین باہر تہ زہ مانی رنگل زہ سی ساتی
 قودہ وہ ڈرنی خوش توکم وہ فاسرہ زہ برسی ہوڈران
 قفا سزہ زہ مان حلی زہ ماندا وہ فابولناغیے
 وہ فانہ حلی بولارمن کہ رتہ فاسرہ زہ زور نادان
 خوشا برہر ہرچہ مدی سزہ تولا سلکدہ چہ مانہ
 زہ زہ حلی زہ ناما غرمدہ کو لورمن مالہ صافان
 قنادہ برہدہ سائلغی سولہ ناقص بارقوق توت
 کی نولہ کلکدہ زہ کور لارنگہ کرسائل ڈوگر سولان
 جہان چکر شہنک خن یوقینو باری کی ساندور
 زہ زہ کج ڈوگر کور کج جہان باروقین بیکسان
 زہ زہ نوری خوش توکم شہ کدہ شہسی باروق
 ڈوگر شہ کج تو ناما خوشکل ڈوگر زہ مان تولا نامان

برلاوہ شہی ناما برتھون رنگدہ کت کور شہس ہوڈران
 قونڈہ کت ہر زہ مان برکورنگہ کت ڈاودا سگرردان
 زہ زہ حور لالہ غابہ لیرتہ دہ شہتہ کت غایت
 زہ زہ داہرہ تو ناما غرمدہ لارست ہرچہ کت پامان
 قونوم وہ پچور قونوم رہ پچور پنجم غرمانا کو باغرم چاکت
 تسلیم لائو تہم یہمال شہم نفعان ہر شہ کت مان
 زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ
 زہ لکوب زہ سامان قونومیلی زہ پچور سہ حیران
 قفانمہنہ کت غولکن ہر شہ کت جہان رنگل
 زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ زہ
 باشم ختم تہ شہن پارتہ ہنم جہر قونمہن یارہ
 کونول بویارہ غر چارہ ناما غرمانا مین نمکان
 کونوم نہ طبع بونوم نہ طبع پنجم نہ زہ حلی مانہ طبع
 زہ حودہ طبع زہ ہر حودہ طبع تہ پچہ بونہنہ تی بہمان
 ماگانہ یارہ زہ حودہ م ماگانہ دو ستونہ مر حودہ م
 ماگانہ چارہ زہ حودہ م ماگانہ سہ ہر زہ نامان
 حرم نہ حوالے تہ با حرمین حرم نامہ سہ سہ ہر گانہ حرمین
 حرم نہ طبع دورے نامہ حرمین قارہ کولہ بی نہ زہ ان
 ذلک زہ حرمین زہ مان زہ حرمین دن زہ حرمین کونہ زہ حرمین
 فاسپان حرم سہ حرمین ان حقیقت کن شہوہ رس جان
 زہ زہ ای بولہ ہنہت کونہ کونہ کونہ کونہ کونہ کونہ
 زہ زہ بولہ سونہت کونہ کونہ کونہ کونہ کونہ کونہ

ش ئۇ ئا ر ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكىلەر
بىرلەشمىسىنىڭ نەشر ئەپكارى

شېھناز ئىجتىمائىي پەن مۇسبىرى

قوش ئايلىق ئىلمىي ژۇرنال

2014 - يىللىق 3 - سان

ئومۇمىي 127 - سان

بۇ سائىدا

سىياسىي نەزەرىيە

- توغرا ئۆگىنىش ئىستىلى ھەققىدە لىۋ يۈنشەن (5)
 ئاممىۋى لۇشىەننىڭ ماھىيىتى ۋە مەزمۇنى توغرىسىدا
 مەمەت زۇنۇن ئابدۇكېرىم (11)

قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى

- قورامغا يەتمىگەنلەرگە قارىتىلغان تەربىيەنى كۈچەيتىش ۋە ئۇلارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشنىڭ
 ئالدىنى ئېلىش توغرىسىدا ئايگۈل ئابدۇراخمان (14)

ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش

- تېرىلغۇ يەرلەردىن پايدىلىنىش ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىيات مۇتەللىپ مۇھەممەت (22)

مەدەنىيەت - مائارىپ

- مىللىي ئىستۇدېنتلارغا بولغان ئىسدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا
 مۇنسرە ئابدۇۋەلى (25)
 يەسىلى مۇدىرلىرى ھازىرلاشقا تېگىشلىك شەرتلەر ئامانگۈل نىياز (30)
 زامانىۋى مەدەنىيەت ۋە نەشرىياتچىلىق توغرىسىدا مەنسا روزى (33)

ئۆلكۈر شۇناسلىق

- «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى تىككۈچلىككە ئىزاھات مامۇت قۇربان (36)
 ئۇيغۇرلارنىڭ مېھماندارچىلىق ئادەتلىرى توغرىسىدا بەختگۈل نىياز (40)
 ئۇيغۇرلاردا «ئوڭ» تەرەپ چۈشەنچىسى مەريەمگۈل ھاپىز (44)
 «ئۇيغۇر سېپەرلىك چۆچەكلىرى ھەققىدە تەتقىقات» قاتارلىق كىتابلارغا بولغان قاراشلىرىم
 ئىمىر غىياس (48)

شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى

قوش ئايلىق ئىلمىي
 ژۇرنال
 2014 - يىللىق 3 - سان
 (ئومۇمىي 127 - سان)

«شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر
 مۇنبىرى» ژۇرناللىرى نەشرىياتى
 تەھرىر ھەيئىتى

مۇدىر
 ئابدۇرېھىم خالىق
 مۇئاۋىن مۇدىرلار
 شى جىيەن
 قادىلىپ قاخان

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى
 (ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى)
 ئابلەت نۇردۇن
 ئادىل سەمىخان
 قارىلان ئابدۇللا
 ئابدۇكېرىم مۇخاممەتسالىق
 باتۇ بالجا
 جا ئوچىرىيات
 جامساپ بازىكباي
 دەن بى
 كامۇنا جانبۇز
 گاۋ جىيەنلۇڭ
 لا دىشېڭ لى ئەيمىن
 دىڭ شوۋچىڭ
 ئوسمانجان مۇھەممەت
 ئىمىن ئەخمىدى

ئىجرائىيە باش مۇھەررىر
 ئوسمانجان مۇھەممەت

بۇ ساننىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى
 ھەزرىتى ئەلى بارات
 تاق ئابىنىڭ 15 - كۈنى نەشر -
 دىن چىقىدۇ

ئەدەبىيات تەتقىقاتى

- زەلىلى دىۋاندا بەدىئىيات تۇرسۇن قۇربان تۈركەش (51)
«سەددى ئىسكەندەرىي» داستانىنىڭ مەنبەلىرى ھەققىدە ئىزدىنىش ئوبۇل ئابلا (61)
تېيىپجان ئېلىپىق ۋە ماياكوۋسكى كېرىمجان ئابدۇرېھىم (66)
يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ شېئىر ۋە شائىر ھەققىدىكى قاراشلىرى ئابدۇخەبەر سۇلايمان (72)
كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا بىلىم چۈشەنچىسى ئابدۇرېھىم يۈسۈپ (76)

ئاخبارات - نەشرىيات

- تەھرىرلىك ئىلمى توغرىسىدا دىلنۇر ئەمەت (84)
تەھرىرلىك خىزمىتى توغرىسىدا ئويلىغانلىرىم دىلمۇرات ئابلىز (87)

تىل - يېزىق

- ئەدەبىي تەرجىمىدىكى مەنە ۋە تىل مۇھىتى توغرىسىدا ئوسمانجان مۇھەممەت (90)
تەرجىمىدىكى چۈشىنىش ۋە ئىپادىلەش مەسىلىسى مەدىنە سېيىت (99)

پىسخىكا تەتقىقاتى

- ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسى توغرىسىدا مېھرىئاي تۇرسۇن (104)

قامۇسچاق

- سېگىۋ سەلى تۇتۇك توغرىسىدىكى بايانلاردىن ئۇنىڭ ياشاپ ئۆتكەن دەۋرىگە نەزەر ئىسرائىل مۇتىللا (108)
بابا رەھىم مەشرەپنىڭ قەشقەردە ساقلانغان ئەسەرلىرى ھاجى ئابدۇراخمان باقى (117)
نۇتۇق ۋە ناتىقلىق توغرىسىدا تۇرغۇن تالىپ (120)
بالىلار چۆچەكلىرىدىكى پېرسۇناژلار ئوبرازى ھەققىدە خەيرىگۈل كېرەم (123)
ئۈنۈپرسال ژۇرنال مۇھەررىرلىرى يېتىلدۈرۈشكە تېگىشلىك ساپا توغرىسىدا نۇرگۈل روزى (126)

《新疆社科论坛》

(维吾尔文版)

新疆维吾尔自治区社会科学界
联合会主办

双月刊
2014年第3期
总第127期

《新疆社科论坛》

杂志社编委会

主任

阿不都热依木·哈力克

副主任

郝健 哈德别克·哈汉

编委成员

(按姓氏笔画排序)

丁守庆 丹碧 巴特 巴理嘉

卡木那·江波孜

加·奥其尔巴特 束迪生

伊明·艾合买提 李爱民

吾斯曼江·木合麦提

阿不来提·努尔东

阿布都克力木·木哈买提沙地克

阿尔斯兰·阿不都拉

阿迪力·赛买汗

贾木沙甫·巴孜克拜

高建龙

执行主编

吾斯曼江·木合麦提

本期责任编辑

艾孜热提艾力·巴拉提

单月15日出版

目 录

政 治 理 论

- 谈谈正学风.....刘云山(5)
关于党的群众路线教育实践活动的实质内涵.....买买提祖农·阿布都克力木(11)

法 制 建 设

- 加强预防未成年人犯罪的教育.....阿依古力·阿布杜热合曼(14)

经 济 建 设

- 有效利用耕地 促进经济发展.....木太力甫·木合麦提(22)

文 化 教 育

- 关于加强少数民族大学生思想道德教育的几点思考.....木尼热·阿布杜外里(25)
幼儿园教师必备的素质.....阿曼古力·尼牙孜(30)
现代文化和出版业.....买尼沙·肉孜(33)

民 俗 学

- 《突厥语大词典》中的相关裁缝问题说明.....马木提·库尔班(36)
维吾尔族的请客礼仪.....百合提古力·尼扎克(40)
浅析维吾尔人对“右”的尊崇.....麦尔彦古力·阿皮孜(44)
维吾尔魔幻童话故事.....依米尔·合牙斯(48)

文 学 研 究

- 穆汗买提·斯迪克再力力的诗歌创作艺术.....吐尔孜·库尔班(51)
《依斯坎德尔堡》中的故事来源.....吾布勒·阿比拉(61)
铁依甫江·艾力尤甫与马雅可夫斯基.....克力木江·阿布都热依木(66)
玉素甫·哈斯·哈吉甫论诗人的观点及其诗歌.....阿布杜哈拜·苏莱曼(72)
维吾尔古典文学的知识论.....阿布杜热依木·玉素甫(76)

新 闻 出 版

- 编辑工作是一种学问.....迪力努尔·艾买提(84)
浅谈编辑工作.....迪力木拉提·阿布力孜(87)

语 言 文 学

- 文学翻译的语境及其意义.....吾斯曼江·木合麦提(90)
浅谈翻译的理解与表达问题.....麦迪娜·色依提(99)
青少年心理健康教育的方法和意义.....美和拉依·吐尔孙(104)

小 百 科

- 僧古萨里及其生活的时代.....伊斯热依力·木提拉(108)
浅谈麦西热甫在喀什现存的作品及其目录.....阿不都热合曼·巴克(117)
演讲成功与否的决定性因素.....吐尔洪·塔力甫(120)
浅析儿童文学中的英雄人物.....海日古力·克力木(123)
综合性杂志编辑应具备的素质.....努尔古丽·肉孜(126)

توغرا ئۆگىنىش ئىستىلى مەقسەت

ليۇ يۈنشەن

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە پۈتۈن پارتىيەدە ئۆگىنىش ئىستىلىنى جانلاندۇرۇپ، ئۆگىنىش قىزغىنلىقىنى شەكىللەندۈرۈش، نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈشتە چىڭ تۇرۇش، مەسىلە ئېغىنى قوزغاش، تەجرىبىلەرنى ئەستايىدىل يەكۈنلەپ، چوڭقۇر تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش بايان قىلىنغان.

摘要: 本文讨论要在全党大兴学习之风、形成学习的热情,要坚持理论联系实际,牢固树立问题意识,要坚持正学风与转作风、改文风一抓。

يۈپ تونۇغان، بۇنداق قىلىشنىڭ بۈگۈنكى كۈندىمۇ رېئال ئەھمىيىتى ئىنتايىن زور. پارتىيە 18 - قۇرۇلتىيى چاقىرىلغاندىن بۇيان، باش شۇجى شى جىنپىڭ رەھبەرلىكىدىكى مەركىزىي پارتىيە ھۆكۈمىتى خىزمەت ئىستىلى، ئۆگىنىش ئىستىلىغا يۈقىرى دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىپ كەلدى، پۈتۈن پارتىيە ئىچىدە خىزمەت ئىستىلىنى ياخشىلاش، ئۆگىنىش ئىستىلىنى توغرىلاش ئورتاق تونۇش بولۇپ شەكىللىنىپ، ھەر قايسى تەرەپلەردە يېڭىچە كەيپىيات بارلىققا كەلدى.

نۆۋەتتە، پارتىيە ئىچىدىكى ئۆگىنىش كەيپىياتى ۋە ئۆگىنىش ئەھۋالى ئومۇمىي جەھەتتىن ياخشى بولۇپ، كۆپ ساندىكى پارتىيەلىك كادىرلارنىڭ ئۆگىنىشتىكى ئاڭلىقلىقى نىسبەتەن يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلى پارتىيەلىك كادىرلارنىڭ ئۆگىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتتە ئاز بولمىغان نەتىجىلەرگە ئېرىشتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە پارتىيەلىك كادىرلارنىڭ ئۆگىنىش ئىستىلى توغرا بولماسلىقتەك ئەھۋاللارمۇ ساقلانماقتا. بىرىنچى، ئۆگىنىش ئىستىلى توغرا بولماسلىق بولسا ئۆگىنىشكە ئەھمىيەت بەرمەسلىك، ئۆگىنىشكە دىققەت قىلماسلىق. بەزى پارتىيەلىك كادىرلارنىڭ ئۆگىنىشنىڭ مۇھىملىقىغا بولغان تونۇشى يېتەرلىك ئەمەس، ئۆگىنىش قىزغىنلىقى، ئۆگىنىشنىڭ ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى كەمچىل،

ئۆگىنىش ئىستىلى، خىزمەت ئىستىلى ۋە يېقىنچىلىق ئىستىلى بىر - بىرىگە زىچ باغلانغان بولۇپ، بۇ پارتىيە ئىستىلىنىڭ نامايەندىسىدۇر. پەقەت ئىلمىدە ئۆگىنىش ئىستىلى بولسا بىلىش نەزەرىيەسى دەپ قارىلىدۇ. بىر سىياسىي پارتىيەگە نىسبەتەن ئۆگىنىش ئىستىلى پىكىر قىلىش يۈزلىشى مەسىلىسى بولۇپ، بۇ پارتىيەنىڭ نەزەرىيە جەھەتتىكى ئاڭلىقلىق دەرىجىسى، پىكىر قىلىش ئۇسۇلى، خىزمەت ئۇسۇلى ھەمدە پارتىيەنىڭ روھىي قىياپىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. ئۆگىنىش ئىستىلى قۇرۇلۇشىغا ئەھمىيەت بېرىش پارتىيەمىزنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسى. ماۋزېدوڭ ئېنىق قىلىپ: «ئۆگىنىش ئىستىلى بولسا رەھبىرىي ئورگانلار، پۈتكۈل كادىرلار، بارلىق پارتىيە ئەزالىرىنىڭ پىكىر قىلىش ئۇسۇل مەسىلىسى، ماركسىزم - لېنىنىمىزغا تۇتقان پوزىتسىيە مەسىلىسى، پارتىيەدىكى بارلىق يولداشلارنىڭ خىزمەت پوزىتسىيە مەسىلىسى. شۇنداق بولغان ئىكەن، ئۆگىنىش مەسىلىسى ئىنتايىم مۇھىم بولغان بىر مەسىلە ھەم بىرىنچى مۇھىم مەسىلە» دەپ كۆرسەتكەن. ماۋزېدوڭ ئۆگىنىش ئىستىلىنى تەپەككۈر قىلىش ئۇسۇلى، نەزەردىن ئىشلىتىلىشى، خىزمەت پوزىتسىيەسى بىلەن زىچ باغلاپ، «بىرىنچى مۇھىم مەسىلە» ئورنىدا قو-

لۇش»، «قابىلىيىتى يەتتەسىلىك» قاتارلىق مەسىلىلەر يەنىلا مەۋجۇت. قانداق قىلىپ ۋەزىيەتنىڭ ئۆز-گىرىشىگە ماسلىشالايمىز، قانداق قىلىپ ئەمەلىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا يېتىشەلەيمىز، قانداق قىلىپ «يېڭى تارىخىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان ئۇلۇغۋار كۈرەش» نى ياخشى ئېلىپ بارالايمىز؛ بۇنىڭ بىر-دېنېر چىقىش يولى بولسا ئۆگىنىشنى كۈچەيتىش، ئۆگىنىشكە ماھىر بولۇش، شۇ ئارقىلىق قابىلىيەت-تىمىزنى ئۆستۈرۈشىمىزدىن ئىبارەت. ئۆگىنىش ئىگىلىك تىكلەشنىڭ ئاساسى، دۆلەتنى قۇدرەت تاپ-قۇزۇشنىڭ ئاساسى. ئۆگەنگۈچى ئەقىل تاپىدۇ، ئۆگەنگۈچى غەلبە قىلىدۇ، ئۆگەنگۈچى مەۋجۇتلۇقنى ساقلىيالايدۇ، ئۆگەنگۈچى تەرەققىي قىلالايدۇ. بىر ئادەمگە، بىر پارتىيە - ھۆكۈمەتكە، بىر مىللەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، پەقەت ئۆگەنگەندىلا ئاندىن مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ، تەرەققىي قىلالايدۇ، ياخشى ئۆگەنگەندىلا ئالغا ئىلگىرىلىيەلەيدۇ، ئۆگىنىشنى تاللىغانلىق ئالغا ئىلگىرىلەشنى تاللىغانلىق بىلەن باراۋەر بولىدۇ.

پارتىيەلىك كادىرلارنىڭ ئۆگىنىشنى كۈچەيتىشى قويۇق بولغان ئۆگىنىش مۇھىتىغا مۇھتاج، پۈتۈن پارتىيە بويىچە ئۆگىنىش ئىستىلىنى جانلاندۇرۇش بىر قېتىملىق ئۆگىنىش مۇسابىقىسى پەيدا قىلىپ، ئۆگىنىش قىزغىنلىقىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، پارتىيەمىزنى ھەقىقىي تۈردە ھەممە ئۆگىنىدىغان ئۆگەن-ئىش چوڭ مەكتىپىگە ئايلاندۇردى. ئۆگىنىش تىپىدىكى پارتىيە تەشكىلى قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلى ۋە بارلىق پارتىيە ئەزالىرىنىڭ كەڭ كۆلەمدە قاتنىشىشى، بىرلىكتە ئۆگىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىلغار ئۆگىنىش كۆز قارىشى بەرپا قىلىپ، ئۆگىنىش مەزمۇنىنى كېڭەيتىشىمىز، ئۆگەن-ئىش ئۇسۇلىدا يېڭىلىق يارىتىپ، ئۆگىنىش مەزمۇنىنى سەرخىللاشتۇرۇپ، ئۆگىنىشنى ھەر قايسى پارتىيە تەشكىلىنىڭ روشەن ئالاھىدىلىكى قىلىپ، پۈتۈن پارتىيە بويىچە قېتىرقىنىپ بىلىم ئۆگەن-

سۆزىنىڭ روھىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، دۇنياغا نەزەر سېلىش ئارقىلىق جۇڭگونى كۆرۈش، بۈگۈنگە نەزەر سېلىش ئارقىلىق كەلگۈسىنى كۆرۈشتەك ئۆتكۈر كۆزنىڭ بولۇشى، پارتىيەنىڭ تارىخىي ۋەزىيىتىنى تاماشا ئارقىلىق پارتىيەنىڭ تۈپ مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ ئىستىراتېگىيە چوڭقۇرلۇقى، ئۆگىنىشنىڭ مۇھىملىقىنى تولۇق تونۇپ يېتىپ، ياخشى بولغان ئۆگىنىش ئىستىلىنى جارى قىلدۇرۇشنىڭ مۇھىملىقى ۋە تەخىرىسزلىكى بولسا پۈتۈن پارتىيە ئىچىدە ئۆگىنىش ئىستىلىنى جانلاندۇرۇش، ئىستىلىنى تەڭشەش، ئەمەلىي ئىشلەش، كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ سوتسىيالىزم ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئاساسلىق ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى ھېسابلىنىدۇ.

1. پۈتۈن پارتىيەدە ئۆگىنىش ئىستىلىنى جانلاندۇرۇپ، ئۆگىنىش قىزغىنلىقىنى شەكىللەندۈرۈش

ئۆگىنىش ئىستىلىدا ئەڭ ئاۋۋال ئۆگىنىش كە-رەك. پارتىيە 18 - قۇرۇلتىيىدا ئۆگىنىش تىپىدىكى، مۇلازىمەت تىپىدىكى، يېڭىلىق يارىتىش تىپىدىكى ماركسىزىملىق دۆلەت ھاكىمىيىتى قۇرۇپ چىقىش كېرەكلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلدى، بۇ «ئۈچ تىپ» نىشانىنىڭ بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغىنى ئۆگىنىش تىپىدىكى ھاكىمىيەت قۇرۇپ چىقىش بولۇپ، ئۆگىنىش باشتىن - ئاخىر ئەڭ ئاساسىي ئالدىنقى شەرت بولۇپ، مۇلازىمەت ئىقتىدارىنى ئۆسۈتۈرۈشنىڭ ئالدىنقى شەرتى، يېڭىلىق يارىتىشقا جۈرئەت قىلىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى. باش شۇجى شى جىنپىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئۆگىنىشكە تايىنىپ بۈگۈنگە يېتىپ كەلگەنلىكىنى ھەم ئۆگىنىشكە تايىنىپ كەلگۈسىگە قەدەم باسىدىغانلىقىنى تەكىتلىدى. ھازىر ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگەردىشى ئىنتايىن تېز، ئەمەلىيەتنىڭ تەرەققىيات سۈرئىتى تېز، بىز ھەر كۈنى يېڭى ئەھۋاللارغا دۇچ كېلىپ تۇرىمىز، يېڭى مەسىلىلەر، تېخى بىلمىگەن، بايقالمىغان نەرسىلەر بىلگەن نەرسىلەردىن كۆپ بو-

2. نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈش
رۇشتە چىڭ تۇرۇپ، مەسىلە ئېڭىنى تۇرغۇزۇش

باش شۇجى شى جىنپىڭ 3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى مەركىزىي پارتىيە مەكتىپىدە سۆزلىگەن مۇھىم سۆزىنىڭ ئاخىرىدا مۇنۇلارنى ئالاھىدە تەكىتلىدى: ئۆگىنىش، ئۆگىنىش، يەنە ئۆگىنىش قىلىش، ئەمەلىيەت، ئەمەلىيەت، يەنە ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈشى. بۇ ئەمەلىيەتتە ئۆگىنىش بىلەن ئەمەلىيەتنى بىر - دەكلىككە ئىگە قىلىشقا، نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈشكە چاقىرىق قىلغانلىقى. ئۆگىنىش بىلەن ئەمەلىيەتنى بىر - دەكلىككە ئىگە قىلىشقا، تا، قايسى تەرەپنى بىردەكلىككە ئىگە قىلىش، نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈشتە، بىرلەشتۈرۈش نۇقتىسى قەيەردە بولۇشى كېرەك؟ بۇلار «مەسىلە» دىن ئىبارەت، يەنى ئۆگىنىشتە يول لۇققان مەسىلە ۋە ئەمەلىيەتتە بايقىغان مەسىلىدۇر. مەسىلە دەۋرىنىڭ ئاۋازى. مەسىلىنى تەتقىق قىلىشنى مەركەز قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، ماركسىزىملىق بىلىش نەزەرىيەسىگە ئۇيغۇنلىشىش پارتىيەمىزنىڭ ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتىن ئىبارەت ئىدىيەۋى لۇشىيەننىڭ كۆنكرېت ئىپادىسى. جۇڭگو ئىنقىلابى ۋە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش جەريانىنىڭ توختىماس - تىن جاۋاب بېرىدىغان ۋە مەسىلىلەرنى ھەل قىلىدىغان دەۋر تېمىسى جەرياندىر. ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش باشلانغاندىن بۇيان، پارتىيەمىز سوتسىيالىزم دېگەن نېمە، سوتسىيالىزم قانداق قۇرۇش، قانداق سوتسىيالىزم قۇرۇش، پارتىيەنى قانداق قۇرۇش، قانداق تەرەققىياتنى ئىشقا ئاشۇرۇش، بۇنداق چوڭ ھەم ھالقىلىق مەسىلىلەرنى قانداق تەرەققى قىلدۇرۇش قاتارلىق بىر قاتار مەسىلىلەرنى سەزگۈرلۈك بىلەن چىڭ تۇتۇپ ۋە يېقىندىن چۆرىدەپ، ئەمەلىيەت جەريانىدا قەدەممۇقەدەم ھەل قىلىپ، بۆسۈش ھاسىل قىلىپ ئاندىن بۈگۈنكىدەك جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە سوتسىيالىزم يولىنى ئاچتى. شۇنداق دېيىشكە بو-

لدىغان، ئەقىل بىلەن قەيەككۈر قىلىدىغان ئىستىلىنى يېتىلدۈرۈش مەزگىلىدە كېرەككە كۆپ ساندىكى پارتىيەلىك كادىرلار، ھاياتنىڭ ئاخىرىغىچە ئۆگىنىش كۆز قارىشىنى قۇرغۇزۇپ، ئۆگىنىشنى بىر خىل سىياسىي مەخپۇرلىق، روھنىڭ ئىزدىنىشى، ساغلام تۇرمۇش ئۇسۇلى دەپ قارايدۇ، ئۇلار ۋاقتىنى ئۆگىنىشكە سەرپ قىلىپ، ئۆگىنىش جەريانىدا ئارزۇ - ئۈمىد - لىرىنىڭ ھەقىقەت تۇۋرۇكىنى تېخىمۇ چىڭىتىدۇ، ئۆگىنىش جەريانىدا ئىدىيەسىنى يەنە بىر بالداق يۈزىغا كۆتۈرۈشنىڭ روھىي ئوزۇققا ئېرىشىدۇ. ھەر دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىرلار ئاڭلىق ھالدا ئۆگىنىش كۆرسەتكۈچى تىكلەپ ئۆگەنگەنلىرىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشى، ئۆگىنىشكە باشلامچىلىق قىلىپ، ئۆگىنىش تىپىدىكى رەھبىرىي كادىر بولۇپ چىقىشتا بەسلىشىشى، قاتلام بويىچە ئۆگىنىشتە ياخشى ۋەزىيەت يارىتىشى كېرەك. يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا تۈزۈلمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئۆگىنىشنىڭ ئۇزاق مۇددەتكىچە ئۈنۈمى كۆرۈلۈشىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، ئۆگىنىش ئەھۋالىنى رەھبەرلىك بەنزىسى ۋە رەھبىرىي كادىرلارنى باھالاش سىستېمىسىغا كىرگۈزۈپ، رەھبەرلىك بەنزىسىنى باھالاش، ئىشلەتمەكچى بولغان رەھبىرىي كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەشنىڭ مۇھىم پاكىتى قىلىپ، ئۆگىنىشكە ئەھمىيەت بېرىدىغان ئادەم ئىشلىتىشكە باشلامچىلىق قىلىپ، ئۆگىنىشنى يۇمشاق ۋەزىپىدىن قاتتىق چەكلىمىگە ئايلاندۇرۇش كېرەك. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە مەكتەپلىرى، مەمۇرىيەت ئىنىستىتۇتلىرى، كادىرلار ئىنىستىتۇتلىرى ئاساسىي لىنىيە بولۇش رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، توغرا مەكتەپ باشقۇرۇش نىشانىدا چىڭ تۇرۇپ، دەرىجىلىك ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى ياخشىلاش، ئوقۇتۇش سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنى پارتىيەلىك رەھبىرىي كادىرلارنىڭ ئۆگىنىشنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتىكى مۇھىم بازا قىلىش كېرەك.

3. تەجرىبىنى ئەستايىدىل خۇلاسەلەپ، چوڭقۇر تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئەمەلىيەتكە چوڭقۇر چۆكۈپ ئۆگىنىش، تەجرىبىنى خۇلاسەلەش ئارقىلىق يۇقىرى كۆتۈرۈش پار-تىيەمىزنىڭ ئېسىل ئەخلاقى ھەم ئىلغار ئۆگىنىش ئىستىلى، خىزمەت ئىستىلى يېتىلدۈرۈشنىڭ مۇھىم يولى. پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن، ھەر قېتىملىق پارتىيەنىڭ مەملىكەتلىك ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىدا تارىخىي تەجرىبىلەر يەكۈندەلەندى، بولۇپمۇ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا قارىتا ئېچىۋېتىشنىڭ باسقۇچلۇق تەجرىبە خۇلاسەلەش ئاساسىدا يېڭى تەرەققىيات يۆنىلىشىنى بەلگىلەپ، يېڭى تەرەققىيات نىشانى ئوتتۇرىغا قويدى. سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى توختىمايدۇ، بىزنىڭ ئەمەلىي تەجرىبىلەرنى خۇلاسەلەش جەريانىمىز مۇ توختاپ قالمايدۇ. ئاللىبۇرۇن ئېرىشكەن تەجرىبىلەرنى خۇلاسەلەش، بولۇپمۇ غەلبە قازىنىشتىكى ئۈلگىلىك مىساللارنى يەكۈنلەش بىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلىرىمىزدە كۆچۈرمىكەشلىك قىلىشتىن ساقلىنىشقا، خاتالىق سادىر قىلماسلىقىمىزغا پايدىلىق، جاپاغا چىداپ، كەلگۈسىگە ئىشەنچ بىلەن قارشىمىزغا پايدىلىق. تەجرىبىنى خۇلاسەلەش يەنە بىزگە كىتابتا ئۆگەنمىگەن بىلىملەرنى ئۆگىتىپ، بىزنى ئەمەلىي خىزمەت قىلىشتىكى ئۇسۇل ۋە قورال بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. مېنىڭ بۇ يەردە تەكىتلەپ ئۆتىدىغىنىم بولسا تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشتا، مۇھىمى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش ئېلىمىزنىڭ سوتسىيالىزمىنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىكى ئاساسىي دۆلەت ئەھۋالىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، تەرەققىياتنىڭ يېڭى باسقۇچتىكى ئالاھىدىلىكىنى چوڭقۇر تونۇپ يېتىپ، ئەمەلىيەت جەريانىدىكى يېڭى ئىجادكارلىق، يېڭى تەجرىبىنى تاۋلاشنى دەل ۋاقتىدا خۇلاسەلەش، قانۇن ئارقىلىق دۆلەت باشقۇرۇش، كەڭ خەلق ئاممىسىغا مۇلازىمەت قىلىش ئىقتىدارىنى ئۈزۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈشتىن ئىبارەت.

لېدۇكى، مەسىلە ئېڭى تۇرغۇزۇش ئىنتايىن مۇھىم، بۇ بىزنىڭ دۇنيانى تونۇش، دۇنيانى ئۆزگەرتىشتىكى ئاچقۇچىمىز ھەمدە ياخشى بولغان ئۆگىنىش ئىستىلىنى جارى قىلدۇرۇشتىكى ئۆتەشكە تېگىشلىك مەجبۇرىيىتىمىز. نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى باغلاشتا چىڭ تۇرۇش، ئەڭ مۇھىمى، نەزەرىيەدىن ئىبارەت قورالدىن پايدىلىنىپ ئەمەلىيەتتە يولۇققان مەسىلىلەرنى سەزگۈرلۈك بىلەن بايقاش، مەسىلىلەرگە قارىتا توغرا تەھلىل يۈرگۈزۈپ، مەسىلىلەرنى ئۈزۈل - كېسىل ھەل قىلىش كېرەك. مەسىلىلەر ھەر ۋاقىت مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، مۇھىمى دەل ۋاقتىدا بايقاش ياكى بايقىالماسلىق، بۇ بىزدىن ئۆتكۈر كۆز بىلەن تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، مۇرەككەپ ھادىسىلەر ئىچىدىن مەسىلىلەرنى بايقاپ چىقىش، تېپىپ چىقىشقا ماھىر بولۇشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ. ھەر خىل مەسىلىلەرگە نىسبەتەن دېئالېكتىلىق پوزىتسىيەدە مۇئامىلە قىلىشىمىزنى، ئىلمىي ئۇسۇل ئارقىلىق تەھلىل يۈرگۈزۈشىمىزنى، تاشقى قىياپىتىدىن ماھىيىتىنى كۆرۈش، ھادىسىلەرنىڭ ئەسلى قىياپىتىنى ۋە مۇناسىۋەتلىك باغلىنىشلارنى ئېنىق ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشىمىزنى، مەسىلە مەۋجۇت بولغان ئارقا كۆرۈنۈش، ئەسلى مەنبەسىنى تېپىپ چىقىش - مىزنى تەلەپ قىلىدۇ. مۇشۇ ئاساستا، توغرا نەزەردە يەنىڭ يېتەكچىلىكىدە چىڭ تۇرۇپ، پارتىيەنىڭ فاڭجىن، سىياسەت تەدبىرلىرى بويىچە، ئەمەلىي مەسىلىنى ھەل قىلىشنى ئىلگىرى سۈرۈشىمىز، مەسىلىنى بىر تەرەپ قىلىش جەريانىنى بىلىش بىلەن ئىشلىتىشنىڭ بىردەكلىكى، ئۆگىنىش بىلەن ئىشلىتىشنىڭ بىرلىشىش جەريانىغا ئايلاندۇرۇش - مىز، ئۈنۈپرسال ساپانى يۇقىرى كۆتۈرۈش، خىزمەت ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشنىڭ جەريانىغا ئايلاندۇرۇش - مىز كېرەك. بۇنداق جەريان ئەمەلىيەتتە نەزەرىيە ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش باسقۇچىغا كىرىدۇ. خان، روھىي بايلىق ماددىي بايلىققا ئايلىنىدىغان جەريان.

ئايرىلىشىنى ئۈزۈل - كېسىل ھەل قىلىش، ھەقد - قەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش، ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈ - زۇشكە زېھىن سەرپ قىلىشتىن ئىبارەت بولۇشى كېرەك. يېزىقچىلىق ئىستىلى بولسا ئۆگىنىش ئىستىلى ۋە خىزمەت ئىستىلىنىڭ ئەينىكى ھىسابلىنىدۇ. بۈگۈنكى رېئاللىق چەكسىز موللۇققا، چەكسىز ھاياجانغا تولغان بولۇپ، بىزنىڭ يېزىقچىلىق ئىستىلىمىز مۇ جانلىق ھەم يېڭى ھاياتىي كۈچكە تولغان بولۇشى كېرەك. ساپ، ئاددىي - ساددا بولغان يېزىقچىلىق ئىستىلىنى پۈتۈن كۈچىمىز بىلەن تەشەببۇس قىلىپ، باشقىلارغا تەسىر كۆرسىتىلەيدىغان ھېكمەتلىك سۆزلەر، ئاساسىي قانلامدىن كەلگەن راست سۆزلەر، ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان يېڭىلىقلارنى سۆزلەش ئارقىلىق كىشىلەرگە ئىلھام بېرىش، ئۇلارنى ئويلىاندۇرۇش كېرەك. پارتىيەلىك كادىرلار گەپنى ھەق دېگەندە، چۈشىنىشلىك دېگەندە ئاندىن پارتىيەنىڭ نەزەرىيەلىرى قايىل قىلىش كۈچىگە ئىگە بولىدۇ، پارتىيەنىڭ سىياسەت تەدبىرلىرى ئەمەلىي تەسىر قىلىش كۈچىگە ئىگە بولىدۇ. شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، مەيلى ئۆگىنىش ئىستىلى بولسۇن، خىزمەت ئىستىلى بولسۇن ياكى يېزىقچىلىق ئىستىلى بولسۇن، تۈپ ئاساسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر خىل دۇنيا قاراش، كىشىلىك تۇرمۇش قارىشى ۋە قىممەت قارىشىدىكى مەسىلىدۇر. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، «ئۈچ ئىستىل» مەسىلىسى ئەمەلىيەتتە «ئۈچ قاراش» مەسىلىسىدۇر. خىزمەت ئىستىلىنى ئۆزگەرتىش، ئۆگىنىش ئىستىلىنى توغرىلاش، يېزىقچىلىق ئىستىلىنى ئىلگىرى سۈرۈش بىزدىن مۇھىم ھالقىنى چىڭ تۇتۇپ، توغرا بولغان دۇنيا قاراش، كىشىلىك تۇرمۇش قارىشى ۋە قىممەت قارىشىنى مۇستەھكەم تۇرغۇزۇشنى، توغرا ھوقۇق قارىشى، كەسىپ قارىشى ۋە نەتىجە قارىشىنى مۇستەھكەم تۇرغۇزۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

4. ئۆگىنىش ئىستىلىنى توغرىلاش بىلەن خىزمەت ئىستىلىنى ئۆزگەرتىش، يېزىقچىلىق ئىستىلىنى ئىلگىرى سۈرۈشنى تەڭ تۇتۇشتا باشتىن - ئاخىر چىڭ تۇرۇش

ئۆگىنىش ئىستىلى، خىزمەت ئىستىلى، يېزىقچىلىق ئىستىلى بىر - بىرىگە بېقىنىدۇ ھەم ئۆزئارا باغلىنىدۇ، ئۇلار ئوخشاش بىر مەسىلىنىڭ ئوخشەمىغان قاتلىمى بولۇپ، ئومۇملاشتۇرغاندا بىرلىككە كەلگەن بىر پۈتۈن گەۋدىدۇر. خىزمەت ئىستىلى ياخشى بولمىسا، مۇقەررەر ھالدا ئۆگىنىش ئىستىلى، يېزىقچىلىق ئىستىلىدا ئەكس ئەتتىدۇ؛ ئۆگىنىش ئىستىلىنىڭ قانداق بولۇشى، يېزىقچىلىق ئىستىلىنىڭ قانداق بولۇشى، خىزمەت ئىستىلىنىڭ ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا، پارتىيەمىز يەنئەندىكى ئىستىل تۈزۈش ھەرىكىتىنى ئېلىپ بارغاندا، سۇبېيكتىۋىزمغا قارشى تۇرۇپ ئۆگىنىش ئىستىلىنى يېڭىباشتىن تەڭشىگەن، مەز-ھەپچىلىككە قارشى تۇرۇپ پارتىيە ئىستىلىنى توغرىلىغان، پارتىيە باگۇسغا قارشى تۇرۇپ يېزىقچىلىق ئىستىلىنى قايتىدىن تەرتىپكە سالغان، بۇ ئۈچ ئىستىلنى بىر تۇتاش پىلانلاپ، بىر تۇتاش ئىلگىرى سۈرگەن. باش شۇجى شى جىنپىڭ پارتىيەنىڭ 18 - نۆۋەتلىك 2 - ئومۇمىي يىغىنىدا، پۈتۈن پارتىيە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ئاساستا خىزمەت ئىستىلىنى ئۆزگەرتىش، ئۆگىنىش ئىستىلىنى توغرىلاش، يېزىقچىلىق ئىستىلىنى ئىلگىرى سۈرۈش ھەمدە بۇ «ئۈچ ئىستىل» نى پۈتۈن بىر گەۋدە ھالىتىدە كۈچەيتىشنى تەلەپ قىلدى. ئۆگىنىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۆگىنىشنىلا ھەل قىلىپ قالماي، يەنە خىزمەت ئىستىلىنى، يېزىقچىلىق ئىستىلىنىمۇ ھەل قىلىش بىلەن بىرلەشكەن بولۇشى كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن كۈچلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، ئۈنۈمنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ.

«شىنخۇا تەرمىلىرى» ژۇرنىلى 2013 - يىللىق

11 - ساندىن رۇقىيە غەنىزات تەرجىمىسى

مۇھەررىر: ئوسمانجان مۇھەممەت

بىزنىڭ ئۆگىنىش ئەمەلىيىتىمىز قۇرۇق نەرسە بولۇپ قالماستىكى كېرەك. ئۆگىنىش ئىستىلىنى توغرىلاش چوقۇم ئۆگىنىشنى ئەمەلىيەتتە ئىشلەشتە چىڭ تۇرۇپ، ئۆگىنىش بىلەن ئەمەلىيەتنىڭ

ئاممىۋى لۇشىيەننىڭ ماھىيىتى ۋە مەزمۇنى توغرىسىدا

مەمەت زۇنۇن ئابدۇكېرىم

(قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى سىياسىي - قانۇن فاكولتېتى 844007)

قىسقىچە مەزمۇنى: نۆۋەتتە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى مەملىكەت بويىچە ناھىيەدىن يۇقىرى رەھبىرى كادىرلار ئارىسىدا ئاممىۋى لۇشىيەن تەربىيەسىنى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرماقتا. بۇنىڭ ئۈچۈن ئاممىۋى لۇشىيەننىڭ ماھىيىتى بىلەن مەزمۇنىنى توغرا، چوڭقۇر ئىگىلەش لازىم. شۇنداق قىلىپ، خاندىلا پائالىيەتنى ئوڭۇشلۇق قانات يايدۇرۇپ كۆزلىگەن مەقسەتكە يەتكىلى بولىدۇ. بۇ ماقالىدا ئاممىۋى لۇشىيەننىڭ ماھىيىتى ۋە مەزمۇنى توغرىسىدا كۆز قاراشلار بايان قىلىنغان.

摘要: 当前中共中央在深入开展党的群众路线教育实践活动，必须全面的、正确、深入地把握党的群众路线的实质和内涵，这样才能顺利的开展活动、达到预期的目的。本文讨论了笔者对党的群众路线的实质和内涵的认识。

نەتىجىسى، خەلق ئاممىسىنىڭ ئۆز-ئۆزىنى يارىتىد- شىدۇر. ئىنسانلارنىڭ تىلى، تەپەككۈرى، ئېڭى قا- تارلىقلار ئۇلارنىڭ ئورتاق تۇرمۇش كەچۈرۈشى جە- ياندا، ئىنسانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى، پەن - تېخنىكىسى ئورتاق ئەمگەك قىلىش جەريانىدا بارلىققا كەلگەن. ئىنسانلارنىڭ بارلىق نەرسىلىرىد- نىڭ ھەممىسى ئورتاق تۇرمۇش كەچۈرۈش، ئورتاق ئەمگەك قىلىش ئىجتىمائىي ئەمەلىيىتى جەريانىدا بارلىققا كەلگەن.

ئاممىنىڭ ئاڭلىقلىقىغا ئىشىنىش لازىم. ھازىر بىر قىسىم ئۆزىنى ھەرتەرەپتىن پىشقان دەپ ھې- سايلىغۇچىلار بىر تەرەپتىن ئۆزىنى پۇقرالار ئۈچۈن سۆزلىگەندەك قىياپەتتە كۆرسىتىپ، خۇددى خەلق- نىڭ نىجات يۇلتۇزىدەك كۆرۈنسە، يەنە بىر تەرەپتىن خەلق ئاممىسىنىڭ ئاڭلىقلىقىغا سەل قارايدىغان، ھەتتا ئۇنى ئىنكار قىلىدىغان، ئۆزىچە قەدىمدىن بۇ- يانقى تارىخ بولسا قەھرىمانلارنىڭ تارىخى، خەلق ئاممىسى پەقەتلا قارىغۇلارچە ئەگىشىپ ماڭىدىغان شاھمات ئۇرۇقى دەپ قاراپ، مەسئۇلىيەتتىن قې- چىپ، ئۆزىچە ئۆزلىرىنى چوڭ تۇتۇپ، خەلق ئاممى- سىنى ئۇلارغا چوقۇندۇرۇشقا تەلۋىلەرچە ئۇرۇنۇپ كەلدى. بىراق، بۇ خەلق ئاممىسىنىڭ قارىغۇلارچە ئەگەشكۈچى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بەرمەيدۇ. ئىلگىرى مەدەنىيەت ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ئى-

پارتىيە 18 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى چاقىرىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بىيۇروسى «خىزمەت ئىستىلى- نى ياخشىلاپ، ئامما بىلەن زىچ مۇناسىۋەت باغلاش توغرىسىدا سەككىز تۈرلۈك بەلگىلىمە» چىقىرىپ ئاممىۋى لۇشىيەن تەربىيەسىنى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈ- زۈش پائالىيىتىنى پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا كەڭ دائىرىلىك قانات يايدۇرۇشقا باشلىدى. نۆۋەتتە تەر- بىيە پائالىيىتى ئوڭۇشلۇق قانات يايدۇرۇلۇپ دەس- لەپكى قەدەمدە ئاز بولمىغان ئەمەلىي ئۈنۈم قولغا كەلتۈرۈلدى. پائالىيەتنى تېخىمۇ چوڭقۇر قانات ياي- دۇرۇپ، كۆزلىگەن نىشانغا يېتىش ئۈچۈن ئالدى بى- لەن ئاممىۋى لۇشىيەننىڭ ماھىيىتى ۋە مەزمۇنىنى توغرا چوڭقۇر ئىگىلەش لازىم.

ئاممىنىڭ كۈچىگە ئىشىنىش لازىم. خەلق ئام- مىسى تارىخى ياراتقۇچىلاردۇر، بۇ ھەقىقەت. ئىن- سانلارنىڭ پەيدا بولۇش جەريانى ئۇلارنىڭ ئويىپكىتىپ دۇنيانى ئۆزگەرتىش، سۈيىپكىتىپ دۇنيانى ئۆزگەر- تىش، ئۆز - ئۆزىنى ئۆزگەرتىش، يېڭىلىق يارىتىش جەريانىدۇر، بۇ جەريان مەلۇم بىر ئادەمنىڭ تۆھپىد- سى بولماستىن، بەلكى ئىجتىمائىي توپنىڭ تۆھپىد- سىدۇر. ئىنسانلارنىڭ پەيدا بولۇشى، ئىنسانلار جە- مىيىتىدىكى ئورتاق ئىشلەپچىقىرىش، ئورتاق يېڭىد- لىق يارىتىش، ئورتاق ماددىي، مەنىۋى ئەمەلىيەتنىڭ

لىكىگە ئىگە قىلىشتىن ئىبارەت. سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ مۇلازىمەت نىشانى جەمئىيەتتىكى بارلىق كىشىلەردۇر.

مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى جەھەتتە، ئەڭ چوڭ بەھىر-لىنىشنى خەلق ئاممىسىغا بېرىش لازىم. مەدەنىيەت، مەنىۋى جەھەتتىكى قانائەتلىنىش، بەھىرلىنىش بەختنىڭ مۇھىم مەزمۇنى. ياخشى بولغان ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي تەرەققىياتىمىز، كەڭ خەلق ئاممىسىنى تولۇق بولغان تەۋەلىك تۇيغۇسى ۋە بىخەتەرلىك تۇيغۇسىغا ئىگە قىلدۇرۇپ، خەلق ئاممىسىنىڭ تەشۋىشىنى ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە تۈگەتتىپ، بېسىمنى يەڭگىلەتتىپ، روھىي جەھەتتە ئەركىن، ئازادە، خۇشال - خۇرام، تۇرمۇشتا ئەخلاقلىق، مەسئۇلىيەتچان بولغان ئىجتىمائىي مۇھىتنى بەرپا قىلىش بىزنىڭ مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلۇش جەھەتتىكى نىشانىمىزدۇر. جەمئىيەت ئەزالىرىغا ئۆزئارا ھۆرمەتلىنىش تۇيغۇسىنى ھېس قىلدۇرۇپ، ئۇلارنى باراۋەر بولغان ياشاش، تەرىقىي قىلىش بوشلۇقىغا ئىگە قىلدۇرۇپ، ئۇلارغا ئۆزلىرىنىڭ كىشىلىك تۇرمۇش قىممىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشىغا سەھنە ھازىرلاپ بېرىشىمىز لازىم. جەمئىيەت خەلق ئاممىسىنى ئىلمىي، ئاكتىپ، مول بولغان مەدەنىيەت مەھسۇلاتلىرى بىلەن تەمىنلىشى، خەلق ئاممىسى بۇنىڭدىن مەنىۋى جەھەتتە بەھىرلىنەلىشى كېرەك.

بىز نېمىگە تايىنىپ ھەممە ئامما ئۈچۈندىن ئىبارەت بۇ نىشان ۋە مەقسەتنى ئىشقا ئاشۇرىمىز ۋە ئەمەلىيلەشتۈرەلەيمىز؟ ئەلۋەتتە يەنىلا خەلق ئاممىسىغا تايىنىش لازىم. بىزنىڭ بارلىق خىزمەتلىرىمىز بىزنىڭ ھەممىسىدە خەلق ئاممىسىغا تايانغاندىلا ئاندىن ھەرتەرەپلىمە ئەمەلىيلەشتۈرگىلى بولىدۇ، ئۇنداق بولمايدىكەن ھەممىسى قۇرۇق گەپ بولۇپ قالىدۇ. ئاممىغا تايىنىشتا ئالدى بىلەن ئاممىنى سەپەرۋەرلىككە كېلىشكە چاقىرىق قىلىش، خەلق ئاممىسىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىش ئۈچۈن، ھەرقانداق ئىشنى خەلق تىن يوشۇرما سىلىق، خەلق ئاممىسىنىڭ ئەھۋالىنى تولۇق بىلىش ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىش، خىزمەتتە خەلق ئاممىسىغا ئىشنىڭ باش ئايىغىنى كېلىپ ئېيتىش، مانا بۇ ئاممىغا تايىنىشنىڭ ئالدى.

گىدارلىقىدا بولغاچقا، زىيالىيلارنىڭ ھەممىسى دەپ-گۈدەك ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ئەزالىرى ۋە ياكى شۇلارنىڭ قولىدىكى قورالى ئىدى، شۇڭا ئۇلارنىڭ قەلىمىنىڭ خەلق ئاممىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. بۇ مەسىلە بىزنىڭ ھازىرقى تارىخىي كىتابلاردا ئۇلارنىڭ ئوبرازىنى تەھلىل قىلىشىمىزدىكى مۇھىم مەسىلىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. بىزنىڭ ھېس قىلغىنىمىز ئەدەبىي ئەسەر ۋە خەلق داستانلىرىدا ئېيتىلىۋاتقان ئۇلارنىڭ سىماسى، خەلق ئاممىسى ھەرگىزمۇ قارىغۇلارچە ئەگەش-كۈچى ئەمەس. يەنە بەزى ئوقۇمۇشلۇقلار ھەتتاكى ئازادلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدىكى خەلق ئاممىسىغا ئىدىيەسى ئۆزگەرتىۋېتىلگەن، قارىغۇلارچە كومپار-تىيەگە ئەگىشىپ ئۇرۇش قىلغان دەپ ھاقارەت قىلىپ، ئۆزىنى بەكلا ئۈستۈن تۇتۇپ، مىليونلىغان خەلق ئاممىسىنى ئۆزلىرىچە بىر توپ ئەخمەقلەر دەپ قارايدۇ. بۇ ئىنتايىن خاتا كۆز قاراش.

«ئاساسىي قانۇن» نىڭ ئومۇمىي پىروگرامما 2 - تارمىقىدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىدىكى بارلىق ھوقۇق خەلققە مەنسۇپ» دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ بىزگە سوتسىيالىستىك جەمئىيەتنىڭ خوجايىنى خەلق ئاممىسى، سوتسىيالىستىك دۆلەتنىڭ ھوقۇقى خەلق ئاممىسىغا مەنسۇپ دېگەننى بايرىقى روشەن ھالدا كۆرسىتىپ بېرىدۇ. سايلاش سايلىنىش ھوقۇقى خەلق ئاممىسىغا مەنسۇپ، قارار چىقىرىش ھوقۇقى، قاتنىشىش ھوقۇقى، نازارەت قىلىش ھوقۇقى خەلق ئاممىسىغا مەنسۇپ، دۆلەتنى ۋە ئىجتىمائىي ئىشلارنى باشقۇرۇش ھوقۇقى خەلق ئاممىسىغا مەنسۇپ.

ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش جەھەتتە، ئەڭ چوڭ مەدەنىيەت خەلق ئاممىسىغا بېرىش لازىم. ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ مەقسىتى خەلق ئاممىسىنىڭ ماددىي جەھەتتىكى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش، خەلق ئاممىسىنىڭ قورساقنى توق، كىيىمنى پۈتۈن قىلىش، خەلق ئاممىسىنىڭ ئولتۇرىدىغان ئۆيى بولۇش، ئوغۇل قۇشى ئۈچۈن مەكتەپ بولۇش، ئاغرىپ قالسا داۋالدىنالايدىغان دوختۇرخانا بولۇش، خەلق ئاممىسىنىڭ ماددىي تۇرمۇشىنى ئۈزۈكسىز مول ۋە رەڭدارلىققا ئىگە قىلىش، ياشاش ۋە تەرەققىي قىلىشتا تېخىمۇ چوڭ ئەۋزەللىككە، تېخىمۇ يۇقىرى بولغان ئەۋزەل.

ئاممىسى ئارىسىغا چوڭقۇر يىلتىز تارتىشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ. بىز ئامما ئارىسىدىن كەلگەن، بىز ئاممىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى، تەقدىرىمىز ئامما بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان، بىزنىڭ خىزمەت، تۇرمۇش ۋە ئۆگىنىشىمىزنىڭ ھەممىسى ئامما ئارد. سىغا چوڭقۇر يىلتىز تارتقان. خىزمەتتە خەلق ئام. مىسىنىڭ رايىنى تولۇق چۈشىنىپ، خەلقنىڭ سادا. سىغا قۇلاق سېلىپ خەلق ئاممىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش بىزنىڭ خىزمىتىمىزنىڭ مەقسىتى، خەلق ئاممىسىنىڭ تەلەپ ئارزۇسىنى قاندۇرۇش خىزمىتىمىزنىڭ ئۆلچىمى. تۇرمۇشتا خەلق ئاممىسى بىلەن بىردەكلىكنى ساقلاپ، ئالاھىدە بولۇۋېلىشقا، خەلق ئاممىسىغا ئاۋازىگەرچىلىك تۇغدۇرۇپ بېرىشكە، خەلق ئاممىسىنىڭ مەنپەئەتىنى زىيانغا ئۇچرىتىشقا قەتئىي بولمايدۇ. ئالدى بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىپ، كەمتەرلىك بىلەن خەلق ئاممىسىدىن ئۆگىنىپ، كۆپرەك ئىقتىدار يې. تىلدۇرىشىمىز لازىم. ھەرگىزمۇ ئۆزىمىزنى خەلق ئاممىسىدىن ئۈستۈن قويۇۋېلىشقا بولمايدۇ.

ئومۇمەن، بىزنىڭ ئىنقىلابىنىڭ غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرۈپ، يېڭى جۇڭگونى قۇرالىشىمىزدىكى ئاساسلىق سەۋەب، خەلق ئاممىسى بىلەن «قان بىلەن گۆشتەك مۇناسىۋەت» تە بولغانلىقىمىزدا. بىز ئە. گەردە خەلق ئاممىسىدىن ئايرىلىپ، خەلق ئاممىسى بىلەن بولغان ياخشى مۇناسىۋەتنى يوقىتىپ قويد. ساق، خەلق ئاممىسىنىڭ ئىشەنچىسى ۋە قوللىشىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، بارلىق خىزمەتلىرىمىز ھەر. بىر قەدەمدە ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرايدۇ. ئامما بىلەن زىچ مۇناسىۋەت باغلاشتا، بىرىنچىدىن ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتىنى ياخشى قۇرۇپ چىقىش لازىم. ئىككىنچىدىن، خەلق ئاممىسى بىلەن مۇناسىۋەت باغلاشتىكى تۈرلۈك يوللارنى ياخشى ئېچىش لازىم. سىياسەت، پەرمانلارنىڭ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلۈشى، خەلق رايىنىڭ يۇقىرىغا يەتكۈزۈلۈشى ئۈچۈن توسالغۇسىز بولغان راۋان يول ئېچىش كېرەك، خەلق ئاممىسىدىن. نىڭ تەقىد، تەكلىپ پىكىرلىرى راۋان يوللار ئار. قىلىق دەل ۋاقتىدا، توغرا ھالدا ھەرقايسى قارار چىقىرىش ئورگانلىرىغا يەتكۈزۈلۈشى كېرەك.

مۇھەررىر: مەرۇپجان مەمتىمىن

قى شەرتى، شۇنداقلا سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ مۇقەررەر تەلپى. ئاممىغا تايىنىشتا، ئامما بىلەن ئىناق - ئىتتىپاق بولۇپ، ئاممىنىڭ كۈچىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش كېرەك. ئىتتىپاقلىق كۈچ، ئام. مىنىڭ ئىتتىپاقلىقى ئارقىلىق قولغا كەلگەن كۈچنىڭ قۇدرىتى پۈتمەس - تۈگىمەستۇر، پەقەت بۇ كۈچكە تايانغاندىلا ھەرگىزمۇ قىلغىلى بولمايدىغان ئىش بولمايدۇ. خەلق ئاممىسىغا تايىنىشتا، يەنە خەلق ئاممىسىنىڭ جەڭگىۋارلىقى ۋە ئىجادچانلىقىغا ھۆرمەت قىلىشىمىز ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرىشىمىز لازىم. بىزنىڭ بىلىشىمىزنىڭ كېلىش مەنبەسى بولسا خەلق ئاممىسىنىڭ ئويىپىكتىپ ۋە سۈيىپىكتىپ دۇنيانى ئۆزگەرتىش جەريانىدۇر، شۇڭا بىز خەلق ئاممىسىنىڭ خىزمەتتىكى مەسلىھەتلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىشىگە يول ئېچىپ، ۋاقتىدا تەجرىبە ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ، كېيىنكى خىزمەتلەرگە تېخىمۇ ياخشى يېتەكچىلىك قىلىشىمىز لازىم.

ئاممىدىن ئېلىشنى ئېيتساق، بىزنىڭ نەزەرىيەۋى ئاساسىمىز خەلق ئاممىسىدىن كەلگەن. خەلق ئام. مىسىنىڭ ئەمەلىيەت پائالىيىتى بىزنىڭ تونۇشىمىز. نىڭ مەنبەسى، شۇنداقلا بىزنىڭ نەزەرىيە بۇلىقىمىز بولۇپ، ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات جەريانى خەلق ئاممىسىنىڭ ئۈزۈكسىز ئەمەلىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانى، ماددىي ۋە مەنىۋى يېڭىلىق يارىتىش جەريانى، ئۆزىنى يېڭىلاش جەريانىدۇر. بۇ جەريان بارلىق نەزەرىيەلەرنىڭ ئاساسى بولۇپ، تەبى. ئىي پەن، ئىجتىمائىي پەنلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. خەلق ئاممىسىدىن ئايرىلىپ قېلىش دوگماتىزم. لىق، سۈيىپىكتىۋىزىملىق خاتالىقنى كەلتۈرۈپ چى. قىرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئوخشاش بولمىغان دەۋرنى، ئوخشاش بولمىغان شارائىت ئاستىدىكى خەلق ئاممىسىنىڭ ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۈ. رۇشنى چۆرىدىگەن ھالدا تەجرىبە ساۋاقلارنى يەكۈن. لىشىمىز، ئاممىنىڭ ئەمەلىي پائالىيىتى جەريانىدە. كى قانۇنىيەتلەرنى ئىجادچانلىق بىلەن بايقىشىمىز، نەزەرىيەمىزنى ئۈزۈكسىز مۇكەممەللەشتۈرىشىمىز، ئۇسۇلىمىزنى موللاشتۇرىشىمىز لازىم، مانا بۇ تەك. شۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىشنىڭ جەريانى.

ئاممىغا قايتۇرۇشنى ئېيتساق، بىزدىن خەلق

قورامغا يەتمىگەنلەرگە قارىتىلغان تەربىيەنى كۈچەيتىش ۋە ئۇلارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش توغرىسىدا

ئايگۈل ئابدۇراخمان

(ئۈرۈمچى شەھىرى نىيانشان رايونلۇق خەلق تەپتىش مەھكىمىسى 830002)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە قورامغا يەتمىگەنلەرگە قارىتىلغان تەربىيەنى كۈچەيتىپ، ئۇلارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشىگە ياخشى شارائىت ھازىرلاپ بېرىش؛ ئەجدادلارنىڭ ئەۋلادلارنى ساپالىق، ياخشى تەربىيەلەشتەك ئۇلۇغۋار ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ۋەتەنگە، مىللەتكە ۋە ئەجدادلارغا يۈز كېلەلەيدىغان كەلگۈسىنىڭ ياراملىق ئىگىلىرىنى تەربىيەلەش ئۈچۈن تىرىشىش كېرەكلىكى بايان قىلىنغان.

摘要: 本文讨论了要加强了对未成年人的教育，传承祖先对后代的教育精神，防止他们犯罪，给他们提供健康成长的机会，使他们成为社会发展所需的栋梁之材。

نىڭ خۇسۇسىي مال - مۈلكىگە دەخلى - تەرۇز قىلىدىغان؛ پۇقرالارنىڭ جىسمانىي ھوقۇقى، دېموكراتىيە ھوقۇقى ۋە باشقا ھوقۇقلىرىغا دەخلى - تەرۇز قىلىدىغان بارلىق قىلمىشلار، شۇنىڭدەك جەمئىيەت خەۋپ يەتكۈزىدىغان باشقا قىلمىشلاردىن قانۇن بويىچە جىنايى جازا بېرىشكە بولغانلىرىنىڭ ھەممىسى جىنايەت بولىدۇ. جىنايى جازا دېگىنىدە - مىز - خەلق سوت مەھكىمىسى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار قانۇنى» غا ئاساسەن جىنايەتچىگە مەجبۇرىي بەرگەن جازا. بۇنىڭدەك كى مەقسەت جىنايەتنى يوقىتىش ۋە جىنايەتنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىن ئىبارەت. ئۇ جىنايەتچىنى مال - مۈلكىدىن، سىياسىي ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىپلا قالماي، يەنە ئۇنىڭ جىسمانىي ئەركىنلىكىنى ھەتتا ھاياتىنى چەكلەيدۇ ياكى مەھرۇم قىلىدۇ.

2. قانۇنغا خىلاپ قىلمىش

قانۇندا بەلگىلەنگەن جاۋابكارلىق يېشىغا توشقان، مەسئۇلىيەت ئىقتىدارغا ئىگە كىشىلەر ئۆتكۈزگەن قانۇنغا خىلاپ، جەمئىيەتكە خەۋپ ياكى زىيىنى بولغان قىلمىشلار قانۇنغا خىلاپ قىلمىش دەپ ئاتىلىدۇ. قانۇنغا خىلاپ قىلمىشنى خاراكتېرىگە قاراپ جىنايى ئىشلار قانۇنغا خىلاپ قىلمىش، ھەق - تەلپ قانۇنغا خىلاپ قىلمىش ۋە مەمۇرىي قانۇنغا

قورامغا يەتمىگەنلەر دېگەنلىك قانۇن بەلگىلىك ياشقا ئاساسەن بەلگىلىگەن، ھەرىكەت ئىقتىدارى چەكلىمىگە ئۇچرايدىغان ياكى ھەرىكەت ئىقتىدارى بولمىغان كىشىلەرنى، قورامغا يەتمىگەنلەر ئون سەككىز ياشقا توشمىغانلارنى كۆرسىتىدۇ. نۆۋەتتە دۆلىتىمىزدە ئۈچ يۈز مىليوندىن ئارتۇق قورامغا يەتمىگەنلەر بار. بۇ بىزدىن قورامغا يەتمىگەنلەرگە قارىتىلغان تەربىيەنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، ئۇلارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشىگە تېخىمۇ ياخشى شارائىت ھازىرلاپ بېرىشىمىزنى تەلپ قىلىدۇ.

1. جىنايەت دېگەن نېمە؟

دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى، زېمىن پۈتۈنلىكىگە ۋە خەۋپسىزلىكىگە زىيان يەتكۈزىدىغان؛ دۆلەتنى پارچىلايدىغان؛ خەلق دېموكراتىيەسى دىكتاتورىلىقىدىكى ھاكىمىيەتنى ۋە سوتسىيالىستىك تۈزۈمنى ئاغدۇرىدىغان؛ جەمئىيەت تەرتىپى ۋە ئىقتىسادىي تەرتىپنى بۇزىدىغان؛ دۆلەت مال - مۈلكىگە ياكى ئەمگەكچى ئاممىنىڭ كۆللىپكىتىپ ئىگىدارلىقىدىكى مال - مۈلكىگە دەخلى - تەرۇز قىلىدىغان؛ پۇقرالار -

دەۋرىنىڭ ئىلگىرىلىشىگە ئەگىشىپ، قورامغا يەتە-
 مىگەنلەرنىڭ ئۈنۈمۈ بىر سائىت ساپاسى ئۈزۈكسىز ئۆس-
 مەكتە. ۋەتەننى سۆيۈش، قانۇن - ئىنتىزامغا رىئايە
 قىلىش، تىرىشىپ ئۆگىنىش، يېڭىلىق يارىتىش ۋە
 داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلەش قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ
 مۇھىم ۋەزىپىسى. قورامغا يەتمىگەنلەرنى تەربىيە-
 لەش، قوغداش ۋە ئۇلارنىڭ ساغلام ئۆسۈپ - يېتى-
 لىشىگە كاپالەتلىك قىلىش جۇڭخۇا مىللەتلەرنىڭ
 ئۇلۇغ گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا ئىنتايىن
 مۇھىم ئەھمىيەتكە. بۇ پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ ئورتاق
 مەسئۇلىيىتى. قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ ئۆسۈپ يې-
 تىلىشىگە كۆڭۈل بۆلۈش، ئۇلارنىڭ جىسمانىي جە-
 ھەتتىن ساغلام تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن ياخشى
 شارائىت ۋە ئىجتىمائىي مۇھىت يارىتىش - ھەر
 ساھەنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان بۇرچى. دۆلەت ۋە
 مىللەتنىڭ گۈزەل كەلگۈسىنى يارىتىشتىكى
 ئىستراتېگىيەلىك قۇرۇلۇش، شۇنداقلا مىليونلىغان
 ئائىلىلەرنىڭ ئۈمىدى.

قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ
 ئالدىنى ئېلىش - پۈتۈن جەمئىيەتنى قورامغا يەت-
 مىگەنلەرنىڭ ساغلام ئۆسۈپ - يېتىلىشىگە تېخىمۇ
 ياخشى، تېخىمۇ ئومۇميۈزلۈك كۆڭۈل بۆلۈشكە ۋە
 ئاسراشقا سەپەرۋەر قىلىپ، قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ
 سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ لايىقەتلىك ئىزباسارلى-
 رىدىن بولۇشىغا تېخىمۇ ياخشى شەرت - شارائىت
 ھازىرلاپ بېرىشنى مەقسەت قىلىدۇ. قورامغا يەت-
 مىگەنلەرنىڭ قانۇن - تۈزۈم كۆز قارىشىنى ۋە قا-
 نۇن - ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش ھەرىكەت ئادىتىنى
 يېتىلدۈرۈش، دۆلەتنىڭ قورامغا يەتمىگەنلەرنى تەر-
 بىيەلەش نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ ئېھتىياجى.
 قورامغا يەتمىگەنلەر تېخى قورامغا يەتمىگەچكە،
 ئۇلارنىڭ كىشىلىك تۇرمۇش كۆز قارىشى، دۇنيا قا-
 رىشى ۋە قىممەت قارىشى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىل-
 لىنىدىغان مۇھىم باسقۇچ بولغاچقا، بۇ مەزگىلدە
 قوبۇل قىلغان تەربىيە ۋە ئۆزىدىكى ھەرىكەت ئاد-
 ىتىنىڭ يېتىلىشى ئۇلارنىڭ قورامغا يەتكەندىن
 كېيىنكى ئىشلىرىغا ناھايىتى زور تەسىر

خىلاپ قىلىنىش دەپ ئايرىشقا بولىدۇ. كونكرىت قى-
 لىپ ئېيتقاندا، باشقىلارنى توپلاپ بىرلىشىپ ئىش
 چىقىرىپ ئامانلىقنى بۇزۇش؛ تىزگىنلىنىدىغان
 تىغلارنى ئېلىپ يۈرۈش، تەربىيە بەرسىمۇ ئۆزگەر-
 مەسلىك؛ كۆپ قېتىم يول توسۇپ باشقىلارنى ئۇرۇش
 ياكى باشقىلارنىڭ مال - مۈلكىنى زورلۇق بىلەن
 ئېلىۋېلىش؛ شەھۋانىي ئوقۇشلۇقلار ياكى ئۈن -
 سىن بۇيۇملىرى قاتارلىقلارنى تارقىتىش؛ بۇزۇقچە-
 لىق قىلىش ياكى ئىشقىۋازلىق، ئىپپەت - نومۇسە-
 نى سېتىش ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللىنىش؛ كۆپ
 قېتىم ئوغرىلىق قىلىش؛ قىمارغا قاتنىشىپ، تەر-
 بىيە بەرسىمۇ تۈزەتمەسلىك؛ زەھەر چېكىش، زەھەر-
 نى ئوكۇل قىلىش؛ جەمئىيەتكە خەۋپ يەتكۈزىدىغان
 باشقا قىلمىشلار بىلەن شۇغۇللىنىش قاتارلىقلارنى
 ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

3. ناچار قىلىنىش

ئوخشىمىغان مىللەت ۋە ئوخشىمىغان تارىخىي
 دەۋرنىڭ ناچار قىلىنىشىنىڭ ئىپادىسىگە قارىتا تو-
 نۇشى ئوخشاش بولمايدۇ. قانۇن ناچار قىلىنىش دەپ
 تىلغا ئالغان قىلمىشلار ئىچىدىمۇ ناچار قىل-
 مىشلار بولۇشى مۇمكىن. دەرس تاشلاش، سىرتتا
 قونۇپ قېلىش؛ تىزگىنلىنىدىغان تىغلارنى ئېلىپ
 يۈرۈش؛ ئۇرۇش - جېدەل قىلىش ۋە باشقىلارنى
 تىللاش؛ باشقىلارنىڭ نەرسىلىرىنى زورلاپ ئېلىۋې-
 لىش؛ ئوغرىلىق قىلىش، مال - مۈلۈكلەرنى قەستەن
 بۇزۇۋېتىش؛ قىمار ياكى شەكلى ئۆزگەرگەن قىمارغا
 قاتنىشىش؛ سېرىق، شەھۋانىي ئۈن - سىن بۇيۇم-
 لىرى ئوقۇشلۇقلىرىنى كۆرۈش ۋە ئاڭلاش؛ قانۇن
 ۋە قانۇن - بەلگىلىمىلەردە قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ
 كۆرۈشىگە ماس كەلمەيدۇ دېيىلگەن تىجارەت خاراك-
 تېرلىك تانىسخانا قاتارلىقلارغا كىرىش؛ ئىجتىمائىي
 ئەخلاققا ئېغىر خىلاپلىق قىلغان باشقا قىلمىشلار-
 دىن ئىبارەت.

4. قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشى

نىڭ ئالدىنى ئېلىش

قورامغا يەتمىگەنلەر ۋەتەننىڭ كېلەچىكى، مىل-
 لەتنىڭ ئۈمىدى. جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە

جىنايەت ئۆتكۈزۈشنىڭ ئوبىيېكتى قىلىپ تاللاۋاتىدۇ. جىنايەتچىلەر شايىكىلىرى ھەتتا قورامغا يەتمەيگەنلەرنى دۆلەت خەۋپسىزلىكىگە زىيان يەتكۈزىدىغان جىنايەتلەرنى سادىر قىلىشقا كۈشكۈرتىۋاتىدۇ. يۈقىرىقىدەك سەلبىي ئامىللارنىڭ يامان تەسىرى بىلەن قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشنىڭ نىسبىتى كۈندىن كۈنگە ئۆرلەۋاتىدۇ.

6. ئۈچ تەرەپ تەربىيەسىنى كۈچەيتىش

ئائىلە تەربىيەسى. ئاتا - ئانا تەربىيەسى قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىشى جەھەتتە ئەڭ مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئاتا - ئانا بالىغا نىسبەتەن ئوقۇتقۇچىلىق رولىنى ئوينايدۇ. پەرزەنتلەر تۇغۇلۇش بىلەن تەڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ تەربىيەسىدە ئۆسۈپ - يېتىلىدۇ، ئاتا - ئانىلار بىلەن پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مېھرى - مۇھەببەت دېڭىزدىنمۇ چوڭقۇر بولىدۇ. ئاتا - ئانىلار بارلىقىنى پەرزەنتلەرگە بېغىشلايدۇ، پەرزەنتلەر ئاتا - ئانىسىنىڭ ئىلىملىق باغرىدا مېھرىگە قېنىپ، ئاتا - ئانىسىنىڭ ھەر بىر سۆز - ھەرىكىتىگە قاراپ، ئۇنى دوراپ چوڭ بولىدۇ. پەرزەنتلەر ئۆسۈۋاتقان ياش نوتا، ئاتا - ئانىلار باغۋەن. نوتا پەرزەنتكە باغلىق، پەرزەنت قانداق بولسا نوتىمۇ شۇنداق ئۆسىدۇ. ئاتا - ئانىلار پەرزەنتلىرىنى كىچىكىدىن تارتىپ ئەدەپ - ئەخلاق، قائىدە - يوسۇن، ئۆرپ ئادەت، ئادىمىيلىك، ئالىيجا - ناپ پەزىلەت، ئەقىدە، ئېتىقاد، ئىستىقبال، ئىلىم - پەن، كىشىلىك مۇناسىۋەت، ۋە تەنپەرۋەرلىك ۋە ئەجدادلار تەربىيەسى قاتارلىق جەھەتلەردە ياخشى تەربىيەلەشكە كۆڭۈل بۆلۈپ، كەلگۈسىدە ياراملىق ئادەم بولۇشنىڭ ئاساسىنى ياخشى قۇرۇشى كېرەك. ئائىلە پەرزەنتلەرنىڭ تەربىيە ئالدىدىغان بىرىنچى دەرىخانىسى، بىرىنچى ئوقۇتقۇچىسى، شۇڭا ئائىلە تەربىيەسىنى ھەرگىز بوشاشتۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ. قورامغا يەتمىگەنلەرگە قارىتا غايە تەربىيەسى، ئەخلاق تەربىيەسى، قانۇن - تۈزۈم تەربىيەسى، ۋە تەنپەرۋەرلىك تەربىيەسى، كوللېكتىۋىزىملىق تەربىيەسى، سوتسىيالىزم تەربىيەسى ۋە جىنايەت ئۆتكۈزۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەربىيەسى ئېلىپ بېرىش.

كۆرسىتىدۇ. تارىخ شۇنى ئىسپاتلىدىكى، قانۇن - تۈزۈم قارىشى ۋە ھەق - ناھەق قارىشىنىڭ كەم - چىل بولۇشى - قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ قانۇنغا خىلاپ قىلمىش سادىر قىلىشىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئىچكى سەۋەبى.

5. قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىگە يامان تەسىر كۆرسىتىۋاتقان سەلبىي ئامىللار

قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ قانۇنغا خىلاپلىق قىلىپ، جىنايەت ئۆتكۈزۈشىگە يامان تەسىر كۆرسىتىۋاتقان سەلبىي ئامىللار ھەر خىل بولۇپ، بۇنىڭدا ئائىلە مۇھىتىنىڭ ياخشى بولماسلىقى ۋە مۇۋاپىق بولماسلىقى قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان بىۋاسىتە سەۋەب ھېسابلىنىدۇ. كۈنكەپت قىلىپ ئېيتقاندا، ئائىلىدە ئىجابىي تەربىيە ياخشى بولماسلىق، مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق، ئوقۇش نەتىجىسى بىلەن كارى بولماسلىق، ئائىلىدە ئۇرۇش - جېدەل بېسىقچىلىق، بالىلارنى ھە دەپسلا ئۇرۇش، تىللاش، ھاقارەتلەش، قارا يېتىم قىلىش، ئۆگەيلەش، تاشلىۋېتىش، سېتىۋېتىش، ئوغرىلىققا سېلىش، تىلەمچىلىككە سېلىش، باشقىلارنىڭ بالىسىنى بېقىشقا، ئۆي خىزمەتلىرىنى قىلىشقا بېرىۋېتىش، ئەركىنلىكىنى چەكلەش، سولاپ قويۇش، توي قىلىش يېشىغا توشمىغان قىز - يىگىتلەرنى مەجبۇرىي نىكاھلاندىرۇش، زەھەر ئېلىپ - سېتىش ۋە يۆتكەشكە سېلىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ ساغلام ئۆسۈپ - يېتىلىشىگە توسالغۇ بولۇۋاتقان بىر قىسىم پايدىسىز ئامىللارمۇ مەۋجۇت. مەسىلەن، بەزى كەسىپلەر، سورۇنلار قانۇنغا خىلاپ تىجارەت قىلىپ، زوراۋانلىق، شەھۋانچىلىقنى تەرغىپ قىلىدىغان سېرىق مەزمۇندىكى قانۇنسىز نەشر بۇيۇملىرىنى تارقىتىپ، قورامغا يەتمىگەنلەرنى ئىدىيە ۋە روھىي جەھەتتىن زەھەرلەپ، ئۇلارنى تۈيۈك يولغا باشلاۋاتىدۇ. قورامغا يەتمىگەنلەر جىسمانىي ۋە ئەقلىي جەھەتتىن تېخى تولۇق پىشىپ - يېتىلمىگەنچە، بىر قىسىم جىنايەتچى ئۇنسۇرلار دائىم ئۇلارنى

دەنئەت، ئىلىم - پەن بىلىملىرى، پۇقرالارنىڭ مەسئۇلىيەت ئېھتى، ئىجتىمائىي قابىلىيەت، ئەخلاق ئۆلچىمى ۋە قانۇن - ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش ئېھتى. ئىگىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىپ، ئۇلارنىڭ قانۇنغا خىلاپ جىنايەتلەرنى پەرقلىنىدۇرۇش ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇش كېرەك. مەكتەپلەر قورامىغا يەتمىگەنلەرنى تەربىيەلەشتە ئۇلارنىڭ تەربىيەلىنىش ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش لازىم. تەربىيەلىنىش ھوقۇقى - قانۇن تەرىپىدىن قورامىغا يەتمىگەنلەرگە بېرىلگەن ئاساسىي ھوقۇق، بولۇپمۇ مەجبۇرىيەت باسقۇچىدا تەربىيەلىنىش ھوقۇقىنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئىشىشى قورامىغا يەتمىگەنلەرنىڭ ئومۇميۈزلۈك تەرەققىياتىدا ئىنتايىن مۇھىم. بىرىنچىدىن، ئىدىيەۋى تەربىيەنى كۈچەيتىش كېرەك. مەكتەپلەرنىڭ ئىدىيەۋى تەربىيەسى ئىلىم - پەن تەربىيەسى بىلەن ھۆكۈمەت تەربىيەسىنى بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق ئىدىيەلىك بېرىلىدۇ. قورامىغا يەتمىگەنلەرنىڭ نەزەردىن ئۆتكۈزۈلۈشى كېڭەيتىش بىلەن ئۇلاردا ياخشى ئۆگىنىش ئىستىلى، مۇستەھكەم ئىرادە ۋە ساغلام ئەخلاق يېتىلدۈرۈش لازىم؛ ئىككىنچىدىن، مەكتەپ ئىدىيەلىك تىزىمىنى چىڭىتىش كېرەك. ئىنتىزام مەكتەپنىڭ قائىدىسى ۋە مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش تەرتىپىنىڭ كاپالىتى. مەكتەپ ئىنتىزامىنى چىڭىتىش دېگەننىمىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەرىكىتىگە چەك قويۇش، مۇۋاپىق مۇكاپاتلاش ۋە جازالاش ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەرىكىتىنى يېتەكلەش ۋە باشقۇرۇش دېگەنلىك بولۇپ، ئۈچىنچىدىن، ئېتىراپ مۇھىتىنى ياخشىلاش لازىم. مەكتەپ ئەتراپىدىكى ئىجتىمائىي مۇھىت سۈپىتىنىڭ قانداق بولۇشى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىدىيە ۋە ھەرىكىتىگە بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدۇ. تەسىرى ئىككىنچىدىن، ئىجتىمائىي مۇھىت ئىككىنچىدىن، يەنە بىرى، مەدەنىيەت مۇھىتى. مەكتەپلەر مۇناسىۋەتلىك مەمۇرىي تارماقلار بىلەن ھەمكارلىشىپ ياخشى بولغان مەكتەپ ئەتراپى مۇھىتىنى يارىتىپ بېرىشكە تىرىشىشى كېرەك. مەكتەپلەر مەكتەپ سىرتىدىكى تەربىيەگە يېتەكچىلىك قىلىش لازىم. مەكتەپ سىرتىدىن

تەربىيە كېرەك. قورامىغا يەتمىگەنلەرنىڭ جىسمانىي ھوقۇقى بىلەن تەربىيەلىنىش ھوقۇقىنى قوغداش تەربىيەسىنى كۈچەيتىش كېرەك. قورامىغا يەتمىگەنلەرنىڭ ناچار قىلمىشلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش كېرەك. ئاتا - ئانىلار كۈندىلىك تۇرمۇشتا قورامىغا يەتمىگەنلەرگە قارىتا ھەق بىلەن ناھەق، گۈزەللىك بىلەن رەزىللىك، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق قاتارلىق تەربىيەنى كۈچەيتىپ، ئۇلارنىڭ يۇقىرىقىدەك مەسئۇلىيەتلىرىنى تونۇش ۋە پەرقلىنىدۇرۇش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈشى لازىم. قورامىغا يەتمىگەنلەر دەرس تاشلىما، ئاتا - ئانىلار مەكتەپ بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۇلارنى ۋاقتىدا مەكتەپكە ئاپىرىپ قويۇشى لازىم. قورامىغا يەتمىگەنلەر ئۆيدىن چىقىپ كەتسە، ئاتا - ئانىلار ئىزدەپ تېپىشى، تاپالماسا جەزاسى ئورۇنلىرىدىن ياردەم سورىشى لازىم. ئاجرىشىپ كەتكەن ئاتا - ئانىلار قورامىغا يەتمىگەنلەرنى بېقىپ تەربىيەلەش مەجبۇرىيىتىنى تولۇق ئادا قىلىشى كېرەك. ئۆگىنىش ئاتا - ئانىلارمۇ قورامىغا يەتمىگەنلەرنى بېقىپ تەربىيەلەش مەجبۇرىيىتىنى تولۇق ئادا قىلىشى كېرەك. ئاتا - ئانىلار ياكى باشقا ۋەسىيلىك قىلغۇچىلار قورامىغا يەتمىگەنلەرنىڭ ناچار قىلمىشلىرىنى ھەرگىزمۇ ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋەتمەي ۋاقتىدا چەكلىشى كېرەك. قورامىغا يەتمىگەنلەرنىڭمۇ ئۆزىگە چۈشلۈك غۇرۇرى بولىدۇ. شۇڭا ئاتا - ئانىلار قورامىغا يەتمىگەنلەرنى تەربىيەلەش ۋە باشقۇرۇشتا ئۇلارنىڭ غۇرۇرىغا ھۆرمەت قىلىشى، قوپاللىق قىلماسلىقى، ئۇرمانلىقى ۋە ھاقارەتلىمەسلىكى لازىم. مەكتەپ تەربىيەسى. مەكتەپ قورامىغا يەتمىگەنلەرنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىشىگە ئىنتايىن زور تەسىر كۆرسىتىدىغان ئورۇن. مەجبۇرىيەت مائارىپ تۈزۈمىنىڭ يولغا قويۇلۇشى مەكتەپلەرنىڭ قورامىغا يەتمىگەنلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش بويىچە ئومۇملاشتۇرۇپ تۈزەش خىزمىتىگە قاتنىشىشىغا ياخشى شارائىت ھازىرلاپ بەردى. مەكتەپلەر ھەر قايسى پەنلەر بويىچە ئوقۇتۇش، تەربىيەلەش ۋە ھەرىكەت جەھەتتە يېتەكلەش ھەم تۇرمۇشنى باشقۇرۇش ئارقىلىق قورامىغا يەتمىگەنلەرنى مە-

قاتناشقانلارنىڭ بەزىلىرى ئالدىنقىلار، بەزىلىرى مەجبۇرلانغانلار ۋە يەنە بەزىلىرى ئۆزى قاتناشقانلار بۇلۇشى مۇمكىن، شۇڭا پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش كېرەك. مەكتەپلەر ناچار قىلمىشى بار ئوقۇغۇچىلارغا قارىتىلغان تەربىيە - باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش، ئۇلارنى كەمسىتىش ۋە چەتكە قېقىشتىن ساقلىنىش لازىم. ئوقۇغۇچىلارغا باراۋەر ۋە توغرا باھا بېرىش، ياخشى كۈلۈپ كېتىش مۇھىم يارىتىپ بېرىش، ئائىلە باشلىقلىرى بىلەن ئۆزئارا ماسلىشىشنى كۈچەيتىش كېرەك.

جەمئىيەت تەربىيەسى. قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشى - جەمئىيەت ئامانلىقى مەسىلىسىنىڭ كونكرېت ئىپادىسى، شۇنداقلا جەمئىيەتتىكى ھەر خىل زىددىيەتلەرنىڭ ئومۇمىي ئىنكاسىدۇر. قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدا ھەر خىل سەۋەبلەر بار. مەسىلەن، مەمۇرىي جەھەتتىكى، قانۇن جەھەتتىكى، مەدەنىيەت، تەلىم-تەربىيە جەھەتتىكى، ئىجتىمائىي مۇھىت جەھەتتىكى ھەم قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ ئۆزىنىڭ ساپاسى جەھەتتىكى سەۋەبلەر بار. قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتا، بىر تەرەپتىكى سەۋەبىكىلا ئەھمىيەت بېرىپ، يەنە بىر تەرەپتىكى سەۋەبكە سەل قارالسا، ئۇلارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى ئازايتىش ئىنتايىن تەسكە توختايدۇ. قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىنىڭ چېتىشلىق دائىرىسى كەڭ بولۇپ، بىر تۇتاش پىلانلاشقا، ماسلاشتۇرۇشقا ۋە ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ كۈچىنى مۇۋاپىق تەشكىللەشكە توغرا كېلىدۇ. ھۆكۈمەت دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ھوقۇقلۇق ئورگىنى بولۇپ، قانۇن ۋە قانۇن بەلگىلىمىلەرنىڭ ئۆز مەمۇرىي رايونىدا يولغا قويۇلۇشىغا مەسئۇل بولىدۇ. شۇڭا، قانۇندا قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىنى ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىللەيدىغانلىقى ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلىدىغانلىقى بەلگىلەنگەن. شۇ جۈملىدىن ھەر دە-

دىكى تەربىيە ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بىرى، ئۆسمۈرلەر سارىيى، ئۆسمۈرلەر پائالىيەت مەركىزى، مەدەنىيەت يۇرتى، مۇزېي، خاتىرە سارىيى ۋە پەن - تېخنىكا سارىيى قاتارلىق ئورۇنلاردىن پايدىلىنىپ، تۈرلۈك پائالىيەتلەرگە قاتنىشىش ئارقىلىق تەربىيەلەش؛ يەنە بىرى، ئائىلە باشلىقلىرى يەنى غەنى ۋە ئائىلە زىيارىتى ئارقىلىق تەربىيەلەشنى چىڭ تۇتۇش لازىم؛ تۆتىنچى، مەكتەپلەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەربىيەسىنى كۈچەيتىش كېرەك. بۇنىڭدا ئاساسەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەربىيەسىنى قانات يايدۇرۇشنى ئوقۇتۇش پىلانغا كىرگۈزۈش، دەرس سائىتى، ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرى ۋە ئوقۇتقۇچى كاپالىتى بىلەن تەمىنلەش كېرەك. مۇناسىۋەتلىك خادىملارنى تەكلىپ قىلىش، مەخسۇس ۋەزىپىدىكى ۋە قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ئوقۇتقۇچىلار، ئەدلىيە خىزمەتچىلىرى ۋە قانۇن خىزمەتچىلىرىنى تەكلىپ قىلىپ قانۇن تەربىيەسىنى كۈچەيتىش كېرەك. دەرس تاشلاش ۋە ئۆيگە قايتماسلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇشىدىن ياكى ئاتا - ئانىسىنىڭ ھامىيلىقىدىن ئايرىلىپ قېلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ناچار قىلمىش ھېسابلىنىدۇ. مۇنداق ناچار قىلمىشلار ئوقۇغۇچىلارنى يېتىم - ياردەمسىز قالدۇرۇپ، قانۇنغا خىلاپ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىدىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىتىدۇ. شۇمۇ، جىنايەتچىلەرنىڭ ئۆگىتىش، ئازدۇرۇشى ۋە مەجبۇرلىشى بىلەن قانۇنغا خىلاپ جىنايەت قىلمىشنىڭ قاتناشقۇچىسى قىلىپ قويۇشۇمۇ، ھەتتا جىنايەت قىلمىشنىڭ تەشكىللىگۈچىسى قىلىپ قويۇشۇمۇ مۇمكىن. شۇڭا، مەكتەپلەر ئوقۇغۇچىلار دەرس تاشلىسا ئاتا - ئانىسى ياكى باشقا ۋەسىيلەرگە خەۋەر قىلىشى، ياتاقلىق مەكتەپكە كىچىسى قايتىپ كەلمىسە، ئوقۇتقۇچىلار دەرھال ئىزدىشى ياكى جىنايەت ئورۇنلىرىنىڭ ياردەم بېرىشىنى ئىلتىماس قىلىشى لازىم. مەكتەپلەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ ناچار شايكا تەشكىللىگەنلىكى ياكى ئۇنىڭغا قاتناشقانلىقىنى سەزگەن ھامان دەرھال چەكلەش كېرەك. ناچار شايكىغا

ياكى جازا كەچۈرۈم قىلىنىدىغانلىقى، جىنايەت ئۆتە - كۈزگەندە ئون سەككىز ياشقا توشمىغانلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلمەيدىغانلىقى، ئون تۆت ياشقا توشمىغان ناراسىدە قىزلارنىڭ ئىپپەت - نومۇسىغا تەگكەن - لەرگە باسقۇنچىلىق قىلغانلار قاتارىدا ئېغىر جازا بېرىلىدىغانلىقى، ئاياللار ۋە بالىلارنى ئالداپ سېتىم - ۋەتەنلەر، سېتىۋالغانلار، بوۋاق ۋە گۆدەك بالىلارنى سېتىش مەقسىتىدە تۇتۇپ كەلگەنلەر، ئوغرىلەر - خانلار، بالىلارنى چېگرا سىرتىغا سىتىۋەتكەنلەر، سېتىۋالغانلار، بالىلارنىڭ جىسمانىي ئەركىنلىكىنى چەكلىگەن، زەخمىلەندۈرگەن، ھاقارەتلىگەن ۋە دۆ - لەت ئورگانلىرىنىڭ سېتىۋېتىلگەن بالىلارنى قۇ - تۇلدۇرۇشقا توسقۇنلۇق قىلغانلارغا ئېغىر جازا بې - رىلىدىغانلىقى، ئون تۆت ياشقا توشمىغان ناراسىدە قىزلارنى ئىپپەت - نومۇسىنى سېتىشقا مەجبۇرلەر - خانلار، قورامغا يەتمىگەنلەرنى زەھەر چېكىش، زە - ھەر ئىستېمال قىلىش ۋە ئوكۇل سېلىشقا قىزىق - تۇرغان، كۈشكۈرتكەن، ئازدۇرغان ۋە زورلىغانلار، ئون سەككىز ياشقا توشمىغان قورامغا يەتمىگەن - لەرگە شەھۋانى بۇيۇمنى تارقاقان جىنايەتچىلەرنىڭ قاتتىق جازالىنىدىغانلىقى، قورامغا يەتمىگەن جىنا - يەتچىلەرنىڭ جازاسىنىڭ قورامغا يەتمىگەن جىنا - يەتچىلەرنى باشقۇرۇش - تەربىيەلەش ئورنىدا ئىجرا قىلىنىدىغانلىقى ۋە قورامغا يەتمىگەن جىنايەتچى - لەردىن يېشى ئون سەككىزگە توشقاندا قېپقالغان جازا مۇددىتى ئىككى يىلدىن ئاشمىسا جازا مۇددىتى - نىڭ قورامغا يەتمىگەن جىنايەتچىلەرنىڭ باشقۇ - رۇش - تەربىيەلەش ئورنىدا ئىجرا قىلىنىدىغانلىقى بەلگىلەنگەن.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنىدا: يېشى ئون سەككىزگە توشمىغان قورا - مىغا يەتمىگەنلەردىن جىنايەت ئۆتكۈزگەنلەرنى سوراق قىلىش ۋە سوت قىلىشتا ئۇلارنىڭ قانۇن ۋاكالەتچىسىنىڭ ھازىر بولۇشىنى ئۇقتۇرۇشنىڭ لازىملىقى، ئون سەككىز ياشقا توشمىغان گۇۋاھچى - دىن گەپ سوراقتا ئۇنىڭ قانۇنىي ۋاكالەتچىسىنىڭ تۆپىدە تۇرۇشنىڭ لازىملىقى ئۇقتۇرۇلىدىغانلىقى،

رىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى ۋە ھۆكۈمەت رەھبەر - لىكىدىكى مائارىپ ئورۇنلىرى، مەدەنىيەت ئورۇنلى - رى، رادىيو - تېلېۋىزىيە ئورۇنلىرى، ئاخبارات - نەشرىيات ئورۇنلىرى، سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئورۇنلىرى، ئەدلىيە مەمۇرىي تارماقلى - رى، خەلق ئىشلىرى ئورۇنلىرى، جامائەت خەۋپسىز - لىكى ئورۇنلىرى، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى، پىيونىرلار تەشكىلاتى، ئاياللار بىرلەشمىسى، مەھەل - لە ئاھالىلەر كومىتېتلىرى، خەلق سوت مەھكىمە - لىرى، خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرى، كېيىنكى ئەۋلادلارغا كۆڭۈل بۆلۈش خىزمەت كومىتېتلىرى، ياش - ئۆسمۈرلەر پائالىيەت بازىسى، ئۆسمۈرلەر سارىيى، ئون ئالتە ياشقا توشقان، ئون سەككىز ياش - قا توشمىغانلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش تەربىيەلەش ئورۇنلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ قورامغا يەتمىگەنلەر - نىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتا باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيىتى بار.

7. قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇ - نىدا: دۆلەت ياشلارنى، ئۆسمۈرلەرنى ۋە بالىلارنى تەربىيەلەپ، ئەخلاقى، ئەقلىي ۋە جىسمانىي جەھەت - تىن ئەتراپلىق يېتىلدۈرىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار قانۇنىدا: ئون ئالتە ياشقا توشقانلار جىنايەت ئۆت - كۈزسە، جىنايى جاۋابكارلىققا تارتىلىدۇ، ئون تۆت ياشقا توشۇپ ئون ئالتە ياشقا توشمىغانلار قەستەن قاتىللىق قىلسا، قەستەن يارىلاندىرۇپ ئېغىر زە - خىمىلەندۈرۈش ياكى ئۆلتۈرۈپ قويۇش، باسقۇنچىلىق قىلىش، بۇلاڭچىلىق قىلىش، زەھەر ئېلىپ - سې - تىش، ئوت قويۇش، پارتلىتىش ۋە زەھەر سېلىشتىن ئىبارەت سەككىز خىل جىنايەتنى سادىر قىلسا، جىنايى جاۋابكارلىققا تارتىلىدىغانلىقى، ئون ئالتە ياشقا توشمىسا ئاتا - ئانىسىنىڭ تەربىيەسىگە بېرى - لىدىغانلىقى، ئون ئالتە ياشقا توشقان ئون سەككىز ياشقا توشمىغان گاس - گاچا ۋە ئەمالار جىنايەت ئۆتكۈزسە يېنىك، يېنىكلىتىپ جازا بېرىدىغانلىقى

قىلىنغۇچىنى ياخشى باشقۇرىدىغان ۋە تەربىيەلەيدى-
غانلىقى، ئۇلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتى زد-
يانغا ئۇچرىغاندا ياكى ۋەسىيلىك قىلىنغۇچى بىلەن
باشقىلار ئوتتۇرىسىدا تالاش - تارتىش يۈز بەرگەندە،
ئۇنىڭغا ۋاكالىتەن دەۋا قىلىدىغانلىقى؛ ۋەسىيلىك
قىلىنغۇچى باشقىلارنى زىيانغا ئۇچراتقاندا ۋەسىي-
لىرىنىڭ ھەق - تەلەپ جاۋابكارلىقىنى ئۈستىگە ئا-
لىدىغانلىقى بەلگىلەنگەن.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنىدا:
ئاتا - ئانىلارنىڭ پەرزەنتلىرىنى بېقىپ تەربىيەلەش
مەجبۇرىيىتىنىڭ بارلىقى؛ ئاتا-ئانىلار پەرزەنتلىرىد-
نى بېقىپ تەربىيەلەش مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىمى-
غاندا، قورامغا يەتمىگەن ياكى مۇستەقىل تۇرمۇش
كەچۈرەلمەيدىغان پەرزەنتلىرىنىڭ ئاتا - ئانىسىدىن
بېقىپ تەربىيەلەش ھەققى تەلەپ قىلىشقا ھوقۇقلۇق
ئىكەنلىكى؛ بوۋاقىنى تۇنجۇقتۇرۇۋېتىش، تاشلىۋې-
تىش ۋە ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك قىلىدىغان باشقا
قىلمىشلارنىڭ مەنئى قىلىنىدىغانلىقى؛ پەرزەنتلەر
ئاتىسىنىڭ ياكى ئانىسىنىڭ فامىلىسىنى قوللى-
نىشقا ھوقۇقلۇق ئىكەنلىكى؛ قورامغا يەتمىگەنلەر
دۆلەت، كوللېكتىپ ياكى باشقىلارغا زىيان يەتكۈزسە
ئاتا - ئانىسىنىڭ ھەق - تەلەپ جاۋابكارلىقىنى
ئۈستىگە ئېلىش مەجبۇرىيىتىنىڭ بارلىقى؛ پەر-
زەنتلەرنىڭ مۇراسىمغا ئۆز ئارا ۋارىسلىق قىلىش ھو-
قۇقىنىڭ بارلىقى؛ نىكاھسىز تۇغۇلغان بالىنىڭ نى-
كاھلىق تۇغۇلغان بالىغا ئوخشاش ھوقۇققا ئىگە ئى-
كەنلىكى؛ ھەر قانداق كىشىنىڭ ئۇنىڭغا زىيان يەت-
كۈزۈشىگە ۋە كەمسىتىشىگە يول قويۇلمايدىغانلىقى؛
نىكاھسىز تۇغۇلغان بالىنى بىۋاسىتە باقمىدايدىغان
ئۆز ئاتىسى ياكى ئۆز ئانىسى شۇ بالىنىڭ تۇرمۇش
خىراجىتى ۋە تەربىيە خىراجىتىنى تاكى شۇ بالا
مۇستەقىل تۇرمۇش كەچۈرەلمەيدىغان بولغانغا قەدەر
ئۈستىگە ئالىدىغانلىقى؛ دۆلەتنىڭ قانۇنلۇق بېقىۋې-
لىش مۇناسىۋىتىنى قوغدايدىغانلىقى؛ بېقىۋالغۇچى ئا-
تا - ئانا بىلەن بېقىۋېلىنغان بالىنىڭ ھوقۇق -
مەجبۇرىيىتى مۇشۇ قانۇندىكى ئاتا - ئانا بىلەن
پەرزەنتلەرنىڭ مۇناسىۋىتىگە ئوخشاش بولىدىغانلىقى.

يېشى ئون ئالتىگە توشمىغان قورامغا يەتمىگەنلەر -
نىڭ جىنايەت دېلولىرىنىڭ بىردەك ئوچۇق سوت
قىلىنمايدىغانلىقى، يېشى ئون ئالتىدىن ئاشقان ئون
سەككىزگە توشمىغان قورامغا يەتمىگەنلەرنىڭ جى-
نايەت دېلولىرىنىڭمۇ ئادەتتە ئوچۇق سوت قىلىنىد-
مايدىغانلىقى، قورامغا يەتمىگەن جىنايەتچىلەرنىڭ
جازاسىنىڭ قورامغا يەتمىگەن جىنايەتچىلەرنى باش-
قۇرۇش - تەربىيەلەش ئورنىدا ئىجرا قىلىنىدىغانلىقى
قى بەلگىلەنگەن.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھەق - تەلەپ
قانۇنىنىڭ ئومۇمىي قائىدىسىدە: ئون ئالتە ياشتىن
ئاشقان، ئون سەككىز ياشتىن تۆۋەن پۇقرالاردىن
ئۆزىنىڭ ئەمگەك كىرىمىنى ئاساس قىلىپ، تۇرمۇش
كەچۈرىدىغانلىرى تولۇق ھەق - تەلەپ ھەرىكەت
ئىقتىدارىغا ئىگە بولغانلار دەپ قارىلىدىغانلىقى؛ ئون
ياشنىڭ ئۈستىدىكى قورامغا يەتمىگەنلەر ھەق -
تەلەپ ھەرىكەت ئىقتىدارى چەكلەنگەنلەر دەپ قارىد-
لىدىغانلىقى؛ ئون ياشنىڭ ئاستىدىكى قورامغا يەت-
مىگەنلەر ھەق - تەلەپ ھەرىكەت ئىقتىدارى يوقلار
دەپ قارىلىدىغانلىقى؛ ھەرىكەت ئىقتىدارى چەكلەن-
مىگەنلەر بىلەن ھەرىكەت ئىقتىدارى يوقلارنىڭ ھەق -
تەلەپ پائالىيەتلىرىنى ئۇلارنىڭ قانۇنىي ۋاكالىتچى-
لىرىنىڭ ۋاكالىتەن ئېلىپ بارىدىغانلىقى؛ ئەگەر
ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۆلۈپ كەتسە ياكى ۋەسىي-
لىك ئىقتىدارىدىن قالغان بولسا، ۋەسىيلىك ئىقتى-
دارىغا ئىگە بوۋىلىرى، مومىلىرى، ئاكا - ئاچى-
لىرى، ۋەسىيلىك مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئېلىش-
نى خالايدىغان يېقىن تۇغقانلىرى، قورامغا يەتمى-
گەنلەرنىڭ ئاتا - ئانىسى ئىشلەيدىغان ئورۇن ياكى
ئۇلار ئولتۇرۇشلۇق جايدىكى شەھەر ئاھالە كومى-
تېتىلىرى، كەنت ئاھالە كومىتېتلىرىنىڭ ۋەسىيلىك
مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالىدىغانلىقى؛ ۋەسىيلىر-
نىڭ ۋەسىيلىك قىلىنغۇچىنىڭ تەن سالامەتلىكىنى
ئاسرايدىغانلىقى؛ تۇرمۇشىدىن خەۋەر ئالىدىغانلىقى؛
مال - مۈلكىنى باشقۇرىدىغان ۋە قوغدايدىغانلىقى؛
ۋەسىيلىك قىلىنغۇچىنىڭ ۋاكالىتەن ھەق - تەلەپ
پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بارىدىغانلىقى؛ ۋەسىيلىك

دەرىجىلىك سىجىللىققا ئىگە ئەمگەككە سېلىشقا ۋە شۇغۇللىنىش چەكلەنگەن باشقا ئەمگەكلەرگە ئو- رۇنلاشتۇرۇشقا بولمايدىغانلىقى بەلگىلەنگەن.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاياللارنىڭ ھو- قۇق - مەنپەئەتىنى قوغداش قانۇنىدا: ئاتا - ئانىلار ياكى باشقا ۋەسىيلەر ئوقۇش يېشىدىكى قىزىلارنىڭ مەجبۇرىيەت مائارىپىنى قوبۇل قىلىشنى كاپالەتلەند- ۈرۈش مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىش شەرت دەپ بەل- گىلەنگەن.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قورامىغا يەتمە- گەنلەرنى قوغداش قانۇنىدا: قورامىغا يەتمىگەنلەرنىڭ ياشاش ھوقۇقى، يېتىلىش ھوقۇقى، قوغدىلىش ھو- قۇقى ۋە قاتنىشىش ھوقۇقىنىڭ بارلىقى؛ ئۇلارنىڭ جىنسىي، مىللىتى، ئىرقى، ئائىلە مال - مۈلۈك ئەھۋالى ۋە دىنىي ئېتىقادى قاتارلىقلارغا قارىماي ھوقۇقتىن قانۇن بويىچە تەڭ باراۋەر بەھرىمەن بو- لىدىغانلىقى؛ دۆلەت، جەمئىيەت، مەكتەپ ۋە ئائىلە- لەرنىڭ قورامىغا يەتمىگەنلەرنىڭ قانۇن ھوقۇق - مەنپەئەتىنى قوغداش ئېڭى، ئۆزىنى قوغداش ئېڭى ۋە ئىقتىدارىنى كۈچەيتىش، ئىجتىمائىي مەسئۇل- يەتچانلىقىنى ئاشۇرۇش جەھەتلەردە باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيەت ۋە مەجبۇرىيىتىنىڭ بار- لىقى بەلگىلەنگەن.

قىسقىسى، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەۋلادلارنى ساپا- لىق، ياخشى تەربىيەلەشتەك ئۇلۇغۋار ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، كەلگۈسىنىڭ ئىگىلىرى بولغان قورامىغا يەتمىگەنلەرنى ھەر جەھەتتىن ياخشى تەر- بىيەپ، ئۇلارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشىگە مەسئۇل بولۇ- شىمىز لازىم. قورامىغا يەتمىگەنلەرمۇ ياخشى تەربى- يەلىنىپ، جىنايەت ئۆتكۈزۈشنى ۋە ناچار قىل- مىشلارنى سادىر قىلىشتىن تىرىشىپ ساقلىنىپ، ۋەتەنگە، مىللەتكە ۋە ئەجدادلارغا يۈز كېلەلەيدىغان كەلگۈسىنىڭ ياراملىق ئىگىلىرىدىن بولۇپ چىقىش- قا تىرىشىش كېرەك.

مۇھەررىر: ئوسمانجان مۇھەممەت

قى؛ بېقىۋېلىنغان بالا بىلەن ئۆز ئاتا - ئانىسى ئوت- تۇرىسىدىكى ھوقۇق ۋە مەجبۇرىيىتىنىڭ بېقىۋېلىش مۇناسىۋىتىنىڭ ئورنىتىلىشى بىلەن يوقالمايدىغان- لىقى؛ ئۆگەي ئاتا - ئانا بىلەن ئۆگەي بالا ئوتتۇرد- سىدا بىر - بىرىنى خورلاشقا ياكى كەمسىتىشكە بولمايدىغانلىقى؛ نەۋرىسىنى بېقىپ تەربىيەلەش ئىق- تىدارى بار بوۋا - مومىسىنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۆلۈپ كەتكەن ياكى ئاتا - ئانىسى باقماي تاشلىۋەتكەن نەۋرىلىرىنى بېقىپ تەربىيەلەش مەجبۇرىيىتىنىڭ بارلىقى؛ ئىنىسى - سىڭلىسىنى بېقىش ئىقتىدارى بار ئاكا - ئاچىسىنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۆلۈپ كەتكەن ياكى ئاتا - ئانىسى باقالمىغان قورامىغا يەتمىگەن ئىنىسى - سىڭلىسىنى بېقىش مەجبۇرىيىتىنىڭ بارلىقى؛ ئايال ھامىلىدار مەزگىلدە، تۇغۇپ بىر يىل ئىچىدە ئەر تەرەپ ئاجرىشىشنى تەلەپ قىلسا بولماي- دىغانلىقى، ئەر - ئاياللار ئاجراشقاندىن كېيىنمۇ، ئاتا - ئانىسىنىڭ پەرزەنتلىرىنى بېقىپ تەربىيەلەش مەجبۇرىيىتىنىڭ بارلىقى؛ ئاجراشقاندىن كېيىن ئەمچەكتىكى بالىنى ئانىسىنىڭ باقىدىغانلىقى؛ ئاجراشقاندىن كېيىن بالىنىڭ تۇرمۇش ۋە تەربىيە خىراجىتى توغرىسىدىكى كېلىشىم ياكى ھۆكۈمدە بەلگىلەنگەن مىقداردىن ئارتۇق تەلەپ قويۇشقا بول- دىغانلىقى بەلگىلەنگەن.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ۋارىسلىق قانۇ- نىدا: پەرزەنتلەرنىڭ بىرىنچى ۋارىس بولىدىغانلىقى، بىرىنچى رەتتىكى ۋارىسلارنىڭ ۋارىسلىق ھوقۇقى- نىڭ ئومۇمەن تەڭ بولىدىغانلىقى؛ مىراس بۆلگەندە ئەمگەك ئىقتىدارى بولمىغان ۋارىسلارغا ئېتىبار بېرىدىغانلىقى؛ ھەرىكەت ئىقتىدارى يوقلارنىڭ ۋارىسلىق ھوقۇقىنى شۇ كىشىنىڭ قانۇنىي ۋاكا- لەتچىسىنىڭ ۋاكالەتەن يۈرگۈزىدىغانلىقى ۋە مىراس بۆلگەندە قورساقتىكى ھامىلىگە تېگىشلىك مىراسنى ساقلاپ قويۇشنىڭ لازىملىقى بەلگىلەنگەن.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەمگەك قانۇ- نىدا: قورامىغا يەتمىگەن ئىشچىلارنى كان قۇدۇق ئاستىغا؛ زەھەرلەيدىغان ۋە زىيان - زەخمەت يېتىد- ىدىغان ئەمگەككە سېلىشقا؛ دۆلەت بېكىتكەن 4 -

تېرىلغۇ يەرلەردىن پايدىلىنىش ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىيات

مۇتەللىپ مۇھەممەت

(قىزىلسۇ ئوبلاستلىق دۆلەت زېمىن بايلىقى ئىدارىسى 845350)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە تېرىلغۇ يەرلەرنى قوغداش، ئىسراپ قىلماسلىق، تېرىلغۇ يەرلەردىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ قىممىتىنى ئاشۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدىكى رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش؛ ھەممە بىر نىيەتتە كۈچ چىقىرىپ، تېرىلغۇ يەر بايلىقىنى قوغداپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش كېرەكلىكى بايان قىلىنغان.

摘要: 本文讨论了要有效利用耕地、提高耕地使用价，充分发挥耕地在经济发展中的作用，齐心协力维护耕地资源，进一步地推动农业生产发展。

يەر دۆلەت مەۋجۇتلۇقىنىڭ، ئىجتىمائىي ھايات-لىقنىڭ، خەلق تۇرمۇشىنىڭ ئەڭ مۇھىم ماددىي ئاساسى. تېرىلغۇ يەرلەر يەردىن پايدىلىنىشنىڭ ئەڭ تۈپ شەكلى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇزاق مۇددەتلىك بايلىق ھېسابلىنىدۇ. يەر ئۇزاق مۇددەتلىك تېرىقچىلىق قىلىش، ئوغۇتلاش، سۇغىرىش، سۇ چىقىرىش قاتارلىق پائالىيەتلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ كەلگەندە، مىكتىن، مەلۇم ئوغۇت كۈچىگە ئىگە بولغان قويۇق-لۇق دەرىجىدىكى تېرىقچىلىق قاتلىمىنى شەكىللەندۈرىدۇ. مۇۋاپىق پايدىلىنىش ۋە مۇۋاپىق تېرىقچىلىق قىلىش شارائىتى ئاستىدا تۇپراقتىكى خىمىيەلىك، فىزىكىلىق خۇسۇسىيەتلەر تۇپراق ئوغۇت كۈچى، تۇپراقتىكى بيولوگىيەلىك جەريانلار، تۇپراقنىڭ قوبۇل قىلىش كۈچى ۋە سۇ ساقلاش كۈچى قاتارلىق ھالەتلەرنى ئۈزۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ. بۇ تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئىسپاتلانغان ئەمەلىي پاكىتتۇر. ئىنسانلار تېرىلغۇ يەردىن ئۈستۈن تۇرىدىغان خىلمۇخىل ئالاھىدىلىك ۋە ئىقتىدارغا ئاساسەن يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنى ئېلىپ بارغان. ئۇنىڭ ئەڭ تۈپ نىشانى شۇكى، تېرىلغۇ يەرنىڭ تۇرمۇش ۋاسىتىلىرىغا ئېرىشىدىغانلىقىدىن ئىبارەت. بۈگۈنگە قەدەر ئىنسانلارنىڭ ئاساسلىق تۇرمۇش ۋاسىتىلىرىنى يەنىلا تېرىلغۇ يەردىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەن يېزا ئىگىلىكى، يېزا، دېھقانلار مەسلىسىگە ئىزچىل تۈردە يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىپ، يېزا ئىگىلىكى، يېزا، دېھقانلار مەسلىسىنى ھەل قىلىشنى پۈتۈن پارتىيە خىزمىتىنىڭ مۇھىم ئورۇنغا قويۇپ كەلدى. پارتىيە 18 - قۇرۇلتىيىدىمۇ يېزا ئىگىلىكىنى كۈچەيتىش، دېھقانلارغا نەپ يەتكۈزۈشكە ئائىت بىر قاتار ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. چۈنكى يېزا ئىگىلىكى، يېزا، دېھقانلار مەسلىسى پارتىيە ۋە خەلق ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا مۇناسىۋەتلىك ئومۇمىي ۋە نېگىزلىك مەسلىدۇر. يېزا ئىگىلىكىدە مول ھوسۇل ئېلىنسا، ئاساس مۇستەھكەملىنىدۇ، دېھقانلار بېيىسا، دۆلەت گۈللىنىدۇ، يېزا مۇقىم بولسا، جەمئىيەت ئەمىن بولىدۇ. شۇڭا دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ پەن - مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۈزۈكسىز ئۆستۈرگەندىلا، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئۈنۈمىنى يۇقىرى كۆتۈرگىلى، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كىرىمىنى كۈپەيتكىلى ۋە دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ رىقابەت كۈچىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ. شۇنداقلا يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنى ھەقىقىي تۈردە ئىلگىرى سۈرگىلى بولىدۇ.

خاچقا، ئۇنى ھەرگىزمۇ يېزا ئىگىلىكىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. شۇڭا دۇنيادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەر يېزا ئىگىلىكىنى ئاۋۋال ئويلىشىش پىرىنسىپىنى يولغا قويغان.

يېزا ئىگىلىكىنى ئاۋۋال ئويلىشىش دېگەنلىك، تەبىئىي شارائىتقا ئۇيغۇن كېلىدىغان تېرىلغۇ يەرلەرنى ئېچىش دېگەنلىك بولۇپ، ئوخشاش دەرىجىلىك شارائىت ئاستىدا ئويلىشقاندا ئالدى بىلەن يېزا ئىگىلىكىگە سەرپ قىلىشنى ئويلىشىش، خەلقنىڭ تۇرمۇش ۋاسىتىلىرىنى ئىشلەپچىقىرىشنى ئالدىن ئويلىشىشتىن ئىبارەت. ھازىرقى بىلەن يىراق كەلگۈسىنى، قىسمەنلىك بىلەن ئومۇمىيلىقنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈشنى يولغا قويۇش زۆرۈر. مەسىلەن، تېرىلغۇ يەرلەردىن پايدىلىنىشنى مۇھاكىمە قىلغاندا ھازىرقى نوپۇس سانى بىلەن ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئېھتىياجىنى چىقىش نۇقتىسى قىلىپ ھەم كەلگۈسىدىكى نوپۇسقا، پەن - تېخنىكاغا، ئىقتىسادىي تەرەققىيات يۈزلىنىشىگە ھەم تېرىلغۇ يەر زاپىسى ۋە ئۇنىڭ يوشۇرۇن كۈچىگە ئېتىبار بېرىپ، پىلانلىق ھالدا تېرىلغۇ يەرلەردىن پايدىلىنىش يۆنىلىشىنى ئاشۇرۇش ۋە ئۆزگەرتىش، ھەرگىزمۇ قارىدغۇلارچە تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ سانىنى ۋە ئۇنىڭ سۈپىتىنى تۆۋەنلىتىشىگە يول قويماسلىق كېرەك.

تېرىلغۇ يەرلەردىن پايدىلىنىشقا قارىتا قاتتىق كونترول قىلىش تەلەپ قىلىنىدۇ. مەلۇم رايون دائىرىسى ئىچىدە ھەر يىلى تېرىلغۇ يەر ياكى غەيرىي يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئىگىلەيدىغان تېرىلغۇ يەردىن ھاسىل بولىدىغان يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ سانى ئازىيىپ كېتىۋاتىدۇ. شۇڭا بۇنىڭغا جىددىي تەدبىر قوللىنىپ، ئۇنىڭ ئورنىنى تولدۇرمىسا ياكى تۈجۈپىلەپ ئىگىلىك بەرپا قىلىش ئارقىلىق مەھسۇلاتلارنىڭ ئورنىنى تولدۇرمىسا تېرىلغۇ يەر بايلىقى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرايدۇ. تېرىلغۇ يەر ھوقۇقىغا مەنسۇپ بولغان مۇناسىۋەت يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كۈچىنى راۋاجلاندۇرۇشقا مۇۋاپىق كەلگەچكە، ئىشلەپچىقارغۇچىلارنى تېرىلغۇ يەرلەردىن مۇۋاپىق پايدىلىنىشقا سەپەرۋەر قىلىپ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى ئۈزۈكسىز

يەر كۆپ خىل ئىقتىدارغا ۋە كۆپ خىل ئىشلەش يولىغا ئىگە بولغاچقا، ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي تەرەققىياتمۇ ئۇنىڭغا كۆپ جەھەتتىن ئېھتىياجلىق بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق ئىگىلىكىدىكى ھەرقايسى تارماقلار يەردىن پايدىلىنىشنى ئورۇنلاشتۇرغاندا، بىر تۇتاش پىلانلاپ تەك ئېتىبار بېرىش، ئومۇمىيۈزلۈك ئورۇنلاشتۇرۇش، ئەلالىرىنى ئالدىن ئىشلىتىش، يېزا ئىگىلىكىنى ئاۋۋال ئويلاش پىرىنسىپىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، خەلقنىڭ تۇرمۇش ۋاسىتىلىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى ئاشۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك.

ئېنگېلس «ئائىلە خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىكى ۋە دۆلەتنىڭ كېلىپ چىقىشى» ناملىق ئەسىرىدە: «دىئالېكتىك كۆزىتىشكە ئاساسلانغاندا تارىخىي جەريانىدىكى ھەل قىلغۇچ ئامىل تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا بىۋاسىتە تۇرمۇشنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى ۋە تەكرار ئىشلەپچىقىرىشى بولىدۇ. ئەمما ئىشلەپچىقىرىش ئىككى خىل بولىدۇ. بىرى تۇرمۇش ۋاسىتىلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش (يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك، تۇرالغۇ جاي ۋە شۇنىڭغا ئېھتىياجلىق قوراللارنى ئىشلەپچىقىرىش)، يەنە بىرى ئىنسانلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىدىن ئىبارەتتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىنسانلارنىڭ تارىخىنى يارىتىشتا، ئۇنىڭ يېتەرلىك بولغان تۇرمۇش بولۇشى كېرەك. ئەمما تۇرمۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن يېمەك - ئىچمەك، تۇرالغۇ جاي قاتارلىق تۇرمۇشقا زۆرۈر كېرەكلىك بولغان ۋاسىتىلەرنى ئىشلەپچىقىرىش، يەنە بىرى ئىنسانلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشلىرىدىن ئىبارەتتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىنسانلارنىڭ تارىخىنى يارىتىشتا، ئۇنىڭ يېتەرلىك بولغان تۇرمۇش بولۇشى كېرەك. ئەمما تۇرمۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن يېمەك - ئىچمەك، تۇرالغۇ جاي قاتارلىق تۇرمۇشقا زۆرۈر كېرەكلىك بولغان ۋاسىتىلەرنى ئىشلەپچىقىرىشنى ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ھاياتلىقىنى ساقلاپ تۇرىدۇ» دەپ يازغانىدى. نوۋەتتىكى ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۇزاق مۇددەت ئىچىدە تۇرمۇشقا زۆرۈر كېرەكلىك بولغان ۋاسىتىلەرنى ئىشلەپچىقىرىش يەنىلا تېرىلغۇ يەردىن ھاسىل بولىدۇ.

ئىدىغان قانۇنىي تەدبىرلەر ئارقىلىق تالان - تاراج خاراكتېرىدىكى تىجارەتنى تىزگىنلەپ، كىشىلەرنىڭ تەبىئىي قانۇنىيەت ۋە ئىقتىسادىي قانۇنىيەت ئاساسىدا يېزا ئىگىلىك تەبىئىي بايلىقىدىن پايدىلىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك. يېزا ئىگىلىك بايلىقىغا كەلتۈرۈپ ۋە ئۇنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ تېرىلغۇ يەر - لەرنىڭ ئىسراپ بولۇشى، قالايمىقان ئىگىلىنىشى قاتارلىقلارنى تىزگىنلەشنى ئىلگىرى سۈرۈش، بايلىقلارنىڭ سانىنىڭ مۇقىملىقى بىلەن سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە پايدىلىق بولۇش، ئېكولوگىيەلىك مۇھىتتىكى يېزا ئىگىلىك تەرەققىياتىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان ئاقىۋەتنى تۈگىتىشنى ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك.

تېرىلغۇ يەرلەرنى بىر تۇتاش باشقۇرغاندىلا، ئاندىن نۆۋەتتىكى تارماقلارنىڭ بۆلۈنىشىدىن كېلىپ چىققان تالان - تاراج، مەسئۇلىيەتنى بىر - بىرىگە دۆڭگەش، جاپا - مۇشەققەت بىلەن ھالاۋەت تەكشى بولماسلىق قاتارلىق ئىللىلەنلەرنى تۈگەتكىلى بولىدۇ. بۇ ھال تېرىلغۇ يەر بايلىقلىرىنى ئېچىپ پايدىلىنىشنى يېتەرسىزلىكنى ئۈنۈملۈك باشقۇرۇپ، ئاندىن دەم يوق تارماقلارنى باشقۇرماي تاشلاپ قويدىغان ھالەتنى تۈگىتىدۇ. بايلىقلارنى بىر تۇتاش ماسلاش - تۈرۈپ باشقۇرىدىغان ئورگان تېرىلغۇ يەر بايلىقلىرىدىن پايدىلىنىش بىلەن مۇھىت ئاسراش كومىتېتى تەسىس قىلىپ، پۈتكۈل دۆلەتنىڭ يەر بايلىقىدىن ۋە يېزا ئىگىلىك بايلىقىنى ئېچىش خىزمىتىنى تەشكىل قىلىپ، بايلىقلاردىن پايدىلىنىش شارائىتىنى ھازىرلاش كېرەك.

ئومۇمەن، ھەممە بىر نىيەتتە كۈچ چىقىرىپ، تېرىلغۇ يەر بايلىقىنى قوغداش چاقىرىقىغا پائال ئاۋاز قوشقاندىلا ئاندىن، يېزا، يېزا ئىگىلىكى، دېھقانلار مەسلىسىدە تارىخىي خاراكتېرلىك ئۇلۇغ نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ.

مۇھەررىر: ئوسمانجان مۇھەممەت

ئاشۇرۇش ئاكتىپچانلىقىنى قوزغىتىدۇ. شۇڭا تېرىلغۇ يەرلەردىن پايدىلىنىشتا تەبىئىي قانۇنىيەت ۋە ئىقتىسادىي قانۇنىيەتكە ھۆرمەت قىلىش كېرەك. نۆۋەتتە ئېلىمىز ئىقتىسادىي تەرەققىيات باسقۇچىدا تۇرۇۋاتىدۇ. سانائەت، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئۈچ - قانداك تەرەققىي قىلىشى بىلەن نوپۇسنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ ئاھالىلەر كۆپ بولۇشى، كېشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان يەر بايلىقى ئاز بولۇش، ئاندىن دەم بىلەن يەر بايلىقىنىڭ تەڭپۇڭسىز بولۇش ۋە زىددىيەت يەنىمۇ ئۆتكۈرلەشمەكتە. شۇڭا بىر غىرىچ يەرنى ئاسراپ، يەر ئىسراپچىلىقىغا قەتئىي قارشى تۇرۇش كېرەك. يېزا ئىگىلىك پەن - تېخنىكىسىنىڭ زور دەرىجىدە ئىلگىرىلىشى، مۇئەييەن دەرىجىدە ئادەم بىلەن يەرنىڭ ماسلاشماسلىق زىددىيىتىنى پەيدا قىلىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن يېزا ئىگىلىكىدىكى زاپاس بايلىق يېتەرسىزلىك بولمىغان ئەھۋالدا يېڭى بايلىقنى ئېچىپ پايدىلىنىشتا ئېھتىياتچان بولۇش پوزىتسىيەسىنى ساقلاپ، ئېچىلىپ بولغان بايلىقلاردىن مۇۋاپىق، تېرىلغۇ يەر، تولىق پايدىلىنىش، ھازىر بار بولغان يېزا ئىگىلىك بايلىقىدىكى يوشۇرۇن كۈچنى قېزىش كېرەك.

مۇشۇ ئەسەر ئىچىدە قانۇنىي تەدبىر، ئىقتىسادىي تەدبىر ۋە تېخنىكا تەدبىرى، شۇنداقلا مەمۇرىي تەدبىر قاتارلىقلارنى تۇرغۇزۇش ئارقىلىق، بايلىقلارنى تېخىمۇ پۇختا ئاسراش بىلەن ئىشلەپچىقىرىشنى كۈچەيتىپ، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق قۇرۇلمىلىرىنى ئىلمىي يوسۇندا تەشكىل قىلىش، تەبىئىي بايلىق بىلەن ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنى ياخشى خاراكتېرلىك ئايلاندۇرۇش ئاساسىدا يەرلەردىن ئۈزۈكسىز پايدىلىنىشقا كاپالەتلىك قىلىش كېرەك. ئىمكانقەدەر تېرىلغۇ يەر بايلىقلىرىدىن پايدىلىنىش بىلەن مۇھىتنى قوغداش تۈزۈملىرىنى تۇرغۇزۇپ ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك قانۇن - نىزاملارنى ئاساسىدا پۈتكۈل يېزا ئىگىلىك تەبىئىي بايلىقلىرىنى ئېچىپ پايدىلىنىشقا كاپالەتلىك قىلىپ، ياخشى يەرلەرنى ئۈزۈكسىز ئىشلىتىش يۈزلىنىشىگە قاراپ راۋاجلىنىش كېرەك. ئەمەلىي قوللىنىش

مىللى ئىستۇدېنتلارغا بولغان ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا

مۇنەرە ئابدۇۋەلى

(ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى قانۇن - سىياسى ئىنستىتۇتى 835000)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن مۇقىملىق بولۇش مىللەتلەر خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش، ئىستۇدېنتلارغا بولغان ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىنى ياخشى ئىشلەش كېرەكلىكى، ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلارنىڭ ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيە مەسىلىسى ئاز سانلىق مىللەتلەر خىزمىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى بولۇش لازىملىقى مۇھاكىمە قىلىنغان.

摘要: 本文讨论了少数民族地区要发展，就需要稳定，就必须做好民族工作。少数民族大学生的思想道德教育应该成为民族工作的重要内容。本文对此进行了详细的探讨。

يە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ تەتقىقاتىنى كۈچەيتىپ، يېڭىچە تەربىيە ئەندىزىلىرىنى تېپىپ چىقىشىغا ئېھتىياجلىق.

1. ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلارغا ئىدىيەۋى

ئەخلاق تەربىيەسىنى كۈچەيتىشنىڭ مۇھىملىقى

ئىجتىمائىي مۇقىملىقنى قوغداپ، ئىناق جەم-

ئىيەت قۇرۇشتا ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىنى

كۈچەيتىش كېرەك. دۆلىتىمىز كۆپ مىللەتلىك دۆ-

لەت، پارتىيەنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنى ئومۇميۈز-

لۈك ئىزچىللاشتۇرۇپ، باراۋەر، ئىتتىپاق، ئۆزئارا

ھەمكارلاشقان، ئىناق بولغان سوتسىيالىستىك مىل-

لەتلەر مۇناسىۋىتىنى مۇستەھكەملەش ۋە تەرەققىي

قىلدۇرۇش دۆلىتىمىزنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك تىنچ-

لىقىنىڭ مۇھىم ئاساسى. سوتسىيالىستىك بازار

ئىگىلىكى ۋە ئىسلاھات، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش دەۋ-

رىدە مىللەتلەر مەسىلىسى يەنىلا دۆلىتىمىزنىڭ مۇ-

قىملىقىغا مۇناسىۋەتلىك مۇھىم مەسىلە ھېسابلى-

نىدۇ. ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تەربى-

يەلىنىش مەسىلىسى، بولۇپمۇ ئىدىيەۋى ئەخلاق تە-

بىيەسى مىللەتلەر خىزمىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى

ھېسابلىنىدۇ. ھالبۇكى، كۆپ يىللاردىن بېرى

خەلقئارادىكى دۈشمەن كۈچلەر دۆلىتىمىزنىڭ سوت-

سىيالىستىك تۈزۈمىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ۋەتەننىڭ

ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش

كۆلىمىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، ئالىي مەكتەپ-

تە ئوقۇيدىغان ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى

بارغانسېرى كۆپەيمەكتە. ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇ-

غۇچىلىرى ئالىي مەكتەپلەردىكى ئالاھىدە بىر توپ

بولۇش سۈپىتى بىلەن ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بۇ ئو-

قۇغۇچىلارنى ئەخلاقىي، ئەقلىي، جىسمانىي جەھەت-

لەردىن ئەتراپلىق تەربىيەلەپ، ئۇلارنىڭ ئىدىيەۋى -

ئەخلاق ساپاسى ۋە پەن - مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۆس-

تۈرۈپ، سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ قۇرغۇچىلىرى

ۋە ئىزباسارلىرى قىلىپ تەربىيەلەپ چىقىش مەج-

بۇرىيىتى بار، بۇ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇ-

رۇشنىڭ ئېھتىياجى شۇنداقلا پارتىيەمىزنىڭ مىل-

لەتلەر سىياسىتىنىڭ ئومۇميۈزلۈك ئەمەلىيلەشتۈ-

ئەھۋالىغا چېتىلىدىغان مۇھىم مەسىلە. ھالبۇكى،

بۈگۈنكىدەك يېڭى تارىخىي دەۋردە، دۆلەت ئىچى ۋە -

زىيىتىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە ئالىي مائارىپىنىڭ تە-

رەققىياتى ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلىرىنىڭ

ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىگە يېڭىچە خىرىس ۋە

پۇرسەتلەرنى ئېلىپ كەلدى. بۇ خىرىس ۋە پۇرسەت-

لەر ئالىي مەكتەپلەردىكى ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربى-

لىتىمىزنىڭ ئىشىكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشى ۋە خەلقئارا سودا تەشكىلاتىغا كىرىشى قاتارلىق سەۋەب-لەر يېڭى دەۋر ئىستۇدېنتلىرىنىڭ تەربىيەلىنىشىگە پۇرسەت ھەم خىرىس ئېلىپ كەلدى. «غايىلىك، ئەخلاقلىق، مەدەنىيەتلىك، ئىنتىزامچان» بولۇش ئۆلچىمىگە ئاساسەن، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرى ئۈچۈن سىياسىي ئىدىيەۋى جەھەتتە كۈچلۈك، پەن - مەدەنىيەت ساپاسى يۇقىرى ئىختىساسلىق خادىملارنى تەربىيەلەپ، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىساد، مەدەنىيەت، تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش لازىم. مۇشۇنداق يىغىچە دەۋردە، ئالىي بىلىم يۇرتىغا كىرگەن ياشلارنى تەربىيەلەش، ئۇلارنى يېڭى دەۋرگە خاس زىيالىيلاردىن قىلىپ يېتىشتۈرۈپ چىقىشتا ھەم شۇنداقلا ئەتراپلىق يېتىلگەن، جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە سوتسىيالىزىمنىڭ قۇرغۇچىلىرى، ئىز - باسارلىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىقىشتا، ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسى ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

2. ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلارنىڭ ئىدىيەۋى ئەخلاقىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئامىللار

كۆپىنچە ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلگەن شارائىتى ئوخشاش بولمىغانلىقى، تىن، ئۇلار ئارىسىدا بەلگىلىك دەرىجىدە تىل پەرقى مەۋجۇد، بولۇپمۇ، تارىخىي ۋە جۇغراپىيەلىك مۇھىت ھەمىشە مەدەنىيەت جەھەتتىكى قالاچلىق، بېكىنىم - چېلىك ئەھۋاللىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئوخشىمىغان نۇقتىلاردىكى مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكلىرىنى ساقلاپ قالىدۇ. ئاز سانلىق ئىستۇدېنتلار ئوخشىمىغان مۇھىتتا ئۆسۈپ يېتىلگەنلىكى، تىن، ئۇلارغا شۇ جايىنىڭ، شۇ مىللەتنىڭ ئىدىيەسى چوڭقۇر سىڭگەن بولىدۇ. ئۇلار ئالىي مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئۆگىنىش ۋە تۇرمۇش مۇھىتىدا غايەت زور ئۆزگۈرۈش يۈز بېرىدۇ. يېڭى مۇھىتتا، ھەر خىل ئۇچۇرلار ۋە يېڭى ئىدىيەۋى ئې-قىملار ئۇلارنىڭ كۆز قارىشىغا تەسىر كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ كالىسىدا نۇرغۇنلىغان توقۇنۇشلارنى پەيدا قىلىدۇ ۋە ئۇلارنى خىيالغا سالىدۇ. مانا بۇ

بىرلىكىنى پارچىلاش سۇيىقەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش غەرىزىنى ياشلار ۋە ئۆسمۈرلەرگە باغلاپ، ھەر خىل ۋاسىتىلەردىن پايدىلىنىپ، ئىدىيەۋى جەھەتتىن سىڭىپ كىرىپ، بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا قارىمۇقارشى - لىق كەيپىياتىنى پەيدا قىلىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلار مەزكۇر رايوندىكى ھەرقايسى ساھەلەرنىڭ كەلگۈسى تالانت ئىگىلىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن، دۈشمەن كۈچلەرگە قارشى تۇرۇشتىكى مۇھىم كۈچ ھېسابلىنىدۇ. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە، ئالىي مەكتەپلەر چوقۇم ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىغا بولغان ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىنى كۈچەيتىپ، ئۇلارنى مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكى ۋە ئىجتىمائىي مۇقىملىقىنى قوغداشتا، تونۇشنى ئايدىڭلاش - تۇرۇپ، پوزىتسىيەسى ئېنىق، بايرىقى روشەن، مەيدانى مۇستەھكەم ھالدا پارتىيە مەركىزىي كوممىتېتى بىلەن باشتىن - ئاخىر بىردەكلىكىنى ساقلاپ - يالايدىغان قىلىپ تەربىيەلەپ چىقىشنى چىڭ تۇتۇش كېرەك.

سوتسىيالىزىمنىڭ ئەتراپلىق يېتىشكەن ئىز - باسارلىرىنى تەربىيەلەپ چىقىشتا ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ھەممە - مىزگە مەلۇمكى، ئالىي مەكتەپ - ۋەتەننىڭ ئىز - باسارلىرىنى تەربىيەلەپ چىقىدىغان، ئۇلارنىڭ جىسمانىي - پىسخىك تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىگە ئاساسەن، ئۇلارغا ئەخلاقىي، ئەقلىي، جىسمانىي جە - ھەتلەردىن مەقسەتلىك، تەشكىللىك، پىلانلىق ۋە سىستېمىلىق تەربىيە ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنى خەلق - قە پادىلىق كىشىلەردىن قىلىپ يېتىشتۈرىدىغان ئالىي مائارىپ ئورنى. ئالىي مەكتەپلەر يېتىشتۈرۈپ چىققان زىيالىيلار ھەرقانچە يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە بولسىمۇ، سىياسىي جەھەتتىن لايىقەتلىك بولمىسا، ئەخلاق جەھەتتىن مۇكەممەل تەربىيەلەنمىگەن بول - سا، ئۇنداق زىيالىيلارنىڭ ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن يا - خى خىزمەت قىلالىشى مۇمكىن ئەمەس. نۆۋەتتە دۆ -

ئېڭى كۈچلۈك ئەمەس.

3. ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلارنىڭ ئىدىيەۋى -

ئەخلاق تەربىيەسىدە ساقلنىۋاتقان مەسىلىلەر

ئالىي مەكتەپلەردە دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش تۈزگەن «ئىدىيەۋى - سىياسى نەزەرىيە دەرسى» ھەرقانداق كەسىپ ۋە ھەرقايسى مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىغا ئوخشاش شەكىلدىكى مائارىپ ئۈسۈلىدا يەتكۈزۈلۈپ كەچكە، بۇ مائارىپنىڭ ئۈنۈمىنىڭ تۆۋەن بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئۈزۈندىن بېرى، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسى نۇرغۇن ئۈنۈملۈك تەجرىبىلەرنى ۋە ئۈسۈللەرنى توپلىغان. مەسىلەن، نەزەرىيە يەتكۈزۈش ئۈسۈلى، مىسال ئار-قىلىق يېتەكلەش ئۈسۈلى، ئەنئەنىۋى تەھلىل ئۈسۈلى، ئايرىم - ئايرىم سۆھبەتلىشىش ئۈسۈلى قاتارلىقلار. يېڭى تارىخى دەۋردە بۇ ئۈسۈللەر ئۆزىنىڭ رېئال ئەھمىيىتىنى تېخىچە يوقاتقنى يوق، ھالبۇكى، يېڭىچە مۇھىت ۋە ئالاھىدە مائارىپ سۈبېكتقا نىسبەتەن، ئەخلاقىي تەربىيە تېخىمۇ چوڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشى كېرەك. مانا بۇلار يېڭىچە مۇھىتقا ماسلىشىپ، ئەنئەنىۋى ئىدىيەۋى ئەخلاق تەربىيەسى ئۈسۈللىرىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ ۋە ئىسلاھ قىلىشقا تېگىشلىكلىرىنى ئىسلاھ قىلىپ، ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىنىڭ قاراتمىلىقى ۋە جانلىقلىقى قىنى كۈچەيتىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

نۆۋەتتە نۇرغۇنلىغان ئالىي مەكتەپلەردە ئىدىيەۋى - ئەخلاقنىڭ تەڭشەش كۈچى ئاجىزلاپ كەتتى. ئالىي مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى سانىنىڭ ئۈزۈكسىز كۆپىيىشى ئوقۇغۇچىلار ساپاسىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك تۆۋەنلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى، شۇنىڭ بىلەن ئوقۇغۇچىلار كادىرلىرى قوشۇنى ئاجىزلىدى. ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى پەردىشەپ نېپىزلىدى. ئوقۇغۇچىلار خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئورگانلارنىڭ ۋەزىپىلىرى كۆپىيىپ كەتكەنلىكتىن، ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىنى ئىنچىكە ئىشلەشكە ۋاقىت چىقماي قالدى، نۆۋەتتە، ئالىي مەكتەپ ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيە خىزمىتىدە، ئوقۇغۇچىلارغا ئەخلاق تەربىيە

ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلارنىڭ ئىدىيەۋى - ئەخلاققا تەسىر كۆرسىتىدىغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

غەربىي رايونلاردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچقا، كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان يىللىق كىرىمى تۆۋەن، نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلار ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق شارائىتىدا چوڭ بولغانلىقتىن، ئۇلار ئائىلە ئىقتىسادىي ياخشى ئوقۇغۇچىلارغا ھەۋەس قىلىدۇ. ئىقتىسادىي جەھەتتىكى قىيىنچىلىق ئۇلاردا پىسخىكا جەھەتتىن ئۆز ئۆزىنى كەمسىتىش، يالغۇزلۇق ۋە بېسىم پەيدا قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ غۇرۇرى ۋە ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە تەسىرگە ئۇچرايدۇ.

نۆۋەتتىكى ئىشقا ئورۇنلىشىش ۋەزىيىتى ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلارغا ناھايىتى چوڭ بېسىم ئېلىپ كېلىدۇ. بۇ ئەلۋەتتە كادىرلار ئىشلىرى تۈزۈمىنىڭ ئۆزگىرىشىدىن باشقا يەنە ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلارنىڭ بىلىم ئاساسىنىڭ پۇختا بولماسلىقى ۋە رىقابەت ئېڭىنىڭ كۈچلۈك بولماسلىقى قاتارلىق مەسىلىلەر بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ئاساسىي مائارىپ باسقۇچىدا، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىدىكى ئاساسىي قاتلاملارنىڭ ئىقتىسادىي شارائىتىنىڭ ناچارلىقى، مەكتەپلەردىكى ئوقۇتۇش ئەسلىھەلىرىنىڭ تولۇق بولماسلىقى ۋە ئوقۇتقۇچىلار ساپاسىنىڭ تۆۋەن بولۇشى قاتارلىق سەۋەبلەر بۇ رايونلارنىڭ ئاساسىي مائارىپ سەۋىيەسىنىڭ پۈتۈن مەملىكەت سەۋىيەسىدىن تۆۋەن بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. شۇڭا ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلىرىنىڭ قۇبۇل قىلغان ئاساسىي مائارىپ سەۋىيەسىمۇ يۇقىرى ئەمەس، ئالىي مەكتەپ شارائىتىدەمۇ، تەربىيەلىنىش سەۋىيەسى مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيەسىدىن تۆۋەن تۇرىدۇ. بۇ مەكتەپلەردە تەربىيەلەنگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ سەۋىيەسىمۇ تۆۋەن بولىدۇ. ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلارنىڭ تۇرمۇش شارائىتىدا تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ئاستا بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ رىقابەت

مەقسىتىگە يېتىش مۇمكىن ئەمەس.

4. ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلارنىڭ ئىدىيە يەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىنى كۈچەيتىش

دۆلىتىمىزدە ئىقتىسادىي تەركىب ۋە ئىقتىسادنىڭ تەشكىللىنىش شەكلى، ئىشقا ئورۇنلىشىش شەكلى، مەنپەئەت مۇناسىۋىتى ۋە تەقسىمات ئۇسۇلىنىڭ كۈنسېرى كۆپخىللىشىشىغا ئەگىشىپ، قەدىمەت قارشىنىڭ كۆپخىللىشىش يۈزلىنىشىدىن ساقلانغىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى. كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ھەر خىل ھەق - ناھەق، مەنپەئەت مۇناسىۋەتلىرى ھەم دۆلەت ئىچى - سىرتىدىكى بۆلگۈنچى كۈچلەرنىڭ ھەر خىل ۋاسىتىلەر ئارقىلىق ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئىدىيەسىگە سىڭىپ كىرىشى، ئۇلاردا ئاسانلا خاتا چۈشەنچە كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. شۇڭا چوقۇم غايىۋى ئېتىقاد تەربىيەسىنى، بولۇپمۇ ماركسىزىملىق نەزەرىيە تەربىيەسىنى كۈچەيتىش لازىم. ماركسىزىملىق نەزەرىيە - پارتىيەمىزنىڭ يېتەكچى ئىدىيەسى ھەم شۇنداقلا مائارىپنىڭ لۇشىيەن، فاختېپ، سىياسەتلىرىنى بېكىدۈرۈش، تۈزۈش، ئەمەلىيلەشتۈرۈش ھەم مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداشتىكى يېتەكچى ئىدىيەدۇر. ئىدىيە يەۋى ئەخلاق تەربىيەسى چوقۇم ماركسىزىم يېتەكچى قىلىپ، ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلارغا ماركسىزىملىق كۆزقاراش، غايە ئۇسۇللار ئارقىلىق ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسى ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ كۆزقارىشىدىكى خاتا چۈشەنچىلەرنى تۈزدۈش، تونۇشنى ئۆستۈرۈش لازىم.

بازار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلارنىڭ ئىدىيەۋى كۆزقاراشىدا، ئەخلاق پەزىلىتىدە كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىۋاتىدۇ. بۇ بىزدىن ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلىرىنىڭ نۆۋەتتىكى ئىدىيەسى ۋە پىسخىكىسىنى چۈشىنىپ، يېڭىچە ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسى سىستېمىسىنى قۇرۇپ، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكىنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىشىنى تەلپ قىلىدۇ. ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلىرىنى دۆلەت، كوللېكتىپ ۋە شەخسنىڭ مۇناسىۋىتىنى

ئېلىپ بېرىش پەقەت «ئىدىيەۋى - سىياسىي نەزەرىيە دەرسى» ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە يېتەكچى ئوقۇتقۇچىلارنىڭلا خىزمەت دائىرىسىدىكى ئىش بولۇپ قالماستىن، بۇ ھال ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيە خىزمىتىنىڭ ئۈنۈمىنىڭ ناچار بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارماقتا، شۇڭا ئىستۇدېنتلارنىڭ ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىنىڭ ئۈنۈمىنى ئۆستۈرۈشتە، چوقۇم ھەممە ئادەم تەڭ تەربىيەلەش، كۆپ تەرەپلىمە تەربىيەلەش، ھەر خىل مۇھىتتا تەربىيەلەشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئالىي مەكتەپتىكى ھەممە كىشىنى ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىنىڭ سۈبېيىكى قىلىپ چىقىش لازىم.

ئەخلاق تەربىيە - بىر ئىلىم. ئەخلاقىي تەربىيە يەنى ياخشى ئېلىپ بېرىپ، ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلاردا توغرا دۇنيا قاراش، كىشىلىك قارىشى ۋە قىممەت قارىشىنى تۇرغۇزۇش لازىم، ئەخلاق قائىدىلىرىگە رىئايە قىلىپ، توغرا سىياسىي مەيدان تۇرغۇزۇپ، ساغلام پىسخىكا ھالىتىنى يېتىلدۈرۈش، چوقۇم ئەخلاق تەربىيەسىنىڭ ئاساسىي پىرىنسىپى ۋە قائىدىلىرىگە ئەمەل قىلىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىدىكى دىئالېكتىك ئۆسۈلغا ئەمەل قىلىش لازىم. ئەمەلىيەتتە، ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىنىڭ يادروسى - ماركسىزىملىق دۇنيا قاراش تەربىيەسى بولۇپ، كوممۇنىستىك غايە تىكلەشنى مەقسەت قىلغان ھالدا، ماركسىزىملىق مەيداندا چىڭ تۇرۇپ، ماركسىزىم نەزەرىيەلىرى بىلەن سىياسىي مەسلىھەت، قىزىق نۇقتا مەسلىھەتلىرى ۋە سەزگۈر مەسلىھەتلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ جاۋاب بەرسە تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ.

پىسخىكىلىق مەسلىھەت بېرىش ياكى ئەخلاق تەربىيە نۇقتىسىدىن تۇرۇپ، مەسلىھەتلىرىنى ھەل قىلمايدىغان تەربىيە نىشانىغا تېخىمۇ يەتكىلى بولمايدۇ. زىددىيەتلەرنى، سەزگۈر ۋە قىزىق نۇقتا مەسلىھەتلىرىنى ئېتىراپ قىلىش بارلىق ئەخلاق تەربىيەچىلىرىگە قوبۇللىنىدىغان تۈپ تەلپ. ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلىرىنىڭ ئىدىيەۋى - ئەخلاق تەربىيەسىدە چوقۇم سىياسىنى كۆزلەش كېرەك. ئەگەر سىياسىي مەسلىھەتلىرىدىن ئۆزىنى قاچۇرسا ئەخلاق تەربىيەنىڭ

ناھايىتى چوڭ. ئالىي مەكتەپ ئىستۇدېنتلىرىنى ھەر ۋاقىت ياخشىلىققا يېتەكلەپ، ئازراقمۇ يامانلىق قىلىشقا يولاش پۇرسىتى بەرمەسلىك كېرەك. ئەمەلىي قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىپ، ئەخلاق تەربىيەسىنىڭ ئۈنۈمىگە كاپالەتلىك قىلىش لازىم.

ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىدا ئىختىساسلىقلارنىڭ كەمچىل بولۇشى ئالىي مەكتەپلەردىن ئاز سانلىق مىللەت ئىگىلىرىنى كۈچەيتىپ يېتىشتۈرۈشنى تەلەپ قىلماقتا. ئاز سانلىق مىللەت ئىستۇدېنتلىرى ئىچىدىكى قىيىنچىلىقى ئېغىر ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇشنى تاماملاش - تاماملىيالماسلىقى پەقەت ئاز سانلىق مىللەت ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ تەربىيەلىنىش مەسىلىسىگە چېتىشلىق بولۇپلا قالماي، يەنە پارتىيەنىڭ مىللىي سىياسىتى، مىللىي رايونلارنىڭ تەرەققىيات مەسىلىسىگە باغلىق. شۇڭا ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ قىيىنچىلىققا ياردەم بېرىش، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئىدىيەۋى - ئەخلاق خىزمىتىنىڭ ئۈنۈمىگە باغلىق بولغان ھالقىلىق مەسىلە بۇلۇپ قالدى.

ئالىي مەكتەپلەردىكى قىيىنچىلىقى بار ئوقۇغۇچىلارغا ياردەم بېرىش خىزمىتى ئۈنۈپرسال خىزمەت. «ئوقۇش مۇكاپاتى، قەرز بېرىش، ياردەم قىلىش، يېنىكلىتىش، كەچۈرۈم قىلىش، تولۇقلىما بېرىش» قاتارلىق ماددىي ياردەم سىستېمىسى ئارقىلىق قىيىنچىلىقنى ھەل قىلغاندىن باشقا يەنە قىيىنچىلىقى بار ئوقۇغۇچىلارنى قىيىنچىلىققا توغرا مۇئامىلە قىلىشقا يېتەكلەپ، ئۆزى - ئۆزىنى كۈچەيتىش روھىنى يېتىلدۈرۈش؛ ئۇلارنى ئۆزى - ئۆزىنى كۈچەيتىپ، ئۈمىدۋارلىق بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەپ، جەمئىيەتكە جاۋاب قايتۇرۇش ئىدىيەسىنى تىكلەشكە يېتەكلەش كېرەك.

مۇھەررىر: ئوسمانجان مۇھەممەت

ياخشى بىر تەرەپ قىلىشقا يېتەكلەپ، ئۇلارنىڭ ئىدىيەۋى - ئەخلاقىدا يۈز بېرىۋاتقان ئاكتىپ ئۆزگىرىشلەرنى ۋاقىتىدا ئېتىراپ قىلىپ، پاسسىپ ئۆزگىرىشلەرنى دەل ۋاقىتىدا تۈزىتىپ، ئۇلاردا سەمىمىيەت ئەخلاقىنى تۇرغۇزۇشقا يېتەكلەپ، ئۆزىنىڭ كۈرەش نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئىشەنچسىزىنى تۇرغۇزۇپ، توغرا ئەخلاق كۆز قارىشىنى شەكىللەندۈرۈپ، ياخشى تەربىيە مۇھىتىنى يارىتىپ بېرىش لازىم.

ئومۇمىي جەھەتتىن ئېيتقاندا، زامانىمىز ئالىي مەكتەپ ئىستۇدېنتلىرىنىڭ ئەخلاق كۆز قارىشى ۋە ئەخلاق ھەرىكىتى بىرقەدەر ئىجابىيلىققا ئىگە بولمىمۇ، ھەر خىل سەلبىي ئامىللارنىڭ تەسىرىدە يەنە بىر قىسىم ئالىي مەكتەپ ئىستۇدېنتلىرىدا ھاراق، تاماكاغا بېرىلىش، قىمار ئويناش، تورغا بەنت بولۇش، ئىشرەت قىمارخانلارغا بەنت بولۇش، فېئودال خۇراپاتلىققا ئىشىنىش، مودا قوغلىشىش، مودا قوغلىشىش، ئالىي ئىستېمال، ھۈزۈر - ھالاۋەت ئىستېمالى، يۇقىرى ئىستېمال ۋە قەرزلىك ئىستېماللار قاتارلىق بەزى سەلبىي ھادىسىلەر مەۋجۇت بولماقتا. بەزى ئىستۇدېنتلىرىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ئەخلاقى بولغان تونۇشى تازا يېتەرلىك ئەمەس، ئۇلار ئەخلاقىنى ئومۇمىي ئېقىم ۋە ئومۇمىي ۋەزىيەتكە مۇناسىۋەتسىز كىچىك ئىش دەپ قارايدۇ؛ بەزى ئىستۇدېنتلىرىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ئەخلاق ئېڭى خېلى يۇقىرى بولسىمۇ، ئۆزلىرى ئۆتەشكە تېگىشلىك مەسئۇلىيەت ۋە مەجبۇرىيەتلەرگە ئانچە ئېتىبار بەرمەيدۇ. ئۇلارنىڭ بىلىمى بىلەن ھەرىكىتى، كۆز قارىشى بىلەن ھەرىكىتى ئوتتۇرىسىدا خېلى چوڭ پەرقلەر مەۋجۇت، نەتىجىدە شەخسنىڭ ئەخلاق سەۋىيەسى تۆۋەن، قىلمىشلىرى مەدەنىيەتسىز بولۇپ قالىدۇ. بۇ دىققەت قىلىنسا بولمايدىغان ئەھۋال. مەكتەپلەر سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەتنى بەرپا قىلىشتىكى مۇھىم بازا. ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىرقەدەر يۇقىرى پەن مەدەنىيەت بىلىملىرىگە ئىگە، ئۇلار ئىدىيە ۋە ئەخلاق تەربىيەسى ئالغان. شۇڭا سوتسىيالىستىك ئىجتىمائىي ئەخلاقنى تەرغىپ قىلىشتا ۋە ھىمايە قىلىشتا، ئۇلارنىڭ مەسئۇلىيىتى

يەسىلى مۇدىرلىرى ھازىرلاشقا تېگىشلىك شەرھلەر

ئامانگۈل نىياز

(ئاقسۇ شەھىرى ئىككىنچى يېزىلىق بالىلار يەسىلىسى 843000)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە بالىلار يەسىلىسى مۇدىرلىرىنىڭ سىياسىي ئېغى كۈچلۈك بولۇشى؛ گۈزەل-لىكىگە ئەھمىيەت بېرىدىغان، يېڭىلىق يارىتىش روھىغا باي بولۇشى؛ ھەرقاچان ئىللىق چىراي، ئانىلارغا خاس چوڭقۇر مۇھەببەتلىك قەلب بولۇشى؛ ئىنچىكە ھېسسىيات ئۆزگىرىشلىرىنىمۇ بىر قاراپلا بايقىيالايدىغان ئۆز-كۈر كۆز ۋە توغرا ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارى بولۇشى؛ ئېلاستىكىلىق خاراكتېرىغا ئىگە بولۇشى؛ پاك - دىيانەت-لىك خىزمەت ئىستىلى، جۇشقۇن كەيپىيات بولۇشى كېرەكلىكى بايان قىلىنغان.

摘要: 本文讨论了幼儿教师要强化提高政治思想意识,提高审美水平,培育创新意识,展现笑容笑貌,具备仁慈宽容的母性,能发现和判断幼儿的感情变化。

گۈسى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. بالىلار يەسىلىسى مۇدىرلىرىنىڭ سىياسىي ئېغى كۈچلۈك بولۇشى كېرەك. بالىلار يەسىلىسىدە بىر-قانچە مىللەت بالىلىرى ئوقۇيدۇ، ماس ھالدا ھەر مىللەت ئوقۇتقۇچىلىرى ئىشلەيدۇ، مۇقىملىق، بە-خەتەرلىك - يەسىلى خىزمىتىنىڭ جان - تومۇرى، مۇدىرلار سىياسىيغا سەزگۈر بولۇپ، يۈكسەك مەس-ئۈلپەتچانلىق بىلەن باشقۇرۇشقا ۋە ئىتتىپاقلاشتۇ-رۇشقا ئەھمىيەت بېرىپ، مۇقىملىق ۋە بىخەتەر-لىكنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇپ، ھەممە مىللەتكە باراۋەر مۇئامىلە قىلالايدىغان، ۋەزىيەتكە تەڭ ماس-لىشىپ ماڭالايدىغان ئىلغار سىياسىي ساپانى ھازىرلىشى كېرەك.

يەسىلى مۇدىرلىرى خىزمەتكە مۇناسىۋەتلىك بىر قانچە خىل تىلنى پىششىق بىلىشتىن سىرت يەنە ئۈستىن ئاتىق، يېزىقچىلىق قابىلىيىتى يۇقىرى بو-لۇشتەك ئالاھىدىلىكنى تەڭ يېتىلدۈرۈشى كېرەك. يەسىلنىڭ تۈرلۈك پىلان، خۇلاسە، يىغىن خاتىرە-سى، پائالىيەت خاتىرىسى، نۇتۇق خاتىرىسى يېزىش ۋە خاتىرىگە پۈتۈلگەنلەرنى ئورۇنلاش قاتارلىق پائا-لىيەتلەرگە ئۆزى بىۋاسىتە قاتنىشىشتىن سىرت يە-نە يەسىلنىڭ كۆكرەتىش، ئاشخانا، رېمونت، شارائىت ياخشىلاش، ئوقۇتۇش خىزمەتلىرى نۇرغۇن شەخس-لەرنىڭ قوللىشى بىلەن يۈرىشىدىغان بولغاچقا مۇ-ناسىۋەتكە ماھىر، پائالىيەتچان بولۇشى كېرەك.

بالىلار يەسىلىسى مۇدىرلىرى گۈزەللىككە ئەھمىد-

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان مەركەز ۋە ئاپتونوم رايون يەسىلى مائارىپىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈش بە-لىن بىرگە بالىلار يەسىلىسى قۇرۇلۇشى خىزمىتىنى مۇھىم خىزمەتلەر كۈن تەرتىپىگە كىرگۈزۈپ، نۇر-غۇن مەبلەغ ئاجراتتى، شۇنداقلا بالىلارنى ھەقسىز ياتاق، تاماق، ئەلا مۇھىت ۋە ئوقۇش ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلەپ، خەلق ئاممىسىنىڭ قىزغىن ئالا-قىشىغا ئېرىشتى. خۇددى پەيلاسوپلار ئېيتقاندەك ئا-دەت - خاراكتېرنى شەكىللەندۈرىدۇ، خاراكتېر تەق-دىرنى بەلگىلەيدۇ، بالىلار يەسىلىسى - بالىلاردا ياخشى ئادەت يېتىلدۈرۈپ، بىلىم ئۆگىتىشنى ئاساس قىلىدىغان ئورۇن، بالىلار دەسلەپكى تەپەككۈرنى يەسىلدە يېتىلدۈرىدۇ، ئوقۇتقۇچىلار ئوبرازىنىمۇ يەسىلدە تىكلەيدۇ، دۆلەتنىڭ گۈللىنىشى ياكى زاۋاللىققا يۈزلىنىشى مائارىپقا باغلىق بولىدۇ، مائا-رىپقا ئۇلنى قانداق سېلىش ناھايىتى مۇشكۈل ۋە شەرەپلىك ۋەزىپە، يېزىلاردىكى بالىلار يەسىللىرى بالا تەربىيەلىگۈچى ۋە تازىلىق قىلغۇچى سەپلەنمىد-گەن ئەھۋال ئاستىدا، تىزىس تۈزۈپ دەرس ئۆتۈش-تىن تارتىپ تاماق تارقىتىش، قاچىلارنى يۇيۇش، كارىۋاتقا چىقىرىپ ئۇخلاش، تازىلىق قىلىش، با-لىلارنىڭ بىخەتەرلىكىگە مەسئۇل بولۇشقىچە مۇ-رەككەپ ۋە ئىنچىكە خىزمەتلەرنىڭ ھەممىسىنى مۇ-دىر ۋە ئوقۇتقۇچى ئىشلەيدۇ، شۇڭا بالىلار يەسىلىسى مۇدىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ مەسئۇلىيىتى بىر-قەدەر ئېغىر. مۇدىرنىڭ ساپاسى بالىلارنىڭ كەل-

يەت بېرىدىغان، تىرىشچان، ئىزدىنىشچان، يېڭىلىق يارىتىش روھىغا باي بولۇشى كېرەك. چوڭلار ئىشلىتىلمىگەن ئېلېكترونلۇق ئۈسكۈنىلەرنى بىمالال ئىشلىتىلىشى، ئىنتېرنېت تورىنىڭ يەر شارىنى كىچىككەنە بىر كەنتكە ئايلاندۇرۇپ قويغانلىقى، ئا-ئىلە باشلىقلىرىنىڭ ئېھتىياجى، تەرەققىيات سۈر-تىمىنىڭ كۈندىن - كۈنگە تېزلىشىشى قاتارلىق مۇ-دىرلارنى باشقىلاردىن بىر قەدەم ئالدىدا مېڭىشقا ئۈندەيدۇ. ئۇلار ماتېرىيال كۆرۈش، توردىن پايدىلى-نىش، تورلۇك ئىلغار تەجرىبىلەرنى ئىگىلەش، يېڭى - يېڭى ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، پروگراممى-دىن چەتنەپ كەتمىگەن ئاساستا بالىلارنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتىگە ماسلاشتۇرۇپ دەرسلىكلەرنى، بالىلار ئويۇنلىرىنى ۋە باشقا پائالىيەت شەكىللىرىنى لايى-ھەلەپ، بىزەشكە تېگىشلىك جايلارنى ۋاقتى - قەرە-لىدە ئۆزگەرتىپ، بېزەپ، گۈزەل، رەڭدار بىر كارتون دۇنياسىدا كۆڭۈللۈك ئوقۇش شارائىتى بەرپا قىلىش كېرەك.

بالىلار يەسىلىسى مۇدىرلىرى «ئۆزى ئۈلگە بولۇپ ئادەم تەربىيەلەش» پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇشى كې-رەك. ھەرقانداق تەربىيەنىڭ ئۈنۈملۈك شەكلى - ئە-مەلىي ھەرىكەت ئارقىلىق ئۈلگە كۆرسىتىش، يەس-لىملىرىدىكى دەرسخانا - ئېچىۋېتىلگەن، خاسلاشقان دەرسخانا بولۇپ، كۈچلۈك قابىلىيەت تەلەپ قىلىدۇ. نۆۋەتتە يەسىلىرىدىكى ئوقۇتقۇچى يېتىشمەسلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن يەسلى مائارىپ كەسپىنى پۈتتۈرمىگەن بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار يەسىلىگە تەقسىم قىلىندى، گەرچە ئۇلار ھۆكۈمەت ئۇيۇشتۇرغان تەربىيەلىنىشلەرگە قاتنىشىۋاتقان بولسىمۇ، تازا يېتەرلىك ئەمەس. شۇڭا مۇدىرلار بار-لىق سىنىپلارغا مۇۋاپىق سائەتتە دەرس ئۆتۈپ، ئىچكى ھالقىلارنى ئىگىلەش بىلەن باشقا ئوقۇتقۇ-چىلارغا ئۈلگىلىك دەرس ئۆتۈپ بېرىپ، قەرەللىك ۋە قەرەلسىز دەرس تىڭشاپ، باھالاش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق ياش ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيەلەش مەقسى-تىگە يېتىش كېرەك.

بالىلار يەسىلىسى مۇدىرلىرى «ئۆزى ئۈلگە بولۇپ ئادەم تەربىيەلەش» پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇشى كې-رەك. ھەرقانداق تەربىيەنىڭ ئۈنۈملۈك شەكلى - ئە-مەلىي ھەرىكەت ئارقىلىق ئۈلگە كۆرسىتىش، يەس-لىملىرىدىكى دەرسخانا - ئېچىۋېتىلگەن، خاسلاشقان دەرسخانا بولۇپ، كۈچلۈك قابىلىيەت تەلەپ قىلىدۇ. نۆۋەتتە يەسىلىرىدىكى ئوقۇتقۇچى يېتىشمەسلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن يەسلى مائارىپ كەسپىنى پۈتتۈرمىگەن بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار يەسىلىگە تەقسىم قىلىندى، گەرچە ئۇلار ھۆكۈمەت ئۇيۇشتۇرغان تەربىيەلىنىشلەرگە قاتنىشىۋاتقان بولسىمۇ، تازا يېتەرلىك ئەمەس. شۇڭا مۇدىرلار بار-لىق سىنىپلارغا مۇۋاپىق سائەتتە دەرس ئۆتۈپ، ئىچكى ھالقىلارنى ئىگىلەش بىلەن باشقا ئوقۇتقۇ-چىلارغا ئۈلگىلىك دەرس ئۆتۈپ بېرىپ، قەرەللىك ۋە قەرەلسىز دەرس تىڭشاپ، باھالاش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق ياش ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيەلەش مەقسى-تىگە يېتىش كېرەك.

بالىلار يەسىلىسى مۇدىرلىرىدا ھەرقاچان، ئىللىق چىراي، ئانىلارغا خاس چوڭقۇر مۇھەببەتلىك قەلب،

يەسلى مۇدىرلىرى ئېلاستىكىلىق خاراكتېرغا ئى-گە بولۇش كېرەك. يەنى دەرسخانىدا تەلەپچان ئۇس-تاز، ئىشخانىدا قايىل رەھبەر، پائالىيەتلەردە تەش-كىللىگۈچى، ئائىلە باشلىقلىرى خىزمىتىدە ھەم-كارلاشقۇچى، باشقا مۇناسىۋەتلىك خىزمەتلەردە يې-تەكلىگۈچى، كونترول قىلغۇچىدىن ئىبارەت رول ئوينىشى كېرەك، كۆكەرتىش ئەمگىكى، تازىلىق پا-ئالىيىتىدە جاپانى كۆپەرەك تارتىشى، دەرسىن سىرتقى پائالىيەتلەردە ئوقۇتقۇچى ۋە بالىلارنىڭ ياخشى دوستى بولۇپ، ئۇلار بىلەن بىرگە ئويۇن ئويناش، بالىلارنىڭ ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ غەمگۈزارى بولۇش كېرەك.

قويۇشى، ھەر ۋاقىت خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى كېرەك.

يەسلى مۇدىرلىرى باشقۇرۇش سەۋىيەسىنى ئۆس- تۈرىشى كېرەك. بالىلارنى قىزغىن سۆيۈشى، با- لىلارنىڭ تەرەققىياتىنى ئاساس قىلىشى، بالىلارنىڭ كۆپ تەرەپتىن يېتىلىشىگە ئەھمىيەت بېرىشى، جىسمانىي، ئەقلىي جەھەتتىن تەڭ تەرەققىي قىلى- شى، ئۇلارنىڭ ئىناقلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈشى؛ ئو- قۇتقۇچى ۋە تەربىيەچىلەرنىڭ بەلگىلىمە، تەلپە بو- يىچە ئىش ئورنىغا چىقىشىنى يولغا قويۇشى، قاتتىق تەكشۈرۈش، سىناش تۈزۈملىرىنى تۇرغۇزۇشى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈشى، تۈرلۈك پايدىلىق پائالىيەت- لەرنى قانات يايدۇرۇپ، قەرەللىك ھالدا ئاتا - ئانىلار يىغىنلىرىنى ئېچىپ، بالىلارنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يې- تىلىشى ئۈچۈن شارائىت يارىتىپ بېرىشى كېرەك. دېمەك، يەسلى مۇدىرلىرى يەسلىنىڭ تەشكىل- گۈچلىرى، تەربىيەلىگۈچىلىرى، باشقۇرغۇچىلى- رى، يەسلى بالىلىرىنىڭ جىسمانىي، روھىي جەھەت- تىن ساغلام تەرەققىي قىلىشىنىڭ پىسخىك يېتەك- چىسى، يەسلى بىلەن بالىلارنى باغلاپ تۇرىدىغان كۆۋرۈك، يەسلى كوللېكتىپىنىڭ باشلامچىسى. يەس- لىدە ئوقۇ - ئوقۇتۇشنى كۈچەيتىش ۋە ئىلگىرى سۈرۈش يەسلى مائارىپ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش، ئاز سانلىق مىللەتلەر مائارىپ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ ئۈنۈملۈك يولى. ئىجتىمائىي تەرەققى- ياتىشنىڭ، ئوقۇ - ئوقۇتۇش بىلەن ئىسلاھاتنىڭ، يەسلى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ، ئېھتىياجى. شۇڭا بالىلار يەسلىسى مۇدىرلىرى تىرىشىپ ئۆگىنىپ، رەھبەر- لىك قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈپ، سەۋرچان بولۇپ، با- لىلار يەسلىسىدىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار- نى توغرا يېتەكلىشى؛ ساغلام تەن ساپاسىنى، ئى- دىيەۋى سىياسىي ساپانى، ئەخلاق ساپاسىنى، ياخشى پىسخىك ساپاسىنى، ئىقتىدار ساپاسىنى يېتىلدۈرۈش كېرەك.

مۇھەررىر: ئوسمانجان مۇھەممەت

يەسلى مۇدىرلىرى كەسپىي روھقا ئىگە بولۇشى كېرەك. ئادەمدە روھ بولىدۇ، كەسپىي خادىملارغا نىسبەتەن ئەڭ مۇھىم بولغىنى يۈكسەك كەسپىي روھ مەنزىلىگە ئىنتىلىشتۇر. بىر ئادەمنىڭ تۈر- مۇشقا بولغان ئىنتىلىشى ئۇنىڭ خىزمەت ۋە تۈر- مۇش ئۇسۇلىنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچىگە ئايلانسا، بۇنداق ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ ناھايىتى زور دەرىجىدە ئۇنىڭ شەخسىي تەرەققىيات دەرىجىسى بىلەن كەسپىي ئىقتىدارىنىڭ يۈكسەك پەللىسىگە يېتىشىنى بەلگىلەيدۇ. شۇڭا يەسلى مۇدىرلىرى بىر بايقىغۇچى، تەتقىقاتچى، مۇلازىمەتچى، يېتەكلىگۈچى، يەسلىنىڭ روھىي ئىنتىزىپى، ئەخلاقلىق رەھبىرى بولۇشى؛ كىشىلىك ھايات ئارمانلىرى بىلەن يەسلى مائارىپ ئىشلىرىنى ئورگانىك بىرلەشتۈرۈشى؛ كۈچلۈك بۇرچ تۇيغۇسى بىلەن تارىخىي مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرۈشى؛ ئۆز خىزمەت ئىقتىدارى، ئۆز تەرەققىياتى ئارقىلىق يەسلىنىڭ تەرەققىيات- ىنى ئىلگىرى سۈرۈشىنى ئۆز ئىشىم دەپ بىلىشى كېرەك.

يەسلى مۇدىرلىرى توغرا ھوقۇق قارشى، ئورۇن قارشى، مەنپەئەت قارشى، سىياسىي نەتىجە قارشى، تەرەققىيات قارشى، ئىلمىي تەرەققىيات قارشى، ئىختىساسلىقلار قارشى، مائارىپ قارشى ۋە سۈپەت قارشىنى تۇرغۇزۇشى؛ پارتىيەنىڭ مائارىپ قانۇن- ىنى ئىجرا قىلىش، ساپا مائارىپىنى يولغا قويۇش ئاڭلىقلىقىنى، قانۇن - تۈزۈم ئېڭىنى ۋە قانۇن بو- يىچە ئىدارە قىلىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈشى، كەسپىي تەربىيەلىنىشى بىلەن كەسپىي ئەخلاقنى يېتىلدۈرۈشى، ئەخلاق جەھەتتە تېخىمۇ يۈكسەك پەللىگە ئىنتىلىشى؛ گەپ - سۆز، ئىش - ھەرىكەت- تە خەلق يەسلىدىكىلەرگە، جۈملىدىن خەلق ئاممى- سىغا ئۈلگە بولۇشى؛ يەسلى باشقۇرۇش خىزمىتى جەھەتتە كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرنى ماسلاشتۇرۇش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈشى، ئەخلاق جەھەتتە يەسلى- دىكىلەرگە ئۈلگە بولۇپ نەمۇنىلىك رول ئوينىشى؛ ئۆز مەنپەئەتى بىلەن كوللېكتىپ مەنپەئەتنىڭ مۇ- ناسىۋىتىنى ئوبدان بىر تەرەپ قىلىشى، زۆرۈر تې- پىلغاندا باشقىلارنىڭ مەنپەئەتىنى بىرىنچى ئورۇنغا

زامانىۋى مەدەنىيەت ۋە نەشرىياتچىلىق توغرىسىدا

مەنسا روزى

(شىنجاڭ پەن - تېخنىكا نەشرىياتى 830049)

قىسقىچە مەزمۇنى: مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى تەرەققىيات ۋە ئەبەدى ئەمىنلىكنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ ۋە ھالقىلىق رول ئوينايدۇ. بۇ ماقالىدا نەشرىياتلارنىڭ ئىلغار مەدەنىيەتنى ئاكتىپ قوبۇل قىلىپ، نەشرىياتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قەدىمىنى تېزلىتىشنىڭ لازىملىقى، جۈملىدىن نەشرىيات ئورۇنلىرىدا خىزمەت قىلىۋاتقان مۇھەررىرلەرنىڭ نەشرىياتنى زامانىۋىلاشتۇرۇشتا قانداق رول ئوينايدىغانلىقى، زامانىۋى مەدەنىيەتنى ئومۇملاشتۇرۇش ئۈچۈن قانداق تىرىشچانلىق كۆرسىتىدىغانلىقى ئەمەلىي مىساللار ئارقىلىق مۇھاكىمە قىلىنغان.

摘要: 文化建设在推进发展和长治久安中有着重要作用和突出地位。本文通过实例分析,讲述了出版社如何现代文化的引领作用并介绍了作为图书出版工作的重要组成部分——图书编辑,在现代文化发展及文化宣传普及过程中的作用。

جاڭدا زامانىۋى مەدەنىيەتنى تېخىمۇ جۇلالاندۇرغىلى بولىدۇ. نەشرىياتچىلىقمۇ مەدەنىيەتنىڭ بىر قانمى بولۇش سۈپىتى بىلەن، زامانىۋى مەدەنىيەتنى ئومۇملاشتۇرۇش، ئىلغار مەدەنىيەتنى تەشۋىق قىلىشتا باشلامچىلىق رولىنى ئوينايدۇ. شۇنداق بولغانىكەن، نەشرىياتلار ئالدى بىلەن ئىلغار مەدەنىيەتنى ئاكتىپ قوبۇل قىلىپ، نەشرىياتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قەدىمىنى تېزلىتىشى، نەشرىيات خىزمەتچىلىرىنىڭ ھەممىسى ئۆز خىزمەت ئورنىدا چىڭ تۇرۇپ، زامانىۋى مەدەنىيەتنى كېڭەيتىش، ناچار، قالاق، ۋاقتى ئۆتكەن، قاتمىل ئىدىيە، كۆزقاراشلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، ئاممىنى ئىلغار مەدەنىيەت بىلەن ئۇچراش-تۇرۇپ، مەدەنىي، ساپالىق، مەنۋىيەتنى ساغلام كەشلىرىدىن بولۇپ ياشاشقا يېتەكلىشى كېرەك.

1. تىرىشچان مۇھەررىرلەر قوشۇنى نەشرىياتنىڭ زامانىۋىلىشىش قەدىمىنى تېزلىتىشكە تۈرتكە بولىدۇ. مۇھەررىرلەر قانچە تەلەپچان، تىرىشچان بولسا، ئىلغار مەدەنىيەتنى قوبۇل قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىشنى بىلسە، نەشرىيات رەھبەرلىكىگە زامانىۋىلىققا ئائىت تەكلىپ - پىكىرلەرنى بېرىپ، تېخىمۇ ئىلغار، تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ئۈسكۈنىلەرنىڭ كىرىشىگە تۈرتكە بولالايدۇ. بۇنىڭ بىلەن

ئىلغار مەدەنىيەتنى يېتەكچى قىلىش ئىدىيەسىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇشى ۋە بۇنىڭغا ئالاقىدار مەدەنىيەت - ساياھەت بايرىمى، تور مەدەنىيىتى بايرىمى قاتارلىق تۈرلۈك پائالىيەتلەرنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى، جۈملىدىن دېھقانلار ئائىلە قىرائەتخانىلىرىنىڭ كۆپىيىشى، كۈتۈپخانا، قىرائەتخانىلارنىڭ ھەقسىز ئېچىۋېتىلىشى، كومپيۇتېر، ئىنتېرنېت تورى قاتارلىق زامانىۋى قوراللارنىڭ تۇرمۇشىمىزغا سىڭىپ كىرىشى، دۇنيانىڭ ئۇچۇرلىشىش، نەشرىياتلارنىڭ قىزىقىشىش قەدىمىنىڭ تېزلىشىشى نەتىجىسىدە، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىمۇ گۈللىنىپ، يېڭى بىر تەرەققىيات پۇرسىتىنى كۈتۈۋالدى.

زامانىۋى مەدەنىيەت بىر مىللەت، بىر دۆلەتنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى ئاساسىدا راۋاجلىنىپ، دۇنيادىكى ئىلغار ئىدىيە، ئىلغار مەدەنىيەتلەرنى قوبۇل قىلىپ، باشقىلارنىڭ مەدەنىيەت يېڭىلىقلىرىنى ئۆزىنىڭ تۇرمۇشىغا ماسلاشتۇرۇش، تەدبىقلاش ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن بىر خىل مەدەنىيەت. شۇڭا ئۇ ھەرقايسى قاتلامغا، ساھەگە چوڭقۇر سىڭىپ كىرىرەلەيدۇ. شىنجاڭ ئەزەلدىن كۆپ خىل مەدەنىيەت گىرەلەشكەن، كۆپ ئۇچراشقان جاي، شۇڭا شىنجاڭدىن

سەپلىگەن تەقدىردىمۇ، نەشرىيات زامانىۋىلاشمايدۇ. نەشرىيات ئورۇنلىرىدا زامانىۋى ئۈسكۈنىلەرنىڭ كۆپەيگەنلىكى ئۇنىڭ زامانىۋىلاشقانلىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ، بەلكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ شۇ ئۈسكۈنىلەردىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، كىتاب سۆيىتىدە ئۆزگىرىش ھاسىل قىلىپ، جامائەتچىلىك - نىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشەلشى زامانىۋىلاش - قانلىقنىڭ ئالامەتلىرى ھېسابلىنىدۇ.

2. كەسپىي ئۆگىنىشنى زامانىۋىلاشتۇرۇشقا ئەھمىيەت بەرگەن مۇھەررىرلەر نەشرىياتنىڭ زامانىۋىلىشىش قەدىمىنى تېزلىتىشنىڭ ئاۋانگارتلىرىدىن بولالايدۇ. كەسپىي ئۆگىنىش ھەرقانداق كەسپتىكىلەر ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم، نەشرىيات خىزمەتچىلىرى ئۈچۈنمۇ شۇنداق. لېكىن نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا كەسپىي ئۆگىنىش بىر خىل زېرىكىشلىك ئۇقۇم، ئەمەلىيەتتە ھازىرقىدەك زامانىۋىلىققا يۈز - لەنگەن دەۋردە، كەسپىي ئۆگىنىشنىمۇ زامانىۋىلاش - تۇرۇش كېرەك. ھازىر دۇنيادىكى نۇرغۇن دۆلەتلەر - دە نەشرىيات باشقۇرۇش ئىشلىرى راۋاجلىنىپ، نەشرىياتلارنىڭ مەخسۇس تور بېكىتى، ئېلېكترون - لۇق كىتابلىرى، ئېلېكترونلۇق كۈتۈپخانىلىرى، تور ژۇرنىلى قاتارلىقلار كۆپىيىۋاتىدۇ.

مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، كورىيە ھۆكۈمىتى 2009 - يىلى مايدا كورىيە بويىچە ئەڭ چوڭ سىغىرلاشقان كۈتۈپخانا قۇرۇلۇشىنى باش - لىغان. بۇ كۈتۈپخانىغا 1 تىرىليون 160 مىليارتتىن ئارتۇق رەقەملىك مەزمۇن سىغىدىكەن، بۇ كۈتۈپخانا - ندا سىغىرلىق قىرائەتخانىدىن 252 سى بولۇپ، ئوقۇرمەنلەر قىرائەتخانىدا ئولتۇرۇپلا، مەملىكەت ئىچىدىكى 10 مىليوندىن ئارتۇق ئىلىم - پەن ئۆ - چۈرىدىن، چەت ئەللەرنىڭ 7200 دىن ئارتۇق ئى - لىم - پەن ئۇچۇرىدىن، دۆلەتنىڭ سىياسەتلىرىگە ئائىت نۇرغۇن ماتېرىيالدىن پايدىلىنالايدىكەن، كۈ - تۈپخانىغا يەنە سىن ئالغۇ ئاپپاراتى، ۋېبىئو قاتارلىق ئىلغار ئۈسكۈنىلەر سەپلەنگەن بولۇپ، ئۇلاردىن ھەقسىز پايدىلىنىشقا بولىدىكەن. بۇ بىزگە دۇنيانىڭ زامانىۋىلىشىش قەدىمىنىڭ قانچىلىك تېزلىقىنى، زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ قۇدرىتىنى ھېس قىلدۇردى -

نەشرىيات تەبىئىي ھالدا تېخىمۇ زامانىۋىلىشىدۇ، ئىلغارلىشىدۇ. چەت ئەللەردىكى نۇرغۇن داڭلىق نەشرىياتلار قانداقتۇر بىر - ئىككى ئادەمنىڭ ئىدى - يەسى بويىچە قۇدرەت تېپىپ دۇنياغا تونۇلغان ئە - مەس، بەلكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ، جۈملى - دىن كۆپرەك تەپەككۈر يۈرگۈزۈپ، ئەقلىي ئەمگەك قىلىدىغان مۇھەررىرلەرنىڭ ئەمەلىي خىزمەت داۋامىدا يولۇققان مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش جەريانىدا ئەقىل كۆرسىتىشى قاتارلىق ئامىللارنىڭ تۈرتكىسىدە دۇنياغا تونۇلغان.

ئىلغار تېخنىكا ۋە ئىلغار مەدەنىيەت ئامىللىرى - نىڭ تەسىرىدە، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى نەشر - ياتلارغا نۇرغۇن زامانىۋى، ئىلغار ئۈسكۈنىلەر سەپ - لەنگەن بولسىمۇ، نۇرغۇن مۇھەررىرلەرنىڭ تېخنىكا سەۋىيەسى ئىلغار ئۈسكۈنىلەرنى ئىشلىتىشكە، ئۇ - نىڭدىن پايدىلىنىپ، كىتاب - ژۇرنالنىڭ ئوقۇش - چانلىقىنى، جەلپكارلىقىنى ئاشۇرۇشقا يەتمەيۋاتىدۇ، بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەت تىلى - يېزىقىدا كى - تاب - ژۇرنال چىقىرىۋاتقان نەشرىياتلاردىكى ئاز سانلىق مىللەت مۇھەررىرلىرىدە بۇنداق ئەھۋاللار گەۋدىلىك بولماقتا. نۇرغۇن مۇھەررىرلەر زامانىۋى - لىشىنى خالايدۇ - يۇ، ئۆزى بىۋاسىتە قول سېلىپ ئىشلەشنى خالىمايدۇ، ئىلغار ئۈسكۈنىلەرنى ئىش - تەلەيدىغان ئادەملەرنىڭ قوبۇل قىلىشىنىلا ئارزۇ قىلىدۇ. ئەگەر مۇھەررىرلەر بۇ كۆزقاراشنى ئۆز - گەرتىمىسە، تىرىشىپ ئۆگەنمىسە، ھەم ئىلغار ئۈ - كۈنىلەردىن پايدىلىنالايدىغان، ھەم تەھرىرلىك قىلالايدىغان ياشلارغا ئۆزلىكىدىن ئورۇن بوشىتىشقا مەجبۇر بولىدۇ. شۇڭا مۇھەررىرلەر رىقابەت ئى - تىدارىنى ئاشۇرۇشى كېرەككى، ھەرگىزمۇ كۈننىڭ ئۆتكۈنى ھېساب دەيدىغان ئىدىيەدە بولماسلىقى، ئەكسىچە تىرىشىپ ئۆگىنىپ، زامانىۋى قوراللاردىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، ئۆزىنىڭ جاپاسىنىمۇ يېنىك - لىتىشى، ئىش ئۈنۈمىنىمۇ ئاشۇرۇشى، شۇ ئارقىلىق نەشرىياتنىڭ تېخىمۇ ئىلغارلىشىشىغا، زامانىۋى - لىشىغا تۈرتكە بولۇشى كېرەك.

مۇھەررىرلەر ئىزدەنمىسە، تىرىشمىسا، ھەرقانچە ئىلغار، خەلقئارالىق سەۋىيەدىكى ئۈسكۈنىلەرنى

بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆز ئالدىغا ئىگىلىك تىكلە-
گەن. شۇڭا ئۇنى ئىستۇدېنت دېيىش لوگىكىغا ئۈي-
خۇن ئەمەس، چۈنكى ئۇ ئىستۇدېنتلىق ھاياتىنى تو-
لۇق ئاياغلاشتۇرۇپ بولغان. ئىككى بەتتىن كۆپرەك
بۇ ماقالىدە بەزى يەردە «راڭپىزا» دېگەن سۆز، بەزى
يەردە «ئۆزگۈل» دېگەن سۆز، بەزى يەردە «ئۆزگۈل
راڭپىزىسى» دېگەن سۆز قوش تىرناققا ئېلىنغان.
ئەمەلىيەتتە «ئۆزگۈل» لا قوش تىرناققا ئېلىنسا
توغرا بولىدۇ.

ھازىر نۇرغۇن مۇھەررىرلىرىمىز ئانا تىلىمىزنىڭ
ھۆددىسىدىنمۇ تولۇق چىقالمايۋاتىدۇ، بۇنداق ئەھۋال
ئاستىدا، مۇھەررىرلەرنىڭ نەشرىياتى زامانىۋىلاش-
تۇرۇشتىكى رولى ھەرگىزمۇ دەۋرنىڭ كۈتكىنىدەك
بولالمايدۇ، شۇڭا مۇھەررىرلەر كەسپىي ئۆگىنىشنى
زامانىۋى مەدەنىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، تىل ئۆ-
گىنىشكە ئەھمىيەت بېرىشى، كەسپداشلار بىلەن
كۆپرەك پىكىرلىشىشى كېرەك. ھازىر ئىجتىمائىي
مۇناسىۋەتكە ئەھمىيەت بېرىش، ئىجتىمائىي ئالاقى-
گە ماھىر بولۇش ئىنتايىن مۇھىم، ئىلگىرىكىدەك
باشنى كۆتۈرمەي، ھېچكىم بىلەن ئالاقە قىلماي ئۆ-
تىدىغان زامان كەلمەسكە كەتتى. چۈنكى جەمئىيەت
ئادەم بىلەن مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، راۋاجلىنىدۇ.
مۇھەررىر ئىجتىمائىي ئالاقىگە ئەھمىيەت بېرىدۇ-
غان، باشقىلار بىلەن كۆپ پىكىرلىشەلەيدىغان بول-
سا، كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگىنىدۇ، يېڭى ئىش، يېڭى
شەيئىلەر بىلەن ئۇچرىشىش پۇرسىتى كۆپ بولىدۇ.
يىغىپ ئېيتقاندا، مۇھەررىرلەرنىڭ نەشرىياتىنى
زامانىۋىلاشتۇرۇشتىكى رولى ئىنتايىن چوڭ، مۇ-
ھىمى، مۇھەررىرلەر شۇ رولىنى ياخشى جارى قىل-
دۇرالىسا بولىدۇ. مېنىڭچە، نەشرىيات ئورۇنلىرى
مۇھەررىرلەرنىڭ رولىنى ياخشى جارى قىلدۇرۇشىغا
ياخشى شارائىت ھازىرلاپ بېرىشى، مۇھەررىرلەر
زامانىۋى مەدەنىيەتنى چوڭقۇر چۈشىنىشى، نەشرى-
ياتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ ھازىرقى دەۋردە بېسىپ
ئۆتمەسە بولمايدىغان مۇقەررەر يول ئىكەنلىكىنى
چۈشىنىشى كېرەك.

مۇھەررىر : مەرۇپجان مەمتىمىن

دۇ. مۇھەررىرلەر پات - پات تورغا چىقىپ، مۇ-
شۇنداق يېڭىلىقلاردىن ۋاقتىدا خەۋەردار بولۇپ تۇ-
رۇشى، باشقا دۆلەتلەرنىڭ، نەشرىياتلارنىڭ تەجرى-
بىسىنى ئۆگىنىشى، تور قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ
باشقا تىللارنى ئۆگىنىشى، خىزمەت داۋامىدا چەت
ئەل تىلىغا ئائىت ئاتالغۇلارنى ئۇچراتسا، ئۇنى
توغرا ئىشلىتىشكە كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك، شۇ-
نىڭ بىلەن بىللە، ئۆگىنىش جەريانىدا ھېس قىلغان-
لىرىنى نەشرىيات رەھبەرلىكىگە دوكلات قىلىپ تۇ-
رۇشى كېرەك. شۇنداق قىلغاندا، نەشرىياتنىڭ زامان-
نىۋىلىشىغا تۈرتكە بولغىلى بولىدۇ. ئەمما ھازىر
بىزنىڭ نۇرغۇن مۇھەررىرلىرىمىز تېخى ئانا تىل-
نىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىقالمايۋاتىدۇ. كىتابلى-
رىمىزدا ئۇيغۇر تىلىنىڭ لوگىكا، گىرامماتىكا قا-
ئىدىسىگە چۈشمەيدىغان، قوپال، يىرىك سۆز -
جۈملىلەر ھەدپەندىلا ئۇچراپ تۇرۇۋاتىدۇ. تىنىش
بەلگىلىرىنىڭ جايىدا ئىشلىتىلمەسلىكى، جۈملى-
لەرنىڭ خاتا ئىشلىتىلمىشى ئېغىر. مەن يېقىندا
«تىجارەت ۋە ھېسابات» ناملىق بىر كىتابنى ئوقۇپ
چىقتىم. كىتابنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭدىكى بىر قى-
سىم بايلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھال خاراكتېرلىك
تونۇشتۇرۇلمىسى بار ئىكەن، ئۇنىڭدا بۇ بايلارنىڭ
ئىگىلىك تىكلەش جەريانى بايان قىلىنغانلىقتىن،
پۇلغا ئالاقىدار سۆزلەر كۆپ ئىدى. ئۇنىڭدا بەزى
يەرلىرىدە پۇل بىرلىكى «يۈەن» دەپ ئېلىنسا، بەزى
يەرلىرىدە «سوم» دەپ ئېلىنغان. ئەمەلىيەتتە ھازىر
ئەدەبىي تىلىمىزدا «يۈەن» دېگەن پۇل بىرلىكى ئو-
مۇلاشقان، «سوم» دەپ پۇل بىرلىكى يوق، بۇنى
مۇھەررىر چوقۇم بىلىشى كېرەك. گەرچە ئېغىزدا
سوم، كوي، يۈەن دېگەندەك سۆزلەرنى كۆپ
ئىشلەتسەكمۇ، ئورتاق ئەدەبىي تىلدا «يۈەن» دەپ
قوللىنىلىدۇ.

شۇ كىتابتا يەنە «راڭپىزىدىن ئىگىلىك تىكلەگەن
ئىستۇدېنت» دېگەن بىر ماۋزۇدىكى ماقالە بار. بۇ
ماقالىنىڭ ماۋزۇسىلا خاتا، چۈنكى ئىستۇدېنت دې-
گەنلىك ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقانلارنى كۆرسىتىد-
دۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ ماقالىدا تىلغا ئېلىنغان قىز ئا-
لىي مەكتەپنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، راڭپىزىچىلىق

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى تىككۈچىلىككە ئىزاھات

مامۇت قۇربان

(شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پېنسىيۇنېرى 830046)

قىسقىچە مەزمۇنى: ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىق تارىخى ناھايىتى ئۇزۇن بولۇپ، تارىختا ھەرخىل رەخت-لەرنى توقۇپ، ھەرخىل كىيىملەرنى تىكىپ كەلگەن. بۇ ماقالىدا «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى تىككۈچىلىك، موزدۇزلۇق، توقۇمىچىلىققا ئائىت كۆپلىگەن ھۈنەرۋەنچىلىك ئاتالغۇلىرىغا ئىزاھات بېرىلگەن.

摘要: 维吾尔族的织布业其有悠久的历史，他们用自己织的布缝制了各种各样的衣服。本文讨论了《突厥语大词典》中所提到的许多的手工艺艺术等问题。

جۈپ تىكىلگەندىن كېيىن (ئۇيغۇرلار بۇنى كۆك سېلىش دېيىشىدۇ)، ئاندىن رەسمى تىكىشكە ئۆت-كەندە، تەبجۈلگەن تىكىشنى سۆكۈۋېتىدىغان بىر ئىش دەپ قاراشقا بولىدۇ. كىيىملەرنى تىكىپ بولۇپ، كىيىمگە ئىزمە بىكىتەتتى، ئۇيغۇرلاردا ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىغا قەدەر ئىزمە تۈگۈپ سا-تىدىغانلار ۋە ئىزمە ياكى «تۈگمە» تۈگۈپ بېرىد-غانلارمۇ بولغان. مەھمۇد كاشىغەرى كىيىم تىكىش ھەققىدە شۇنچە كۆپ توختالغىنىدىن قارىغاندا، ئەينى ۋاقىتتا كىيىم تىكىش تۇرمۇشتىكى مۇھىم ئىش ھېسابلىناتتى.

ئەينى ۋاقىتتا تىكىمچىلەر كىيىملەرنى ئەستەر-لىك قىلىپ تىكەتتى. مەھمۇد قەشقەرى «ئىمچىلە-دى»، «ئەستەرلىدى»، «ئۇ توننى ئەستەرلىدى» (1 - توم، 376 - بەت) دەپ يېزىش بىلەن بىللە «چۈ-رۈق بولسا ئادەم ئۆلدىماس؛ ئىمچىلىك بولسا ئات يې-غىر بولماس» (1 - توم، 142 - بەت) دېگەن ماقالىنى يازىدۇ. XI ئەسىردە ھەرقانداق كىيىمنىڭ ئەستەر-لىنىدىغان ياكى ئەستەرلەنمەيدىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايدۇ. كىيىملەر ئەستەرلىنىپ تىكىلىپ پۈتكەن-دىن كىيىن، رەسمى كەيگۈدەك ھالغا كەلگىنى «تە-كىكىلىك تون» (1 - توم، 662 - بەت) دېيىلەتتى. «دىۋان» دىكى تىكىشكە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەردىن كىيىم ۋە باشقا نەرسىلەر ھەرخىل ئۇسۇلدا تىكىل-دىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى بايانلاردىن ئۇيغۇرلار ئەينى چاغدا توقۇمىچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇل-لىنىپلا قالماي، تىككۈچىلىك ئىشلىرى بىلەن شۇ-غۇللىنىدىغانلىقىنى بىلىۋېلىشقا بولىدۇ. لېكىن، توقۇمىچىلىق ئىشلىرىنى باپكارلار قىلسا، تىكىش ئىشلىرىنى تىككۈچىلەر قىلاتتى. «تىككۈچى» دېگە-نىمىز پەقەت يىڭنە ئىش قىلىدىغانلارنى كۆرسەتسە، «جۈۋىچى» دېگەننىمىز تېرىدىن ئىشتان، جۇۋا تىك-دىغانلارنى، موزدۇزلار بولسا، مەخسۇس كۆن - تې-رىدىن ئاياغ تىكىدىغانلارنى كۆرسىتەتتى.

مەھمۇد قەشقەرى تىكىمچىنى «يىچى» (2 - توم، 64 - بەت) دەپ ئاتايدىغانلىقىنى يازىدۇ. «دىۋان» دا «ساپتى» دېگەن سۆز: «تىكىمچى يىڭنىگە يىپ ساپ-تى» (2 - توم، 2 - بەت) دەپ چۈشەندۈرىدۇ. ئەينى ۋاقىتتىمۇ تىكىمچىلەر رەختلەرنى كىيىم تىككۈز-دىغان ئادەمگە ئۆلچىۋالغاندىن كىيىن قايچا بىلەن كېسەتتى. مەھمۇد قەشقەرنىڭ «ئۇ توننى تەبجۈپ تىكتى» (3 - توم، 376 - بەت) دېگەن سۆزىدىن تون رەسمى تىكىلىشتىن بۇرۇن تەبجۈپ تىكىپ كۆرۈپ ئاندىن ئارتۇق جايىنى چىقىرىۋېتىپ، ئىۋىنى ئالات-تى. مەھمۇد قەشقەرنىڭ، «تون ئىۋىنى ئېلىندى» (2 - توم، 194 - بەت) دەپ يازغىنىدىن قارىغاندا، كىيىمنى ئالدى بىلەن سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن تەب-

1) - توم، 214 - بەت) دەپ يېزىلغانلىرىدىن قارىد. خاندا، XI ئەسىردە يىپ ئىگىرىشنى كەسىپ قىلغان ئاياللارنىڭ بولغانلىقى، شۇزاملارنىڭ تۇقۇمىچىلىق ئىشلىرىنىڭ راۋاجلانغانلىقىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. مەھمۇد قەشقەرنىڭ «دىۋان» دا يىپ ئىگىرىش ھەققىدە شۇنچە كۆپ توختىلىشى، ھەتتا «ئىگىرىلگەن يىپ» (1 - توم، 142 - بەت) دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرنى يېزىشى، يىپ ئىگىرىشنىڭ كۆپ يەردە تىلغا ئېلىنىشى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىدا يىپ ئىگىرىشنىڭ قانچىلىك مۇھىملىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. XI ئەسىردە كىشىلەر قوي، تۆگە يۇڭلىرىدىن يىپ ئىگىرىپلا قالماي، يەنە پاختىدىنمۇ يىپ ئىگىرەتتى، مەھمۇد قەشقەرى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا مۇناسىدە ۋىتى بولغان توقۇمىچىلىق ئەشياسى كېۋەز توغرىدە سىدىمۇ توختىلىپ: «كېۋەز غوزىلىدى» (1 - توم، 386 - بەت) دەپ يازغان بولسا، يەنە بىر يېرىدە «كېۋەز ئېرىغىدى» (1 - توم، 399 - بەت) دەپ يازغان بولسا، يەنە بىر يېرىدە «كېۋەز كۈزدە يىغىۋېلىنىپ، قۇرۇتۇلۇپ چىد» غىرىق» (1 - توم، 549 - بەت) تا چىگىتىنى ئايرىد. ۋېلىپ، پىلتە قىلىناتتى، يىپ ئىگىرىلىپ بولغاندىن كېيىن، قۇمۇشقا تۇرۇپ «يۆڭمەتتى» (2 - توم، 506 - بەت). ئۇيغۇرلار يىپكە ياكى پاختا يىپ كالىلەكلىرىنى ئومۇميۈزلۈك ھالدا «يۇمغاق» (3 - توم، 510 - بەت)، دەپ ئاتىشاتتى. «يۇمغاق» (3 - توم، 160 - بەت) قويۇلۇپ، پاتلىناتتى. يۇمغاق پاتلاش كۆپىنچە قوناق ئۇنىدا ئېلىپ بېرىلاتتى. مەھمۇد قەشقەرنىڭ ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ يىپ ئىگىرىش ھۈنەرلىرى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتلىرىدىن قارىغاندا، ئۇلار يىپنى تۇقۇلىدىغان ياكى ئۇ رۇيدىغان نەرسىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ ئىگىرىدىغانلىقى مەلۇم.

رەختلەر ئاساسەن ھازىرقىدەكلا دۇكاندا تۇقۇلاتتى، ئۇزۇنسىغا تارتىلغان يىپلارخۇددى ھازىرقىدەكلا «ئۇرۇش» (1 - توم، 83 - بەت) دېيىلسە، توغرىسىغا تارتىلىدىغان يىپلار «ئارقاق» (1 - توم، 159 - بەت) دەپ ئاتىلاتتى. توقۇمىچىلىقتا ئىشلىد.

XI ئەسىردە «قىيىپ تىكىش»، «پىششىق تىكىش»، دېگەن مەنىدە «چىڭى يىپ» (3 - توم، 316 - بەت) دېگەن سۆز ئىشلىتىلگەن. بۇ سۆز پىششىق يىپتا (تولانغان يىپتا) زىچ، قېلىن قىلىپ تىكىلگەنلىكىنى بىلدۈرسە كېرەك. XI ئەسىردىمۇ خۇددى ھازىرقىدەكلا كىيىملەر ئۆلچەمسىز، ناچار تىكىلىپ قالسا بەزى يەرلىرى پۇرلىشىپ قالىدىغان، بەزى يەرلىرى تارتىشىپ قالىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلەتتى، بۇنداق كىيىملەر تىكىشتىن ئاسانلا سۆكۈلۈپ كەتەتتى. مەھمۇد كاشغەرنىڭ «قاۋ» (3 - توم، 212 - بەت) دېگەن سۆزى «تون ناچار تىكىلگەنلىكتىن تارتىشىپ قالدى» ۋە «تون پۇرلەشتى، تون تىكىشىدىن سۆكۈلدى» (3 - توم، 178 - بەت) دەپ ئىزاھلىغىنىدىن قارىغاندا، ئەينى ۋاقىتىدىمۇ تىكىمچىلەرنىڭ ئاۋستىلىقىدىن ياكى ئىشنى قول ئۇچىدا قىلغانلىقىدىن كىيىم-كېچەك ئۆلچەمسىز تىكىلىپ قالىدىغان ئەھۋاللارنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. «دىۋان» دا تىكىمچىلەر ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتلىرى ئىچىدە كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان، ئەمما ئاز ئۇچرايدىغان ئەھۋاللارمۇ بولۇپ، تىكىمچىلەر بەزىلەرنىڭ رەختىنى قىسىۋالاتتى. «دىۋان» دا «ئۇ، ئۇنىڭ تونلىقىدىن قىسىۋالدى» (2 - توم، 14 - بەت) دەپ يېزىش ئارقىلىق ئەينى ۋاقىتىدىمۇ ناچار ئىللەت بارلىقىدىن خەۋەر بەرگەن. XI ئەسىردە كىيىملەرنى تۈزەشنى ئۆيلەردە ئاياللارمۇ، تىكىمچىلەرمۇ قىلاتتى. بۇنداق ئەھۋاللار ھازىرغا قەدەر داۋاملىشىپ كەلمەكتە. مەھمۇد قەشقەرنىڭ «ئۇ ماڭا تون سۆكۈشۈپ بەردى» (2 - توم، 146 - بەت) دەپ يازغىنىدىن قارىد. خاندا، XI ئەسىردىمۇ خۇددى ھازىرقىدەكلا كونىراپ كەتكەن كىيىملەرنى ياماش ياكى يۇيۇش ئۈچۈن سۆكۈمچىلىكى مەلۇم.

يىپ ئىگىرىشنى ئومۇمەن ئاياللار ئىشلەيتتى. بەزىدە دەپدەك، چۆرىلەرمۇ يىپ ئىگىرەتتى. «دىۋان» دا «ئۇ چۆرىسىگە يىپ ئىگىرىتتى» (3 - توم، 582 - بەت)، «بۇ تولىمۇ يىپ ئىگىرگەك خۇتۇن»

لىق ئىشلىرىغىلا بولاتتى. بۇنداق ئەھۋالنى شەھەر - دىكىلەر بىلمەيتتى.

XI ئەسىردە موزدولار ئىش تاختىسى كۆتەك «تومرۇم يىغاچ» (1 - توم، 631 - بەت) دېيىلىدىغان كۆتەك ئۈستىدە ئىش قىلاتتى. كۆن، خۇرۇملارنى مۇشۇ كۆتەك ئۈستىدە «ئۇلاچى» ياكى «بەلچى» بىلەن كېسەتتى، يەنە ئۇلار ھازىرقى موزدولار ئىشلەتكەندەك «سراج» (2 - توم، 414 - بەت) يىلىم ئىش - لىستەتتى ۋە ياكى جىگدە يىلىمى بىلەن بۇغداي ئۈند - دىن تەييارلانغان «مولغۇي» (3 - توم، 332 - بەت) ئىشلىتەتتى. «دىۋان» دىكى تىككۈچىلىككە ئائىت ئاتالغۇلارغا ئاساسلانغاندا، موزدولار كىيىم تىككۈ - چىلەرگە ئوخشاش ئالدى بىلەن كىيىملەرنى ئۆل - چەپ، كىيىدۈرۈپ بېقىپ تىككەندەك، ئۆتۈك ۋە باشقا ئاياغلارنىمۇ خېرىدارلارنىڭ پۈتتۈرۈش ۋە تىكتۈرۈش «دىۋان» دا پۈتتۈرۈش ئۆتۈك تىكش ۋە تىكتۈرۈش ھەققىدە يازغان «ئۇ ئۆتۈكنى ماڭا لايىق قىلىپ بەر» (2 - توم، 461 - بەت) دېگەن سۆزدىن موزدولار قىلغان ئىشنىڭ پۇختا بولۇشىنى، خېرىدارلارنىڭ تەلپىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدىغانلىغىنى تىلغا ئالغان. موزدولار ئاياغ كىيىمىنىڭ پۇختا تىكىلىدىشى ئۈچۈن ئۆتۈكنىڭ تىكش ئارىسىغا تېرىدىن ياكى قىزىق قىزىق «زىغزىق» (3 - توم، 385 - بەت) سالاتتى. زىغزىق تېرە پۇرۇچلاردىن كېسىپ ئېلىناتتى ياكى خۇرۇمنى ئىنچىكە يىپتەك كېسىپ - لىپ تىكش ئارىسىغا «زىغزىق» قوياتتى. مەھمۇد كاشىغەرى «دىۋان» دا «ئۆتۈكنىڭ تىكش ئارىسىغا زىغزىق سالىدى» دەپ يېزىپ، «ھەرقانداق نەرسىنى ئىككى نەرسە ئارىسىغا سىغداپ كىرگۈزۈش» شۇنداق دېيىلىدۇ» دەپ ئىزاھلىغان.

ئىقتىسادى بىرقەدەر ياخشى بولغان ھەر، ئاياللار - نىڭ ئۆتۈكلىرى كۆن (خۇرۇم ياكى تېرە) ياكى كى - گىزدىن تىكىلەتتى. ئۇلار «ئويما» (2 - توم، 135 - بەت) دەپ ئاتىلىدىغان بىرخىل كىگىز ھەققىدە توختىلىپ، «ئۇ ماڭا پايپاقلىق بېسىپ بەردى» دەپ يېزىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ كىگىزدىن ئۆتۈك (پىيما، پاي -

تىلىدىغان يەنە بىرخىل ئەسۋاب «كامان» (1 - توم، 508 - بەت) ئارقاق بىلەن يۈرۈشنى بىر - بىرىدىن ئايرىشتا ئىشلىتىلەتتى، مانا بۇ XI ئەسىردە رەخت توقۇيدىغان دۇكان بارلىقىنىڭ ئىسپاتى.

مەھمۇد قەشقەرى چېدىردا ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ چىغدىن پەردە توقۇيدىغانلىقى، ھەمدە كىگىزچىلەر - نىڭمۇ چىغدىن چوڭ - كىچىك ئۆلچەملىك «چىغدىن» (3 - توم، 177 - بەت) دانلارنى تۇقۇپ ئىشلىتىدىغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر بېرىپلا قالماي، «يىكەن» (3 - توم، 28 - بەت) دىن توقۇلىدىغان بورا ھەققىدە توختالغان بولسىمۇ، لېكىن «قۇ - مۇش» (3 - توم، 177 - بەت) تىن بورا توقۇيدىغان ياكى توقۇمايدىغانلىقى ھەققىدە ئېنىق بىر نېمە دې - مىگەن. لېكىن، تۇرپان قارا غوجىدىكى بىر قىسىم قەبرىستانلىقلاردىن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى زامانلارغا تەۋە بولغان يىكەندىن توقۇلغان بورىلارنىڭ تېپىلىشى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆسۈملۈك تاللىرىدىنمۇ كەڭرى پايدىلانغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. XI ئەسىردە ئۇيغۇرلار خۇددى ھازىرقىدەك يۇلغۇن، توغراق، سۆگەت تاللىرىدىن «سېۋەت» (1 - توم، 593 - بەت)، «چويلا» (3 - توم، 599 - بەت) لارنى توقۇ - سا، ئات قىلى ياكى كىرىچتىن «ئۆتكەمە» (1 - توم، 174 - بەت)، غەلۋىر، ئەلگەكلەرنى توقۇيتتى. چى - گىدىن «كۈشۈك» (1 - توم، 525 - بەت) ۋە باشقا قاچىلارنى توقۇپلا قالماي، يەنە چىغدىنمۇ سېلىند - جىلارنى، لاخسا (كۈشۈك) لارنى، چويلا، سېۋەتلەرنى توقۇيتتى، چىغ ۋە يىكەنلەرنى تۆگىلەرنىڭ قولىدا - رىغا سامان ئورنىدا ئىشلىتەتتى. بۇ خىل ئەھۋال ھازىرمۇ ئۇچرايدۇ. قۇمۇشتىن توقۇلىدىغان بورا ھازىرغىچە بازارلىرىمىزدا كەڭرى ئۇچرايدۇ، ئۇ ئۆي - لەرنىڭ ئۆگزىسىگە، كاڭلارغا سېلىنىشتىن باشقا، قاشا قىلىشقىمۇ ئىشلىتىلگەن. ھازىرچە «دىۋان» دا بۇسۇزلەرنى بايقىمىغان بولساقمۇ، لېكىن ئۇيغۇرلار تېرىقچىلىق مەزگىلىدە چېقىرتماق ۋە چىغدىن كۇلا ئېشىپ قوش (ساپان) غا ئىشلىتەتتى. بۇلار سۇغا چىلاپ ئىشلىتىلسە پەقەت بىرقېتىملىق تېرىقچى -

زىم» دېگەن سۆزنى تۆشەك ۋە كۆرپە دېگەن مەنىدە ئىشلەتكەن. بۇ سۆزگە ئاساسلانغاندا، گىلەمنى «يۇڭ-لىق كۆرپە» (3 - توم، 23 - بەت) تۈكلۈك كۆرپە تۆشەك دېگەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. شارائىتى ياخشى ئائىلىلەر ئۆيلەرگە گىلەم سالاتتى. ماددىي شارائىتى ياخشى بولمىغان ئائىلىلەر ئۆيلەرنىڭ پالاس، «كىگىز» ياكى «گىلەم» بورا سالاتتى. مەھمۇد قەشقەرى «كىمۇز» (1 - توم، 474 - بەت) دېگەن سۆزنى كىگىز ۋە پالاسقا ئوخشاش نەرسىلەر دەپ تەرىپلىگەندىن كىيىن، «كۈۋۈز» (3 - توم، 224 - بەت) دېگەن سۆزنىمۇ «يۇڭدىن ياسالغان سېلىنچا، تۆشەك، گىلەم، پالا دەپ تەرىپلەيدۇ. بۇنىڭكى سۆز-نىڭ ئەرەبچە مەنىلىرىنىڭ ئاساسەن ئوخشاپ كېتىدۇ. دېغانلىقىغا قارايمۇ، ئۇلار ئوخشاشلا «سېلىنچا» دېگەن مەنىدە ئىشلىتىلگەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. ئەمما ئۇيغۇرلار ھازىرمۇ يۇڭدىن ئىشلەنگىنىنى «كىگىز» دەپ ئاتا كەلمەكتە.

پايدىلانمىلار:

1. مەھمۇد قەشقەرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1 - توم، 1980 - يىل 8 - ئاي، 1 - نەشرى
2. مەھمۇد قەشقەرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2 - توم، 1983 - يىل 6 - ئاي 1 - نەشرى
3. مەھمۇد قەشقەرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 3 - توم، 1984 - يىل 1 - ئاي 1 - نەشرى

مۇھەررىر: ھەزرىتى ئەلى بارا

پاق) كىيىدىغانلىقى ۋە ئۇنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىدىن مەلۇمات بېرىدۇ. ئۇيغۇر كىگىزچى ئۈستىلەر ھازىرمۇ بۇ خىل ئاياق كىيىمىنى يۇڭدىن قۇيىدۇ. ئۇيغۇرلار پىيىمىنى چوت كەكىگە ئوخشۇتۇپ «چوت پايپاق» دەپ ئاتايدۇ. گەرچە «دىۋان» دا ئۆتۈك قىلىنغان كىگىز ھەققىدە بىر نەچچە يەردە توختالغان بولسىمۇ، لىكىن «ئۆتۈك» (2 - توم، 296 - بەت) دېگەن سۆزنىڭ كىگىز ئۆتۈك «پايپاق» دېگەننى بىلدۈرىدىغان ياكى بىلدۈرمەيدىغان توغرىسىدا ئېنىق مەلۇمات يوق.

كىگىز ئېتىشىمۇ توقۇمىچىلىقنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، ئادەتتە كىگىز بېسىش دەپمۇ ئاتىلىدۇ، «بېسىش» دېگەن سۆز ھازىر كۆپىنچە كىگىزگە گۈل بېسىشقا قارىتىلغان. مەھمۇد كاشغەرى كىگىزنىڭ پۈت بىلەن تىپىلىپ بېسىلىدىغانلىقىنى ھەققىدە توختىلىپ «ئۇ ماڭا پايپاقلىق بېسىش بىلەن» (2 - توم، 135 - بەت) دەپ يېزىش ئارقىلىق پايپاق قىلىنىدىغان كىگىزنى بېسىش ھەققىدە خەۋەر بەرگەن. ئۇ كىگىز بېسىش ئۈچۈن تەييارلانغان يۇڭ «كىگىزلىك يۇڭ» (1 - توم، 659 - بەت) دېگەن بىرلا سۆزنى يېزىپ قالدۇرغان. لېكىن كىگىزنىڭ قانداق بېسىلىدىغانلىقى ھەققىدە ھېچ نەرسە دەپمەگەن بولسىمۇ، بۇنىڭدىن بىز ھازىرقى كىگىزچىلەرنىڭ كىگىز ئېتىش ھۈنرىنىڭ ئۇزۇن تارىخى جەريانلارنى بېشىدىن كەچۈرگەنلىكىنى بىلىمىز. «ئۇ كىگىزنى قاپلان رەڭگىگە كىرگۈزدى»، يەنى كىگىزگە ئالا چىپار گۈل باشتى» (1 - توم، 415 - بەت) دەپ يازغىنىدىن قارىغاندا، XI ئەسىردە ئۇيغۇرلار بىر خىل رەڭلىك (سىدام) كىگىزلەر-دىن باشقا يەنە گۈللۈك كىگىزلەرنىمۇ باسىدىغانلىقى مەلۇم.

يۇقىرىقىلاردىن مەلۇمكى، كىگىز XI ئەسىردە ئەڭ كۆپ ئىشلىتىلىدىغان سەرەمجان ئىدى. ئۇيغۇرلاردا تاكى ھازىرغىچە داۋاملىق ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان «جەيناماز»، بىر كىشىلىك كىگىز قاتارلىقلارمۇ يۇڭدىن ئېتىلىدۇ. مەھمۇد قەشقەرى «پا-

ئۇيغۇرلارنىڭ مېھماندارچىلىق ئادەتلىرى توغرىسىدا

بەختىگۈل نىزاق

(شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى 830046)

قىسقىچە مەزمۇنى: مېھماندارچىلىق ئەخلاقى، مېھماندارچىلىق قائىدە - يوسۇنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇزۇن يىللىق مەدەنىيەت تارىخىدا ئۆزگىچە جۇلالىنىدۇ. بۇ ماقالىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسلىق مېھماندارچىلىق ئادەتلىرى، جۈملىدىن مېھماننى قانداق كۈتۈش، قانداق تائاملارنى تەييارلاش، قانداق ئۈزۈتىش، مېھمانغا تائاملارنى سۇنغاندا، باشقىلارنىڭكىگە مېھمانغا بارغاندا نېمىلەرگە دىققەت قىلىش قاتارلىق قائىدە - يوسۇنلار توغرىسىدا قىسقىچە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلگەن.

摘要: 请客道德和请客礼仪在维吾尔族的文化中绽放光彩。本文探讨了维吾尔族请客习俗，即主人怎样招待客人，准备怎样的饮食，如何给客人送餐，如何送客，怎样去对方拜访家等礼仪需要注意的礼仪事项。

كۈتۈش ھەققىدە «ئۆگدۈلمۈشنىڭ ئودغۇرمىشقا زىيا - پەتكە چاقىرىش ھەققىدە ئېيتقانلىرى» دېگەن بابىدا مۇنداق دەيدۇ:

قىچقىرماق بولۇرسەن ئەگەر كىشىنى،
قىچىر ياخشى قىلغىن كۈتۈش ئىشىنى.
سېلىپ كۆرىپ، داستىخان، قاچا تازا قىل،
يېمەك - ئىچمىكىڭنى ئوبدان خىللىغىل.
غىزنى ياسا پاك ھەم تاتلىق قىلىپ،
يېسۇن زەۋقى بىرلەن قولىنى سېلىپ.
ئىلاج بار يېمەكنى شۇنچا راسلاپ خوپ،
يېتىشىسۇن مېھمانلار پۈتۈنلەي تويۇپ.
تىلىسە قۇقا بار، تىلىسە مىزاپ،

ھەسەل - گۈل شاراب بەر، تىلىسە جۇلاپ. ①

يۇقىرىقىلاردىن شۇنى بىلىشكە بولىدۇكى، مېھمان كۈتۈش ناھايىتى ئىنچىكىلىكنى، ئەستايىدىللىقنى، ئەتراپلىق تەييارلىقنى تەلەپ قىلىدىغان ئەمگەك بو - لۇپلا قالماي، يەنە ئېسىل ئەنئەنىنىڭ بىرى. مېھمان كۈتۈشتە پەقەت تائاملار مول، يېتەرلىك بولسىلا كۇپايە قىلمايدۇ. ھەربىر سۆز، ھەربىر ھەرىكەت، ھەم مېھمانغا تۇتقان مۇئامىلىمۇ ناھايىتى سىلىق - سىپايە بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. مېھمان كۈتۈشتە ئەتراپلىق تەييارلىق، قىزغىن مۇئامىلىمۇ ناھايىتى

ئۇيغۇر خەلقى مېھماندوست، خۇشخۇي، داستىخە - نى كەڭ مىللەت بولۇپ، مېھماننى ناھايىتى چوڭ بىلىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ مېھماندوستلۇقى ئۇزاق مۇد - دەتلىك تارىخى تەرەققىيات، ئىشلەپچىقىرىش پائا - لىيىتى ۋە كىشىلىك تۇرمۇش مۇناسىۋەتلىرى جە - يانىدا تەدرىجىي شەكىللەنگەن، شۇنداقلا ئەجدادلاردىن ئەۋلادلارغا ئۆزلىشىپ، ئۈزۈكسىز داۋاملىشىپ ۋە مۇكەممەللىشىپ ئۆرپ - ئادەتكە، ئېسىل ئەنئەنگە ئايلانغان.

ئۇيغۇرلاردا مېھمان ئىككى خىل بولىدۇ. بىرى مەخسۇس چاقىرىلغان مېھمان، يەنە بىرى چاقىرىل - مىغان مېھمان. ئەلۋەتتە بۇ ئىككى خىلدىكى مې - ماننى كۈتۈشتىكى تەلەپلەرمۇ بىر - بىرىدىن روشەن پەرقلەندۈرۈش، شۇ سەۋەبلىك ئۇيغۇرلار مېھمانلارنىڭ خاراكتېرىگە قاراپ مۇۋاپىق دەرىجىدە كۈتۈۋېلىشقا ئەھمىيەت بېرىپ كەلگەن. مېھماننى بەرىكەتنىڭ، مولچىلىقنىڭ سىمۋولى دەپ قارايدۇ. مۇشۇ نۇقتى - دىن ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە «ئۆزى كەلگەن مېھمان خۇدايى مېھمان»، «مېھمانلىق ئۆي بازار»، «مېھماننى كۆپنىڭ دوستى كۆپ، دوستى كۆپنىڭ ئامىتى كۆپ»، «ياخشى مېھمان ئاش ئۈستىگە» دېگەندەك ھېكمەتلەر ئوتتۇرىغا چىققان.

بۈيۈك مۇتەپەككۈر، ئالىم يۈسۈپ خاس ھاجىپ شاھانە ئەسىرى «قۇتادغۇبىلىك» دە مېھماننى ياخشى

ئېلىشىپ كۆرۈشىدۇ. ئاياللار كۆپىنچە مەڭزىنى مەڭزىگە يېقىپ ياكى ئىككى قوللاپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشىدۇ. ئەر - ئاياللار ئۆزئارا سالاملاشقاندا بەل - گىلىك ئارىلىق ساقلاپ بىر - بىرىگە قارىشىپ، خۇش تەبەسسۇم بىلەن باش لىغىشتىپ، ئالدىغا سەل ئېگىلىپ ئامانلىق سورىشىدۇ ۋە مېھماننى ئۆيگە باشلايدۇ.

مېھمانلارنى تۆرگە باشلاش، ئولتۇرۇش تەرتىپى. ئۇيغۇرلاردا ئۆينىڭ ئوڭ تەرىپى تۆر، سول تەرىپى پەگا دەپ ئايرىلىدۇ. شۇڭا مېھمانلار تەكلىپ بىلەن ئۆيگە كىرىپ بولغاندىن كېيىن ھۆرمەت بىلەن ئۆي - نىڭ ئوڭ تەرىپىگە ھەم يۇقىرىسىغا باشلىنىدۇ. كۆ - پىنچە ھاللاردا مېھمانلار ئۆزىنىڭ ياش قورامى بو - يىچە ئولتۇرىدۇ. چوڭ مەرىكىلەردە ئەر - ئاياللار ئايرىم ئۆيلەرگە باشلىنىپ داستىخان سېلىنىدۇ. ئەر مېھمانلار بىلەن ئايال مېھمانلارنىڭ ئولتۇرۇش قائىدىسىمۇ ئوخشىمايدۇ. ئەرلەر تۆر كۆرىپىسى (يى - كەنداز) ئۈستىدە بەداشقان قۇرۇپ ياكى يۈكۈنۈپ ئولتۇرىدۇ. ئاياللار تىزنى يانتۇراق ئېگىپ، ئىككى پۈتمىنى جۈپلەپ، پۈتمىنى كۆرسەتمىگەن ئاساستا يى - نىچە ئولتۇرىدۇ. داستىخان ئۈستىدە پۈتمىنى سۈنۈپ ئولتۇرۇش، بولۇپمۇ پۈتمىنى مېھمانلارغا قارىتىپ ئولتۇرۇش بەكمۇ ھۆرمەتسىزلىك بولىدۇ. مېھمانلار جايلىشىۋالغاندىن كېيىن، ھەممە بىردەك دۇئاغا قول كۆتۈرۈشۈپ ساھىبخان بىلەن قايتىدىن تىنچ - لىق سورىشىدۇ. كېچىكىپ كەلگەنلەرمۇ ئوخشاشلا تۆرگە باشلىنىدۇ ۋە ئۆزىگە ماس كېلىدىغان ئورۇننى تاللاپ ئولتۇرىدۇ. كېچىكىپ كەلگەنلەر باشقىلارنى ئورنىدىن قوزغىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن خىجىل بولغان - لىقىنى بىلدۈرۈپ، ئۆزرە ئېيتىدۇ.

قولغا سۇ بېرىش ئادىتى. ئۇيغۇرلاردا ئۆيگە كەلگەن ھەرقانداق مېھماننىڭ قولغا سۇ بېرىش ئا - دىتى بولۇپ، ساھىبخان مېھمان ئۈچۈن مەخسۇس تەييارلانغان پاكىز لۆڭگىنى مۇرىسىگە ئارتىپ سول قولدا چىلاپچا، ئوڭ قولدا ئاپتوۋا كۆتۈرۈپ مېھ - مانلارنىڭ قولغا بىرمۇبىر سۇ بېرىدۇ. مېھمانلار ئۆزرە ئېيتىپ قولىنى ئۈچ قېتىم چايقايدۇ ھەمدە

مۇھىم. ئومۇمەن ئۇيغۇرلارنىڭ مېھماندارچىلىققا ئا - ئىت ئادەتلىرىنى تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە نۇقتىدىن كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە بولىدۇ.

مېھمان كېلىشتىن بۇرۇن چوڭ تازىلىق قىلىش ئادىتى. ئۇيغۇرلاردا چاقىرىلغان مېھمان كېلىشتىن بۇرۇن مېھماننىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ھويلا - ئارام، ئايۋان - ساراي، مېھمانخانا، ئاشخانىنى تازىلاپ مېھماننى پاكىزە، ئازادە مۇھىت ئىچىدە كۈتۈۋالىدۇ. چۈنكى مېھمان بەرىكەتنىڭ سىمۋولى دەپ قارالغاچ - قا، ئۇنى مەينەت مۇھىتقا باشلىسا ھەر ئىككىلا تە - رەپكە نىسبەتەن ھۆرمەتسىزلىك بولىدۇ. بولۇپمۇ توي - تۆكۈن، ھېيت - بايراملاردا ساراي ئۆي (مېھمان - خانا) ئالاھىدە تازىلىنىپ، گىلەم، كۆرىپلەر سېلى - نىپ قويۇلىدۇ، ئۆلۈم - يېتىم، نەزىر - چىراغ كۈنلىرىدىمۇ قولۇم - قوشنا، ئۇرۇق - تۇغقانلار مۇسبەت بولغۇچىغا ياردەملىشىپ، ئۆي تازىلاپ، كۆڭۈل ئىزدەپ كەلگۈچىلەرگە نىسبەتەن ئازادە مۇ - ھىت يارىتىدۇ.

ئىشىك - دەرۋازىلارنى ئوچۇق قويۇش ئادىتى. مېھمان كېلىدىغان كۈن بولسۇن ۋە ياكى ئادەتتىكى كۈن بولسۇن، ئىشىك - دەرۋازىلار ئوچۇق قويۇل - دۇ. بولۇپمۇ ھېيت - ئايەم، مېھمان چاقىرىغان كۈن - لەردە بۇ نۇقتىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىدۇ. مېھمانلارنىڭ ئىشىكىنى چېكىپ كىرىشى ساھىب - خاننى ئاھانەتكە قويدىغان ئىش ھېسابلىنىدۇ. ناۋادا ئىشىك تاقىلىپ قالسا، مېھمانلارنىڭ كۆڭلى رە - جىپ، ئىشىكتىن قايتىپ كېتىدىغان، ھەتتا كۆڭ - لىگە ئېلىپ قايتىلاپ مېھمانغا كەلمەيدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. بولۇپمۇ قۇدىلار ئارا بېرىش - كې - لىش قىلغاندا بۇ نۇقتىغا بەكرەك دىققەت قىلىش كېرەك.

مېھمانلار بىلەن كۆرۈشۈش ئادىتى. مېھمانلار كەلگەندە ساھىبخان چىرايلىق ھەم چاققانغىنە كە - يىملىرىنى كىيىپ پاكىز، رەتلىك ياسىنىپ، خۇشخۇي تەبەسسۇم بىلەن مېھماننىڭ ئالدىغا چىقىپ سالام - لىشىدۇ. ئەرلەر ئوڭ قولىنى سول كۆكرىكىگە قويۇپ «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ، ئارقىدىنلا بىرمۇبىر قول

غا ئالماشتۇرۇپ تۇرىدۇ. ساھىبخان پەگادا ئولتۇرغان مېھمان بولسۇن ياكى تۆردە ئولتۇرغان مېھمان بول- سۇن چوقۇم باراۋەر مۇئامىلە قىلىشى كېرەك. مەلۇم بىرىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ، پەرقلىق مۇئامىلە قىلىشتىن ساقلىنىشى زۆرۈر. بولمىسا ناھايىتى ئاسانلا كۆڭۈل ئاغرىقى تېپىۋالدىغان ئەھۋال كې- لىپ چىقىدۇ. مېھمانلارغا تا ئامالارنى، چايلارنى سۈن- خاندا بىردەك قوش قوللاپ سۈنۈلىدۇ، سۈنۈك، پۈ- چۈك، دەز كەتكەن پىيالى، قاچىلارنىڭ ئىشلىتىلىپ قېلىشىدىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىش كېرەك. مېھ- مانلار تاماقلارنى يەپ بولغاندىن كېيىن، ھەممە بىر- دەك دۇئاغا قول كۆتۈرۈشۈپ، ساھىبخانلارغا ئۆزىنىڭ رەھىمىتىنى بىلدۈرۈشىدۇ. داستىخاندىكى ئاشقان تا- ماقلار ياكى يېڭىدىن مەخسۇس تەييارلانغان بىر قە- سىم تاماقلار ئايال مېھمانلارغا زەللە قىلىپ بېرىل- دۇ. «رەھىمەت، ھەشقاللا» لاردىن كېيىن داستىخان يىغىلىدۇ، تاماق تارتىشتىن بۇرۇنقىغا ئوخشاش ئە- دەپ - يۈسۈن بويىچە ھەربىر مېھماننىڭ قولىغا ئايرىم - ئايرىم سۇ بېرىلىدۇ.

يەتتىنچى، مېھماننى ئۈزىتىپ قويۇش ئادىتى. ئۇيغۇرلاردا مېھماننى ئىززەت - ئېكرام بىلەن كۈ- تۈۋېلىش بىلەن بىرگە يەنە چىرايلىق ئۈزىتىپ قو- يىدىغان ئادەت بار. «بىراۋىنىڭ ئۆيىگە مېھمان ئۇلا- لىق كەلسە، ئۆي ئىگىسى ئۆيىنىڭ سىرتىغا چىقىپ قارشى ئالغاندىن سىرت، مېھماننىڭ قولىدىن ئۇلا- نى ئېلىپ باغلايدۇ. مېھمان يانار ۋاقتىدا ئۆي ئە- گىسى ئۇلاغىنى يېشىپ كېلىپ، مېھماننىڭ قولىدىن قىدىن يۆلەپ، ئۇلاغقا مىنگۈزۈپ قويىدۇ.» ② ئەگەر مېھمان ھارۋىلىق كەلگەن بولسا، ساھىبخان مېھ- ماننى يۆلەپ ھارۋىغا چىقىرىپ قويىدۇ. موتورلۇق قاتناش ۋاسىتىلىرى بىلەن كەلگەن بولسا ئەدەپ بى- لەن قايتىش يۆنىلىشىگە توغرىلاپ بېرىدۇ. ساھىب- خان مېھمانلارنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن، مېھمانلار ئۆي- دىن ئۇزاپ تاكى قارىسى يۈتكىچە قاراپ تۇرىدۇ. مېھماننى ئۇزۇتۇپلا ئىشكىنى يېپىپ كىرىپ كېتىش ھۆرمەتسىزلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مېھماننى قانداق كۈتۈۋېلىش، قانداق ئۇزۇتۇشقا ناھايىتى ئەھ-

ئۆزىنىڭ رەھىمىتىنى بىلدۈرىدۇ. ئەر مېھمانلارغا ساھىبخان تەرەپتىن ئەر، ئايال مېھمانلارغا ساھىب- خان تەرەپتىن ئايال سۇ بېرىدۇ، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا قۇدىلار ئەڭ يۈزلۈك مېھمان قارالغاققا، ئومۇمەن قۇدىلارنىڭ قولىغا ئەر - ئايال ساھىبخانلار ئۆزلە- رى، مەيلى قانداق پەسىل بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئىسسىق سۇ بېرىدىغان ئادەت بار. بۇ قۇدىلار ئوتتۇ- رىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ تولىمۇ قىزغىن بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇيغۇرلار سۈنى پاكلىقنىڭ، مۇقەددەسلىكنىڭ سىمۋولى دەپ قار- دىغانغا، «بەخت»، «بەرىكەت» نىڭ سىمۋولى بولغان مېھمانلارنىڭ قولىغا پاكىز سۇ بېرىش مېھمانغا بولغان ھۆرمەت - ئېھتىرام بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. داستىخانغا يېمەكلىك ۋە غىزا - تا ئام قويۇش ئا- دىتى. ئۇيغۇرلاردا مېھمانلارغا تاماق تارتىشتىن بۇ- رۇن پاكىز داستىخان سېلىنىدۇ، داستىخانغا ئەڭ ئاۋۋال نان (چوقۇم پارچىلانمىغان، ئىسسىق نان بو- لۇشى كېرەك) قويۇلىدۇ. ئاندىن دەملەنگەن چاي قۇ- يۇلىدۇ. شۇنداقلا «قىزىرىپ پىشقان نان مېھماننىڭ يۈزى» دەپ قارىشىدۇ. خەلق ئىچىدە «ئاش پەيغەمبەر، نان ئەۋلىيا»، «نانغا دەسسەڭ كۆزۈڭ كور بول- دۇ»، «نان دەسسەپ قەسەم قىلىپ بېرەي» دېگەندەك ماقالىلەر ناننىڭ ئۇلۇغلىقىدىن كەلگەن. مېھمانلارغا چاي بېرىلىپ بولغاندىن كېيىن تاماق تارتىلىدۇ. ئاۋۋال سۇيۇق تاماق، ئاندىن قويۇق تاماق ئۆز نۆۋدە- تى بويىچە تارتىلىدۇ (بۇ ئەلۋەتتە مېھمانلارنىڭ ئە- مەلىي ئەھۋالىغا، شۇ تاماققا چاقىرىغان ۋاقىتقا قاراپ پەرقلىق بولىدۇ). ئاساسلىق تاماقلاردىن پولۇ، مانتا، گۆشنان، قورداق، سامسا، كاۋاپ، نارىن، ئۆپكە - ھېسىپ، لەغمەن، چۆچۈرە قاتارلىق تاماقلار بار. ئۈگرە، سۇيۇقئاش، يوبدان، ئوماچقا ئوخشاش تا- ماقلار مېھمانلارنىڭ تەلىپى بويىچە تەييارلىنىدۇ. تا- ئامالارنى داستىخانغا تىزىپ بولغاندىن كېيىن، سا- ھىبخان مېھمانلارنى بەھۇزۇر غىزالىنىشقا دەۋەت قى- لىدۇ. مېھمانلار ئۆزلىرىنىڭ ئىشتىھاسىغا قاراپ غىزالىنىدۇ. غىزالىنىش جەريانىدا ساھىبخان پات - پات مېھماننىڭ چېيىنى لىقلاپ تۇرىدۇ، قىزىق چاي -

دېيىلگەن. مانا بۇلاردىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، بىز - نىڭ مېھماندارچىلىق ئادەتلىرىمىز باشتىن - ئاخىر گۈزەل ئەخلاقى، چوڭلارنى ھۆرمەتلەش، كىچىكلەر - نى ئىززەتلەشتەك ئېسىل خىسلەتلەرنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلغان بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئېسىل خىسلەتلىرىمىزنى، گۈزەل ئەخلاقىمىزنى ئۆزىدە مۇجەسسەملىگەن مېھماندارچىلىقىمىز ئۆزىنىڭ ئۆزگىچىلىكىگە ئىگە بولغان مەدەنىيەت ئاساسى بىلەن تونۇلغان .

ئومۇمەن، ئۇيغۇرلار ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردىن بۇيان مېھماندارچىلىقتىن ئىبارەت ئېسىل ئەنئەنە - نى ساقلاپ ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان مىللەت. ئۇيغۇرلارنىڭ مېھماندارچىلىق ئادەتلىرى قىزغىنلىققا، شاد - خۇراملىققا تولغان بولىدۇ. بۇخىل ئېسىللىق خەلق ئىچىدىكى ئۆزئارا مېھرىبانلىق، كۆيۈمچانلىق، دوستلۇق، ئىتتىپاقلىق رىشتىلىرىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەيدۇ. شۇڭلاشقا بۇ گۈزەل ئۆرپ - ئادەت - لىرىمىزدىن پەخىرلىنىشىمىز، داۋاملاشتۇرىشىمىز، ئېسىل ئەدەپلەرنى ئۆزىدە مۇجەسسەملىگەن بۇ قائىدە - يوسۇنلىرىمىز ئارقىلىق ئۆزىمىزنى تەربىيە - لەشكە ئەھمىيەت بېرىشىمىز زۆرۈر .

ئىزاھلار:

- ① يۈسۈپ خاس ھاجىب: «قۇتادغۇبىلىك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 - يىل نەشرى، 965 - ، 967 - بەتلەر
- ② ئابدۇكېرىم راخمان، رەۋەيدۇللا ھەمدۇللا، شېرىپ خۇشتار: «ئۇيغۇر ئۆرپ - ئادەتلىرى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2008 - يىل نەشرى، 114 - بەت
- ③ شەمسۇلمائالى قابۇس: «قابۇسنامە»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1999 - يىل 2 - نەشرى، 53 - ، 54 - بەتلەر
- ④ ئەزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن: «قىز - ئاياللار ئەخلا - قى»، شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى، 2006 - يىل نەشرى، 153 - بەت

مىيەت بېرىدۇ. «ئەي ئوغۇل بىلگىنىكى، ئەگەر خەلق - نى زىياپەتكە چاقىرساڭ، ھەر كۈنى چاقىرما. بولۇپ - مۇيات كىشىلەرنى (سىرداش بولمىغانلارنى) زىيا - پەتكە چاقىرما. بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، يات كىشىلەرنى چاقىرساڭ، كۈتۈۋېلىشقا ئاجىزلىق قىلىپ، مېھمان ھەققىنى ئادا قىلالمايسەن. مېھمان چاقىرىش زۆرۈر بولمىغاندا ئۈچ كۈندە بىر قېتىم چا - قىرغايىسەن (تەييارلىقىسىز ئالدىراپ مېھمان چاقىر - ما). بەش قېتىم چاقىرىدىغان ئورۇنغا بىر قېتىم، بەش قېتىم قىلىدىغان سەرىپىياتنى بىر قېتىم قىل - غىن.»③ بۇنى تەھلىل قىلساق، مېھماننى ئاز باش - لىساقمۇ ساز، سۈپەتلىك ئۆزىتىشىمىزنىڭ لازىملى - قى، ئۇلارنى رەنجىتىپ قويماي، ئىناۋىتىمىزنى يۈ - قىرى كۆتۈرۈشىمىزنىڭ زۆرۈرلىكى كۆرسىتىپ بېرىلگەن.

كونىلاردا «تويغا بارساڭ تويۇپ بار، بەش بالاڭنى قويۇپ بار»، «چاقىرىمىغان يەرگە بارما، چاقىرىغان يەردىن قالما» دېيىدىغان ماقالىلار بار، بۇ خىل ماقا - لىلار ئاساسسىزلا بارلىققا كەلگەن ئەمەس. باشقىلار - نىڭ ئۆيىگە مېھمانغا بارغاندا ۋاقىتقا توغرا مۇئامىلە قىلىش، كېچىكىپ بېرىپ ئۆي ئىگىسىنى تىت - تىت قىلىپ قويۇشتىن ساقلىنىش، ئامال بار كە - چىك بالىلارنى ئۆيىدە قويۇپ بېرىش، چاقىرىمىغان يەرگە ئارتۇقچە مېھمان بولۇپ بارماسلىق، قانداق ۋاقىتتا، قەيەرگە مېھمانغا بېرىشتىن قەتئىينەزەر قۇرۇق قول بارماسلىق، شۇ مېھماندارچىلىققا ماس كېلىدىغان نەرسىلەرنى ئېلىپ بېرىش كېرەك. بو - لۇپمۇ ھامىلىدار ئاياللار، تۇغۇنلۇق ئاياللار، كىچىك بالىلار بار ئۆيىگە كىرگەندە قۇرۇق قول كىرىش سەل ئەدەپسىزلىك بولىدۇ. «مېھمانغا خاس ئەدەپلەردىن بىرى شۇكى، مېھمانغا چاقىرسا رەت قىلماي بار - غاي، ئولتۇرۇشقا بارغاندا ئۆيىنىڭ تۆرىگە چىقىشقا ئۇرۇنماي، ئۆي ئىگىسى قەيەرنى كۆرسەتسە شۇ يەردە ئولتۇرغاي. مېھماندارچىلىقتا ئۇلۇغ ئادەملەر ئول - تۇرغان بولسا، تائامغا ئۇلاردىن بۇرۇن قول ئۇزاتما. تائاق ئېتىپ چىقىلىدىغان تەرەپكە قاراۋەرمە.»④

ئۇيغۇرلاردا «ئوڭ تەرەپ» چۈشەنچىسى

مەريەمگۈل ھاپىز

(شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات ئىنىستىتۇتى 8300045)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە «ئوڭ» سۆزىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى، مەدەنىيەت چۈشەنچىسى، كۈندۈزلىك تۇرمۇش ئادەتلىرىمىزدە تۇتقان ئورنى ۋە ئوڭ تەرەپنى ئۇلۇغلاشنىڭ ئىلمىي ئاساسلىرى كۆرسىتىپ بېرىلگەن.

摘要: 本文主要分析了维吾尔语中“右”这一词汇的来源、文化涵意、在日常生活中的使用范围,指出了维吾尔族文化中尊崇“右”的科学依据。

ئەتراپلىق قىلىپ مۇنداق ئىزاھ بېرىلگەن: «(1) سۈپەت. گەۋدىنى پېشانە، قانچىلىرىدىن تارتىپ چاتراققىدە چەتەك ئىككىگە بۆلگەندە ئۆپكە جايلاشقان تەرەپكە جايلاشقان: ئوڭ كۆز، ئوڭ قۇلاق، ئوڭ كۆكسى، ئوڭ پۇت./ئوڭ قولۇم، سول قولۇق، ئىككىلىسى ئۆز قولىم (ماقال)./مەن ئوڭ ھەم سولغا قارىدىم، بىراق ئۇ كۆرۈنمىدى. (2) ئىسىم. ئەقىل - ھوشى جايدا، ئويغاق، ساق تۇرغان، ھوش - كالىسى نورمال: باشلىق يوقاپ كەتتى، ئابدۇللا بۇلارنىڭ يا ئوغلى، يا چۈشى ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرالمىدى. /ئۆزۈم - نى بېسىۋېلىپ پىكىر قىلدىم، ئەسلىگىنىم چۈشۈم ئەمەس، ئوڭۇم ئىدى. (3) ئىسىم. رەخت، كىگىز، پالاس ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش يەرگە سېلىنىدىغان، كىيىلىدىغان ياكى بىرەر يەرگە قويۇلىدىغان نەرسە. لەرنىڭ رەڭگى ئوچۇق، قېنىق تەرىپى، ئالدى تەرىپى: رەختنىڭ ئوڭى، داستىخاننىڭ ئوڭى، كىيىمنىڭ ئوڭى. (4) سۈپەت. توغرا، مۇۋاپىق، ئەمەلىيەتتە كە ئۇيغۇن، ئەقىلگە سىغىدىغان، ئورۇنلۇق، چاتاق، كاشىلىدىن خالىي: پۇلى بارنىڭ گېپى ئوڭ، پۇلى يوقنىڭ گېپى توڭ (ماقال)./ سۇندۇر دېسە چوڭدىن، بىلمەي ئىشنىڭ ئوڭىنى، خېلى ئۇزۇن ئېيتىدۇ شىپ، يارا قىپتۇ قولىنى. (5) سۈپەت. ئەقىل - ھوشى جايدا، ئەقىللىق، زېرەك، ئىشنىڭ يولىنى، ئېپىنى بىلىدىغان، غەزەز ئۇقىدىغان؛ كاج، جاھىل ئەمەس: ساراڭنىڭ ئوڭى يوق، پاشىنىڭ قوڭى (ما-

ئۇزاق مۇددەتلىك تۇرمۇش تەرقىياتى جەريانىدا كىشىلەرنىڭ بىر قىسىم شەيئى ۋە ھادىسىلەرگە بولغان ھېسسىي چۈشەنچىسى ئەقىدە - ئېتىقادلار بىلەن قوشۇلۇپ، سىزلىقلارنىڭ سىمۋوللۇق مەنىدە لەرنى ئىپادىلەپ قويۇشى، ھەتتا بەزىلىرى تۇرمۇش ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ئايلىنىپ كېتىشى مۇمكىن. ئۇيغۇرلاردىكى ئوڭ تەرەپنىڭ فىزىيولوگىيە جەھەتتە تىكى قولايلىقلىقى تۈپەيلىدىنلا ئەمەس، بەلكى بىر قىسىم دىنىي ئېتىقادلارنىڭ تەسىرىدىن مۇقەددەس تەرەپ دەپ قارىلىشى يۇقىرىقى ھادىسىنىڭ بىر خىل ئىپادىسى بولسا كېرەك. تۆۋەندە بىز ئۇيغۇرلاردىكى «ئوڭ تەرەپ مۇقەددەسلىكى» قارىشىنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى ئىپادىلىرىنى بىرقانچە نۇقتىغا بۆلۈپ مۇھاكىمە قىلىمىز.

1. ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئوڭ» سۆزى ۋە ئۇنىڭ مەنە

داىرىسى

مەھمۇد كاشىغەرى بۈيۈك تىل قامۇسى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا «ئوڭ» سۆزىگە تۆۋەندىكىدەك تەبىر بېرىدۇ: (1) ئوڭ ئىش، ئوڭاي ئىش. بۇ «ئوڭاي» سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسىدۇر. (2) ئوڭ - ئوڭ، ئوڭ قول. «قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى لۇغىتى» دە «ئوڭ» سۆزى (1) ئوڭ - ئوڭ، ئوڭاي: ئوڭ ئىش - ئوڭاي ئىش. (2) ئوڭ - ئوڭ تەرەپ. (3) ئوڭ - ھۆكۈمدار، ھاكىم، دەپ ئىزاھلانغان. «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» دە «ئوڭ» سۆزىگە تېخىمۇ

نلى» نىڭ 1991 - يىللىق 4 - ساندا ئېلان قىلىنغان «پېرە ئويۇنىدىن بايقالغان ئۇيغۇرلاردىكى شامان دىنىنىڭ قالدۇقلىرى» ناملىق ماقالىسىدە ئېنىق مەلۇمات بېرىلگەن. ئەنە شۇ شامان دىنىدىكى يورۇقلۇق ۋە ياخشىلىقنىڭ سىمۋولى بولغان ئاق رەڭنىڭ ئوڭ تەرەپتىن، قاراڭغۇلۇق ۋە يامانلىقنىڭ سىمۋولى بولغان قارا رەڭنىڭ سول تەرەپتىن ئورۇن ئېلىشى ئوڭ تەرەپنىڭ سولغا نىسبەتەن ياخشىلىققا جورۇلىدىغانلىقىدىن بېشارەت بېرىدۇ.

«كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى» نىڭ يەشمىسىدە «ئالدى (شەرق) تەرەپتىن كۈن چىقىشىچە، ئوڭ (جەنۇب) تەرەپتىن ئوتتۇرىسىغىچە، ئارقا (غەرب) تەرەپتىن كۈن پېتىشىچە، سول (شىمال) تەرەپتىن تۈن ئوتتۇرىسىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى خەلقلىرىنىڭ ھەممىسى ماڭا قارايدۇ ... ئوڭ (جەنۇب) تىن توققۇز ئەرسەنگىچە قوشۇن تارتتىم» دېگەن بايانلار بار. بىز بۇنىڭغا ئاساسەن كۈن نۇرى چۈشۈپ تۇرىدىغان يورۇق تەرەپ بولغان جەنۇبىنىڭ ئوڭ بىلەن، قاراڭغۇ تەرەپ بولغان شىمالنىڭ سول بىلەن ئىپادىلىنىشىدە مۇ ئوڭنىڭ يورۇقلۇققا ماس ھالدا ئۇلۇغلىنىشىنىڭ ئىپادىسى بولۇشى مۇمكىن دېگەن قاراشقا كېلىمىز. پىروپېسور غەيرەتجان ئوسمان ئەپەندى «ئۈي-غۇرلارنىڭ تۆت تەرەپ ھېرىسمەنلىكى ھەققىدە مۇلاھىزە» ناملىق ماقالىسىدە ئەجدادلىرىمىزنىڭ تەرەپ ھېرىسمەنلىكىنىڭ كۈننى ئۇلۇغلاش، كۈنگە چوقۇنۇشىدىن باشلانغانلىقىنى، «قەدىمكى كىشىلەر ھەر كۈنى تاڭ سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپلا كۈن چىقىش تەرەپكە ئورنىتىۋالغان ئىشىكىدىن چىقىپ كۈنگە تەزىم بەجا كەلتۈرگەن، ھەم كۈن چىقىش تەرەپنى ئالدى تەرەپ دەپ قاراپ (ئىلگىرۇ)، يەنى ئالدى تەرەپ - ئىلگىرى تەرەپ دەپ ئاتىغان» لىقىنى دەلىللەيدۇ ۋە «ئەجدادلارنىڭ قەدىمكى زامان تەرەپ قارىشىدا كۈن چىقار ياق يېتەكچى تەرەپ ھېسابلىنىپ، كىشىلەر ھەرىكىتىنى شۇ جايغا قاراپ باشلىغان چاغدا ئوڭ تەرەپ - جەنۇب كۈن ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن ئەڭ ئۇزۇن تۇرىدىغان ئىسسىق، يورۇق تەرەپ بولغانلىقى، ئادەمنىڭ ئوڭ قول، ئوڭ

قال، (6) سۈپەت. پارلاق، كۆڭۈلدىكىدەك ئوبدان، ياخشى: مەن دەيمىسىمۇ ... - دەپ ياپراپلا كەتتى ئۇ، - بىچارە قىزىمنىڭ تەلىپى ئوڭ ئىكەن.» بۇلارنى ئومۇملاشتۇرغاندا، «ئوڭ» سۆزى ئاساسەن ياخشى ۋە ياخشىغا مايىل مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

بىز كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدا «ئوڭ» غا مۇناسىدە ۋەتلىك «تەلىپى ئوڭدىن كەلمەك»، «ئىشى ئوڭ كەلمەك»، «ئوڭغا تارتماق»، «ئوڭ كۆزدە باقماق»، «پېشانىسى ئوڭ» قاتارلىق ئىدىئوملارنى ۋە «ئوڭ» سۆزى ئاساسىدا ياسالغان «ئوڭاي»، «ئوڭايلاشماق»، «ئوڭشاتماق»، «ئوڭلۇق»، «ئوڭۇشلۇق» قاتارلىق سۆزلەرنى دائىم ئىشلىتىمىز. بۇلاردىكى غول مەنى يەنىلا «ئوڭ» سۆزىنىڭ مەنىسى ئاساسىدا ئىپادىلىنىپ، ئىشلارنىڭ ياخشى تەرەپكە مېڭىشىنى بىلدۈرىدۇ.

2. ئۇيغۇرلاردىكى ئوڭ تەرەپ قارىشىنىڭ قەدىمىيلىكى

مەلۇمكى، ئادەم ھەرىكەتلەنگەندە ھامان ئوڭ قول ۋە ئوڭ پۇت ئاسان ھەرىكەتلەندۈرۈش (ئاز بىر قىسىم سولخايلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا). بەدەندىكى كۈچ سالمىقىمۇ ئوڭ قول، ئوڭ پۇتتا ئارتۇق بولىدۇ. بۇ ھال ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئوڭ تەرەپنى ئۇلۇغلاش قارىشىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئاساسى بولۇشى مۇمكىن. ئەمما تۈپ يىلتىزىنى يەنىلا خەلقىمىزنىڭ دىنىي ئېتىقادىدىن ئىزدىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي ئېپوسى «ئوغۇزنامە» دە «ئوڭ تەرەپكە قىرىق غۇلاچلىق بىر ئۇزۇن ياغاچنى قاداتتۇردى. ئۇنىڭ ئۈچىغا بىر ئالتۇن توخۇنى ئاستى. ئۇنىڭ تۈۋىگە بىر ئاق قوينى باغلىدى. سول تەرەپكە قىرىق غۇلاچلىق بىر ئۇزۇن ياغاچنى قاداتتۇردى. ئۇنىڭ ئۈچىغا بىر كۈمۈش توخۇنى ئاستى. ئۇنىڭ تۈۋىگە بىر قارا قوينى باغلىدى» دېگەندەك بايانلار ئۇچرايدۇ. بۇ تىپىك شامانزىملىق تۈسكە ئىگە بولغان بايانلار بولۇپ، شامان دىنىدا ئاق رەڭنىڭ يورۇقلۇق، ياخشىلىققا سىمۋول قىلىنىدىغانلىقى ۋە ئالاھىدە ئۇلۇغلىنىدىغانلىقى مەلۇم. بۇ ھەقتە دىل مۇرات ئۆمەر، دىلبەر سۇلايمان قاتارلىقلارنىڭ «شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»

بىز باشتىكى پەرىزىمىزنى، يەنى «ئۇيغۇرلار شامان دىنىغا ئېتىقاد قىلغان دەۋرلەردىمۇ سول تەرەپكە نىسبەتەن ئوڭنى ئۇلۇغلىغان» دېگەن قارىشىمىزنىڭ بەلگىلىك ئاساسى بار دەپ قارايمىز.

ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ بۇ قەدىمىي قارىشى بىر قىسىم ئىسلام ئەقىدىلىرى بىلەن قوشۇلۇپ تېخىمۇ يۈك-سەلدى. يەنى مۇسۇلمانلارنىڭ قارىشىچە، ئادەمنىڭ ئىككى مۇرىسىدە ئىككى پەرىشتە بولارمىش. ئوڭ مۇرىسىدىكى پەرىشتە مەخسۇس شۇ كىشىنىڭ ياخشى ئەمەللىرىنى خاتىرىلەپ ماڭارمىش. سول مۇرىسىدىكى پەرىشتە يامان ئىشلىرىنى خاتىرىلەپ ماڭارمىش. ئۇنىڭدىن باشقا ئاخىرەتتە ئىنسانلار تىرىلگەندە كىشىلەرگە قىلغان - ئەتكەنلىرى يېزىلغان دەپتەر ئوڭ ۋە سول تەرەپتىن بېرىلەرمىش. ئەگەر ساۋابلىقلىرى كۆپ بولسا دەپتەر ئوڭ قولىغا بېرىلەر، مەنەسى ۋە بۇ شۇ كىشىنىڭ جەننەتكە كىرىدىغانلىقىنىڭ بەلگىسى ھېسابلىنارمىش. گۇناھلىرى كۆپ بولسا دەپتەر سول تەرەپتىن بېرىلەر، ۋە بۇ شۇ كىشىنىڭ دوزاخقا كىرىشىنىڭ بەلگىسىمىش. مانا بۇ خىل ئىسلامىي ئەقىدىلەر ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي بولغان ئوڭنى ئۇلۇغلاش قارىشىغا جان قوشتى ۋە كۈندىلىك تۇرمۇشنىڭ نۇرغۇن تەرەپلىرىگە سىڭىشپ كەتتى. بۇنى «قۇتادغۇبىلىك» داستانىدىنمۇ ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ:

ئېرۈر ياخشىلىق ئوڭ، يامانلىق ئۇ سول،
جەھەننەم سولۇڭدا، بېھىش ئوڭدا ئول.

ئىشىكتىن كىرەردە كىر ئوڭ پۈت بىلەن،
ئەمىر قىلسا ئاڭلا پارسەت بىلەن.

سۇنۇلغاي بىسىمىلا بىلەن ئوڭ قولۇڭ،

بولۇپ بەرىكەت يېمەكتە، بېيىسەن ئۆزۈڭ.

مانا بۇ بايانلار 11 - ئەسىرلەردىلا ئوڭ تەرەپنى ئۇلۇغلاش قارىشىنىڭ خەلق ئىچىگە رەسمىي يۈزىدىن كەڭ تارقالغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. دەپمەك، ئۇيغۇرلارنىڭ ئوڭ تەرەپنى ئۇلۇغلاش قارىشى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە.

مېڭە، ئوڭ پۈت، جۈملىدىن ئوڭ تەرەپنىڭ ھەرىكەت ئىقتىدارىنىڭ سول تەرەپتىكىگە قارىغاندا ھەرىكەت-چەت، تېز ئىنكاس قايتۇرۇش رولى بارلىقى» سەۋەب-لىك ئوڭ تەرەپ ھېرىسمەنلىكى شەكىللەنگەن بولۇشى مۇمكىنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدۇ. غەيرەتجان ئوسمان ئەپەندى يەنە ئوڭ - جەنۇب تەرەپ ھېرىسمەنلىكىنى «ئوڭ - جەنۇب تەرەپ كۆك - يېشىل-لىق، يورۇقلۇق، ئىسسىقلىق، ئوڭۇشلۇق، گۈزەل-لىك، ھاياتلىق باشلىنىدىغان جاي سۈپىتىدە ھەر-بىر ئىش باشلانغاندا يېتەكچى تەرەپلىك رولىنى ئوي-نىغان ئوڭ تەرەپ ياخشىلىق، كۆركەملىك، چىنلىقنىڭ ئالامىتىنى ئىپادىلەشچى تەرەپ بولۇپ قالغان» دەپ چۈشەندۈرىدۇ.

ئەمما يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزگە ئوخشە-مايدىغىنى، ئالىم ئىمىن تۇرسۇن ئەپەندى ئۆزىنىڭ «قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى» دېگەن كىتابىدا: «قەدىمكى زاماندا كىشىلەر سول تەرەپنى قەدىرلەيتتى. بۇ ئائىلىق تۈزۈمدىن قالغان ھېسسىي چۈشەنچە بولسا كېرەك. كېيىنكى چاغلاردا بولسا سول تەرەپكە نىسبەتەن ئوڭ تەرەپكە ھۆرمەت بىلەن قارايدىغان بولغان. ئىلگىرىكى زامانلاردا مۇنداق ئوڭ ۋە سولنى پەرقلىنىدۇرۇش ئېڭى ئېھتىمال قەدىمكى دىنىي ئېتىقادتىن تۇغۇلغان بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى شامان-لىق سول تەرەپنى، تويۇنلۇق ئوڭ تەرەپنى ئو-لۇغلايتتى» دەپ يازغان. ئەگەر «ئائىلىق تۈزۈم» دە سولنى ئۇلۇغلىغان بولسا، بەلكىم بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇرلار ئارىسىدا «ئەرلەرنىڭ ئوڭ قاپىقى، ئاياللار-نىڭ سول قاپىقى تارتسا ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى. ئەكسىچە ئەرلەرنىڭ سول، ئاياللارنىڭ ئوڭ قاپىقى تارتسا ياراشمايدۇ (يامانلىقنىڭ بېشارىتى). ئەرلەر-نىڭ ئوڭ قولى، ئاياللارنىڭ سول قولى قىچىشسا مال - دۇنياغا ئىگە بولىدۇ، ئەكسىچە بولغاندا ئىل-كىدىكى دۇنيا چىقىپ كېتىدۇ» دېگەن قاراشلار «ئا-ئىلىق تۈزۈم» دىكى سول تەرەپنى ئۇلۇغلاشنىڭ ئىزنالىرى بولۇشى مۇمكىن. ئەمما شامانزىمغا ئائىت ماتېرىياللاردا شامانلىقنىڭ سول تەرەپنى ئۇلۇغلا-يدىغانلىقى ھەققىدە ئىشەنچلىك دەلىللەر يوق. شۇڭا

قۇيۇپ بەرگۈچلەر ئوڭ تەرەپكە ئوڭ قولدا، سول تەرەپكە سول قولدا سۇ قۇيىدۇ، ھەرگىزمۇ ئارىلاش-تۇرۇۋەتمەيدۇ. كېيىنگە ئېلىپ يۆتكەندىمۇ سول تەرەپتىن يۆگەيدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئوڭ تەرەپنى ئۇلۇغلاشتىن ئىبارەت بۇ قەدىمىي قارىشى ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنىڭ نۇرغۇن قاتلاملىرىغا سىڭىپ كەتكەن. بۈگۈنكى ئالدىراش تۇرمۇش رېتىمى ئىچىدە ئۇلارنىڭ بۇ خىل ئادەتلىرى ئانچە ئېتىبارغا ئېلىنمىغاندەك قىلىنىمۇ، ئەمما چەت - يىراق يېزىلاردىكى نۇرغۇن كىشىلەر بۇنىڭغا يەنىلا ئەھمىيەت بېرىپ كەلمەكتە. بولۇپمۇ ئوڭ قول بىلەن كۆرۈشۈش، باشقىلارغا نەرسە - كېرەك سۇندىغاندا ۋە ئالغاندا ئوڭ قول بىلەن سۇنۇش ۋە ئېلىش، تاماق يېگەندە ئوڭ قول بىلەن يېيىش قاتارلىقلار ئاللىبۇرۇنلا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەخلاق كاتىگورىيەسى دائىرىسىگە كىرىپ كەتكەن بولۇپ، بۇنىڭغا مەيلى شەھەر - يېزىلاردىكى ۋە ياكى قايىسى ياشتىكى كىشىلەر بولسۇن ئېتىبار بىلەن قارايدۇ. شۇڭا ئۇيغۇرلارنىڭ ئوڭ تەرەپنى ئۇلۇغلاش قارىشىنى بىلىش ۋە ئېلىش كىشىلىك ئالاقىدە خېلى مۇھىم ئەخلاقىي قىممەتكە ئىگە.

پايدىلانمىلار:

1. مەھمۇد قەشقەرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2102 - يىل نەشرى
2. يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «قۇتادغۇبىلىك»، مىللەتلەر نەشرىياتى 1984 - يىل نەشرى
3. شۇ ئار مىللەتلەر تىلى - يېزىق كومىتېتى لۇغەت بۆلۈمى تۈزگەن: «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغەتى (5)»، مىللەتلەر نەشرىياتى 1996 - يىل 1 - نەشرى
4. ئىمىن تۇرسۇن: «قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 - يىل نەشرى
5. غەيرەتجان ئوسمان ئوغۇر: «ئۇيغۇرلارنىڭ تۆت تەرەپ ھېرىسمەنلىكى ھەققىدە مۇلاھىزە»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» 2010 - يىللىق 1 - سان

مۇھەررىر: ھەزرىتى ئەلى بارات

3. ئۇيغۇرلاردىكى ئوڭنى ئۇلۇغلاش قارىشىنىڭ ئەمەلىي تۇرمۇشتىكى ئىپادىلىرى

ئۇيغۇرلار ئوڭ قول بىلەن سول قولنى نۇرغۇن ئىشلاردا پەرقلىق ئىشلىتىدۇ. ئوڭ تەرەپ ۋە ئوڭ قولنى مۇقەددەس دەپ قارىغاچقا، ئومۇمەن ياخشى ۋە پاكىزە ئىشلارنى ئوڭ تەرەپتىن باشلاش، پاسكىنا ۋە مەينەت ئىشلارنى قىلىش ۋە شۇنداق نەرسىلەرنى تۇتۇشتا سول تەرەپتىن باشلاش، سول قولدا تۇتۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. بۇلارنىڭ بەزىلىرى ھەتتا چوقۇم شۇنداق قىلىشى كېرەك بولغان پەرەز خاراكتېرلىك ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن.

ئۇيغۇرلار كىيىم كىيىش، تاماق يېيىش، سۇ ئىچىش، كۆرۈشۈش، باشقىلارغا بىرەر نەرسە بېرىش ۋە ئېلىشتا ئوڭ قولنى ئىشلىتىدۇ. سەپەرگە چىقىش، قاندا ئوڭ پۇتنى ئىشىكتىن ئاۋۋال ئالىدۇ. مەسىلەن چىت، ئۆي قاتارلىق خەيرلىك جايلارغا ئوڭ پۇتنى ئاۋۋال ئېلىپ كىرىدۇ. ھەتتا ئولتۇرغاندىمۇ ئوڭ قولنى سول قولنىڭ ئۈستىگە قويۇپ ئولتۇرىدۇ. بۇرنىنى تازىلاش، چوڭ - كىچىك تەرەتتىن كېيىن ئەۋرەتنى تازىلاش قاتارلىق ئىشلاردا سول قول ئىشلىتىلىدۇ. مەسچىتتىن چىقىش، ھاجەتخانىغا كىرىش قاتارلىق ئىشلاردا ئىشىكتىن ئاۋۋال سول پۇتنى ئالىدۇ. كىيىم - كېچەكلەرنى سېلىشتىمۇ سول تەرەپتىن باشلىنىدۇ.

ئۇيغۇر ئاياللىرى بالىنى بۆشۈككە سېلىشتا ياكى بۆشۈكتىن ئېلىشتا بولسۇن سول تەرەپتىن سالمايدۇ ھەم ئالمايدۇ. بۇنىڭدا قولايلىق بولۇش-تىن باشقا يەنە ئوڭ تەرەپنى ئۇلۇغلاش قارىشىنىڭ تەسىرىمۇ بار.

ئۇيغۇرلار ئوڭ قۇلقى قىزىسا «بىرسى مېنىڭ ياخشى گېپىمنى قىلىۋېتىپتۇ» دەپ قارايدۇ ۋە بۇنى ياخشىلىققا جورۇيدۇ. ئەكسىچە سول قۇلقى قىزىسا «بىرسى يامان گېپىمنى قىپتۇ» دەپ ئويلايدۇ.

ئۇيغۇرلاردا يەنە مەيىتنى يۇغاندا ئوڭ تەرەپتىن باشلاپ، سول قولنى ئىشلىتىپ يۇيىدۇ. ئوڭ قول بىلەن مەيىتنى يۇمايدۇ (بۇ بەلكىم مەيىتنى ناپاك دەپ قاراش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك). سۇ

«ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرى ھەققىدە تەتقىقات» قاتارلىق كىتابلارغا بولغان قاراشلىرىم

ئىمىر غىياس

(«شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى» تەھرىر بۆلۈمى 830043)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە ئوسمان ئىسمائىل تارىمىنىڭ «ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرى ھەققىدە تەتقىقات»، «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەققىدە ئومۇمىي بايان»، «چەكسىزلىككە ئىنتىلگەن روھ» قاتارلىق ئەسەرلىرىنىڭ ئىدىيەۋى مەزمۇنى، بەدىئىي ئالاھىدىلىكى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلگەن.

摘要: 本文讨论了乌斯曼·斯马义所写的《维吾尔魔法故事研究》、《维吾尔民间文学概论》、《追求无限的精神境界》等三部作品的思想内容和艺术特征。

ئۆرپ - ئادەتلەر ھەم ئۇلارنىڭ فولكلورلۇق قىممىتى، ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرىدىكى ئەنئەنىۋى ئوبرازلار ۋە ئۇلارنىڭ بەدىئىي ئالاھىدىلىكى، ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرىنىڭ تىپى ۋە موتىفىلىرى، جۈملىدىن ئۇيغۇر خەلق ھېكايىلىرىدىكى ھايۋانات ئوبرازلىرى، «چىن تۆمۈر باتۇر» چۆچەكلىرىنىڭ مەنى-بەسى ھەققىدە تەتقىقات يۈرگۈزۈلگەن. كىتابنىڭ ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭدا ئوسمان ئىسمائىل ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرى خەلقئارا چۆچەكشۇناسلىق ساھەسىدە مەيدانغا كەلگەن، سېلىشتۇرماچىلىق چۆچەكلىرى تەتقىقاتىدىكى يېڭىچە مېتود بولغان «AT تۈرگە بۆلۈش ئۇسۇلى» نى ئۈي-خۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرى تەتقىقاتىغا دادىل تەتبىقلاپ، ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرىنىڭ تىپى ۋە موتىفىلىرىنى ئېنىقلاپ چىققان، ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرىنىڭ تىپى ۋە موتىفىلىرىنى باشقا مىللەت خەلق چۆچەكلىرىنىڭ تىپى ۋە موتىفىلىرى بىلەن ئىنچىكە سېلىشتۇرۇپ چىقىپ، ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرىنىڭ ۋارىيانتلىرى، مەنبەسى ۋە مەنسۇپىيىتى، ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىنىڭ تەسىر ئېلىش ۋە تەسىر كۆرسىتىش ئەھۋالى ھەققىدە قىممەتلىك قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان؛ ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرىنىڭ مەزمۇن تېرەنلىكى ۋە بەدىئىي ئالاھىدىلىكى ھەققىدە قايىل قىلىش كۈچى كۈچلۈك، پايدىلىنىش قىممىتى يۇقىرى تەھلىللەرنى يۈرگۈزگەن. كىتابنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭدا ئاپتور خەلقئارا چۆچەكشۇناسلىق تەتقىقاتىدا كى ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرى تەتقىقاتى ئۈچۈن

20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 21 - ئەسىرنىڭ بېشىدا ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ساھەسىدە مول نەتىجىلەر بارلىققا كەلدى. مانا شۇنداق نەتىجىلەر ئىچىدە ئوسمان ئىسمائىل تارىم تەرىپىدىن ئەستايىدىل ئۆگىنىش، سەپەرگە ئاتلىنىش، ئۈزۈك-سىز مۇتالىئە قىلىش، يېڭىدىن بايقاش، ئاقلانە تالاش ئارقىلىق بىرىنچى قول ماتېرىياللار ئاساسىدا يېزىلغان «ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرى ھەققىدە تەتقىقات»، «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەققىدە ئومۇمىي بايان»، «چەكسىزلىككە ئىنتىلگەن روھ» قاتارلىق كىتابلارنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. مەن بۇ ئۈچ كىتابنى ئوقۇغاندىن كېيىن ئۇنىڭدىن چوڭ-قۇر ئېستېتىك لەززەت ئالدىم، مول مىللىي ئەدەبىيات بىلىمىگە ئىگە بولدۇم. مەن بۇ ئۈچ كىتابنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتىنى ئوقۇرمەنلىرىمنىڭ ھۇزۇرىغا سۈنۈشنى ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتى قوشۇمىنى زورايتىشتا ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە دەپ قارىدىم.

1. «ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرى ھەققىدە تەتقىقات»: بۇ كىتاب ئوسمان ئىسمائىلنىڭ 2006 - يىلى 5 - ئايدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان دوكتورلۇق دېسېرتاتسىيەسى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىنىڭ مۇھىم بىر تۈرى بولغان ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرى، ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرىنىڭ سىۋىزىتىلىرى، ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرى بىلەن باشقا مىللەت چۆچەكلىرىنىڭ سېلىشتۇرماچىلىقى، ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرىدىكى ئىپتىدائىي ئېتىقاد ۋە

لى بىلەن توغرا بىرلەشتۈرۈپ، تەتقىقاتچىلارنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشەلگۈدەك ئىلمىي يەكۈن چىقىرىش مېنىڭچە ئۆزىنىڭ بارلىقىنى ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ھەقىقىي بېغىشلىغان ئوسمان ئىسمائىلدەك «پەرھاد» لارنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ.

2. «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەققىدە ئومۇمىي بايان»: بۇ كىتاب شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن 2009 - يىل 9 - ئايدا نەشر قىلىنغان بولۇپ، ئۇ يالغۇز ئاپتورنىڭ ئىجادىيىتىدە دىلا ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىمۇ يۇقىرى تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە نادىر ئەسەر ھېسابلىنىدۇ؛ جۈملىدىن تېمىسىنىڭ يېڭىلىقى، ھەجىمىنىڭ كەڭلىكى، مەزمۇنىنىڭ موللۇقى، مېتو-دىنىڭ خاسلىقى، قاراشلىرىنىڭ ئىجادىيلىقى، قۇ-رۇلمىسىنىڭ پۇختىلىقى تەرەپىدىن ئېيتقاندىمۇ، ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى سەرخىل كىتاب ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئۇقۇمى، ئالاھىدىلىكى، تۈر-لىرى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىياتى، ئۇنىڭ ئەدەبىي قىممىتى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى شۇناسلىقىنىڭ خاراكتېرى ۋە خەلقئارادىكى ئەھۋالى، ئۇنى تەتقىق قىلىشنىڭ مەقسىتى ۋە مۇ-ھىم ئەھمىيىتى؛ ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ توپلىنىش، رەتلىنىش ۋە تەتقىق قىلىنىش ۋەزىيىتى، ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بىلەن يازما ئە-دەبىياتىنىڭ مۇناسىۋىتى، باشقا مىللەت ئەدەبىياتى-نىڭ ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا كۆرسەتكەن تەسىرى؛ ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەرنىڭ ژانىرى، پەرقى، ئۇلارنىڭ مەزمۇنى؛ خەلق چۆچەكلىرىنىڭ ئالاھىدى-لىكى ۋە تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى، چۆچەكلەرنىڭ ئىدد-يەۋى مەزمۇنى، ئەنئەنىۋى ئوبرازلىرى، بەدىئىي ئالاھىدىلىكى؛ خەلق مەسەللىرى، لەتىپە، چاقچاق ۋە لاپلار، قوشاقلار؛ ماقال - تەمسىل ۋە تېپىشماقلار، خەلق داستانلىرى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلگەن. تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك يېرى شۇكى، ئوسمان ئىسمائىل قازاقىستاندا دوكتورلۇقتا ئوقۇش جەريانىدا تىل قولايلىقىدىن پايدىلىنىپ ئوتتۇرا ئا-سىيادىكى داڭلىق قەلەمكەشلەر بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولغان ۋە پىكىر ئالماشتۇرغان، يەنە نۇرغۇن ئاپ-تورلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن بىۋاسىتە ئۇچراشقان،

پايدىلىق نۇرغۇن ئاتالغۇلارنى قوبۇل قىلغان، ئۆز-لەشتۈرگەن، يېڭىدىن ياسىغان، دۆلەت ئىچى ۋە خەلقئارادىكى مەشھۇر چۆچەكشۇناسلارنىڭ يېڭى تە-تقىقات مېتودىنى، ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى قىممەتلىك تەجرىبىلىرى ۋە قاراشلىرىنى دادىل قوبۇل قىلىپ ۋە بېيىتىپ، تېخىمۇ يېڭى نەزەرىيەۋى قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان. پايدىلىنىش مەنبەسىنىڭ يېڭى، مول ۋە ئىشەنچلىك بولۇشى، ئۇلارنىڭ ئۇيغۇر سې-ھىرلىك چۆچەكلىرىنىڭ مەزمۇنىغا ئۇيغۇن تەتبىق-لىنىشى كىتابنىڭ يەنە بىر مۇھىم ئالاھىدىلىكى بولۇپ قالغان.

«ئۇيغۇر سېھىرلىك چۆچەكلىرى ھەققىدە تەتقى-قات» نىڭ يەنە بىر گەۋدىلىك قىممىتى شۇكى، ئۇ-نىڭدا مەشھۇر ئۇيغۇر خەلق چۆچىكى «چىن تۆمۈر باتۇر» نىڭ مەنبەسى، ۋارىيانتلىرى، مىللىي كىم-لىكى ۋە مەنسۇپىيىتى، بۇ چۆچەكنىڭ ئۇيغۇر مىل-لىي تۇرمۇشىدا تۇتقان ئورنى ھەققىدە ئىلمىي يەكۈن چىقىرىلغان؛ رۇس ئالىمى يۇدىنىنىڭ «چىن تۆمۈر باتۇر» چۆچىكى موڭغۇللارغا مەنسۇپ دېگەن قارىشى نەقلەن پاكىت ۋە ئەقلەن يەكۈن ئارقىلىق رەت قى-لىنغان ھەمدە ئۇيغۇرچە تارىخ كىتابلىرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي تەركىبىنى بىلدۈرىدىغان «مغول - موغۇل، مغوللار - موغۇللار، مغال - مو-غال، مغاللار - موغاللار» بىلەن ھازىرقى موڭغۇل خەلقىنىڭ نامىنى بىلدۈرىدىغان «موڭغۇ - موڭ-غۇللار» نى ئىملا جەھەتتىن ئېنىق پەرقلەندۈرۈپ ئاتىشىمىز ۋە يېزىشىمىزنىڭ زۆرۈرلۈكى ھەققىدە بېشارەت بېرىلگەن. بىزگە مەلۇم، ئۇيغۇر خەلق چۆ-چەكلىرىنىڭ تۈرى كۆپ، مەنبەسى مۇرەككەپ، سىۋىزىتى مول، تىپى ۋە موتىفلىرى رەڭدار؛ ئۇ ئۇي-غۇر مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ قىممەتلىك ئەڭگۈشتە-رى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆز خەلقى ئارىسىغا «چېچە-لىپ كەتكەن» ئاپتورسىز گۆھەرلەر بايلىقى. مۇنداق غايەت زور بايلىقنى بىر-بىرلەپ ئوقۇپ چىقىش، ئاندىن قېرىنداش مىللەتلەر ۋە باشقا ئەل خەلقىلىرى-نىڭ چۆچەكلىرىنى ئوقۇپ چىقىپ، ئۇلارنى بۇلارغا سېلىشتۇرۇش، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىق ۋە پەرقنى ئېنىقلاپ چىقىش، تۈگۈنلەرنى يېشىش، ئاندىن دۆلەت ئىچى ۋە خەلقئارادىكى ئەڭ يېڭى، ئەڭ ئىلغار تەتقىقات مېتودىنى ئۆزىنىڭ تەتقىقات ئۇسۇ-

غۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەققىدىكى ئىزدىنىش نەتىجىسى، ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى رەتلەش ۋە تەتقىق قىلىش خىزمىتىنىڭ قىسقىچە جەريانى ۋە تارىخى، ئۇيغۇر خەلق ماقالى - تەمسىللىرى، ئۈي-غۇر خەلق داستانلىرىنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى، تا-رىخىي قىممىتى، ئۇلارنى قوغداش مەسلىسى، «يۈ-سۇق - زۈلەيخا» داستانى ۋە ئۇنىڭ مەنبەسى، داستانلىشىش جەريانى، ئۇنىڭ ئۇيغۇرچە ۋارىيانت-لىرى - نۇسخىلىرى، قىممىتى؛ ئىككىنچى قىس-مدا ئۇيغۇرلاردىكى سېھىرگەرلىك ئادەتلىرى، دولان مۇقامى بىلەن ئون ئىككى مۇقامنىڭ پەرقى، دولان مۇقام تېكىستلىرىنىڭ مەزمۇنى ۋە دولان مەشرەپ-لىرىنىڭ فونكىسىيەسى، ئۇيغۇر تىجارەتچىلىكى، مەھمۇد كاشغەرى ۋە ئۇنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسىرى؛ ئۈچىنچى قىسىمدا ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتى، مۇھەممەد باغراشنىڭ پىروزا ئە-جادىيىتى، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ شېئىرىيەت ئىجا-دىيىتى، قۇربان ئەمەتنىڭ «ئېكران سىرتىدىكى سۈ-رەتلەر» نامىدىكى شېئىرلىرى، ساۋۇتجان مەمەتقۇ-لوفنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈر-گۈزۈلگەن. توپلامدىكى «يۈسۈق - زۈلەيخا» داستانى ھەققىدە مۇھاكىمە» يۇقىرى ئىلمىي قىممەتكە ئىگە ماقالىدۇر. يەنە ئۇنىڭدىكى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ مېيىتىنى ئۈزۈتىش جەريانىدىكى تەسىرلىك كۆرۈنۈش ئەكس ئەتتۈرۈلگەن «ئەڭ قايغۇلۇق بىر كۈن» ناملىق ماقالە تەسىرلىك يېزىلغان، ئۇنىڭدا ئاپتورنىڭ ھېكايە ۋەقەلىكىنى بايان قىلىش، ئىلھام ۋە ھېسسىياتنى ئىپادىلەش، سۆز تاللاش ۋە جۈملە تۈزۈش، يەنى سۆز بىلەن سۆزنى، تەڭداش تەركىب بىلەن تەڭداش تەركىبىنى، تارماق جۈملە بىلەن تار-ماق جۈملىنى ماس كەلتۈرۈپ ۋە ماسلاشتۇرۇپ، ئوي-پىكىرنى مەنتىقىلىق ئىپادىلەش ماھارىتى نا-مايان قىلىنغان. قىسقىسى، بۇ ئىلمىي ماقالىلار توپلىمى ئوسمان ئىسمائىلنىڭ ھاياتىنى، ئىجادىيەت ئۇسلۇبىنى، يېزىقچىلىق ماھارىتىنى، ئەدەبىي تۆھ-پىسىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىشتا ناھايىتى مۇ-ھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

مۇھەررىر: مەرۇپجان مەمتىمىن

تېخىمۇ مۇھىمى ئۇ ئۆزىنىڭ رۇس تىلى كۇرسىدا ئۆگەنگەن بىلىمىگە تايىنىپ رۇس مىللىتىدىن بول-غان ئۇيغۇر شۇناسلارنىڭ ئەسەرلىرىنىمۇ ئوقۇغان، دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايون ئىچىدە يۇقىرى سەۋىيەلىك ئالىملار ۋە مۇتەخەسسسلەر بىلەن چوڭقۇر دوست-لۇق ئورنىتىپ، ئۇلارنىڭ يېقىندىن رىغبەتلەند-دۈرۈشىگە ئېرىشكەن تەتقىقاتچى بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ بۇ كىتابىدا يۇقىرى سەۋىيەلىك مەزمۇن ئەكس ئەتكەن.

ئوسمان ئىسمائىل نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇر خەلق ئې-غىز ئەدەبىياتىنى ئۆزىنىڭ ئۆمۈرلۈك ھەمراھى قىل-مىش تاللىدى، ئۇ ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا قانداق ئەھمىيەتلىك نەتىجىلەرنى يارىتالىدى؟ مانا بۇ سوئالغا مۇشۇ كىتاب ئەڭ توغرا جاۋاب بولالايدۇ. خۇددى كىتابنىڭ بېشىدا ئېيتىلغاندەك، ئۇنىڭدا ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەققىدە ئومۇميۈز-لۈك مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلگەن، تاللىغان تېمىلىرى ۋە مىساللىرى، تەھلىلى ۋە يەكۈنى، قوللىنىلغان مې-تودى يۇقىرى سەۋىيەگە يەتكەن. بۇ ئاپتورنىڭ دۆلەت ئىچىدىكى ۋە خەلقئارادىكى تەسىر كۈچى زور تەتقى-قاتچىلارنىڭ قاراشلىرىنى ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدە-بىياتىغا تەتبىقلاپ، ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەزەرىيەسىنى يېيىتقانلىقىدا، ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنىڭ مەزمۇنى، بەدىئىي ئالاھى-دىلىكى، ئۇلارنىڭ تارىخىي ۋە ئىلمىي قىممىتى ھەققىدە تېخىمۇ ئەھمىيەتلىك قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقىدا ناھايىتى روشەن نامايان بولۇپ تۇرىدۇ.

3. «چەكسىزلىككە ئىنتىلگەن روھ»: بۇ ئۇيغۇر فولكلور مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتى ھەققىدىكى ئىل-مىي ماقالىلەر توپلىمى بولۇپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېر-سىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن 2010 - يىل 3 - ئايدا نەشر قىلىنغان. بۇ كىتابتا ئوسمان ئىسمائىل-نىڭ شائىرانە ئىلھامى، ئىلمىي پوزىتسىيەسى، كۆپ قىرلىق تالانتى ئەكس ئەتىپ تۇرىدۇ. كىتابنىڭ گەۋدىلىك بىر ئالاھىدىلىكى، ئۇنىڭغا ئوسمان ئىس-مائىلنىڭ ھاياتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن فوتو سۈرەتلەر كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇلاردىن ئۇنىڭ ھاياتىنى بىۋاسىتە چۈشەنگىلى بولىدۇ. كىتاب ئۈچ قىسىم-دىن تەركىب تاپقان بولۇپ، بىرىنچى قىسىمدا ئۈي-

زەلىلى دىۋاندا بەدىئىيات

تۇرسۇن قۇربان تۈركەش

(شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى 830046)

ئىسسىقچە مەزمۇنى: مۇھىمەت سىدىق زەلىلى مەزمۇنى چوڭقۇر، بەدىئىيلىكى يۇقىرى ۋە شەكلى خىلمۇ-خىل شېئىرىيىتى ئارقىلىق ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئالدىنقى سەۋىيەسىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ھالبۇكى، شا-ئىر ئىجادىيەتتىكى بۇنداق يۈكسەكلىكنى ئۇ يۇقىرى ماھارەت بىلەن قوللانغان رەڭدار بەدىئىي سەنئەتلەرنىڭ ياردىمىدىن ئايرىپ تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. بۇ ماقىلەدە ئەدىبىنىڭ بىر قىسىم بەدىئىي سەنئەتلىرى دىۋاندىن ئېلىنغان ئۆرنەكلىك بېيىتلار ئارقىلىق كۆنكرېت تەھلىل قىلىنغان.

摘要: 穆汗买提·斯迪克·再力力的诗歌创作内容深刻、艺术性高、形式多样，代表了维吾尔文学的最高水平。本文阐述了诗人丰富多彩的诗歌创作艺术，具体分析了诗人诗集中部分代表性诗歌。

بېيىتنىڭ ئىككىنچى مىسرا بېشىدىكى «ئۆرتە-دى» سۆزىنى بېيىت ئاخىرىدا يەنە بىر قېتىم تەكرارلاپ، شۇ سۆزنىڭ مەنىسىگە ئۇرغۇ بېرىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ پەرىشانلىق ھالىتىنى گەۋدىلەندۈرگەن.

مەرھەببا سولتان ساتۇقى بۇغراخانم مەرھەببا،
مەشھەدىڭنى مەككەنى مۈلكى ئەجەم دەرلەر راۋا

نىڭ بىرىنچى سەتىرىسىدە «مەرھەببا» سۆزىنى ئىككى قېتىم تەكرارلاش ئارقىلىق قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ تۈركىي خەلقلەردە ئىسلام دىنىنى تۇنجى قوبۇل قىلىپ تارقاتقان پادىشاھسى — سولتان سا-تۇق بۇغراقاراخانغا بولغان ھۆرمەت، پەخىرىيە تۈي-خۇسىنى ئىپادىلىگەن. ئەدىبىنىڭ «قىلۇرسەن» رادىف-لىق 143 - غەزىلىدىن بۇ نۇقتىنى تېخىمۇ ئېنىق تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن.

بىرى قەھر بىرلە جاھىل، بىرى زەھەر ئېرۇر ھەلاھىل،
بىرى زەنجىبىلۇ فىلىل، بىرىن زەئفەران قىلۇرسەن.

شائىر بۇ يەردە «بىر» نى تۆرت يەردە تەكرارلاش ئارقىلىق غايىۋى پىكرى، ھېسسىياتى ۋە ئىدىيەسىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، كامىللىق مەقامىدىكى لى-

شېئىرىيەت بىلدۈرۈشىنى ئەمەس، بەلكى ھايا-جانلاندۇرۇشىنى، تەپەككۈرنىڭ قاناتلىرىدا قايتا ئە-جاد قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا ئۇ مىسرا لاردا سۆزلەرنى كۆنكرېت ماددىي مەنىسىدىن سىرت، ھا-ياجان، خىيال، روھ قوزغىغۇچى يان، ھېسى، قو-شۇمچە ۋە يۈكلىمە مەنىلەردە قىسقىسى كۆچمە مە-نىدە قوللىنىپ، يۇقىرى ئېستېتىكىلىق بەدىئىي ئۈنۈم يارىتىشنى مەقسەت قىلىدۇ. شائىرنىڭ شې-ئىرى دىۋاندىكى سەنئەتكارلىقى ئۇنىڭ ئۆزىدىن ئاۋۋالقى بەدىئىيات تارىخى ۋە كىلاسسىك پوئىتىكە-نىڭ نەزەرىيەۋى ئامىللىرىنى ياخشى ئۆگىنىپ، ئۇ-نى ئىجادىي پائالىيەتتە ماھارەت بىلەن قوللانغانلى-قىدىن دېرەك بېرىدۇ. شۇڭا زەلىلى شېئىرىيىتىنىڭ ئىچكى قۇۋۋەت ۋە تاشقى گۈزەللىكلىرىنى شەكىل-لەندۈرگۈچى مەنىۋى، لەۋزى سەنئەتلەر ئۈستىدە ئىزدىنىش زەلىلىشۇناسلىق تەتقىقاتىدىكى مۇھىم تېما.

1. تەكرار

شائىر ئەلىشىر نەۋائىي غەزىلىدىكى

دېمە، ئىشقىم نەيلەدىكىم روزگار ئىڭدۇر قارا،
ئۆرتەدى، ئەي قاتلى نامبېربانم، ئۆرتەدى

دالى دەرۋىشى بولۇر بويىنۇمغە زەنجىرى بۈگۈن.
دەپ يېزىپ، جۈنۈن زەنجىرى سەۋەبلىك پۈكلەند-
گەن قەددىنى يېزىقىمىزدىكى «د» ھەرپىگە ئوخشىد-
تىپ تەسۋىرلىسە، ئىككىنچى مۇخەممەسسىدە ئوخشىد-
غۇچى بىلەن ئوخشالغۇچىنىڭ مۇناسىۋىتىنى تېخىد-
مۇ ئېنىق كەلتۈرۈپ مۇنداق يازغان:

جۈش قىلدى كۆزلەرىم فەۋۋارەسىدىن مەۋجى خۇن،
قامەتم ئەينى ئەلىق ئىردى بولۇپدۇر مىسلى نۇن،
تاپماغانمىدىن تەرىقەد يولىدا بىر رەھنەمۇن،
مەرغەزارى ئەقلىۋ جانىم ئۆرتەدى بەرقى جۈنۈن،
ئەبرى فەيزىڭنى ئىبەر، ئەي، كەئبەئى سىدىقى سەفا.

ئايانكى، شائىر تەسەۋۋۇپى روھىدىكى مەزكۇر
كۈبلىتتا لىرىك قەھرىماننىڭ ئەسلىي ئەلىقى (ا)
دەك قەددىنىڭ دىنى ئارىلىق يولىدا ئىگىلىپ نۇن
(ن) دەك ئەگرىلەشكەنلىكىنى ئوبرازلىق سۈرەتلىد-
گەن. ئەنئەنىۋى كىتابەت سەنئىتىدە «ن» ئەسلى يار-
نىڭ ئىككىگە ئوخشىتىلغان بولسىمۇ، بۇ يەردە پۈ-
كۈلگەن بەدەننى كۆرسەتكەن.

4. ئىنشا

شېئىردىكى ئىپادە ئۇسۇللىرىغا قارىتىلغان بۇ
سەنئەت تىلەك، نىدا، سوراق، بۇيرۇش ۋە ئۆتىنىش-
تىن ئىبارەت تۆت ئۇسۇلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
(1) تىلەك

«ئارزۇ قىلماق» مەنىسىدىكى ئەرەبچە «تەمەنى»
نى بىز ئۇيغۇرچە تىلەك سەنئىتى دەپ ئاتىدۇق. بۇ
بەدىئىي ئۇسۇل شېئىردا لىرىك قەھرىماننىڭ ئۇ-
ياكى بۇ خىل تەمە - ئارزۇلىرىنى ئىپادىلەشنى
مەقسەت قىلىدۇ. زەلىلى ئۆز شۆھرىتىنى نامايان
قىلالايدىغان بەزى نادىر غەزەللىرىنىڭ باشلانمىسى
شۇنداقلا شاھ بېيىتلىرىدا مۇشۇ ئۇسۇلنى قوللىد-
نىپ، يار ۋەسلىگە ئىنتىزار بولغان لىرىك قەھرىد-
جاننىڭ پاك ۋە ساپ ئىنسانى مۇھەببەت ئارمانلىرىد-
نى ئىزھار قىلغان.

لىرىك قەھرىمان - ئاشىقنىڭ يۈكسەك قۇدرەت سا-
ھىبى بولغان جانابى ئاللاھنىڭ يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا
كارامەتلىرىگە بولغان ھەيرانلىق تۇيغۇسىنى تەسىر-
لىك ئىپادىلىگەن.

2. جۈپ تەكرار

بىز ئەرەبچە «مۈكەررەر» دەپ ئاتىلىدىغان ۋە
«قايتا - قايتا، ئۈستى - ئۈستىگە» مەنىلىرىنى
بىلدۈرىدىغان بۇ ئاتالغۇغا شۇنداق ئىسىم قويدۇق.
زەلىلىنىڭ بىر ساقىنامىسىدىكى:

نەزەر يەتكۈنچە ئاچىلىپدۇر گۈل - گۈل،
كى ھەر يان چەھ - چەھ ئاۋازى بۇلبۇل

دىن باشقا جۈپلۈك تەكرارنىڭ بېيىتىنىڭ بىر
مىراسىدا كېلىدىغان شەكلى كۆپرەك ئۇچرايدۇ.
ئەجايىپ كۆرمەگىل كۆڭلۈم قۇشى پەرۋاز ئېتەلمەيدۇر،
چىقارۇر قۇش بالاسى بالۇ - پەر ئاھىستە - ئاھىستە،

170 - غەزەلدىن ئېلىنغان بۇ بېيىتلاردىن شۇنى
كۆرۈش مۇمكىنكى، ئەگەر باشلانمىدىكى رادىق «ئا-
ھىستە - ئاھىستە» نىمۇ جۈپ سۆز دەپ ھېسابلىساق،
زەلىلى بىر مىسرا شېئىرىدا ئىككى جۈپ قوش سۆز
ئىشلەتكەن بولىدۇ - دە، بۇ شائىرنىڭ بەدىئىي بالا-
غەت ئىلىمىدىكى جۈپ تەكرار ئەنئەنىسىدىن كېلىپ
مىللىي شېئىرىيىتىمىزدە ياراتقان ئىجادىي يېڭىلىد-
قى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

3. كىتابەت

نەۋائى لىرىكىسىدا بۇ خىل سەنئەتنى يۈكسەك
ماھارەت بىلەن قوللىنىپ ئاجايىپ ۋە مىسلىسىز
شېئىرى مەنزىرىلەر ياراتقان.

«نۇن» ئى داغى ئەنئەدىن ھىلالىغە فىدا،
قالغان ئىككى نۇقتە ئىككى خالىغە فىدا.

مەلۇمكى ئەرەب ئېلىپبەسى تۈز ۋە ئەگرى، يايىد-
سىمان ۋە دائىرەسىمان ھەرپلەردىن تەشكىل تاپ-
قان. زەلىلى ئەجدادلار ئىزىدىن كېلىپ مۇسەممەت-
لىرىدە كىتابەت سەنئىتىگە مۇراجىئەت قىلغان.

«بۈگۈن» رادىقلىق بىر غەزىلىدە،

يۈزۈڭنى كۆرمىگەچ ئەي گۈلئۇزارىم يۈز فىغانىم بار،
جەھان باغىدا ئىستەرمەن سېنى تا تەندە جانىم بار.

قاندا ئۆزىگە مۇراجىئەت قىلىش يولى بىلەن ئۆز غا يىسى ۋە مەشۇقىغا بولغان سۆيگۈ - ساداقىتىنى ئى - پادىلىگەن. بۇ ئارقىلىق زەلىلى سەرسان - سەر گەردانلىق ھاياتىدىكى يۇرت سېغىنچىنى مەيىن، يې - قىملىق بىر كەيپىياتتا نامايان قىلغان.

كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا كۆپرەك دىنى مەز - مۇندىكى ئەسەرلەرنىڭ مەدھىيە، مۇناجاد قىسىمى - رىنى خىتاب ئۇسۇلى بىلەن ئاللاھ ۋە پەيغەمبەرگە ئىلتىجا تەرىزىدە يېزىش ئەنئەنىگە ئايلانغان يەنە ئىشقى شېئىرىيەتتىكى مەھبۇبقا، دوستلارغا، كۆ - ئۆلگە، ساباغا، ساقىغا ۋە باشقا جانلىق، جانسىز نەرسىلەرگە مۇراجىئەت قىلىپ يېزىش مۇختاىبىنىڭ كۆرۈنۈشلىرىدىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدا مۇ - ھىمى غەزەلنىڭ باشلانمىسىدىكى شائىرنىڭ ئۆزىگە خىتابىدۇر. ئاينىكى باشلىنىش بېيىت پۈتۈن غەزەل - دىكى ئىدىيەۋى ھېسسىياتنىڭ ئېچىلىشى ھېسابلا - سا، تۈگەللەنمە (مەقتە) نىڭ ئالدىدىكى بېيىت غە - زەلدىكى پىكىر، تۇيغۇلارنىڭ مەركەزلەشكەن ۋە خۇلاسىلەنگەن پەللىسى ھېسابلىنىدۇ. تەخەللۇس كەلتۈرۈپ، ئۆزىگە خىتاب قىلىش ئارقىلىق غەزەلنى تۈگىتىش قەدىمىدىن تۈركىي - ئۇيغۇر شېئىرىيە - تىنىڭ قېلىپلىغۇچى قۇرۇلمىسى بولۇپ كەلگەن.

ئەي زەلىلى بۇ نىچۈك سۆزدۈر دىيان ئەيىب ئەتمەگىل،
جىلۋە بەرمەيدۇر ھەقىقەتنىڭ مەجازى بولماسا.

شائىر نىسبىي مۇستەقىل بېيىت ھېسابلانغان 8 - غەزەلنىڭ بۇ تۈگەللەنمىسىدە مونو لۇگ ئۇ - سۇلى بىلەن ئۆزىگە مۇراجىئەت قىلىپ شېئىرنى ئەنە شۇنداق ئاخىرلاشتۇرغان.

ئەگەر بىز دىۋاننى ۋاراقلىساق، زەلىلىنىڭ قە - سىدە، ساقىنامە ۋە رۇبائىلىرىنىڭ خىتاب ئۇسۇ - لىنىڭ ياخشى نەمۇنىسى ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ يا - شى ھېس قىلالايمىز.

بارى مەۋجۇدى بەندە شاھى سەن سەن،
ئەزەلدىن تا ئەبەد ئاگاھى سەن سەن.

شائىرنىڭ بىرىنچى قەسىدىسىدىكى مەزكۇر بې -

شائىر قوليازما دىۋانلىرىنىڭ بىرىنچى كىچىكرىق ۋارىيانتىدا ساقلىنىپ قالغان ۋە 19 - ئەسىر قوقان ئەدەبىي مۇھىتى شائىرلىرى تەرىپىدىن تەخمىنلەر يېزىلغان مەزكۇر بېيىت زەلىلىنىڭ «بار» رادىقلىق مەشھۇر 56 - غەزەلنىڭ باشلانمىسى بولۇپ، ئەدەب - قولغا قەلەم ئېلىپلا ئۆزىنىڭ يۈكسەك غايىۋى ئىستەكلىرىنى ئاشكارىلاش ئارقىلىق پەللە ياراتقان.

بۇ ئىقلىم ئىچرە كەزدەم تاپمادىم سەندەك شەھى خۇبان،
يۈزۈڭگە تەلمۈرۈپ جان بەرگەلى بىسىار ئارمانىم

شائىرنىڭ تىلەك سەنئىتى ۋاستىسىدە يېزىلغان «نىگارم رەھىم ئەيلەر» سەتىرىلىك يەنە بىر غەزى لىدىن ئېلىنغان مەزكۇر مىسرالاردىكى ئارمانلىرى ھەققىدەمۇ ئوخشاش مۇھاكىمە يۈرگۈزۈشكە بو - لىدۇ.

(2) خىتاب

بۇ «ئىندا» نامى بىلەن شېئىرىيەتتىمىزدە بۇرۇندىن ھازىرغىچە ئىنتايىن كۆپ قوللىنىلىپ كېلىۋاتقان بەدىئىي سەنئەت ھېسابلىنىدۇ. مەزكۇر ئۇسۇلدا لى - رىك قەھرىماننىڭ باشقا شەخسلەرگە، نەرسىلەرگە خىتاب قىلىشى، ئۇلارغا مۇراجىئەت ئەتكەن ھالدا ئۆزىنىڭ ئىچكى روھى كۆچۈرمىشلىرى، تۇيغۇل - رى، تىلەكلىرى ۋە مۇلاھىزەلىرىنى بايان قىلىشى نەزەردە تۇتىلىدۇ. بۇ خىل تەسۋىر شېئىردىكى ئوبرازلارنىڭ مەنىۋى قىياپىتىنى تېخىمۇ جانلىق ۋە تەسىرلىك ئىپادىلەشكە خىزمەت قىلىدۇ. زەلىلى مۇسەممەتلىرىدە خىتاب ئۇسۇلى بىلەن يېزىلغان بېيىت - كۈبىلتىلەر ئاز ئەمەس.

سەلام ئەيتىڭ سەبا ماھى خۇتەندىن چىنۇ ماچىنغە،
پەيام ئەيلەڭ دەغى ئول سىيتەندىن چىنۇ ماچىنغە،
بۇ غۇربەتنامەنى بەرگەيسە مەندىن چىنۇ ماچىنغە،
تۇشۇبدۇر شۆھرەتى ئاۋازە سەندىن چىنۇ ماچىنغە،
خەتادىن ساچلەرئىنى بىلمەين مۇشكى خىتا دەرلەر.

شائىرنىڭ «دەرلەر» رادىقلىق 13 - مۇخەممىسىدىكى بۇ كۈبىلتىنىڭ ئاۋۋالقى ئۈچ مىسرالىرىدا لىرىك قەھرىمان تالڭ شاملىغا، تېگى - تەكتىدىن ئېيت -

كىسى تارىخىدا بۇ ئۇسۇل كەڭ قوللىنىلغان. گەدايى ئۆزىنىڭ بىر سۆيگۈ لىرىكىسىدا سوراقتىن ساپ ئۇيغۇر تىلىدىكى گۈزەل ئۆرنىكىنى ياراتقان.

ئول جەفاجى بىزگە بىر كۈن مېھرىبان بولغايۇ، ئاھ؟
ۋەسىلىدىن بۇ قايغۇلۇق جان شادمان بولغايۇ، ئاھ؟

ئايانكى مەزكۇر ئۇسۇلدا لىرىك قەھرىماننىڭ سوئالى كۆپ ھاللاردا بىرەر مەسىلىنى ئېنىقلاشقا ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ دىل ئىزھارىنى بايان قىلىشقا قارىتىلىدۇ، جۈملىدىن بۇنداق سوئال شائىر-نىڭ ھېس - ھاياجىنىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. گەدايى، ئاتايى، لۇتىفى ۋە ئەلىشىر نەۋائىي مۇراسىمدىن بەدىئىي قۇۋۋەت تاپقان زەلىلى يېتۈك ئىجادكار سۈپىتىدە ئۇشبۇ ئۇسۇلدىن پايدىلىنىپ تەسىرلىك ئەسەرلەر ياراتقان. ئۇنىڭ «بولغايۇ؟»، «ئەمەسمۇ؟» رادىفلىق تۈركۈم غەزەللىرىدە سوئاللار ھەرقايسى بېيىتلاردا تەكرارلىنىپ، شېئىرنىڭ ئاساسىي غايىسىنى قايتا - قايتا تەكىتلەش رولىنى ئوينىغان. زەلىلىدىن كەلتۈرۈلگەن تۆۋەندىكى ئۇ - زۈندە مەشھۇر ئۇيغۇر سۆز سەنئەتكارلىرىنىڭ سوراق ئۇسۇلىدىكى بېيىتلىرى بىلەن گۈزەللىك تالاشالايدۇ.

مېنىڭ جانىم ئالىپ ئول دىلرەبا جانانە بولغايۇ؟
كۆزۈم ياشى غەمىنىڭ قۇشلىرىغە دانە بولغايۇ؟
(4) بۇيرۇش ۋە مەنى

ئەرەبچە «ئەمەر ۋە نەھى» يەنى «بۇيرۇش ۋە مەنى قىلىش» دەپ ئاتالغان مەزكۇر سۆز سەنئىتىنى بىز ئۇيغۇرچە شۇنداق ئاتاشنى مۇۋاپىق تاپتۇق. بۇ ئۇ - سۇل شېئىردا لىرىك قەھرىماننىڭ كىمگە، نېمىگە بىرەر ئىشنى بۇيرۇش ياكى ئۇنى مەنى قىلىش تە - رىزدە ئۆز ئىچكى كەچۈرمىشلىرىنى ئىزھار قىلىشقا قارىتىلغان. نەۋائىينىڭ مەشھۇر «قارا كۆزۈم» غەزە - لىنىڭ باشلانمىسى بولغان

قارا كۆزۈم، كېلۈ مەردۇملۇغ ئەمدى فەن قىلغىل،
كۆزۈم قاراسىدە مەردۇم كەبى ۋەتەن قىلغىل

دىكىگە ئوخشاش مۇھەممەد سىددىق زەلىلىنىڭ

يىتلاردا، ئاپتورنىڭ تەڭرىنىڭ بۈيۈك قۇدرىتىگە بولغان مەدھىيەسى لىرىك قەھرىماننىڭ ياراتقۇچىغا بولغان خىتابى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشقان.

شەرق ئەدەبىياتىدا لىرىك - ئىپىك شېئىرىيەتنى بولۇپمۇ داستانلارنىڭ مۇقەددىمىسىنى خىتاب بىلەن باشلاش قېلىپلاشقان ئۇسۇلغا ئايلانغان.

ئەي خۇدايا ئەكرەمۇل ئىكرامۇ جۇد،
جۈملەئى مەۋجۇدغە بەردىڭ ۋۇجۇد.

«خوجا مۇھەممەد شەرق بۇزۇرگۇزار» داستانىنىڭ باشلىنىشى بولغان بۇ خىتابەتلىك بېيىت ئارقىلىق بىز زەلىلىنىڭ ئۇيغۇر نەزمىسىنىڭ قۇرۇلما ۋە مەزمۇن تۈسى جەھەتتىكى پەرقلىق ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن بەدىئىي نۇتۇقتىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلانغان ئۇستاز شائىرلىقىنى بىلىمىز.

(3) سوراق

ئەي جىلۋەئى جەمالىڭ دەريايى نۇر ئەمەسمۇ ؟
ھەزەھ ھەزارى ئالەم سەندىن زۇھۇر ئەمەسمۇ ؟
(154 - غەزەلدىن)

دىنى - تەسەۋۋۇپ روھىدىكى ئۇشبۇ بېيىتنىڭ ئىپادە شەكلىدىكى ئۆزگىچىلىكى كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ. يېپىق ئوخشىتىشلىق مەزكۇر بېيىتتا پىكىر تەڭ - رىنىڭ جامالى ۋە قۇدرىتى بىلەن نۇر دەرياسى ۋە ئون سەككىز مىڭ ئالەمنى ياراتقانلىقى ھەققىدە بار - ماقتا. ئەمەلىيەتتە مىسرالاردىكى شەك كەلتۈرۈشكە بولمايدىغان مۇتلەق پىكىر سوراق تۈسى بىلەن ئى - پادىلەنگەن. ئەرەب تىلىدا مۇشۇنداق مەزمۇننى ئىپا - دلەشكە لايىقلاشقان سۆز سەنئىتى «ئىستىفھام» (سورماق) دەپ ئاتالغان. بىز بۇ بەدىئىي ئۇسۇلنىڭ شېئىردا ئىپادىلىنىش ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ئۇ - نى «سوراق» دەپ ئاتىدۇق. سوراق شېئىرىيەتتە لى - رىك قەھرىماننىڭ ئىچكى ئالىمى، قەلبىدە مەۋج - ئۇرۇۋاتقان تۇيغۇلىرى ۋە گۈزەل ئارزۇلىرىنى كىم - دۇر، نېمىگىدۇر مۇراجىئەت قىلىپ، سوئاللار ۋاسىتىسىدە قەلب ھەيرانلىقى ۋە قىزغىن ھېسسى - ياتىنى نامايەن قىلىشقا قارىتىلغان. شەرق ۋە تۈر - كىي تىللىق مىللەتلەرنىڭ شېئىرىيەت ئېستېتى -

34 - غەزىلىنىڭ باشلانمىسى بولغان

سەبا سەھرايى غەمىدىن لالەگۈن جام جۈنۈن كەلتۈر،
كى دەۋران ساغەردىن مەي كېرەكەمىز بۈيى خۇن كەلتۈر

بېيىتىدا لىرىك قەھرىماننىڭ ئىجابىي ئىستىكى بۇيرۇش تەرزىدە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. قارىماققا مەز - كۈر بېيىتلارنىڭ لەۋزى تۈسى كىشىگە بۇيرۇقتەك تەسىرات بەرسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭدا شائىر ئۆزىنىڭ دىل مونولوگلىرى ئارقىلىق پاك ۋە سەمىمىي ئۆتۈنۈش - لىرىنى نامايان قىلغان.

«بۇيرۇش ۋە مەنى» نامىدىن مەلۇمكى، بۇ بىر جۈپ قوشماق ئۇسۇل بولۇپ، ئۇنىڭدا شائىرنىڭ ئىدىيەسىگە ۋەكىللىك قىلغۇچى ۋە پۈتۈن شېئىرىدا ھەرىكەتچان ھالەتتە تۇرغۇچى لىرىك سۈببىيەت يەنى شائىر ئۆزىنى مەلۇم پىكىردىن ئاگاھلاندۇرۇش، ئۇ - نىڭدىن قايتىش شەكلى بىلەن ئۆزىنىڭ پاكىزە ئار - زۇلىرىنى خۇددى مەيىن شامالداك يېقىملىق قىلىپ ئىپادىلەيدۇ.

سەياسەت تىغىنى تېز ئەيلەسە يەئنى سىتەم بىلمەڭ،
جەفايى ئول مەھى نا مېھرىباننى سىز ئەلەم بىلمەڭ،
سىپېھرى نىلگۈنغە چىقسە ئاھىمنى ئەلەم بىلمەڭ،
سەدايى ئەرغەنۈندىن نالەئى ئاشقىنى كەم بىلمەڭ،
فىغانىم نە فەلەكدىن ئۆتتى لېكىن پەردەدارىمدۇر.

دېۋاندىكى 9 - مۇخەممەسنىڭ بۇ كۈبلىتىدا شا - ئىر ئاۋۋالقى ئەلەم «دەرد»، كېيىنكى ئەلەم «بايراق» تەك تەجىسلىك ۋە ئىنكارى دىداكتىكىلىق مەنى ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، مۇخەممەستە كىتابخانلارغا نىسبەتەن جۇشقۇنلۇق ھەم ئويناقلق تەسىراتى شە - كىللەندۈرگەن.

5. شېئىرى ماقال

كىلاسسىك بەدەئىياتتا «ئەكىد» دەپ ئاتالغان بۇ سەنئەت ھەم لەۋزى ھەم مەنىۋى ئۇسۇل بولۇپ، ئىلمى بەدەئىياتشۇناسلارنىڭ قارىشىچە، چاچما سۆز - نى تىزما قىلىپ يېزىشتۇر. ئىككىنچى تۈرلۈك قى - لىپ ئېيتقاندا، نەسرنى نەزمىگە ئايلاندۇرۇش سەن - ئىتىدۇر. شائىرلار پىكىرنى دەلىللەش ۋە ئوخشىد -

تىش قاتارلىق ئېستېتىكىلىق مەقسەتلەر ئۈچۈن كۆپىنچە ماقالىنىڭ مەزمۇنىنى شېئىرلاشتۇرىدۇ. گەرچە بۇنداق بېيىت - مىسرالاردا ماقالىنىڭ مەزمۇ - نى سېزىلىپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭ شەكلى شېئىرى ۋە - زىن تەلەپلىرىگە ماسلاشقان ھالدا ئۆزگىرىدۇ، ئى - نىقراقى ئۇ شېئىرىغا ئايلاندى. زەلىلى شېئىرى ماھارىتىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن لىرىكىلىرىدا سۆز سەنئىتىنىڭ باشقا تۈرلىرى قاتارى شېئىرى ماقال سەنئىتىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلمايدۇ. شا - ئىر «سېنى لەيلىيۇ رەئنا دەك» سەترىسى بىلەن باش - لىنىدىغان مۇستەقىل بېيىتلىق ساپ سۆيگۈ - مۇ - ھەببەت غەزىلىنىڭ تۈگەلەن مەسىنىڭ ئالدىنقى بېيىتىدا پۈتۈن شېئىرىدىكى پوئىتىك پىكىرنى خۇلاسىلەپ مۇنداق يازغان.

يۈرۈپ سوردۇم تەبىبلەردىن نېدۇر بۇ دەردىمە دەرمان،
تەبىب ئېيتتۇركى ئەي نادان بۇ دەردۇ بىداۋا دەرلەر

بېيىتتا شائىر «ئاشقىلىق ساقايماس كېسەل» دې - گەن ماقالىنى شېئىرلاشتۇرۇش ئارقىلىق غەزەلنىڭ ئاۋۋالقى قىسىملىرىدا ئىپادىلەنگەن مەنىۋى ۋە مەن - تىقى پىكىرنى خەلق دانىشمەنلىكى ئارقىلىق كۈچ - لىۈك ئاساسقا ئېگە قىلغان.

ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسقىنى پارسا،
رەددى قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخانەدۇر.

دىنى - تەسەۋۋۇبى مەزمۇن ئىپادىلەنگەن 55 - غەزىلىدىن ئېلىنغان مەزكۇر بېيىتتا بۇزۇلغان، جا - ھالەتلەشكەن زاماننىڭ رەپتارى ۋە خۇي - پەيلى «ئا - لىم زالىم بولدى، زالىم ئالىم بولدى» دېگەن ماقال ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن ياكى ئۇنىڭدا «سۇ كەلتۈرگەن خارۇ - زار، كوزا چاققان ئەتسۇ» تەمسىلى شېئى - رىلاشتۇرۇلغان. سۆز سەنئىتىنىڭ بۇ ئۇسۇلىغا دائىر پارچىلەر شائىرنىڭ رۇبائىلىرىدىمۇ ئۇچراي - دۇ.

6. ماسلىق

گەدايى ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ داڭلىق نامايەندىسى بولۇپ، ئۇنى ئاز ئەمما ساز نەزمى مىرا -

بېيىتى ھەققىدىكى تەھلىلىمۇ يۇقىرىدىكىكى ئوخشاش.

ماسلىقنىڭ شېئىردا ئۇتۇغلۇق قوللىنىلىشى بىر تەرەپتىن شائىرنىڭ ماھارىتىگە باغلىق بولسا، يەنە بىر ياقىتىن سەنئەتكار تەخەللۇسنىڭ ماسلىق يارىتىش ئۈچۈن قانچىلىك قولاي بولۇشى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك. چۈنكى شېئىردا «ياركەندى»، «با-بۇر»، «ئاتايى» قاتارلىق بەزى تەخەللۇسلارنىڭ لۇغەت مەنىسىنى كەلتۈرۈش بىر ئاز قىيىن. شۇڭا بۇ شا-ئىرلار ئىجادىدىكى مەلۇم چەكلىمىلىككە ئىگە تېخ-نىكىلىق سەنئەت ھېسابلىنىدۇ.

7. رادىق

رادىق - شېئىردا مەلۇم پىكىر، مەقسەت ياكى ئۇنىڭ بىر تەرىپىنى تەكىتلەش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. سەنئەتكار ئىدىيەسىنىڭ يادروسىنى ئېچىپ بېرىدىغان مېغىزلىق ۋە ئۆزگىچە سۆزنى تاللاش بۇ خىل غەزەللەر ۋە مۇخەممەسلەردىكى مۇھىم مەسىلە. ئۇ پۈتۈن ئەسەردىكى تۈپ تېماتىك پىكىرنىڭ ئې-غىرلىق مەركىزى. شۇنىڭ ئۈچۈن كىلاسسىك ئا-رۇزدا جۈپ مىسرالارنىڭ ئاخىرى «زەرب» دەپ ئاتال-غان. شۇ سەۋەبتىن رادىق غەزەلنىڭ ماۋزۇسى قىلد-ىدۇ. ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مۇناجات ئاھاڭىدا كۆپلەن-دە «كېچە كەلگۈمدۈر دېيان» سەتىلىك مەشھۇر غەزەلنىڭ «كەلمەدى» رادىقى بىلەن ئاتىلىشىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇ يەردە.

زەلىلى لىرىكىسىدا مۇستەقىل سۆز، سۆز بى-رىكىمىسى ياكى ياردەمچى سۆزلەر رادىق بولۇپ كەل-گەن. شائىر دىۋانغا كىرگۈزۈلگەن 220 ئەتراپىدە-كى غەزەل ۋە مۇخەممەسنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى رادىقلىق شېئىرلاردۇر. پىكىرىمىزگە 8 - غەزەلنىڭ مۇنۇ بېيىتى دەلىل:

سەيد بېپەرۋا يۈرۈر گەر شەھبازى بولماسا،
مەملىكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسا.

خوجالار تەپرىقچىلىقى سەۋەبى بىلەن يىمىرىلىش گىردابىغا بېرىپ قالغان ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ تەقدىرىدىن قايرغۇرۇپ، تىغ ئۇچى يۇقىرى تەبىئىگە دارىتمىلانغان ئالتە بېيىتلىق مەزكۇر غەزەلگە مۇس-

سى ئارقىلىق سۆز سەنئىتىنىڭ نەمۇنىسىنى ياراتقان دەپشكە بولىدۇ. شائىرنىڭ بەزى بېيىتلىرى بىز-نىڭ ماسلىق ئۇسۇلىنىڭ ئەسلىي ماھىيىتىنى ئى-گەللىۋېلىشىمىزغا ياردەم بېرىدۇ.

گەرچە يوقتۇر كۆرك ئىچىندە سەن بېكىن، سولتان بېگىم،
بەررۇ بەر ئىچرە مېنىڭدەك بىر گەدا بولغايۇ ھېچ

بېيىتىدا «گەدا» سۆزى ھەم لۇغەت ھەم ئىستېمال (ئات) ئىسىم مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن. بىراق ئوقۇ-غۇچىنىڭ كۆز ئالدىدا ئاۋۋال مەزكۇر سۆزنىڭ لۇغەت مەنىسى گەۋدىلىنىدۇ. شۇڭا ماسلىق سەنئىتى ئىش-لىتىلگەن تۈگەللەنمىدە كۆپ ھاللاردا سۆزنىڭ لۇغەت مەنىسى بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. دېمەك بىز شۇنداق ئاتىغان بۇ سەنئەت ئەنئەنىۋى بەدىئىيات ئىلىمىدىكى ئىتتىفاق «ئۆز ئارا مۇۋاپىقلاش تۇرۇش» دەپ ئاتالغان مەنىۋى سەنئەت بولۇپ، پارس ۋە ئۇيغۇر شېئىرىتىدە كۆپ ئەسەرلەردىن بۇيان ئىشلىتىلىپ كەلگەن. مەزكۇر ئۇسۇل توغرىسىدا سۆز سەنئىتىگە دائىر نە-زەرىيەۋى ئەسەرلەردىكى مەلۇماتلار ئازراق. بۇ سە-ئەتنىڭ ماھىيىتى شۇنىڭدىن ئىبارەتتىكى، شائىر شېئىرىدا ئۆز نامى ياكى تەخەللۇسنى شۇنچىلىك چىرايلىق ۋە ئورۇنلۇق ئىشلىتىدۇكى، ئوقۇغۇچى-نىڭ تەسەۋۋۇرىدا بىرلا ۋاقىتتا ھەم شۇ سۆزنىڭ لۇغەت ھەم ئىستېمال مەنىسى گەۋدىلىنىدۇ.

كۆرگەلى كەلگەن تەبىب ئەيتۈر باشنى ئىرغىتىپ،
ئەي زەلىل سېنىڭدەكى داغۇ يارايى ئۆزگىچە.
(172 - غەزەلدىن)

زەلىلى دىۋانىدىكى «ئۆزگىچە» رادىقلىق غەزەلنىڭ مەزكۇر تۈگەللەنمىسىدىكى «زەلىل» سۆزى ماسلىق ئۇسۇلىنىڭ ماھىيىتىگە مۇۋاپىق «دەرتەن، پېقىر» دىن ئىبارەت لۇغەت مەنىسى بىلەن تەخەللۇس بەل-گىسىدىن ئىبارەت ئىككى ئۇقۇمنى ئۈستىمۇ ئۈست كەلتۈرۈپ ماھارەت ياراتقان. شائىرنىڭ 91 - غەزە-لىنىڭ تۈگەللەنمىسى بولغان

بۇ نە رەمۇزى ئىشقى ئىدى بىلمەدىم ئەي زەلىلى،
سىلىسە بەندىيۇ غەزەل بەئزى قەسىدەدىن ئۇزاق

«هستە» رادىفى بىلەن بەدىئىي راۋانلىق، ئويناقلق ياراتقان بولۇپ، كۆڭۈل زوقىمىزنى تارتىدۇ. 8. گرامماتىكىسىزلاشتۇرۇش بۇ ئۇسۇل ئەنئەنىۋىي بەدىئىياتتا «تەغىر» دەپ ئاتالغان ۋە بۇ سۆز مەشھۇر بىر كىلاسسىك شېئىردا مۇنداق كەلتۈرۈلگەن:

قارا تاشىن قان بىرلە رەڭگىن ئەيلەسەڭ،
رەڭگى تەغىر بولۇر، لەئلى بەدەخشان بولماس.
تۇتغا تەلىسى ئەدايى نۇتۇق ئەيلەسەڭ،
نۇتۇقى ئىنسان بولۇر، ئەمما ئۆزى ئىنسان بولماس.

بۇ نەزىمدىكىگە ئوخشاش «ئۆزگىرىش، ئۆزگەرتە-مەك» مەنىسىدىكى ئەرەبچە سۆز بولۇپ، يۇقىرىقى شېئىردىمۇ شۇنداق مەنىدە قوللىنىلغان. لەئلى سەنئەت بولغان بۇ ئۇسۇل شېئىر تەركىبىدىكى بىرەر سۆزنىڭ شەكلىنى يېزىق ۋە تەلەپپۇز جەھەتتىن ۋەزىن ياكى قاپىيە ئېھتىياجى بىلەن سەل ئۆزگەرتىپ قوللىنىشقا قارىتىلغان. بەزىدە جانلىق تىلدا، يېزىق تىلىدىن پەرقلىق ھالدا نۇتۇقنى ئىخچام، كۈچلۈك ۋە ھاياجانلىق ئىپادىلەش ئۈچۈن نورمال تىل قائىدىلىرىدىن ئەگىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئېھتىمال دۇنيادىكى كۆپ تىللاردىكى بۇنداق ئەقىل-غا مۇۋاپىق گرامماتىكىسىزلىق ياكى «تىل كېسەل-لىكى» يېزىق تىلىنىڭ تەبىئىي ھالدا ئېغىز تىلىغا مايىللىشىش قانۇنىيىتى ئاساسىدا كېلىپ چىققان. مەسىلەن، تىلىمىزدىكى «ئېپ كەتتى = ئېلىپ كەتتى»، «سېپ كەتتى = سېلىپ كەتتى»... ھازىر تىللار تېز سۈرئەتتە ئىخچاملىشىشقا، ئۇچۇرلىشىشقا ۋە بەلگىلىشىشكە يۈزلەنمەكتە. زەلىلى شېئىرىيىتىدە ئاز بولمىغان «ۋەلى»، «چۇ، چۈن»، «نې، نە»، «گەر»، «لېك»، «نېتەڭ»، «ۋە-لى»، «چەشم»، «كى»، «تا» قاتارلىق ئىخچام قىسقارتىلغان ياكى ئۆزگەرتىلگەن سۆزلەر قوللىنىلغان.

خانقاھ ئىچرە ئەگەرچە سۇفلار ئەيلەر سەمما،
لېك مەيدانى مۇھەببەتدە قىلۇر دىۋانە رەقس.
شائىرنىڭ «رەقس» رادىغلىق 74 - غەزىلىدىن

تەقىل سۆز «بولماسا» رادىقى قىلىنغان.
زەلىلىنىڭ غەزەللىرىدە رادىقى قوللىنىشتىكى گەۋدىلىك ئالاھىدىلىك، ئۇنىڭدا شائىر «كەلتۈرمە-شەم»، «كەلدىم» قاتارلىق كۆپلىگەن مۇستەقىل سۆزلەرنى ئۈچتىن ئارتۇق، «ئىشقى»، «يىغماقلىق»، «ئەسەمۇ»، «دەرلەر» كەبى ئىبارىلەرنى تۆتتىن كۆپ غەزەلگە تەكرار رادىقى قىلىپ، ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس ۋارىيانتلىرىنى ياراتقانلىقىدا كۆرۈلىدۇ.

مېنىڭ جانىم ئالىپ ئول دىلرەبا جانانە بولغايمۇ ؟
كۆزۈم ياشى غەمىنىڭ قۇشلەرغە دانە بولغايمۇ ؟

مەزكۇر بېيىت 156 - غەزەلنىڭ باشلانمىسى بو-لۇپ، ئۇنىڭدىكى «بولغايمۇ؟» رادىقى يەنە 157 - ، 159 - ، 161 - غەزەللەرنىڭمۇ رادىقى قىلىنغان. دىۋاندا ئوخشاش رادىغلىق قاتار غەزەللەرنىڭ ئارد-سىغا بەزىدە باشقا سۆز رادىقى قىلىنغان غەزەللەر قىستۇرۇلۇپ كېلىش ئەھۋاللىرىمۇ كۆرۈلىدۇ. زەلىلى رادىقىنى جانلىق، ئۆزگىرىشچان قىلىپ قوللىنىش جەھەتتە يېڭىلىق ياراتقان شائىر بو-لۇپ، بىر قىسىم غەزەللىرىدە سۆز بىرىكمىسىدىن رادىقى كەلتۈرگەن.

ئايا، سولتان ساتۇق ئالەمگە سىزنى شاھ دەپ كەلدىم،
خەلىپى ھالىدىن شامۇ سەھەر ئاگاھ دەپ كەلدىم.
(126 - غەزەلدىن)

يەنە «كەبىكى نە ياخشى سايرىدى» سەتىرىلىك غە-زەلگە «ھەم كېرەك» بىرىكمىسى رادىقى قىلىنغان. ئۇنىڭدىن باشقا شائىر غەزەللىرىدىكى رادىغلىق يەنە بىر رەڭگارەڭلىكى، ئۇنىڭ جۈپ سۆزلەردىن كەلتۈ-رۈلگەنلىكىدە كۆرۈلىدۇ. 169 - غەزەلنىڭ باشلا-دىمىسى پىكىرىمىزنىڭ ياخشى مىسالى.

دۇئا يەتكۈر سەبا يارىمغە سەن ئەلبەتتە - ئەلبەتتە،
سەھەر سەير ئەيلەسەڭ سويى چىمەن ئەلبەتتە - ئەلبەتتە.

ئۇنىڭدىن باشقا «قەمەر مەشرىق سەرىدىن» سەت-رىسى بىلەن باشلىنىدىغان غەزەل «ئاھىستە-ئا

كەلگەن بىر سۆزنىڭ ئىككىنچى مىسرادا يەنى سە -
 تىر بىلەن زەربىنىڭ ئارىلىقىدا مەلۇم قائىدىگە ئا -
 ساسەن قايتا قوللىنىلىشىغا قارىتىلغان. ئۇلار مەز -
 مۇن ۋە شەكىل جەھەتتىن بىر خىل، تەكرارلانغان
 سۆز ئاساسەن ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى مەنىسىدە كېلىد -
 دۇ. بۇلارنى بەزىدە ئىجادكار مەخسۇس بەدىئىي ماھا -
 رىتىنى نامايەن قىلىش ئۈچۈن قايتا ئىشلەتكەن
 بولسا، يەنە ئايرىملىرى شېئىرى پىكىرنىڭ ئېقىمى
 ۋە مەزمۇن تەقەززاسى بىلەن قايتا قوللىنىلىدۇ.
 قايتۇرۇشنىڭ تۈرلىرى ھەققىدە ھەر خىل قاراشلار
 بولسىمۇ، بىز زەلىلى دىۋانى ئارقىلىق ئۇنىڭ بىر -
 قانچە ئۇسۇلىنى كۆرسىتىپ ئۆتىمىز.

1) بېيىت بېشىدىكى سۆزنىڭ مىسرا ئوتتۇرىدە -
 سىدا تەكرارلىنىشى.

بۇنىڭغا شائىرنىڭ «نامايەن بولدۇڭ ئەي دىلبەر»
 سەتىرلىك 18 - غەزىلىنىڭ ماھارەتلىك تۈگەل لە -
 مىسىنى مىسال قىلىشقا بولىدۇ.

ھەقىقەت جىلۋە گەردۈر دەر ھەقىقەت ياشۇرۇپ بولماس،
 مەجاز ئەھلى زەلىلى تەلبەگە مۇنداق قەباب ئەيلەپ.

2) بىز زەلىلى لىرىكىسىدىن زوقلانغىنىمىزدا،
 بېيىت بېشىدىكى سۆز يەنى سەتىرنىڭ بېيىت ئا -
 خرىدىكى زەربىتە قائىدىلىك يوسۇندا قايتۇرۇلغان -
 لىقىنى كۆرىمىز.

يا قېشىڭغا ئوسما چەككەچ ئەيدى ئەل،
 قاندا رەڭ تۇتقان قىلىچدۇر يا قېشىڭ.

شائىرنىڭ بەزى ئىشقى - مۇھەببەت تېمىسىدىكى
 ئەسەرلەرنىڭ بېشىغا فەردىنىڭ ئورنىدا نەقىل قىلد -
 ىنىپ ئېلىنىدىغان مەشھۇر «كىرىپكىڭنى بىر - بە -
 رىگە قاقشىڭ» سەتىرلىك غەزىلىدىن ئېلىنغان
 مەزكۇر بېيىتتا، زەلىلى بىرلا ۋاقىتتا ھەم
 تەكرارلاش ھەم جىنىسداشلىقتىن ئىبارەت ئىككى
 خىل سەنئەت ياراتقان.

3) بىرىنچى مىسرا ئاڭ ئوتتۇرىسىدىكى سۆزنىڭ
 كېيىنكى مىسرا ئاڭ ئىچىدە قايتا قوللىنىلىشى
 قايتۇرۇش سەنئىتىنىڭ بىر تۈرى ۋە ئالاھىدىلىكى

ئېلىنغان بۇ بېيىتنىڭ ئىككىنچى مىسرا بېشىدىكى
 «لېك» ۋەزىن ئېھتىياجى بويىچە «لېكىن» دىن قىس -
 قارتىپ ئېلىنغان. 8 - غەزىلىنىڭ مەشھۇر تۈگەل -
 لەنمىسىدىكى

ئەي زەلىلى بۇ نىچۈك سۆزدۈر دىبان ئەيب ئەتمەڭل
 دېگەن مىسراسىدىكى «نىچۈك» ۋەزىن ئېھتىياجى
 بىلەن «نېمە ئۈچۈن» سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى قە -
 لىنغان. زەلىلى لىرىكىسىدىكى گىرامماتىكىسىز -
 لىقنىڭ گەۋدىلىك ئىپادىسى قاپىيە ئېھتىياجى بە -
 لەن سۆزنىڭ مەلۇم بوغۇملىرىنى تاشلىۋېتىپ، تىل
 قانۇنىيەتلىرىگە خىلاپلىق قىلىشتا كۆرۈلىدۇ. ئەمە -
 لىيەتتە بۇ شېئىرىيەت گىرامماتىكىسىغا ئۇيغۇن
 يوللۇق قىسقارتىش ھېساپلىنىدۇ.

ھەر بىر بەسى كەرەشمەدىن جىلۋە قىلۇر چېمەن - چېمەن،
 خىلئەتى سەبزە بىتەدۈر بىستەرى زەئۇمران كىز.
 (60 - غەزەلدىن)

«ھەر نازلىق بېقىشىدىن گۈلنىڭ ھىدى كېلىدۇ،
 يارىشىملىق كىيىملىرى يېشىلەرەڭ (قىزنىڭ) تۆ -
 شەكلىرى سېرىق ۋە خۇشبوۋى كىگىزدۈر» مەنىسىدە -
 دىكى مەزكۇر بېيىتتىكى قاپىيە «كىز» ئەسلى «كە -
 گىز» بولۇپ، ئالدى - كەينىدىكى «قىز»، «تېز»، «ئە -
 گىز» ۋە «ئۆلەرېز» سۆزلىرىگە قاپىيە كەلتۈرۈش
 ئۈچۈن شۇنداق ئۆزگەرتىلگەن. 92، 137 - غەزەل -
 دە ئايرىم - ئايرىم ھالدا قاپىيە ئېھتىياجى بىلەن
 «ھېقىق - ئەھقىق»، «ئانار - نار» قىلىنغان.

9. قايتۇرۇش

بەدىئىياتتىكى ئەڭ قەدىمكى ۋە تېخنىكىلىق ئۇ -
 سۇللارنىڭ بىرى بولغان بۇ سەنئەت كىلاسسىك شې -
 ئىرىيەتكە دائىر نەزەرىيەۋى ئەسەرلەردە «تەسىدر»
 قاتارلىق ھەر خىل ناملار بىلەن يورۇتۇلغان.

ئادەتتە كىلاسسىك شېئىرىيەتتە بېيىت بېشى
 «سەدر»، ئاخىرى «ئەجۈز ياكى زەرب»، بىرىنچى
 مىسرا ئاڭ ئاخىرى «ئەرۈز»، ئىككىنچى مىسرا ئاڭ
 بېشى «ئىپتىدا» ۋە ھەر ئىككى مىسرا يەنى «سەدر
 بىلەن ئەرۈز»، «ئىپتىدا بىلەن زەرب» نىڭ ئوتتۇ -
 رىسى «ھاشۇ» (مىسرالار ئارىسى) دەپ ئاتىلىدۇ. بىز
 شەرتلىك رەۋىشتە قايتۇرۇش دەپ ئاتىغان بۇ سەنئەت
 بېيىتنىڭ ھاشۇسىدا - بىرىنچى مىسرا ئارىسىدا

دۇ. شۇنچا قايتۇرۇشنى نوقۇل لەۋزى سەنئەت دەپ قاراشقا بولمايدۇ.
10. گۈزەل باشلانما

كىلاسسىك بەدىئىياتتا بۇ سەنئەت «ھۆسنى مەت-لە» (مەتلەننىڭ بىزىكى، ھۆسنى) دەپ ئاتىلىدۇ. نا-مىدىن مەلۇمكى، باشلانمىنىڭ گۈزەل ۋە مەنلىك بولۇشنى تەلەپ قىلىدىغان بۇ ئۇسۇل ھەم لەۋزى ھەم مەنئى سەنئەت ھېسابلىنىدۇ. گۈزەل باشلانما شائىردىن غەزەل ياكى قەسىدىنى مەزمۇن ۋە ئۇسلۇپ جەھەتتىن ناھايىتى ماسلاشقان، ھېكمەتلىك قىلىپ يېزىشنى؛ چوڭقۇر شېئىرىي مەنىنى ئوبرازلىق سۆز - ئىبارىلەر ۋە تەسىرلىك شەكىل بىلەن باشلاشنى تەلەپ قىلىدۇ. گۈزەل باشلانما خۇددى خورازنىڭ تاجىسىدەك گەۋدىلىك بولۇپ، ھەممىدىن بەكرەك دىققىتىمىزنى تارتىدۇ. باشقا بېيىتلار ئۇنىڭ قانات - قۇيرۇقلىرىدەك تەبىئىي ۋە ماسلاشقان بو-لىدۇ. بىز باشلانما ئارقىلىق شېئىرنىڭ كېيىنكى قىسىملىرىنى ئوقۇشقا تەقەززا بولىمىز. ئەلىشىر نەۋائى غەزەلنى بۇنداق باشلاشنىڭ پىر - ئۇستازى ئىدى.

كىمكى بىر كۆڭلى بۇزۇقنىڭ خاتىرىن شاد ئەيلەگەي،
ئانچە باركىم، كەئبە ۋەيران بولسا، ئاباد ئەيلەگەي.

پەرىم بولسا، ئۇچۇب قاچسام ئۇلۇستىن تا قاناتىم بار،
قاناتىم كۆيسە ئۇچماقتىن، يۈگۈرسەم تا ھاياتىم بار.

نەۋائى غەزەللىرىنىڭ كۆپكىنە باشلانمىلىرى شۇنچىلىك پۇختا ئىشلەنگەنكى، ئۇلار ئۆزىنىڭ ھېكمەتلىك مەزمۇنى ۋە شۇنچا ماس بەدىئىي ئۇسلۇبى بىلەن بىر جەھەتتىن مۇستەقىل ژانىر بولغان فەرد ياكى ماقالىنى ئەسلەتسە، ئىككىنچى تەرەپتىن مۇھىم خۇلاسەۋى پىكىر سۈپىتىدە ئوقۇغۇچى دىققىتىنى ئۇنىڭ شەرھىسى بولغان كېيىنكى بېيىتلارغا بۇرايدۇ. بىز زەللىنى تەتقىق قىلىش جەريانىدا گۈزەل باشلانمىنىڭ شائىر غەزەللىرىنىڭ خاراكتېرلىك پەزىلىتى ئىكەنلىكىنى بايقىدۇق. قېنى ھۇزۇرلى-نىڭ:

يار ئەمەس دەرماندە بولغان چاغ ساڭا يار ئولمىسا،

ھېسابلىنىدۇ. شائىرنىڭ «ئوقۇپ» رادىفلىق 14 - غەزىلىدە بۇ قائىدىنى يۈرۈتۈپ بېرىدىغان مىسال بار.

ھەم قامەتلىغى غۇنچە ئى گۈل دەستە چاغلادىم،
رەبىھان خەتلىغى گۈل يۈزۈڭگە سەبەزەزار ئوقۇپ.

زەللى پۈتۈن سۈرۈك پوئىتىك ئىجادىدا تەكرارلاشنىڭ بۇ ئۇسۇلىنى كۆپ قوللانغان.
4) زەللى قايتۇرۇش سەنئىتى دائىرىسىدە ماھا-رەت ياراتقان شائىر. ئۇ مىسرا ئىچىدىكى سۆزنى زە-رىب ئورنىدا قوللىنىپ، شېئىرلىرىنى مەزكۇر ئۇ-سۇل بويىچە رەڭگارەڭلەشتۈرگەن.

ئەقىل ئەدەم يولغا كىر، ئىشقى ئەجايىپ ئەزدەھا،
بىر دەم دۈدىدىن كۆرۈڭ، يەتتە فەلەك غۇبار ئىشقى.

مۇھەممەد سىددىق زەللى «ئىشقى» رادىفلىق بىر تۈركۈم غەزەل يازغان. بىر بېيىتنىڭ ئىككى ئور-نىدا كەلگەن بۇ ئىبارىلەر قانداقتۇ سۆز ئۆيىنى قى-لىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى مەزمۇن ئېھتىياجىنى چى-قىش قىلغان.

5) تەكرارلانغان سۆزلەر يىلتىزداش بولۇپ، بۇلار شەكىل ۋە مەزمۇن جەھەتتىن بىر - بىرىگە يېقىن كېلىدۇ. بۇ قايتۇرۇشنىڭ بىر قەدەر مۇرەككەپ شەك-لى ھېسابلىنىدۇ. زەللى دىۋانىدا بۇ تۈرگە مەن-سۇپ، مىسرا ئىچىدىكى سۆزنىڭ ئىپتىدا سۈپىتىدە قايتا تەكرارلىنىش ئەھۋالى ئۇچرايدۇ.

فەغانى بۇلبۇلدىن شورىدە ئەي گۈل ھەزەر قىلغىل،
گۈلىستانى خەزانى بولماغاي دەپ تۇر فە داغىم بار
(42 - غەزەلدىن)

زەللى شېئىرىيىتىدىن قايتۇرۇشنىڭ باشقا تۈر-لىرىگىمۇ بۇنداق مىساللارنى كەلتۈرۈش مۇمكىن. بۇ سەنئەت شائىر ئالغا سۈرۈۋاتقان ئىدىيەنىڭ پىن-دان قاتلىمىدىكى تەسىر كۈچىنى ئاشۇرۇش بىلەن بىرگە، ئوقۇغۇچىلارغا شېئىرىي تەپەككۈرنىڭ نازۇك ۋە يۇشۇرۇن تەرەپلىرىنى يەتكۈزۈش رولىنى ئوينايدۇ.

ھار قىلىنغان ۋە بۇ پىكىر شاھىپىيىتىدا مۇنداق يۈكسەكلىك يارىتىپ خۇلاسەلەنگەن:

سېنى ئەي نازىمىن تا ئۇلگىچە تەڭرىگە تاپشۇردۇم، مېنى مۇنداق مۇساڧىر ئەيلەدى دەۋرى قەمەر تەنھا. ئادەتتە تۈگەللەنمە غەزەلنىڭ ئاۋۋالقى قىسمىدا. ىرى بىلەن گويلا ئالاقىسى يوقتەك، لىرىك چېكىنىش ياكى لىرىك قەھرىماننىڭ ساقىيغا، ئۆزىگە مۇراجىد. ئەت ئۇسلۇبى بىلەن ئاخىرلاشقان بولسا، 5 - غەزەل تۈگەللەنمىسىنىڭ ئالدىدىكى بۇ بۆلەكتە شائىر شاھىپىيىت ھاسىل قىلىپ، پۈتۈن شېئىرىي پىكىرنى خۇلاسە قىلغان. زەلىلى نەۋائىدىن كېيىن بىر پۈتۈن ياكى تۈگەل نەزمى پىكىر يىغىنچاقلاغان ۋە ئومۇملاشتۇرۇلغان شاھىپىيىتىلىرى ئارقىلىق زامانىسى ھەم كېيىنكى دەۋىر سۆز سەنئەتكارلىرىغا تەسىر كۆرسەتكەن شائىر. بۇ ھەقتە 172 - غەزەلنىڭ قاتلىرىغا نەزەر سالايلى:

ھاجىلەر تەۋفى ھەرەم ئەيلەر - مەرەنجى تارتادۇر، مەككە تەۋفدىن ئاتىغىنىڭ خاكپايى ئۆزگىچە. پەلسەپەۋى خۇلاسە شەكىلىدىكى بۇ بېيىتلار سالماقلىق ئىجتىمائىي - ئەخلاقى جۇشقۇنلۇقى، مەندىۋى يۈكسەكلىكى ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىكى بىر پۈتۈندىكى بىلەن باشقا بېيىتلاردىن مەلۇم دەرىجىدە ئايرىلىپ تۇرىدۇ.

پايدىلانمىلار:

1. «زەلىلى دىۋانى» (ئىمىن تۇرسۇن نەشرىگە تەييارلىغان)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1985 - يىلى نەشرى.
2. نەۋائى: «خەزايىنۇل - مەئانى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى.
3. «ئىبراھىم مۇتمى ماقالىلىرى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2007 - يىلى نەشرى.
4. «چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 - يىلى نەشرى.
5. ئىمىن تۇرسۇن «تارىمدىن تامچە»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1190 - يىلى نەشرى.

مۇھەررىر: ئوسمانجان مۇھەممەت

كىم يىقىلغاندا تۇتۇپ ئىلكىڭ مەدەتكار ئولمىسا.

كىمكى ئايرىلدى تىرىكلىك مەۋسۈمىدە يارىدىن، زەئىفىران بەرگى تۆكۈلگى ھەر نەفەس دىداردىن. نەمۇنلەردىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، باشلانمىدىكى ئىككى مىسرانىڭ مەنتىقى ۋە ئۇسلۇبى مۇناسىۋىتى مۇستەھكەم بولغان. بىز بۇلارنى نۇرغۇن پىكىرلەر - نىڭ خۇلاسەسىدەك نىسبىي مۇستەقىل ھېس قىلىمىز. غەزەلدىن زوقلانغىنىمىزدا، ئۇنىڭدىن ئېسىدەمىزدە قالدغىنىمۇ شۇلاردەك تۈيۈلمدۇ.

II. شاھىپىيىت

ئادەمى ئېرسەڭ، دېمىگىل ئادەمى، ئانىكىم يوق خەلق غەمىدىن غەمى.

يۈز جەفا قىلسا ماڭا، بىر قەتلە فەرياد ئەيلەمەن، ئەلگە قىلسا بىر جەفا، يۈز قەتلە فەرياد ئەيلەرمەن. قاتارلىقلار نەۋائىنىڭ غەزەللىرى ۋە «خەمسە» سىدىن ئېلىنغان شاھىپىيىتىلاردۇر. يەنە شائىر «خەزاينىۋىل - مەئانى» نىڭ دېھچىسىدىكى بەزى بېيىتلاردا «نەزم شاھىپىيىتى» ئاتالغۇسىنى تەكرار قوللانغان. نەۋائى غەزەللىرىدە شاھىپىيىت شېئىرى پەلسەپەۋى پىكىرنىڭ خۇلاسەسى سۈپىتىدە تۈگەل - لەنەمنىڭ ئالدىنقى بېيىتىدا كەلگەن. دېمەك، شاھىپىيىت غەزەل ۋە قەسىدىدە ئۆزىنىڭ چوڭقۇر پەلسەپەۋى مەزمۇنى، جەزىبىلىك يارقىن ئۇسلۇبى بىلەن باشقا بارچە بېيىتلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. بۇنداق بېيىت باشلانمىدا كەلسە، سەنئەت سۈپىتىدە گۈزەل باشلانما (ھۆسنى مەتلە)، ئاخىرىدا كەلسە چىرايلىق تۈگەللەنمە (ھۆسنى مەقتە) دەپ ئاتىلىدۇ. قىسقىسى نامىدىنلا مەلۇمكى ئۇ غەزەل ۋە قەسىدىدىكى ئەڭ سەرخىل بېيىتتىن ئىبارەت. زەلىلى دىۋانىدا ئاز بولمىغان ساز غەزەللەر ۋە شاھىپىيىتلەر بار.

دەلىل كەلتۈرىدىغان بولساق، مۇھەممەد سىددىق زەلىلىنىڭ «قەلەندەر مەن جاھاننى تەرك ئېتىپ قىلدىم سەفەر تەنھا» سەتىلىك ئاپتوبىئوگرافىك، ئىجتىمائىي تېمىدىكى غەزىلىدە لىرىك قەھرىمان - نىڭ «فەنا شەھەرىدە ئەۋارە بولغان خەلق» قە بولغان ھېسداشلىقى ۋە چوڭقۇر مېھىر - مۇھەببىتى ئىز -

«سەددى ئىسكەندەرىي» داستانىنىڭ نەبىلىرى ھەققىدە تىزىملىق

ئوبۇل ئابلا

(شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتى 830000)

قىسقىچە مەزمۇنى: «سەددى ئىسكەندەرىي» — بۈيۈك شائىر نەۋائى «خەمسە» سى تەركىبىدىكى ئەڭ ئاخىرىقى، ھەممى ئەڭ ئۇزۇن پەلسەپەۋى - تارىخىي تېمىدىكى داستان. بۇ ماقالىدە داستاننىڭ مەنبەسى، داستان سۆزىتىنىڭ ھەرقايسى ئەل - خەلقلەردىكى ئەفسانە - رىۋايەت ۋە يازما خاتىرىگە ئېلىنىش ئەھۋاللىرى ۋە بۇ مەنبەلەرنىڭ داستان سۆزىتىنىڭ تاللىنىشىغا بولغان تەسىرى مۇھاكىمە قىلىنىدۇ.

摘要: 《伊斯坎德尔堡》是纳瓦依《五卷诗》中最后一部，也是其中篇幅最长的一部叙事长诗，同时也是一部哲理性历史题材的叙事长诗。本文主要讨论了《伊斯坎德尔堡》中所讲述故事的来源及在中西亚民间的传播情况，最后阐述该故事的各种版本对《伊斯坎德尔堡》创作的影响。

ئاتىسى ئالەمدىن ئۆتكەن، بۇ يىگىرمە ياشلىق ئىسە - كەندەر ماكدونىيە ئىمپىرىيەسىگە پادىشاھ بولغان. ئۇ ئوردا ئىچى - سىرتىدىكى يۈز بېرىۋاتقان ئىشلاردىن دۆلەتنىڭ خەۋپكە يۈزلىنىۋاتقانلىقى ھېس قىلغان. چۈنكى دۆلەت ئىچىدە ھاكىمىيەتكە قارشى كۈچلەر، دۆلەت سىرتىدا قوشنا دۆلەتلەر بىلەن ئىراننىڭ ئىتتىپاقلىشىپ ماكدونىيەگە تەھدىت سېلىش خەۋپى كۆرۈلۈپ تۇرغان. ئۇ كەسكىن سە - ياسىيونغا خاس تەدبىر بەلگىلەپ، ناھايىتى تېزلا دۆلەت ئىچىدىكى ھاكىمىيەتكە قارشى كۈچلەرنى باستۇرغان ۋە سىرتقا كېڭەيمىچىلىك پىلانىنى ئوت - تۇرغا قويغان. ئۇ ئالدى بىلەن قوشنا دۆلەتلەرنى بويسۇندۇرۇپ ئۆزىگە قوشۇۋالغان.

مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 334 - يىلى ئەتىياز، مىلا - دىيەدىن بۇرۇنقى 333 - يىلى كۈز ۋە مىلادىدىن بۇ - رۇنقى 331 - يىلى باھاردا ئىران بىلەن كەينى - كەينىدىن ئۈچ قېتىم چوڭ جەڭ قىلغان. بىرىنچى قېتىملىق جەڭدە ئىران قوشۇنلىرى ئېچىنىشلىق مەغلۇب بولۇپ، غەربىي رايونلىرىنىڭ بىر قىسىم - لىرىدىن ئايرىلىپ قالغان. مىلادىدىن بۇرۇنقى 333 - يىلى كۈزدە ئىران قوشۇنلىرى بىلەن بولغان ئىككىنچى قېتىملىق جەڭدە، ئىران قوشۇنلىرىغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ ئىران قوشۇنلىرىنى مەغلۇب قىلغان، ئىران شاھى دارا III (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى

«سەددى ئىسكەندەرىي» — نەۋائىنى يۇقىرى شان - شەرەپكە ۋە شەرق ئەدەبىياتىدىكى گىگانىت ئەدبىكە ئايلاندۇرغان بۈيۈك ئەسىرى «خەمسە» تە - كىمىدىكى ئەڭ ئاخىرقى داستان بولۇپ، ھەممى ئەڭ ئۇزۇن داستان ھېسابلىنىدۇ. بىر پۈتۈن داستان 98 باب، 2817 بېيىت، 46341 مىسرادىن تەركىب تاپقان.

مىلادىدىن بۇرۇنقى 653 - يىلى ياۋروپا مەدەنىي - يىتىمىنىڭ مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان يۇنانغا قوش - نا ماكدونىيە پادىشاھلىقىدا، غەرب - شەرق ئەل - لىرىگە نامى مەشھۇر بولغان، دۇنيا تارىخىدا تۇنجى قېتىم شەرق - غەرب مەدەنىيەتلىرىنى ئۇزۇن ئۇچراشتۇرغان داڭلىق سىياسىيون، ھەربىي ئىس - تىلاچى ئىسكەندەر (ئالېكساندىر ماكدونىسكى) دۇنياغا كەلگەن. ئىسكەندەر كىچىكىدىن باشلاپلا پەلسەپەۋى، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئوقۇشنى خۇشتار بولغان. مەشھۇر يۇنان شائىرى ھومىرنىڭ «ئودىسا» ۋە «ئىلىئادا» داستانلىرىنى قايتا - قايتا ئوقۇپ چىق - قان. ئىلىم ئېلىشقا بولغان ئىشتىياقنىڭ تەسىرىدە، شاھ دادىسى ئارستوتىلنى ئۇنىڭغا ئۇستاز قىلىپ بەلگىلىگەن. بۇ ئىسكەندەرنىڭ دۆلەت باشقۇرۇشى ۋە كېيىنكى كېڭەيمىچىلىك ئىستىلاللىرىغا كۈچلۈك تەسىر قىلغان.

مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 633 - يىلى ئىسكەندەرنىڭ

تىلاپ كەتكەن. شۇنداقتىمۇ ھىندى دەريا ۋادىسىدا ھىندىستان قوشۇنلىرى بىلەن ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلىپ، پاجىئەلىك قۇربان بېرىشلەردىن كېيىنلا ھىندى دەرياسى ۋە ھىندى تېغىنىڭ ئەتراپىدىكى پەنجاپ قاتارلىق كەڭ رايۇنلارنى ئىشغال قىلغان. ئۇ داۋاملىق شەرققە يۈرۈش قىلماقچى بولسىمۇ، ھاۋا ناھايىتى ئىسسىپ كەتكەنلىكى، ئۇنىڭ ئۈستىگە قوشۇندا يوقۇملۇق كېسەل تارقىلىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن نۇرغۇن ئەسكەرلەر ئۆلۈپ كەتكەن ھەمدە قوشۇننىڭ جەڭگىۋارلىقى تولىمۇ سۇسلىشىپ كەت- كەن. ئىسكەندەرمۇ يارىلانغان، سەركەردىلەر داۋاملىق ئۇرۇش قىلىشنى خالىمىغان.» بۇنداق ئىچكى - تاشقى سەۋەبلەرنىڭ تۈرتكىسىدە، مىلادىدىن بۇرۇنقى 325 - يىلى ئىسكەندەر ھىندىستانغا ئۆز ئىمپېرىيەسى نامىدا ئەمەلدار تەيىنلەپ، ئۆز ماكانىغا ئاتلانغان. ئىسكەندەر مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 334 - يىلىدىن مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 324 - يىلىغىچە بولغان ئون يىللىق كېڭەيمىچىلىك ئۇرۇشىدا ئوتتۇرا دەپ- ئىزدىن ئوتتۇرا ئاسىياغىچە، بالقاش كۆلىدىن ھە- ھىندى دەريا ۋادىسىغىچە بولغان كەڭ رايۇننى ئىشغال قىلىپ ماكدون ئىمپېرىيەسىنى قۇرغان، بۇ ئىم- پېرىيە يىگىرمە ئىككى يىل ھۆكۈم سۈرگەن. مىلا- دىيەدىن بۇرۇنقى 322 - يىلى ئىسكەندەر ئەرەب دۆ- لەتلىرىگە يۈرۈش قىلىشقا جىددىي تەييارلىق قى- لىۋاتقاندا ئېغىر كېسەل بىلەن ئوتتۇز ئۈچ يېشىدا بايلىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

تۆۋەندە داستان ۋەقەلىكىنى ئەمىر تېمۇر بىلەن دەۋرداش ۋە ئەمىر تېمۇرنىڭ يېنىدا تارىخچى - مىرزا بولغان شەرىپىدىن ئەلى يەزدىنىڭ ئەينى دەۋردىن بىزنى خەۋەردار قىلىدىغان «ئەمىر تېمۇر كوراگان ھەققىدە قىسسە» ناملىق ئەسىرىدىكى ۋەقەلىككە سېلىشتۇرۇش ئاساسىدا مۇلاھىزە يۈرگۈزۈمىز.

بىرىنچى، داستاندىكى ئىسكەندەر بارغان جايلار- دىكى ئەل خەلقىلىرىگە ئادىل مۇئامىلە قىلىدىغان ئا- دىل شاھ سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققان بولسا، تارىخ- تىكى ئالېكساندىر ماكدونىسكى كېڭەيمىچىلىك

336 - 330 - يىللار تەختتە ئولتۇرغان) قېچىپ كەتكەن. دارانىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ئىسكەندەرگە ئەسەرگە چۈشۈپ قالغان. دارا سۈلھ قىلىش ئوسۇلى ئارقىلىق ئىسكەندەر بىلەن بولغان جەڭنى ئا- خىرلاشتۇرماقچى بولۇپ ئۆز قىزىنى ئىسكەندەرگە ياتلىق قىلىش ئۈچۈن ئەلچى ئەۋەتكەن، ئىسكەندەر بۇنى رەت قىلغان. شۇنىڭ بىلەن دارا مەغلۇپ بول- غان، چېچىلىپ كەتكەن قوشۇنلىرىنى تەرتىپكە سې- لىپ جەڭگە تەييارلىق كۆرۈشكە مەجبۇر بولغان. ئىران ئىمپېرىيەسىگە تەۋە جايلاردىن نۇرغۇن ئەس- كەر يىغىپ، لەشكەرىي كۈچىنى ئىسكەندەرنىڭ لەشكەرىي كۈچىنىڭ ئىككى ھەسسىسىگە يېقىن كۆپەيگەن. ئۈچىنچى قېتىملىق جەڭ مىلادىدىن بۇ- رۇنقى 331 - يىلى باھاردا دارا بىلەن ئىسكەندەرنىڭ ئىككى تەرەپ قوشۇنىغا بىۋاسىتە يېتەكچىلىكىدە ئېلىپ بېرىلغان. بۇ قېتىملىق ئۇرۇشتا ئىككى تەرەپ خېلى تىرىكشەن، كۆپ ئەسكەرلىرىدىن ئاي- رىلىپ قالغان. ئەمما دارا تەرەپتىكى ئەسكەرلەر ئىسكەندەرنىڭ جەڭ قىلىش ماھارىتى ھەققىدىكى ئاجايىب - غارايىب ھېكايىلەرنى ئاڭلاپ، روھىي جەھەتتىن چۈشكۈنلۈككە پاتغان ۋە ئۇرۇش قىلىش- تىن يالتىيىپ نۇرغۇنلىرى قېچىپ كەتكەن. بۇ قې- تىم ئىسكەندەر ئۆزىدىن ئىككى ھەسسىدىن كۆپ بولغان دارا قوشۇنىنى مەغلۇپ قىلىپ، ئىراننى ئا- ساسىي جەھەتتىن ئىگىلەپ ئوتتۇرا ئاسىياغا كې- مەيچىلىك قىلىشقا تەييارلىق كۆرگەن.

ئىسكەندەر ئىراننى ئىگىلەپ بولۇپ، ئۇزۇن ئۆت- مەي ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن ھىندىستانغا بولغان ئىستىلاسىنى باشىغان. مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 328 - يىلى سەمەرقەنتنى ئېلىپ، ناھايىتى تېزلىكتە ماۋرا ئۆننەھرنى زور بەدەل ھېسابىغا ئىگىلىگەن. مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 327 - يىلى ئوتتۇرا ئاسىيانى ئاساسىي جەھەتتىن ئىستىلاسىغا ئالغان، ئارقىدىنلا ھىندىستانغا ھۇجۇم قىلغان. قوشۇننىڭ ئۇزۇن سە- پەردىن ھېرىپ چارچاپ ھالىدىن كېتىشى، ھىندىس- تان خەلقىنىڭ قەھرىمانلارچە قارشىلىق كۆرسىتىد- شى بىلەن ئىسكەندەرنىڭ ئىلگىرىلىشى بەكمۇ ئاس-

ئىلتىماسىغا ئاساسەن سەلتەنەت ۋەزىپىسىنى زىمەتسىگە ئالغان. ئەمىر تېمۇرنىڭ شاھلىق ئورنىغا چىقىشى ئۆزىنىڭ تەختىپەرەسلىكىدىن ئەمەس، بەلكى داستاندا تەسۋىرلەنگەندەك ئاۋام ۋە سەركەردىلەرنىڭ ئىلتىماسى بىلەن بولغان.

ئۈچىنچى، داستاننىڭ 27 - بابىدا ياش، تەجىردە، بېسىز، ئەمما جاسارەتلىك ھۆكۈمدار ئىسكەندەرنىڭ ھېسابسىز قوشۇن، چەكسىز مەملىكەت ساھىبى دارانىڭ قوشۇنى بىلەن ئۇرۇش قىلغانلىقى بايان قىلىنغان. ئۇرۇشتا دارانىڭ ئىككى سەركەردىسى خەيئەتكارلىق قىلىپ، دارا جەڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىۋاتقان پەيتتىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭغا تىغ سېلىپ دارانى ئۆلتۈرگەن. ئۆز شاھىدىن ئايرىلىپ قالغان سەركەردە لەشكەرلەر تەرەپ - تەرەپكە پىتىراپ كەتكەن، جەڭ ئىسكەندەرنىڭ غەلبىسى بىلەن ئاخىرلاشقان. ئىسكەندەر دارانىڭ ۋەسىيىتى ۋە ئۆز ھۆكۈمرانىغا سائىقىلىق قىلغان كىشى كېيىن ماڭمۇ خائىنلىق قىلىدۇ، دېگەننى كۆڭلىگە پۈكۈپ بۇ ئىككى خىيالىي نەتكار سەركەردىگە ئېغىر لەشكىرىي جازا يەنى دارغا ئېسىپ تىرىك كۆيدۈرۈش جازاسى بېرىپ، كېيىنكىلەر ۋە سەركەردىلەرگە ئىبىرەت قىلغان. نەۋائىي داستاندا بۇھەقتە مۇنداق دەيدۇ:

«تاپىپ چۈنكى دارا ئىشىدىن فەراغ،
تۈتۈپ ئىككى قاتلىنى ئەيلەپ سوراغ.
كۆمۈپ دار ئۈچۈن يەرگە ئىككى سۈتۈن،
ئول ئىككىنى ئاستۇردى ئاندىن نىگۈن،
يانا تىر بارانغا فەرمان قىلىپ،
ئۇلارغا ئولۇس تىر باران قىلىپ.
كى ھەر كىمكى غەدر ئەيلەسە شاھىغە،
جەزا بۇدۇرۇر بەختى گۈمراھىغە.
بۇيۇردى بەدەنلەرنى كۆيدۈردىلەر،
كۈل ئەتتىلەرۇ كۆككە ساۋۇردىلەر.»

ئىسكەندەرگە ئائىت مەنبەلەر يۇنان، ئىران، ئەرەب ۋە تۈركىي تىللىق خەلقلەردە ئاغزاكى ئەپسانە - رىۋايەتلەر، تارىخى ۋە بەدىئىي يازما شەكىلدە تارقىلىپ يۈرگەن بولۇپ، ھەممىسى يۇنان تارىخىدىكى

جەرياندا كۆپ قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارغان، سەمەرقەنتنى ئېلىش جەھىدە ناھايىتى كۆپ لەشكەرنىڭ جەڭدە ئۆلۈشى ۋە خەلقنىڭ قىرغىنچىلىق قىلىنىشىغا سەۋەب بولغان. بۇ جەھەتلەردىن داستاندىكى ئىسكەندەرگە تارىختىكى ئوتتۇرا ئاسىيا، شەرق خەلقلەرگە كۆپ سورۇقچىلىقلارنى كەلتۈرگەن ئالىپكساندىر ماكدونىسكىغا ئەمەس، بەلكى كېمەچىلىك قىلغان ئەمىر تېمۇرگە بەكرەك يېقىنلىشىدۇ.

ئىككىنچى، داستاننىڭ 19 - بابىدا، ئىسكەندەرنىڭ تەختتىن ۋاز كېچىپ، ئىلىم ئېلىش يولىنى تاللىغانلىقى، كېيىن ئاۋام ۋە سەركەردىلەرنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن تەختكە چىققانلىقىدەك ۋەقەلىك بايان قىلىنغان. بۇ بابتىكى مەزمۇنلار بىلەن ئەتراپىدىكى نۇرغۇن قوشنا ئەللەرنى زورلۇق بىلەن بېسىۋالغان بىر شەخسنىڭ، ئىلىم ئېلىش ئۈچۈن تەختتىن ۋاز كېچىشى مەنتىقىغە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. كەمتەرلىك، ئۆزىنى تۆۋەن تۇتۇش، ئادالەتپەرۋەرلىك توغرىسىدا كى بۇ باب ئالىپكساندىر ماكدونىسكى ھەققىدە ئەمەس، بەلكى نەۋائىدىن ئۈنچە يىراق بولمىغان دەۋردە يۈز بەرگەن ۋەقەگە ئىشارە قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن. ئەمىر تېمۇر 1370 - يىلى سۇيۇرغاتمىشنىڭ ئوغلىنى خان قىلىپ كۆتۈرۈپ، لەشكەرلەرنى تەرتىپكە سېلىپ، قېيىن ئاكىسى ئەمىر ھۈسەيىنگە قارشى يۈرۈش باشلىغان. سۇيۇرغاتمىشنىڭ ئوغلىنى خان قىلىشنىڭ سەۋەبى، ئەمىر تېمۇرنىڭ ئۇلۇغ بولۇشى قانچۇقلى باھادىر ۋە سۇيۇرغاتمىش خاننىڭ ئۇلۇغ بوۋىسى قابۇلخانلارمۇ ئۆزئارا ئەھدىنامە تۈزۈشكەن بولۇپ، خانلىق قابۇلخان ئەۋلادىغا، لەشكەر ئەمىرلىك قانچۇقلى باھادىر ئەۋلادىغا تەيىن قىلىنغان. ئەمىر تېمۇر ئەجدادلىرى روھىغا ھۆرمەت قىلىش يۈزىسىدىن سۇيۇرغاتمىش خاننى خان قىلىپ كۆتۈرگەن. ئەمما قېيىن ئاكىسى ئەمىر ھۈسەيىن ئۈسەتتىدىن زەپەر قازانغاندىن كېيىن، بارلىق بەگلىرى بىردەك ئەمىر تېمۇرنى شاھلىققا مۇناسىپ كۆرگەن ۋە ئۇنىڭغا بەيئەت قىلىشقان. يېقىندا ساھىبىقىراننىڭ پىرى سەئىد بەرەكمۇ قاتناشقان، ئەمىر تېمۇر پىرى مۇرشىدى ۋە ئۆزىگە ئىشەنگەن بەگلەرنىڭ

قىسمى مەھمۇد كاشغەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» نى «دىمۇ بېرىلگەن. مەھمۇد كاشغەرى «ئۇيغۇر» سۆزىنىڭ ئىتمولوگىيەسى، قوچۇ، جانبالىق، بەشبا-لىق، يېڭىبالىق قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ بىنا بولۇشىنى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىگە باغلاپ چۈشەندۈرگەن. ئالىم «ئۇيغۇر» سۆزى ھەققىدە دىۋاندا مۇنداق دەيدۇ. «ئۇيغۇر بىر ئەلنىڭ نامى... زۇلقەر. نەين ئۇيغۇر ئېلىگە يېقىنلاشقاندا، تۈرك خاقانى ئۇنىڭغا قارشى تۆت مىڭ ئادەم ئەۋەتكەن. بۇلارنىڭ قالپاقلرىنىڭ قاناتلىرى لاچىن قاناتلىرىغا ئوخشايدىكەن. ئوقنى ئالدىغا قانداق ئاتسا كەينىگىمۇ شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن ئاتىدىكەن. زۇلقەرنەين بۇلارغا ھەيران قاپتۇ ۋە «ئىنان خۇز خۇرەند - بۇلار باشقىلارغا موھتاج بولماي، ئۆز ئوزۇقىنى ئۆزى تېپىپ يەيدىغانلار ئىكەن. بۇلارنىڭ قولىدىن ئوۋ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. قاچان خالىسا شۇ چاغدا ئېتىپ يېيەلەيدۇ، دەپتۇ. شۇندىن باشلاپ بۇ ئەل «خوز خور» دەپ ئاتىلىپتۇ ۋە ئاستا - ئاستا «ئۇيغۇر» سۆزىگە ئۆزگىرىپتۇ». مەھمۇد كاشغەرى يەنە ئىسكەندەرگە ئائىت بىر مۇنچە ناملارنى تىلغا ئالغان: «بىر تۈرك ئەسكىرى ئىسكەندەرنىڭ بىر ئەسكىرىنى قىلىچ بەلەن چاپقاندا، ئۇنىڭ توۋرىسىمۇ چېپىلىپ كەتكەن. توۋرىدىكى ئالتۇنى چېپىلىپ قانغا مىلەنگەن. بۇ جايىنى شۇندىن كېيىن «ئالتۇن قان» دەپ ئاتاپ كەلگەن «ئەتىياز پەسلىدە تۈرك يېرىدە يامغۇر يېغىپ پاتقاچچىلىق بولغاندا ئىسكەندەر: «ئىين چې گىل ئىست، دەپ سورايتۇ. بۇ سۆزنىڭ مەنىسى - بۇ نەبە دەپگەن پاتقاچچىلىق دېگەن بولىدىكەن. بۇ سۆزدىن «چېگىل» دېگەن سۆزى توغۇلۇپ قەبىلە ھەم يەرنە مەنى بىلدۈرىدىغان بولۇپتۇ». بۇنىڭدىن باشقا يەنە «تۇرپان، ئىلى، يەتتە سۇ قاتارلىق جايلاردىن تېپىلغان مىلادىيە 9 - ئەسىرگە ئائىت مەڭگۈ تاش يادىكارلىقلىرىدا ئىسكەندەرنىڭ نامى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا (ordnaskelAs) شەكىلدە ئېلىنغان ۋە ئۇنىڭ ئىش پائالىيەتلىرى بايان قىلىنغان. تۈركىي تىللىق ئەدەبىياتتا مەھمۇد كاشغەرىدىن كېيىن رابغۇزى ئىسكەندەر ئوبرازىنى قايتا ئىشلەپ چىقىپ

مەشھۇر ئىستىلاچى ئالبېكساندىر ماكدونىسكىنىڭ شەرققە يۈرۈش قىلىشىغا باغلىنىپ راۋاجلانغان. ئىسكەندەرنىڭ شەرققە يۈرۈشىدىن كېيىن، ئىران ۋە ئەرەب يېرىم ئارىلىدىن تارتىپ تارىم ئويمانلىقىغىچە، ئوتتۇرا ئاسىيادىن ھىندى دەريا ۋادىسىغىچە بولغان كەڭ تېررىتورىيەدە ئىسكەندەر ھەققىدىكى ئاجايىپ - غارايىپ رىۋايەت - قىسسەلەر توقۇلغان. ئۇنىڭ ئاسىياغا قىلغان ئىستىلاچىلىق يۈرۈشلىرى داۋامىدا كەلتۈرگەن سۈرۈقچىلىقلىرى ئاستا - ئاستا ئۇنتۇلۇپ كەتكەن. ئەرەب خەلقىرىدە ئىسكەندەر زۇلقەرنەين توغرىسىدىكى ئەپسانە - رىۋايەتلەر ئېغىزدىن - ئېغىزغا تارقىلىشقا باشلىغان.

يازما ئەدەبىياتتا تۇنجى بولۇپ ئىسكەندەر ئوبرازىنى ياراتقان كىشى پارس شائىرى ئوبۇلقاسىم فىرە دەۋىسى بولۇپ، 10 - ئەسىردە يازغان «شاھنامە» ناملىق زور ھەجىملىك داستاندا ئايرىم سەھىپە ئاجردە تىپ مەخسۇس توختالغان. 12 - ئەسىرگە كەلگەندە نىزامى ئۆز «خەمىسە» سىدىكى بەشىنچى داستان «ئىسكەندەرنامە» دە ئىسكەندەرنى ئادالەتلىك پادىشاھ، ئىلىم سۆيەر ھۆكۈمران سۈپىتىدە تەسۋىرلىدى: «شەرققە ئوتتۇپك جەمئىيەت غايىسىنى ئوتتۇردىغا قويدى. نىزامىدىن كېيىن، ئەمىر خىسراۋ «خەمىسە» دەپ نامەنى ئىسكەندەر داستانلىرىدا مۇشۇ تېمىنى قايتا ئىشلىدى. پارس - تاجىك ئەدەبىياتىدا ئىسكەندەر ئوبرازىنىڭ قايتا - قايتا يارىتىلىپ خەمىسە تەركىبىدىن ئورۇن ئېلىشى بىلەن تارىختىكى رېئال شەخس ئالبېكساندىر ماكدونىسكى بىلەن خەلق رىۋايەتلىرىدىكى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيننىڭ ۋەقەلىكلىرى ئۆزئارا يوغۇرۇلۇپ كەتكەن. كېشىلەر بارا - بارا تارىختىكى كۆپ سۈرۈقچىلىقلارنى سالغان يۇنانلىق ئالبېكساندىر ماكدونىسكىنى ئونتۇغان ۋە ئۇنى بەلىملىك، ھەممە كىشىلەرگە باراۋەر مۇئامىلە قىلىدىغان ئادىل پادىشاھ تەسۋىرىنى بېرىپ، يېڭى - يېڭى رىۋايەتلەرنىڭ تارقىلىشىغا سەۋەب بولغان.

تۈركىي تىللىق خەلقلەردە ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ھەققىدىكى رىۋايەت - قىسسەلەر خېلى بۇرۇنلا تارقىلىشقا باشلىغان بولۇپ، بۇ رىۋايەتلەرنىڭ بىر

ئەھمىيەت بەرگەن. ئۆزىنىڭ غايىۋى دۆلەت، ئىناق جەمئىيەت قارىشىنى ئىپادىلەشتە «شەرقنىڭ ئارسى - توتىلى» دەپ ئاتالغان پەيلاسوپ فارابىنىڭ ئەسەر - لىرى ۋە بۈيۈك شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ تە - سىرىنى قوبۇل قىلغان.

پايدىلانمىلار:

1. ئەلىشىر نەۋائى: «سەددى ئىسكەندەرى»، قۇربان بارات نەشرگە تەييارلىغان، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرى - ياتى، 1991 - يىلى نەشرى
2. ئەلىشىر نەۋائى: «سەددى ئىسكەندەرى»، پارسا شەمسىيەننىڭ ئىلمىي تەتقىقى مەتنى ئاساسىدا مەۋجۇدە ھەمىداۋا، ۋەھاب راھمانوۋلار نەشرى بايان بىلەن بىرگە نەشرگە تەييارلىغان، تاشكەنت غەفور غولام نەشرىياتى، 2006 - يىلى نەشرى
3. مەھمۇد قەشقەرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1984 - يىلى نەشرى
4. شەرەفدىن ئەلى يازدى: «ئەسىر تېمۇر كوراگان ھەق - قىدە قىسسە»، ئېزىز ساۋۇت نەشرگە تەييارلىغان، 1986 - يىلى نەشرى
5. ھۆرمەتجان ئابدۇراھمان فىكرەت: «تەسەۋۋۇپ پەلسە - پىسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2001 - يىلى نەشرى
6. ئىمىنجان ئەھمىدى، غەيرەتجان ئوسمان، مۇھەممەت - تۇردى مىرزىئەخمەت، ئەسكەت سۇلايمان ھەبىبۇللا ئابدۇ - سالام قاتارلىقلار يازغان: «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» 2 - توم، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2066 - يىلى نەشرى
7. ناسىردىن رابغۇزى: «قىسسەسۇل ئەنبىيا»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1999 - يىلى نەشرى
8. يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «قۇتادغۇبىلىك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 - يىلى نەشرى
9. سەيد مەھدى ھەمدانى: «ئىسكەندەرنامە»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1998 - يىلى نەشرى

مۇھەررىر: ئوسمانجان مۇھەممەت

قان. رابغۇزى ئۆزىنىڭ «قىسسەسۇل ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدە ئىسكەندەر ھەققىدە مەخسۇس توختىلىپ بىر قىسسە ئاجراتقان.

نەۋائى ئىسكەندەرنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە ھاياتى ھەققىدىكى ئوخشاش بولمىغان بايانلارغا قارىتا يۈنان، ئەرەب، پارس ۋە تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئىس - كەندەر توغرىسىدىكى ئاغزاكى ئەفسانە - رىۋايەتلەر، يازما تارىخىي ماتېرىياللار ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلغان، ماتېرىيال يىغقان. بو - لۇپمۇ تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئەفسانە - رىۋا - يەتلىرى ۋە ئەدەبىي ئەسەرلىرىدىن ئوزۇق ئالغان. داستانغا تۈركىي سۆزىت قوشقان. بىز بۇ نۇقتىنى مەھمۇد كاشغەرنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى ئىسكەندەر بىلەن چىن خاقانى «شۇ» ئوتتۇرىسىدىكى سۆلھ - تۈزۈشكە ئائىت رىۋايەت بىلەن نەۋائى «سەددى ئىسكەندەرى» داستانىدىكى ئىسكەندەر بىلەن چىن خاقانى ئوتتۇرىسىدىكى سۆلھ - تۈزۈش سىيۇزىتىلىد - رىنىڭ بىردەكلىكىدىن بۇ نۇقتىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، نەۋائى داستانى بىلەن نىزامى، خىسراۋ دەپلەۋى ۋە ئابدۇراھمان جامىلار - نىڭ داستانىدىكى ئىسكەندەر ئوبرازىنى، سۆزىت مەنبەلىرىنى ۋە غايىۋى جەمئىيەت قاراشلىرىنى سېلىشتۇرساق، نەۋائىنىڭ نىزامى ۋە جامى داستانىدەك شاھسىز، سىنىپسىز، زۇلۇمدىن خالىي، ھەممە كىشىلەر باپباراۋەر بولغان بىر ئوتوپىك غايىۋى جە - مئىيەت تەسۋىرىنى بەرمەي، ئىسكەندەرنى بىلىم - لىك، قانۇن بىلەن دۆلەت باشقۇرىدىغان ئادىل پادە - شاھ سۈپىتىدە تەسۋىرلەيدۇ. بۇ جەھەتلەردىن نەۋائى داستانى نىزامى داستانغا ئەمەس، بەلكى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» داستانىغا يېقىن - لىشىدۇ. نەۋائى «سەددى ئىسكەندەرى» داستانىنى يېزىشتا ھەرقايسى ئەل خەلقلەرنىڭ ئىسكەندەر ھەققىدىكى ئاغزاكى ۋە يازما خاتىرىلىرىدىن پايدە - لىنىشتىن باشقا يەنە ئەڭ مۇھىمى تۈركىي خەلقلەر ئەفسانە - رىۋايەتلىرىدىن سۆزىت تاللاشقا ئالاھىدە

تېيىپجان ئېلىپنىڭ ۋە مایاكوۋېسكى

كېرىمجان ئابدۇرېھىم

(قەشقەر پىداگوگىكا ئىنىستىتۇتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتى 844000)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە 20 - ئەسىر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بىرى بولغان شائىر تېيىپجان ئېلىپنىڭ رۇس - سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ دۇنياۋى مەشھۇر ۋەكىلى مایاكوۋېسكىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقى مۇھاكىمە قىلىنىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى، شۇنداقلا تېيىپجان ئېلىپنىڭ ئىجادىيەتىدىكى ئەدەبىي تەسىر مەسىلىسى ھەققىدە يېڭىچە پىكىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

摘要: 本文讨论了二十世纪维吾尔文学著名诗人铁依甫江·艾力尤甫受俄罗斯著名诗人马雅可夫斯基诗歌的影响，提出了维吾尔文学史中，尤其是自身创作中关于文学影响的新观点。

بىياتىدىكى كەلگۈسىزىم ئېقىمىنىڭ بايراقدارلىرىدىن ۋە رۇس - سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم ۋەكىلىدىن بىرى بولغان مەشھۇر شائىر مایاكوۋېسكىغا كۆپ ئىخلاس قىلغان. بۇ ئىخلاسلىق ئۇنىڭ ئىجا- دىيىتىگە مۇئەييەن دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتكەن ۋە ئەسەرلىرىدە خېلى روشەن دەرىجىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

ۋىلايەتتىكى ۋىلايەتتىكى مایاكوۋېسكى رۇس - سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ داڭلىق ۋەكىللىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇ دۇنياۋى تەسىرگە ئىگە مەشھۇر شائىر. ئۇ 1939 - يىلى 7 - ئاينىڭ 19 - كۈنى گىرۇزىيەدە تۇغۇلغان، 1906 - يىلى دادىسى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئائىلىسى بىلەن موسكۋاغا كۆچۈپ كەلگەن. 1908 - يىلىدىن باشلاپ ئىنقىلابىي پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتناشقانلىقى ئۈچۈن كۆپ قېتىم قولغا ئېلىنغان، شۇ جەرياندا تۈرمىدە ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئوقۇپ، ئەدەبىياتقا ئىشتىياق باغلىغان ھەم ئۆزىمۇ بىر قىسىم مەشىق ئەسەرلىرىنى يازغان. 1911 - يىلى رەسساملىق، ھەيكەلتاراشلىق، بىناكارلىق مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىرگەن، بۇ يەردە ئۇ كەلگۈسىزىم ئېقىمىنىڭ بىر قىسىم ۋەكىللىرى بىلەن تونۇشقان ھەم بۇ ئېقىمىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. ئۇ كەسىپداشلىرى بىلەن بىرلىكتە «كەلگۈسىزىم خىتاب- نامىسى» نى ئېلان قىلغان ھەم «جەمئىيەتكە بىر شاپىلاق» ناملىق كەلگۈسىزىم ئۇسلۇبىدا يېزىلغان

ئۇيغۇر ھازىرقى ۋە بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتى رۇس - سوۋېت ئەدەبىياتى بىلەن قويۇق ئالاقىلەردە بولۇپ، رۇس - سوۋېت ئەدەبىياتىدىن ئوزۇقلانغان ۋە ئۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان، شۇڭا بۇ مەسىلىنى 20 - ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى مۇھىم بىر ئەدەبىيات ھادىسىسى سۈپىتىدە كۆرۈش ۋە تەتقىق قىلىش كېرەك. 20 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى يىگىرمە يىلدا (1940 - 1950) ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئىچىدە رۇس - سوۋېت ئەدەبىياتىدىكى ئەسەرلەرنى كۆپلەپ ئوقۇمىغانلىرى ۋە ئۇلاردىن ئەدەبىي تەسىر ئالمىغانلىرى يوق دېيەرلىك. تېيىپجان ئېلىپنىڭ شۇلار ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم ۋەكىللىكلەردىن بىرى بولۇپ، ئۇ پۇشكىن، ئۆمەر مۇھەممەدىلەردىن باشقا يەنە مایاكوۋېسكىنىڭ مۇ تەسىرىگە ئۇچرىغان.

تېيىپجان ئېلىپنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەتتە بىر تەرەپتىن ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن ئوزۇق ۋە ئىلھام ئالغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن رۇس - سوۋېت ئەدەبىياتىدىن كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگەنگەن. ئۇ ئەنئەنىگە قانداق مۇئامىلە قىلىشنى بىلىدىغان، ۋارىسلىق قىلىش بىلەن يېڭىلىق يارىتىشنىڭ مۇناسىۋىتىنى ياخشى بىر تەرەپ قىلىدىغان، كۈنلىققا يېپىشىۋالمايدىغان، يېڭىلىققا ئىنتىلىدىغان، باشقىلاردىن ئۆگەنىشكە ماھىر شائىر بولغاچقا، رۇس - سوۋېت ئەدە-

نىڭ ئىدىيەۋىلىكىمۇ، بەدىئىيلىكىمۇ ناھايىتى يۈز قىرى بولۇپ، زور تەسىر قوزغىغان ھەم يۇقىرى باھالارغا سازاۋەر بولغان. مائاكوۋېسكى ئەدەبىيات - سەنئەتتە يېڭىلىق تەرەپدارى بولۇپ، كۈنلىققا ۋە مەۋجۇت رېئاللىقنىڭ سەلبىي تەرەپلىرىگە دادىللىق بىلەن قارشى تۇرۇپ، ئەدەبىي ئىجادىيەتتە يېڭىلىق يارىتىشنى تەشەببۇس قىلىش بىلەن بىرگە يەنە كۈنلىققا، ئەنئەنىلەرگە رەھىمسىزلىك بىلەن قارشى تۇرغان. ئۇ شېئىرلىرىدا كونا دۇنيانى، كاپىتالىزم - نى ئۈزۈل - كېسىل ئىنكار قىلغان ھەم تەنقىدلىگەن، ئىنقىلابنى، كۈرەشنى قىزغىن مەدھىيەلىگەن، شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا ئەدەبىي ئىجادىيەتتە دادىللىق بىلەن يېڭىلىق ياراتقان ھەم يېڭىلىق خاھىش - نىڭ مۇھىم ۋەكىللىرىدىن بىرىگە ئايلانغان. مائاكوۋېسكى ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پىكىر ئىختىلاپ - لىرى، دىنىي جەمئىيەتنىڭ زەربىسى، مۇھەببەتتىكى ئوڭۇشسىزلىق قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلى 1930 - يىلى 4 - ئاينىڭ 14 - كۈنى موسكۋادا ئۆزىنى ئۆل - تۈرۈۋالغان. بۈگۈنكى كۈندە مائاكوۋېسكىنىڭ ھاياتى، ئىجادىيىتى، ئەدەبىيات تارىخىدىكى تۆھپىسى ۋە ئورنى قاتارلىقلار ھەققىدە ئوخشىمىغان قاراشلار ئوتتۇرىغا چىقىپ، بەس - مۇنازىرىلەر كۆپ بولۇنغان بولسىمۇ، ئەدەبىيات تارىخى نۇقتىسىدىن قارىغاندا، مائاكوۋېسكى سوۋېت ئەدەبىياتى دەۋرىدىكى ئەڭ داڭلىق ۋە تەسىرى دۇنياغا كېڭەيگەن كاتتا شائىر. شۇڭا ئەينى يىللاردا مائاكوۋېسكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا سوۋېت ئەدەبىيات تارىخىدىكى ئەڭ مۇھىم، ئەڭ داڭلىق شائىر سۈپىتىدە تونۇشتۇرۇلغان، بىز - نىڭ ئەدەبىيلىرىمىزمۇ ئۇنى شۇنداق مۇھىم، داڭلىق دەپ بىلگەن ھەم ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ ئۇلاردىن زوق ئالغان.

مائاكوۋېسكىنى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ئەڭ دەسلەپ تونۇشتۇرغان كىشى ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ داڭلىق ۋەكىللىرىدىن بىرى، مەشھۇر ئەدەبىيات لۇتپۇللا مۇتەللىپتۇر. ئۇ 1942 - يىلى «مائاكوۋېسكى - سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ تۇغى» ناملىق ماقالە يېزىپ، مائاكوۋېسكى ۋاپاتىنىڭ يەتتە يىللىقىنى خاتىرىلىگەن. بۇ ماقالە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا مائاكوۋېسكى

شېئىرلار توپلىمىنى نەشر قىلدۇرغان. رۇسىيە كەلگۈسىز ئېقىمىنىڭ تۇنجى شېئىرلار توپلىمى بولغان بۇ توپلامغا مائاكوۋېسكىنىڭ «كېچە»، «سە - ھەر» قاتارلىق شېئىرلىرى كىرگۈزۈلگەن. مائاكوۋېسكىنىڭ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن بۇرۇن ئېلان قىلغان ئەسەرلىرى ئىچىدە 1915 - يىلى ئېلان قىلىنغان «ئىشتانلىق بۇلۇت» ناملىق داستانى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ، بۇ داستاندا «ھەممىنى يوقىتىش» تەك كەلگۈسىز تەشەببۇسى گەۋدىلىك ئىپادىلەنگەن. ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن مائاكوۋېسكى سوۋېت ھاكىمىيىتىنى قوللاپ، سوتسىيالىستىك تۈزۈمنى مەدھىيەلەپ «ئىنقىلابقا مەدھىيە» قاتارلىق كۆپلىگەن ئەسەرلەرنى يازغان. ئۇنىڭ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىنكى شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدە 1925 - يىلى يېزىلغان «لېنىن» داستانى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بولۇپ، بۇ داستاندا كۆپلىگەن جانلىق، ۋەكىللىك تەپسىلاتلارنى يېزىش، ۋەقە بىلەن ھېسسىياتنى بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق لېنىننىڭ شانلىق ئوبرازى يارىتىلغان، شۇنداقلا لېنىننىڭ تۆھپىلىرىگە يۇقىرى باھا بېرىلگەن. مائاكوۋېسكىنىڭ كېيىنكى مەزگىللەردىكى ئىجادىيىتىدە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ ئون يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن يېزىلغان «ياخشى» ناملىق داستانمۇ مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. بۇ داستاندا شائىر سوۋېت خەلقىنىڭ بولمىش شۆبەكلەر پارتىيەسى رەھبەرلىكىدە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىنى مەدھىيەلىگەن. مائاكوۋېسكى بىر تۈركۈم مەدھىيە شېئىرلىرىنى يېزىش بىلەن بىرگە يەنە «مەجلىسۋازلار» غا ئوخشاش ھەجىۋى شېئىرلار - نىمۇ يېزىپ، جەمئىيەتتىكى ناچار ئىللەتلەرنى مەسخىرە ۋە تەنقىد قىلغان. مائاكوۋېسكى يالغۇز شائىر بولۇپلا قالماي، بەلكى يەنە داڭلىق دراماتورگ بولۇپ، «دىن كومېدىيەسى» (1918 - يىلى)، «چۇسا» (1928 - يىلى)، «مۇنچا» (1929 - يىلى) قاتارلىق بىر تۈركۈم درامىلارنىمۇ يازغان. «دىن كومېدىيەسى» ناملىق ئەسەردە ئاپتور خىرىستىيان دىنىدىكى توپان بالاسىغا دائىر ھېكايىنى سۆزلەش ئارقىلىق ئەينى ۋاقىتتىكى رۇسىيە رېئاللىقىنى، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنى ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرگەن. بۇ درامدا -

ۋېسكى ھەققىدە يېزىلغان تۇنجى ئەسەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ماقالىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپ مياكو-ۋېسكىنىڭ ھايات سەرگۈزەشتىلىرىنى قىسقىچە تونۇشتۇرغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا باھا بېرىپ مۇنداق يازغان: «ھەقىقەتەن 20 - ئەسىر دۇنيا ئەدەبىيات مۇنبىرىدە ئۆچمەس پۈتمەس - تۈگمەس كۈچ - قۇۋۋەت ۋە ئۆتكۈرلۈكى بىلەن مياكوۋىسكىدەك چوڭ ئورۇن ئالغان ھېچكىم يوق... ئىنقىلاب، سىياسى تېمىلار ئۇنىڭ ياراتقان تېمىسى ئىدى. ئۇ يېڭى سو-ۋېت ئەدەبىياتىنىڭ، شېئىرىيەتنىڭ گۈللىنىشىگە ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسەتتى... ئۇ ئۆزىنىڭ پۈتۈن ھايات ۋە كۈچ - قۇۋۋىتىنى بولشېۋىكلار پارتىيەسى يولىغا، ئىشچىلار سىنىپى يولىغا تىكتى... ئۇنىڭ شېئىرلىرى سوتسىيالىزمغا يېڭى ئەدەبىي فورما بېرىش بىلەن باشقىلاردىن ئايرىلىدۇ. شېئىرنىڭ ئەركىنلىكى، مەقسەتنىڭ ئوچۇقلۇقى، يېڭىلىقلارنىڭ پارقىراپ كۆرۈنۈپ تۇرۇشى، دورامچىلىقنىڭ يوقلۇقى ۋە باشقا خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن بەك ئېگىزلىكتە تۇرىدۇ. ئۇ كاپىتالىزمنىڭ ئەڭ كېلىش-مەس دۈشمىنى ئىدى. ئۇنىڭ قەلىمى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ ھەربىر گىگانىت تەنتەنىسى بىلەن بىرگە ئاقار ئىدى. ئۇ قەلەمنى بۇ فىرونتتا نەيزە، چويۇنغا تەڭلەشتۈردى.» مياكوۋىسكىغا بېرىلگەن بۇ باھادىن كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەسكى، لۇتپۇللا مۇتەللىپ مياكوۋىسكىنى 20 - ئەسىر دۇنيا ئەدەبىياتىدىكى ئەڭ مەشھۇر شائىر دەپ تونۇغان، ئۇنىڭ پۈتۈن ھاياتى ۋە كۈچ - قۇۋۋىتىنى، ئىجادىيەتىنى بولشېۋىكلار پارتىيەسى يولىغا، ئىشچىلار سىنىپى يولىغا بېغىشلىغانلىقىنى ئالاھىدە تىلغا ئالغان، ئۇنىڭ شېئىرلىرىغا ئىنقىلاب تېمىسى ۋە سىياسى تېمىلاردا يېزىلغانلىقى سەۋەبىدىن يۇقىرى باھالارنى بەرگەن. ماقالىنىڭ ئاخىرىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپ «مياكوۋىسكىنى ئۆگىنىش دورامچىلىق ئەمەس، دۇنيادا ئۇنى ئۆگەنمىگەن يازغۇچى ئاز» دەپ يېزىپ، ئەدەبىلەرنى مياكوۋىسكىنىڭ شېئىرلىرىدا ئىنقىلابىي كۈرەشنى، قەھرىمانلىق روھنى گەۋدىلىك ئىپادىلەشتەك ئالاھىدىلىكىنى ئۆگىنىشكە چاقىرىغان.

ۋېسكى ھەققىدە يېزىلغان تۇنجى ئەسەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ماقالىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپ مياكو-ۋېسكىنىڭ ھايات سەرگۈزەشتىلىرىنى قىسقىچە تونۇشتۇرغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا باھا بېرىپ مۇنداق يازغان: «ھەقىقەتەن 20 - ئەسىر دۇنيا ئەدەبىيات مۇنبىرىدە ئۆچمەس پۈتمەس - تۈگمەس كۈچ - قۇۋۋەت ۋە ئۆتكۈرلۈكى بىلەن مياكوۋىسكىدەك چوڭ ئورۇن ئالغان ھېچكىم يوق... ئىنقىلاب، سىياسى تېمىلار ئۇنىڭ ياراتقان تېمىسى ئىدى. ئۇ يېڭى سو-ۋېت ئەدەبىياتىنىڭ، شېئىرىيەتنىڭ گۈللىنىشىگە ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسەتتى... ئۇ ئۆزىنىڭ پۈتۈن ھايات ۋە كۈچ - قۇۋۋىتىنى بولشېۋىكلار پارتىيەسى يولىغا، ئىشچىلار سىنىپى يولىغا تىكتى... ئۇنىڭ شېئىرلىرى سوتسىيالىزمغا يېڭى ئەدەبىي فورما بېرىش بىلەن باشقىلاردىن ئايرىلىدۇ. شېئىرنىڭ ئەركىنلىكى، مەقسەتنىڭ ئوچۇقلۇقى، يېڭىلىقلارنىڭ پارقىراپ كۆرۈنۈپ تۇرۇشى، دورامچىلىقنىڭ يوقلۇقى ۋە باشقا خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن بەك ئېگىزلىكتە تۇرىدۇ. ئۇ كاپىتالىزمنىڭ ئەڭ كېلىش-مەس دۈشمىنى ئىدى. ئۇنىڭ قەلىمى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ ھەربىر گىگانىت تەنتەنىسى بىلەن بىرگە ئاقار ئىدى. ئۇ قەلەمنى بۇ فىرونتتا نەيزە، چويۇنغا تەڭلەشتۈردى.» مياكوۋىسكىغا بېرىلگەن بۇ باھادىن كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەسكى، لۇتپۇللا مۇتەللىپ مياكوۋىسكىنى 20 - ئەسىر دۇنيا ئەدەبىياتىدىكى ئەڭ مەشھۇر شائىر دەپ تونۇغان، ئۇنىڭ پۈتۈن ھاياتى ۋە كۈچ - قۇۋۋىتىنى، ئىجادىيەتىنى بولشېۋىكلار پارتىيەسى يولىغا، ئىشچىلار سىنىپى يولىغا بېغىشلىغانلىقىنى ئالاھىدە تىلغا ئالغان، ئۇنىڭ شېئىرلىرىغا ئىنقىلاب تېمىسى ۋە سىياسى تېمىلاردا يېزىلغانلىقى سەۋەبىدىن يۇقىرى باھالارنى بەرگەن. ماقالىنىڭ ئاخىرىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپ «مياكوۋىسكىنى ئۆگىنىش دورامچىلىق ئەمەس، دۇنيادا ئۇنى ئۆگەنمىگەن يازغۇچى ئاز» دەپ يېزىپ، ئەدەبىلەرنى مياكوۋىسكىنىڭ شېئىرلىرىدا ئىنقىلابىي كۈرەشنى، قەھرىمانلىق روھنى گەۋدىلىك ئىپادىلەشتەك ئالاھىدىلىكىنى ئۆگىنىشكە چاقىرىغان.

مۇناسىۋىتى ھەققىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بارغاندا، ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىك بولغىنى شۇكى، شائىرنىڭ 1953 - يىلى مياكوۋېسكى تۇغۇلغانلىقىغا ئاتىش يىلى بولغان ۋاقىتتا يازغان «مياكوۋېسكىدىن ئاڭلا ناخشىنى» ناملىق شېئىرىدۇر. بۇ شېئىر يېزىلغان يىللاردا جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتى ناھايىتى ياخشى بولۇپ، جۇڭگو ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقى يولى بىلەن مېڭىپ سوتسىيالىزىم قۇرۇۋاتقانلىقى سەۋەبىدىن ئىككى ئەل ئوتتۇرىسىدىكى نۇرغۇن ساھەلەر ئالاقىلىرى قاتارى ئەدەبىيات ئالاقىلىرىمۇ ناھايىتى قويۇق ئىدى، جۇڭگو ئەدەبىياتى سوۋېت ئەدەبىياتىنى ئۈلگە قىلىپ كېلىپ تىۋاتاتتى، شۇڭا مەتبۇئاتلار سوۋېت ئەدەبىياتىنى كۆپلەپ تونۇشتۇرۇپ، سوۋېت ئەدەبىياتىنى خاتىرىلەپ، بۇ ئارقىلىق ئەدەبىي ھاياتىنى بېيىتىۋاتاتتى. بىر ئۈزۈل - كېسىل ئىنكارچىدىن تەڭداشسىز مەدھىيەچىگە ئايلىنىپ، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنى، سوۋېت ھاكىمىيىتىنى، لېنىننى ئەڭ قىزغىن ھېسسىياتى بىلەن مەدھىيەلەپ، بۇ خىل خاھىشتەكى شېئىرىيەت ئىجادىيىتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىنى ياراتقان، بۇرژۇئازىيەنى قاتتىق مەسخىرە ۋە تەنقىد قىلىپ، ھاكىمىيەتنىڭ ۋە ئىنقىلابى ئاممىنىڭ كۆڭلىگە ياققان مياكوۋېسكى ئېلىمىزگە، جۈملىدىن ئۇيغۇرلارغا ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ مەشھۇر شائىرى سۈپىتىدە تونۇشتۇرۇلغان بولغاچقا، ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىكى جۇشقۇن، جەڭگىۋار كەيپىيات؛ ئۆتكۈر، ئېنىق پىكىر؛ رۇشەن، قاراتىلىق خاھىش؛ ئەركىن، چەكلىمىسىز شەكىل؛ ئاممىباب، ئاددى تىل كونا زاماننى سۆكۈپ، يېڭى دەۋرنى كۈيلەشكە تازا ماس كەلگەچكە، ئەشۇ يىگىرمە يىلدىكى شائىرلار ئۇنىڭدىن ئۈلگە ئېلىپ، ئىجادىيەتتە ئۇنىڭغا تەقلىد قىلىپ، نۇرغۇن سىياسى لېرىكىلارنى يازغان. تېيىپجان ئېلىيېفنىڭ «مياكوۋېسكىدىن ئاڭلا ناخشىنى» ناملىق شېئىرى مانا مۇشۇ ئەدەبىيات ھادىسىسىنىڭ بەدىئىي ئىنكاسىدۇر.

«مياكوۋېسكىدىن ئاڭلا ناخشىنى» ناملىق شېئىر تېيىپجان ئېلىيېفنىڭ ئادەتتىكى بىر شېئىرى بولماستىن، بەلكى 20 - ئەسىردىكى ئۇيغۇر ئەدەبى-

ئىدى. ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى باسقۇچىدا مياكوۋېسكى قاتارلىق رۇس - سوۋېت شائىرلىرىدىن باشقا ئەسەرلىرى كۆپلەپ تونۇشتۇرۇلغاندىن باشقا يەنە ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتى باشلانغان دەسلەپكى مەزگىللەردىمۇ بۇنداق پائالىيەتلەر كۆپلەپ ئېلىپ بېرىلدى. بۇلار ئىچىدە ئەڭ مۇھىم بولغىنى مياكوۋېسكى تۇغۇلغانلىقىنىڭ ئاتىش يىللىقىنى خاتىرىلەش پائالىيىتى بولدى. 1953 - يىلى 7 - ئايدا مياكوۋېسكى تۇغۇلغىنىغا ئاتىش يىلى بولغاندا، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئەينى يىللاردىكى بىردىنبىر مەتبۇئات سورۇنى بولغان «شىنجاڭ ئەدەبىياتى - سەنئىتى» ژۇرنىلى شۇ يىللىق 6 - قوشما ساندا «مياكوۋېسكى تۇغۇلغانلىقىغا ئاتىش يىلى بولۇش مۇناسىۋىتى بىلەن» دېگەن مەخسۇس سەھىپىنى ئېچىپ، «ئۇلۇغ سوۋېت شائىرى ۋ.ۋ. مياكوۋېسكى» دېگەن قىسقا ماقالىنى، تېيىپجان ئېلىيېفنىڭ «مياكوۋېسكىدىن ئاڭلا ناخشىنى» دېگەن شېئىرىنى ۋە مياكوۋېسكىنىڭ «مەجلىسۋازلار» قا تارلىق شېئىرلىرىنى بېرىپ، بۇ داڭلىق شائىرنى تولىمۇ داغدۇغىلىق خاتىرىلىگەن. مياكوۋېسكىنىڭ «مەجلىسۋازلار» ناملىق شېئىرىنىڭ تونۇشتۇرۇلۇشى شۇ يىللاردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن بولۇپ، ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىرىدە ساتىرا ئىجادىيىتىدىن باشقا گۈللىنىپ كېتىشىنى شۇ يىللاردىكى ئازراق ئىجادىيەت ئەركىنلىكىدىن سىرت، مانا مۇشۇ شېئىرنىڭ بىۋاسىتە تەسىرىگە باغلاپ تونۇش مۇمكىن. تېيىپجان ئېلىيېف «ۋالاقىتە ككۈرۈڭنىڭ ئۆلۈمى» نى كۈچلۈك دەۋر روھىغا، قويۇق مىللىي تۇرمۇش پۇرىقىغا ئىگە قىلىپ، ئۇنىڭدىكى پېرسوناژلارنى تېخىمۇ رۇشەن خاسلاشتۇرۇپ، شېئىرىي تىلنىڭ پائالىيەتلىرىنى تېخىمۇ جۈلالاندۇرۇپ يېزىپ چىققان بولسىمۇ، ھەر ئىككى ئەسەردىكى ئوخشاش تېمى، ئوخشاش خاراكتېرلىك پېرسوناژ، ئوخشاش ئۇسلۇب بۇ ئەسەر ئىجادىيىتىدە تېيىپجان ئېلىيېفنىڭ ھەقىقەتەن تەسىر قوبۇل قىلغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ.

تېيىپجان ئېلىيېفنىڭ مياكوۋېسكى بىلەن بولغان

ئىشلىققا ئىنتىلىشتەك روھى ھالىتىمۇ گەۋدىلىك ئىپادىلەنگەن.

شېئىرنىڭ كېيىنكى مەزمۇنلىرىدا تېيىپجان ئېلىيېق ماياكوۋېسكى «لېنىن ئىدراكى» نى كالىسىدغا ئوبدان سىڭدۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭ شېئىرلىرىنىڭ شۇنداق جۇشقۇن، جەڭگىۋار چىققانلىقىدىن، ئەشۇ روھ بىلەن سۇغۇرۇلغان بۇ شېئىرلارنىڭ كۆرەش دولقۇنلىرىدا ئىنقىلابى ئاممىغا ئىلھام مەدەت بەرگەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ جەڭلەردە غالىپ كېلىشىدە مۇھىم روللارنى ئوينىغانلىقىنى خېلى كۆپ سەھىپىدە يازغان، شۇنداقلا بۇ شېئىرلارنىڭ «تىنچلىق كۈرىشىنىڭ سەلەكلىرىدە مەغرۇر ياڭرايدىغانلىقى» نى، «ئەتىمۇ كەڭ دۇنيانىڭ ئۇنى ئاڭلايدىغانلىقى» نى، چۈنكى «ئىنقىلاب ئۈچۈن شۇنداق ناخشا كېرەك» لىكىنى تەكىتلىگەن. بۇلاردىن كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەسكى، تېيىپجان ئېلىيېق ماياكوۋېسكى شېئىرلىرىنى ئىنقىلابى روھ بىلەن سۇغۇرۇلغان، تىنچلىق ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشنى كۈيلەيدىغان، شۇ سەۋەبتىن قىممەتلىك بولغان شېئىرلار، دەپ تونۇغان.

تېيىپجان ئېلىيېق بۇ شېئىردا يەنە ئۆزى قاتارلىق بىرقىسىم شائىرلارنىڭ ماياكوۋېسكى شېئىرلىرىدىن ئۈگىنىپ، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ شېئىر ناخشا توۋلاپ، شېئىرىيەتنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى نامايان قىلغانلىقىنى، ئۇنىڭ يولى بىلەن يېزىلغان شېئىرلارنىڭ ۋەتەندە ئازادلىقنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىدا رول ئوينىغانلىقىنى مۇنداق مىسرالار بىلەن ئىپادىلىگەن:

بىزمۇ

بۇ ناخشىغا

قوشۇلۇپ توۋلاپ

بوران دولقۇنىنى ئەسلەتتۇق جەڭدە.

«كانىيىنى سىقىپ كونا دۇنيانىڭ»

ئازادلىق كۈيىنى

چالدۇق ۋەتەندە.

تېيىپجان ئېلىيېق شېئىردا يەنە «بىراق / مېنىڭدەك بىر ئاددىي ئادەمنىڭ / ئۇنىڭ تەرىپىگە پاتە

ياتىنىڭ رۇس - سوۋېت ئەدەبىياتىدىن زوق ئالغانلىقى ۋە تەسىر قوبۇل قىلغانلىقىدەك مۇھىم بىر ئەدەبىيات ھادىسىسىنىڭ بەدىئىي خاتىرىسى سۈپىتىدە ئۇيغۇر شېئىرىيەت تارىخىدىكى قىممەتلىك ئەسەرلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ، شۇنداقلا يەنە بۇ شېئىر تېيىپجان ئېلىيېقنىڭ رۇس - سوۋېت ئەدەبىياتىنى، جۈملىدىن ئۇنىڭ مۇھىم ۋەكىللىرىدىن بىرى بولغان ماياكوۋېسكىنى چوڭ بىلگەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان مۇھىم بىر ئەسەر ھېسابلىنىدۇ. بۇ شېئىردا يەنە كۆپلىگەن مۇھىم ئۇچۇر-مەزمۇنلار مۇجەسسەملەشكەن.

«ماياكوۋېسكىدىن ئاڭلا ناخشىنى» ناملىق شېئىردا تېيىپجان ئېلىيېق ماياكوۋېسكىنى چوڭقۇر ھۆرمىتى بىلەن تەرىپلىگەن، ئۇنىڭ شېئىرىيەت ئىجادىيىتىنىڭ ماھىيەتلىك تەرەپلىرىنى كۆرسەتكەن، شۇنداقلا ئۇنىڭ ئەدەبىيات تارىخىدىكى تۆھپىسىگە ۋە ئورنىغا يۇقىرى باھالارنى بەرگەن. شائىر شېئىرىنى مۇنداق مىسرالار بىلەن باشلىغان:

مۇنبەرگە يولاتما مەدداھ - باخشىنى،

بىرنى

ئىككى دەيدۇ

جان باقار ئابدال.

بولدى!

يۈم،

جاۋۇلداق

ئاغزىڭنى دەرھال!

ماياكوۋېسكىدىن ئاڭلا ناخشىنى.

بۇ مىسرالاردىن ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، تېيىپجان ئېلىيېق ئۆزى ياشاۋاتقان شۇ دەۋرنى كۈي-لەشكە ئەڭ ماس كېلىدىغان، شۇ دەۋرنىڭ شېئىرىيەت مۇنبىرىدە تۇرۇشقا ئەڭ مۇناسىپ بولغان شېئىرلار دەل ماياكوۋېسكىنىڭ شېئىرلىرى دەپ قارىغان، شۇڭا «بولدى، باشقا ناخشىلارنى قويۇپ، پەقەت ماياكوۋېسكىنىڭ ناخشىسىنىلا ئاڭلايلى» دەپ خىتاب قىلغان، بۇ مىسرالاردا يەنە تېيىپجان ئېلىيېقنىڭ شۇ يىللاردىكى كۈنىلىقىنى ئىنكار قىلىپ، يې-

بىر - بىرىگە تەسىر كۆرسىتىشكەن داڭلىق شا - ئىرلار ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىش ئەمەس، بەلكى ئە - دەبىيات تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر قانۇنىيىتى ھې - ساپلىنىدىغان ھەرقايسى ئەل - مىللەتلەر ئارىسىدە - كى ئەدەبىي تەسىر كۆرسىتىش ۋە قوبۇل قىلىش نۇقتىسىدىن چىقىپ، دۇنياۋى مەشھۇر شائىر بولغان مائاكوۋېسكىدىن ئۆگىنىش، ئۇنىڭ ئىجادىيىتىگە نەزەر سېلىش، ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش ئۇيغۇر ھازىرقى - بۈگۈنكى زامان ئەدەبى - ياتىنىڭ داڭلىق ۋەكىللىرىدىن بىرى ھېساپلىنىدۇ - ىغان تېيىپجان ئېلىيېف ئىجادىيىتىدە يۇقىرىدا كۆ - رۇپ ئۆتكىنىمىزدەك ئەنە شۇنداق گەۋدىلىك ئىكەن - لىكىنى شەرھىلەشنى ۋە بۇ ئارقىلىق تېيىپجان ئې - لىيېفنىڭ مائاكوۋېسكى تەسىرىگە، ئۇيغۇر ئەدەبىيا - تىنىڭ رۇس - سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقىنى كۆرسىتىشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇ تەسىر ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ 20 - ئە - سىرنىڭ ئوتتۇرىدىكى زامانغا لايىقلىشىش ۋە زامان - نىۋىلىشىش سەرگۈزەشتىمىسىدە بۇ ئەدەبىياتنىڭ باشقا ئەدەبىياتلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغان مۇھىم بىر تەپسىلات ھېسابلىنىدۇ.

پايدىلانمىلار:

1. «تېيىپجان ئېلىيېف شېئىرلىرى» (2 توم)، مۇھەم - مەت رەھىم نەشىرگە تەييارلىغان، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1997 - يىل 7 - ئاي نەشرى
2. بەيدۇ تورىدىكى مائاكوۋېسكىغا دائىر ماتېرىياللار
3. «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى» ژۇرنىلى، 1953 - يىللىق 6 - ، 7 - سانى
4. تۇرسۇن ئەرشدىن: «ل. مۇتەللىپ»، شىنجاڭ ئۇند - ۇپرىستېتى نەشرىياتى، 2007 - يىل 3 - ئاي نەشرى
5. كېرىمجان ئابدۇرېھىم: «كۆپ خىل ئەدەبىياتلار تە - سىرىدىكى تېيىپجان ئېلىيېف ئىجادىيىتى»، «قەشقەر پىداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 2010 - يىل - لىق 1 - سانى

مۇھەررىر: ئوسمانجان مۇھەممەت

مايدۇ چىشى» دېگەن مىسرالارنى يېزىپ، ئۆزىنىڭ مائاكوۋېسكىغا بولغان ھۆرمىتىنى، شۇنداقلا ئۇنى چوڭ بىلىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلغان بولسا، شې - ئىرنىڭ ئاخىرىدا مائاكوۋېسكى شېئىرلىرىغا بولغان يۇقىرى باھاسىنى مۇنداق مىسرالار بىلەن ئىپادىلىگەن:

ئاڭلىغىن دوستۇم،

ئاڭلا زوق بىلەن

قاينامدىن ئۇرغىغان ئۇلۇغ ناخشىنى.

زادى تاپالماسەن

جاھاننى ئىزدەپ

ناخشىلار ئىچىدە بۇنداق ياخشىنى.

بۇ مىسرالاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، تېيىپ - جان ئېلىيېف مائاكوۋېسكى شېئىرلىرىنى «ئۇلۇغ ناخشا»، «ئەڭ ياخشى ناخشا» دەپ تەرىپلىگەن ھەم بۇ ناخشىلارنى زوق بىلەن ئاڭلاشنى تەشەببۇس قىلغان. بۇ تېيىپجان ئېلىيېفنىڭ مائاكوۋېسكى ۋە ئۇنىڭ شېئىرلىرىغا نىسبەتەن چوڭقۇر ھۆرمىتى ۋە قايىل - لىقىنىڭ ئىپادىلىنىشى بولۇپلا قالماي، بەلكى يە - نە مائاكوۋېسكىدىن، رۇس - سوۋېت شېئىرىيىتى - دىن ئۆگىنىش ھەققىدىكى تەشەببۇسى بولۇپمۇ ھېسابلىنىدۇ.

تېيىپجان ئېلىيېف مائاكوۋېسكىدىن ئۆگىنىشنى تەشەببۇس قىلىپلا قالماي، بەلكى ئۆزىمۇ ئىجادىيە - تىدە ئۇنىڭدىن كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگەنگەن، ئۇنىڭغا كۆپ جەھەتلەردىن تەقلىد قىلغان؛ ئىجادىيىتىدە چاچما (ئەركىن) شېئىر شەكلىنى كۆپ قوللىنىش، شېئىرلىرىنى كۈرەش تېمىسىدا كۆپ يېزىش، بەزى ئالاھىدە شېئىرىي ئوبرازلارنى يارىتىش، شېئىرنىڭ جۇشقۇن، جەڭگىۋارلىقىنى گەۋدىلەندۈرۈش قاتار - لىقلار ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ئەنئەنىسىگە بولغان ۋارىسلىقنىڭ مەھسۇلى بولماستىن، بەلكى مائاكو - ۋېسكى ۋەكىللىكىدىكى رۇس - سوۋېت ئەدەبىياتى تەسىرىنىڭ نەتىجىسىدۇر.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، بۇ يەردە تېيىپجان ئېلىيېف بىلەن مائاكوۋېسكىنى بىر يەرگە قويۇپ تەتقىق قى - لىشىمىز ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ تەڭ دەرىجىدىكى،

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ شېئىر ۋە شائىر ھەققىدىكى قاراشلىرى

ئابدۇخەبەر سۇلايمان

(شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات ئىنىستىتۇتى 830054)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» تىكى شېئىر ۋە شائىرغا مۇناسىدە ۋەتلىك بايانلىرى شۇ دەۋر ئەدەبىياتى، رېئاللىقى ئىچىگە قويۇلۇپ تەھلىل قىلىندۇ ۋە شۇ ئارقىلىق قاراخانىيلار دەۋرى ئەدەبىياتىدىكى شېئىر ۋە شائىر چۈشەنچىسى ئايدىڭلاشتۇرۇلدى.

摘要: 本文运用叙述、比较、分析等多种研究方法, 解释了玉素甫·哈斯哈吉甫的著作《福乐智慧》中从诗歌与诗人的观念来描述喀喇汗王朝的文学观念特点。

لىرىغا شائىرلارنى ۋەكىل قىلىپ، ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىنى خەلقنىڭ ھۆكۈمرانلارغا قارىتا پىكىرى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىرىپلا قالماي، شېئىر بىلەن شائىرلىق ھەققىدىكى قاراشلىرىنى سىڭدۈرۈۋەتكەن:

2934. كېلۈر ئەمدى شائىر، بۇ سۆز تەرگۈچى، كىشىلەرنى ماختاپ، ھەم سۆڭكۈچى.

بۇ بېيىتنى شائىرلىق مەجبۇرىيىتىگە ئېيتىلغان ئىخچام تەبىر دېيىشكە بولىدۇ. ئاپتور شائىرنى تىلنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر ئۈستىسى ئىكەنلىكى، تىل ئارقىلىق كىشىلەرگە ياخشى - ياماننى تونۇتۇپ، گۈزەللىكنى كۈيلەپ، رەزىللىكنى قامچىلاش مەجبۇرىيىتى بارلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدۇ. شائىرلىقنىڭ سۆز بالاغىتىنىڭ ئەڭ پىشقان پېشىۋالىرىدىن ئىكەنلىكى ناھايىتى بۇرۇنلا كىلاسسىكلار نەزەرىدە مۇقىملاشقان بولۇپ، يۈسۈپ خاس ھاجىپتىن بىر يېرىم ئەسىر بۇرۇن ياشىغان فارابىمۇ «شائىرلار سەنئىتى قانۇنلىرى ھەققىدە» ناملىق رسالىسىدە «شېئىر سەنئىتىنى بېزەيدىغان نەرسىلەر سۆز - مۇلاھىزىلەر بولسا، رەساملار سەنئىتىنى بېزەيدىغان نەرسە بويىچە ھېسابلىنىدۇ» دەپ ئېيتقان. كىلاسسىك شائىرلار ئەدەبىياتىنىڭ ئاۋانگارىلىرى سالاھىيىتى بىلەن تىلدىكى ئەڭ سەرخىل سۆزلەرنى

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۈيۈك مۇتەپەككۈرى، شائىر ۋە دۆلەت ئەربابى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ پەلسەپەۋى، ئېنىسكلوپېدىك داستانى «قۇتادغۇبىلىك» ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر كىلاسسىك شېئىرىيىتىنىڭ ئەڭ يۈكسەك چوققىسى ۋە ئەڭ تىپىك نەمۇنىسىدۇر. «قۇتادغۇبىلىك» ئارزۇ ۋەزىنىنىڭ مۇتەقارىپ بەھرىدە يېزىلغان. ئەسەرنىڭ ئەمەلىيىتى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ شېئىر ۋە شائىر ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىنى بىۋاسىتە ئىپادىلەپ بەرگەن بولسىمۇ، ئاپتور بۇ ھەقتە ئايرىم توختىلىشنى زۆرۈر دەپ قارىغان. داستاننىڭ «شائىرلار بىلەن مۇناسىۋەتتە بولۇش بايانىدا» ماۋزۇلۇق ئەللىك ئالتىنچى بابى مەخسۇس شېئىر ۋە شائىرغا بېغىشلانغان بولۇپ، بۇ بابى ئەينى دەۋر ئەدەبىياتىدىكى شېئىر ۋە شائىرلىققا بېرىلگەن ئىخچام نەزەرىيە ۋە يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ مۇشۇ ھەقتىكى ئەڭ مەركەزلىك كۆز قارىشى دەپ ئېيتىش بىلەن بىرگە، يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى ئوخشاشمىش، ئىشارە ئۇسۇللىرى، شېئىر ۋە شائىر مەجازىدىن پايدىلىنىپ، ئەينى دەۋر رېئاللىقىغا بولغان ئەندىشىسى ۋە ئىرادىسىمۇ ئەكس ئەتكەن دەپ قاراشقا بولىدۇ. مەزمۇن ۋە تارىخىي رېئاللىقتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئەينى دەۋر زىيالىي-

مەزمۇنىنى قانداق قىلىپ ئەڭ مۇۋاپىق سۆز - ئىبارىلەر بىلەن تولۇق، ناھايىتى چىرايلىق ئىپادىلەش مەسلىسىدۇر. ئاپتور شېئىردا تىلدىكى ئەڭ گۈزەل، ئىخچام سۆزلەرنى تاللاپ ئالغاندىن سىرت، كىلاسسىك شېئىرىيەتتە ئىزچىل داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان، شېئىر مىسرالىرىنى تەشكىل قىلغۇچى سۆزلەرنىڭ كۆپىنچە قىسقا، ئىخچام بولغان بىر - بىر غۇملۇق، ئىككى بوغۇملۇق سۆزلەردىن بولۇشىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپلا قالماي، تىل يەڭگىللىكىنى ھېكمەت بىلەن سۇغىرىش، ئاددىي سۆزلەرگە چوڭقۇر مەنىلەرنى يۈكلەشكىمۇ كۈچىگەن. تەبىئەت دۇنياسىدا ئىنتايىن كەم ئۇچرايدىغان، قىممەتلىك مەدەنىلەرنى شېئىرنىڭ بەدىئىيلىكىگە تېمىسال قىلىش ئارقىلىق شېئىر ۋە شائىرلارغا قويۇلغان يۈكسەك تەلپىنىمۇ ئوتتۇرىغا قويغان. تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئەدەبىياتىدا ئۇزۇندىن بېرى ئىستېمال قىلىنىپ كەلگەن ئەنئەنىۋى ئارۇز سىستېمىسىدا ۋارىسلىق قىلىش بىلەن يېڭىلاشنىڭ تىپىك ئۈلگىسىنى يارىتىپ، ئۆز ئەسىرىنى ئەينى دەۋردە شەرقنىڭ يىرىك تىپىك شېئىرىي ئەسەرلىرى ئۈچۈن قوبۇل قىلىنغان ۋە شەرق نەزمى ئارۇزىنىڭ ئەڭ ئاھاڭدارى ھېسابلىنىپ «جەڭگىۋار ئۆلچەم» دەپ نام ئالغان مۇتەقارىپ بەھرىدە يېزىپ چىققان. دۇنياۋى سەۋىيەدە راۋاجلىنىۋاتقان تۈركىي شېئىرىيەتنىڭ ئەينى دەۋردىكى ئەھۋالى، شەكلى، مەزمۇنى، ئىپادىلەش ۋاسىتىلىرى، تىل ئالاھىدىلىكلىرى قاتارلىقلارنى ھەم ئۆز شېئىر ئەمەلىيىتى ھەم شېئىرغا سىڭدۈرگەن ئامىللىرى بىلەن كۆرسىتىپ ئۆتكەن. ئارقىدىنلا شائىرلار بايانغا ئۆتكەن:

6934. ئۇلار ماختىسا، ئەلگە تارار شۇ پېتى،

ئەگەر سۆكسە كىمنى، سېسىدۇ ئېشى.

ئەينى دەۋر رېئاللىقىدىن ئالغاندا، بۇ ئاشۇرۇۋېتىلگەنلىك بولماستىن، بەلكى بۇنى شېئىر ۋە شائىرنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىغا بېرىلگەن باھا دەپ چۈشىنىشكە بولىدۇ. ئەسەر يېزىلغان تارىخى ئارقا

ئىشلىتىپ ئۆز مەسئۇلىيىتى، مەجبۇرىيىتىنى ئارتتۇرغان. دەۋرنىڭ چارچىسى سۈپىتىدە ياخشىلىققا مەدھىيە ئوقۇپ، رەزىللىككە ئوت ئېچىپ، دەۋرنىڭ ھەقىقىي ۋىجدانى بولغان. يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ شائىرلار ھەققىدىكى تەۋسىيەسىنىڭ ئەڭ بېشىدىلا بۇ نۇقتىنى ئوتتۇرىغا قويۇشى بىر تەرەپتىن شائىرلىقنىڭ ئەڭ ئاساسىي تەلپىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىدا ئۆتكەن ئۆزىدىن ئىلگىرىكى كىلاسسىكلارنىڭ بۇ ھەقتىكى قارىشىغا يانداشقان.

3934. قىلىچتىن ئىتتىكرەك بۇلارنىڭ تىلى،

قىلىدىمۇ نازۇكرىق تەپەككۈر يولى.

دېيىش ئارقىلىق شائىرلارنىڭ كەسكىن، ئۆتكۈر، مۇرەسسەسىز بولۇشى كېرەكلىكى، ئاددىي خىياللار دۆۋىسى ياكى سۆز تىزمىلىرى ئارىسىدا قايىمۇقۇپ يۈرمەستىن، يۈكسەك تەپەككۈر بىلەن دۇنياغا ۋە ئىنسانغا نەزەر سېلىش كېرەكلىكىنى تەكىتلىگەن ھەمدە يوشۇرۇنچە شېئىر تىلى ۋە چوڭقۇرلۇقى ھەققىدە ئىشارە قىلغان.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ سىمۋوللاشتۇرۇلغان ئوبرازلىرى ئارقىلىق ئالدىنقى بېيىتتىكى مەزمۇندىكى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرغان. شېئىر رېئال ھاياتنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە يىغىنچاقلىنىشى ۋە ئومۇملاشتۇرۇلۇشى بولغاچقا، ئۇنىڭ تىلى ئىخچام، دەل ۋە ئېنىق بولۇشى، ئىپادىلەش كۈچىگە باي بولۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ. ئاپتور شائىرلارنى سۆز دېڭىزىدىن ئۈنچە، گۆھەر، ياقۇت سۆزىدىغان، يەنە كېلىپ ئەڭ پايدىلىق، ئەڭ ساپ، ئەڭ قىممەتلىكلىرىنى سۆزدەيدىغان غەۋۋاسقا ئوخشىتىپ، شائىرلىقنىڭ ماھىيىتىگە تەبىئەت بېرىش بىلەن بىللە، ئوبرازلىق شەكىللىرى ئارقىلىق شېئىرنىڭ شەكلى ۋە مەزمۇنىنىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكى ھەققىدە مۇئەييەن بىر نەزەرىيەنى يورۇتقان. ئىخچام بولۇش - بەدىئىي جەھەتتىكى ئىپادىلەش مەسلىسى، شۇنداقلا پىكىر

ئۆتكەن ھەمدە شائىرلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىش مەسىلىسىدە:

7934. تولا ياخشى تۇتقىن بۇلارنى قاياش،

بۇلارنىڭ تىلىغا ئىلىنما، ئاداش.

دەپ يازغان. «قۇتادغۇبىلىك» ئىرانلىقلارغا يېتىپ بارغاندا، ئۇلار ئۇنى «شاھنامەنى تۈركىي» دەپ ئە. تىمۇرلار ساقلاپ، سان - ساناقسىز ئادىل - پادى. شاھلىرىنى تارىخ سەھنىسىگە چىقاردى. قەدىمكى دەۋرلەردىكى مەشھۇر ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇلار ئۆز دەۋرىنىڭ ئېنىسكى. لىپىدىك ئالىملىرى ئىدى. شۇ دەۋرنىڭ ھەقىقىي شائىرلىرى، شائىرىلا بولۇپلا قالماي، يەنە پەيلاسوپ، سىياسىيون، دىپلومات، جامائەت ئىربابى، مۇتەپەك. كۈرى قاتارلىق ئۈنۈپرساللاشقان دانىشمەنلىرى ئىدى. شۇڭا يۈسۈپ خاس ھاجىپ بۇ بېيىتتا شا. ئىرلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ساقلاشنى، ئۇلارنى ئۈستاز تۇتۇپ ئۆتۈشنى، شائىرلارنىڭ مەسخىرە، ھەجۋىي ئوبىيكتى بولۇپ قالماسلىقىنى تەكىتلەش ئارقىلىق ئىچكى ماجىرا ئىچىدە تۇرۇۋاتقان قاراخا. نىلارنىڭ يۇقىرى قاتلىمىدىكىلەرگە قانداق قىلىش. نى يوشۇرۇن ئۆگەتكەن. خۇددى بۇ ئەسەرنىڭ روياپقا چىقىشىنىڭ تارىخى ئارقا كۆرۈنۈشىدىن ھېس قىلغىنىمىزدەك، داستاننىڭ بۇ بابتىكى بايانلىرى نوقۇل شائىر ۋە شېئىر ھەققىدىكى بايانلارلا بولۇپ قالماستىن، يەنە يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ دۆلەت ۋە خەلقنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلۈش، ئەنسىرەش تۈي. غۇسنى ۋە ئۇنى قانداق ھەل قىلىشنى ئۆگىتىۋات. قانلىقى دەپ چۈشىنىش مۇمكىن، چۈنكى يۈ. سۈپ خاس ھاجىپ 85 باب، 6654 بېيىت، 13290 مىسرالىق «قۇتادغۇبىلىك» نى شېئىرىي شەكىلدە يېزىپ، شېئىرنىڭ نەزەرىيەسى ۋە ئەمەل. يىتىمىنى ئەڭ يۈكسەك سەۋىيەدە نامايەن قىلغان، شۇنداقلا ئۆز ئەمەلىيىتى ئارقىلىق شائىرلارنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى، قانداق بولۇشى كېرەكلى. كىنى ئىسپاتلاپ بولغان ئىدى. شۇڭا بۇ مىسراالارنىڭ

كۆرۈنۈشىگە نەزەرىيەنى ئاغدۇرغاندا، «قۇتادغۇبى. لىك» يېزىلغان ۋاقىت دۆلەت قالايمىقانلاشقان، خاز. لىق ئىچكى نىزاغا پاتقان مۇشەققەتلىك بىر دەۋر بولۇپ، ئەگەر پادىشاھ دانالىق، ھوشيارلىق بىلەن بۇ ۋەزىيەتنى ئوڭشىمىسا، ئەھۋال ئىنتايىن يامانلىشىپ كېتەتتى. «قۇتادغۇبىلىك» دەل مۇشۇ خىل تەقەززا تۈپەيلىدىن مەيدانغا كەلگەن. يۈسۈپ خاس ھاجىپ بۇ بايانلىرى ئارقىلىق ئوردا ئەھلىگە ئىلىم ئەھلىلى. رىنى ھۆرمەتلەش، ئۇلارنىڭ ئۈگۈتلىرىگە قولاق سېلىش لازىملىقىنى ئەسكەرتىش بىلەن بىللە، يۈ. قىرىقى مىسراالىرى ئارقىلىق چوڭقۇر ئاگاھلاندى. رۇش بېرىدۇ.

ئېنىقكى، ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخى ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ تارىخىدۇر، ئۇيغۇر مەدەنىي ھاياتىدىكى چوڭ - چوڭ ۋەقەلەردىن تارتىپ ئىنساننىڭ سۆيگۈسىگىچە ئاساسەن دېگۈدەك شېئىر شەكىلدە ئىپادىلىنىپ، يېزىلىپ كەلگەن. شېئىرىيەت ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىنىڭ بىردىنبىر ئېقىنى بولۇپ كەلگەن. شائىرلار شۇ سە. ۋەبىلىك ئىزچىل ئاۋام ۋە ھۆكۈمدارلار نەزەرىدىكى «ئالاھىدە ئەدەبلەر» قاتارىدا مۇئامىلە قىلىنغان. شېئىر ئارقىلىق ھاكىمىيەتكە قاتنىشىش، شېئىردا دىداكتىكىلىق ئۈسۈل ئىمكانىيەت بەرمىگەندە ئايلىنا يول بىلەن مەقسەتنى ئىپادىلەش، ئەدەبىيات. تىكى باشقا شەكىل، ۋاسىتىلەر بىلەن مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈش دۇنيادىكى كۆپ قىسىم ئەللەردە ئورتاق. «كەلىلە ۋە دېمىنە» دەك نادىر ئەسەرنىڭ تۈزۈلۈشى، مەسەل - چۆچەكلەردەك شەكىللەرنىڭ راۋاج تېپىد. شىنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسلىرىنىمۇ مۇشۇ نۇقتىدىن چۈشىنىش تامامەن مۇمكىن. يۈسۈپ خاس ھاجىپتەك بۈيۈك بىر پەيلاسوپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» تەك پەلسە. پىۋى داستاننى نېمىشقا باشقا ژانىرلاردا يازماي، شېئىرىي شەكىلدە يازغانلىقى ھەرگىز تاسادىپىيلىق ئەمەس. ئاپتور يۇقىرىقى مىسراالىرى ئارقىلىق شې. ئىرنىڭ قۇدرىتى، شائىرنىڭ ئورنىنى كۆرسىتىپ

كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا بىلىم چۈشەنچىسى

ئابدۇرېھىم يۈسۈپ

(ئاقسۇ شەھىرى ئايكۆل بازارلىق ئوتتۇرا مەكتەپ 843000)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە كىلاسسىك يازغۇچىلىرىمىزنىڭ بىلىم ئىشىدا پەرۋانە بولغانلىقى، بىلىمنى ئۆزىگە يار تۇتۇپ، كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆزلىرىنىڭ قىممەتلىك مىراسلىرىنى قالدۇرغانلىقى، ھازىرقى كىشىلىرىمىزنىڭ ئۇلارنىڭ بىلىم ئۆگىنىش روھىنى ئۈلگە قىلىشى كېرەكلىكى، بىلىم قارشىنى مۇستەھكەملىشى كېرەكلىكى بايان قىلىنغان.

摘要: 本文论述了古典文学家酷爱学习知识，并将知识流传给后世，现代人把他们为做学习的榜样，努力学习文化知识等问题。

دەۋرلەردىكى ئوبرازلىق بىلىشنىڭ شېرىن مېۋىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن بىر پۈتۈن ئىجتىمائىي ھايات-نى ئەكس ئەتتۈرۈش نۇقتىسىدىن خەلقىمىزنىڭ بىلىم مۇھىتى ئىچىدىكى مەۋجۇتلۇقىنى ئوخشاش بولمىغان تۈر ۋە مەپكۈرلەردىكى ئىجابىي ۋە ئىلغار ماھىيەت ئاساسىدا سۈرەتلەپ بەرگەنلىكى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىنىدۇ.

«مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتى ئۆز نۆۋىتىدە مىللەت-لەرنىڭ تەپەككۈرى ۋە بىلىم بايلىقىنى كۆرسىتىدۇ-غان ئىستېرېلكا بولۇپ، بىز مەدەنىيەت تارىخىمىزغا قارىتا بىلىم شۇناسلىق نۇقتىسىدىن سىستېمىلىق مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىشتىن بەك يىراقتا تۇرۇپتە-مىز. ئۇيغۇرلاردا ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن ۋە كېيىن تەبىئەت ۋە جەمئىيەت ساھەلىرىگە تۇتىشىدىغان ئە-مەلىيەتچىل بىلىم ئەنئەنىۋى بولغانىدى. ئۇيغۇرلار ئۆزى ياشىغان ئىقلىم ۋە تارىخىي ۋەزىيەتكە ماس ھالدا مول مەدەنىيەت مىراسلىرى، ئەقىل - پاراسەت جەۋھەرلىرى ۋە بىلىم بايلىقلىرىدىن ئىنسانىيەتنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت خەزىنىسىگە تۆھپە قوشقان مىللەتتۇر.» (ئا.جالالىدىن) ئەگەر قەدىمكى زامان مەدەنىيەتتىمىز مۇشۇنداق بىلىم ئەنئەنىسى بولمىغان بولسا ئىدى، بىزنىڭ بۇ ئىقلىمىمىز كى شانلىق ۋە مۆتىۋەر ئۇيغۇر مەدەنىيىتى بولمى-غان بولاتتى. ھەتتا بىزنىڭ بۈگۈنمىز بولمىغان بولاتتى.

ئىنسانلارنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ۋە تەرەققىي قى-لىشىدا بىلىم - مەرىپەت، ئىلىم - پەن قەدىمىدۇمۇ، ھازىرمۇ ۋە كەلگۈسىدەمۇ ئوخشاشلا زۆرۈر ۋە قىم-مەتلىكتۇر. چۈنكى ئۇ ئىنساننى ئۈزۈكسىز ھالدا ئەركىنلىك ئالىمىدىن زۆرۈرىيەت ئالىمىگە ھالقى-تىدۇ. ئىنسان تەپەككۈرىنى مۇمكىنچىلىك پەللىلى-رىنىڭ ئاجايىپ يەرقىن پىكىرلىرى، تەقدىرنى ئۆز-گەرتىشنىڭ توغرا تەدبىرلىرى، بەخت - سائادەت ۋە قەدەر - قىممەتكە ئېرىشىشنىڭ مول تەجرىبىلىرى بىلەن يۈكسەكلىككە ئىگە قىلىدۇ. ئىنسانغا ئۈزلۈك ۋە كامالەت بەخش ئېتىدۇ. كائىناتنىڭ سىرلىرىنى بىلدۈرىدۇ. دۇنيا تارىخىدىن قارايدىغان بولساق، ئىنسانلارنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتتە ئىنسانلارنىڭ بى-لىش تەخىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، بىلىشتىن شە-كىللەنگەن ئەمەلىيەتنىڭ تۈرتكىسىدە ئۈزۈكسىز ئۆزگىرىپ ۋە تەرەققىي قىلىپ كېلىۋاتقان دۇنيا، يەنىلا بىلىشنىڭ تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە تېخىمۇ كەڭ، شۇنداقلا تېخىمۇ دولقۇنلۇق ئېقىنلىرىدا ئۆز پايانغا قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە. ئۇيغۇرلارنىڭ مەۋجۇتلۇق رەۋىشىدە شەكىللەنگەن ۋە ئۇنىڭغا تۈرتكە بولۇپ كېلىۋاتقان ھۈنەر - سەنئەت، تېبابەت بىلەن بىر قا-تاردا ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت پىرامىدالىرىمىز سۈپىتىدە تەتقىق، تەھلىل ۋە رېئال چۈشەنچىلىرىمىزگە تۈرتكە بولۇۋاتقان ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبى-ياتىمىزمۇ ئۆز ماھىيىتىدىن خەلقىمىزنىڭ ئەينى

تېمىزىملىق پەلسەپەۋى سىستېما ياراتتى. فارابىنىڭ تەبىئەت پەلسەپەسى بىلىش نەزەرىيەسى، ئىجتىمائىي قاراشلىرى، غايىۋى جەمئىيەت، ئوتۇپىزم، ئىلىم - پەن قاراشلىرى قاتارلىق بىرقانچە تەرەپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئوتتۇرا ئەسىر جاھالىتى مۇھىتىدا ئەڭ ئىلغار دۇنيا قاراش ھېسابلانغانىدى. «فارابىنىڭ بىلىش نەزەرىيەسىنى تۆۋەندىكىدەك تۆت نۇقتا بويىچە يىغىنچاقلاپ چۈشىنىشكە بولىدۇ: بى - رىنچى، دۇنيانى بىلىش ئىنساننىڭ ئىقتىدارى، ئىنسان دۇنيانى بىلىش مۇمكىنچىلىكىگە ئىگە؛ ئىككىنچى، بىلىش جەريانىدا تاشقى دۇنيا بىلەن ئا - دەمنىڭ ئۆزئارا بىلىش ۋە بىلىدۈرۈش مۇناسىۋىتى مەۋجۇت بولىدۇ؛ ئۈچىنچى، بەزى بىلىملەر مەنتىقىي ئىسپاتلاشنى تەلەپ قىلمايدىغان ھەقىقەتلىك قىم - مىتىگە ئىگە بولىدۇ؛ تۆتىنچى، ھېسسىي بىلىش ۋە ئەقلى بىلىش ئىقتىدارى ئەقىل، پائالىيەت باشلى - غان ئەقىل، ئېرىشىلگەن ئەقىل ۋە پائال ئەقىل كا - تىگورىيەلىرىدىن تەركىب تاپقان. بۇلاردىن باشقا خا - رەزمى، مەھمۇد كاشغەرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، يۈكەنكى، ئەھمەد يەسەۋى، ئەلىشىر نەۋائى، مەش - رەپ، زەلىلى ... قاتارلىق ئالىم - ئەدىبلەرنىڭ ئەسەرلىرىدە ئىپادىلەنگەن پەلسەپەۋى ئىدىيەلەر تۈر - لۈك نۇقتىدىن تەتقىق قىلىندى ۋە قىلىنماقتا.

ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە قەدىمدىن تارتىپلا بىلىم مۇئەسسەسەلىرى بولغان. ئۆزىگە خاس بىلىم ئەنئە - نىسىگە، بىلىم قارشىغا ئىگە بىر خەلقنىڭ ئەۋلاد - لىرىنى تەربىيەلەش ئۈچۈن تەسىس قىلغان ساپا - لىم مۇئەسسەسەلىرىنىڭ بولۇشى تۇرغانلا گەپ. ئۇيغۇرلار دەسلىپىدە مەڭگۈ تاشلارنى ئورنىتىش ئارقىلىق ئەۋلادلارنىڭ ئومۇميۈزلۈك ئىبرەت (بى - لىم) ئېلىشىغا ئاساس ياراتقان بولسا، كېيىنرەك مىڭ ئۆيلەر، ئىبادەتخانىلار، مەدرىسە - مەسچىدلەر ۋە مازار (كۈتۈپخانا) ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ بىلىم ئىگىلەش ئىستىكىنى قانائەتلەندۈرۈپ كەلگەن. كومراچىۋا ياشىغان دەۋرلەردىكى كۈسەندە ئون مىڭ ئادەم سىغىدىغان نوم تەپسىر قىلىدىغان سورۇنلار بولغان. تەڭرىتاغنىڭ جەنۇب - شىمالىدىكى يۇرتلاردا مەدەنىيەت ئىزلىرى سۈپىتىدە مەۋجۇت بو -

ئۇيغۇرلارنىڭ بىلىش ئەنئەنىسى قەدىمىيلىككە ئىگە. شاخقا قاراپ يىلتىزنى پەملىگىلى بولىدۇ. مول ۋە رەڭگارەڭ، كۈچلۈك ۋە قىممەتلىك بىر مەدەنىيەت - يەتتىلىك جەزمەن چوڭقۇر ۋە ناھايىتى ئۇزاق بىلىش ئەنئەنىسى بولىدۇ. بىز ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات - تىدىكى بىلىم - مەرىپەتكە دائىر بايانلارغا كۆز يۈ - گۈرتكىنىمىزدە بۇ ھەقىقەتنىڭ توغرىلىقىنى ھېس قىلىمىز. ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپ ئۆزىگە خاس پەلسەپە ئىدىيەسىگە ئىگە خەلق. «بىر مىللەت پە - نىڭ ئەڭ يۈكسەك چوققىسىدا تۇرماقچى بولىدىكەن، بىر مىنۇتۇمۇ نەزەرىيەۋى تەپەككۈرسىز قالماستىكى كېرەك.» (ئېنگېلس). ئوخشاش بولمىغان دۇنياۋى دىن، مەدەنىيەت ۋە پەلسەپەۋى ئىدىيەلەرنىڭ ئەڭ كۆپ ئۇچراشقان جايىدا ياشىغان خەلقىمىز توختاۋ - سىز ھالدا نەزەرىيەۋى تەپەككۈرنىڭ يۇقىرى پەللى - سىدە تۇرغان بولۇپ، ساپا ۋە ئىلغار پەلسەپەۋى قاراشلار ئەكس ئەتكەن نەزەرىيەۋى ئەسەرلەرنى يارد - تىپلا قالماي، يەنە گۈزەل تۇرمۇش غايىسى ئىپادە - لىنەنگەن بەدىئىي ئەسەرلەردىمۇ مۇئەييەن پەلسەپەۋى قاراشلارنى تۈرلۈك رەۋىشتە ئەكس ئەتتۈردى.

زارا ئاستىرىزم، مانىي دىنىغا ئائىت يازمىلاردىن كۆرە ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپلا ئۆزىگە خاس پەل - سەپە ئىدىيەسىگە ئىگە بولۇپ، ئۇ نوقۇل ئىلمىي، نەزەرىيەۋى ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەردىلا ئەمەس، باشقا تۈرلۈك مەزمۇندىكى تۈرلۈك ئەسەرلەر، ئىجتىمائىي، سىياسىي قاراشلار، كىشىلىك تۇرمۇش، ئۆرپ - ئادەت، فولكلور، قول - ھۈنەرۋەنچىلىك، سەنئەت قاتارلىق پۈتكۈل ئۈستىنقۇرۇلما ئامىللىرىدا ئۆزىگە خاس شەكىل ۋە ئۇسۇل بىلەن مەزمۇن تاپقان. كۈ - سەنلىك بۇددا مۇتەپەككۈرى كومراجىۋا، «ئالەم ھە - قىمەتلىرى» ناملىق بۇددىزم مەزمۇنىدىكى پەلسەپەۋى ئەسىرىدە ھەممە نەرسىنىڭ، جۈملىدىن روھى دۇنيا - نىڭ مەۋجۇت ئەمەسلىكىنى تەكىتلىگەن ۋە شۇنىڭغا يارىشا ئۆزىنىڭ «ئوتتۇرىچە ئالەم ھەقىقىتى» قارد - شىنى ئوتتۇرىغا قويغان. «ئىككىنچى ئۈستاز» دەپ شۆھرەتلەنگەن ئەبۇ ناسىر فارابى ئۆمرىدە بىر يۈز ئاتمىشتىن ئارتۇق ئىلمىي ئەسەرلەرنى يازغان بو - لۇپ، ھەممىسىدە دېگۈدەك «بىر پۈتۈن ناتۇرال پاد -

ھەممىگە چۈشىنىشلىك ئاددىي قائىدە. تارىخىمىزدا قەدىمدىن تارتىپ مەرىپەتپەرۋەر شائىرلار ئۈزۈلمەي چىقىپ تۇرغان ۋە ئۇلار ئالىم - ئۆلىمالارنى قەدىر - لەپ، ئۇلارنىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىشى، تارقىتىشىغا ئىلھام بەرگەن. مەدرىس - كاتىباتخانلارنى تەسىس قىلغان ۋە قۇرغان. كۈسەنلىك ئاقارى پاك يېنىڭلىق تەرەپدارلىرىدىن بولغان، كومىراجىۋانىڭ دادىسى كومراتان ھىندىستاندىكى ۋەزىرلىك ۋەزىدىن پىسىدىن ئىستىپا بېرىپ، پامىرنىڭ شەرقىگە كەلگەندە ئالدىغا بېرىپ ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۈچارغا ئېلىپ كېلىپ، دۆلەت ئۈستازى قىلغان. كومىراجىۋانىڭ نۇتۇق سۆزلىشى ۋە بۇددىزمنى تەشەببۇق قىلىشىغا مەدەت بېرىپ، ئۇنىڭغا شىر پۈتۈلۈك ئالتۇن تەخت ياسىتىپ بەرگەن ۋە ئىبادەتخانلارنى سالدۇرۇپ بەرگەن. بوۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك» ناملىق ئەسىرىنى تەقدىم قىلغان قاراخانىيلار ھۆكۈمدارى ئەبۇ ئەلى ھەسەن ئۇنىڭغا جاۋابەن «خاس ھاجىپ» لىق ئۇنۋانىنى بەرگەن. ئىسلام دىنىنى تۇنجى بولۇپ قوبۇل قىلغان سۇتۇق بۇغراخان تارىخىي كىتابلاردا «ئەدەبىياتخۇمار كىشى ئىدى» دەپ قەيت قىلىنغان. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئەلى ئارسلانخان، يۈسۈپ قادىرخان، خىرىزخان قاتارلىق ھۆكۈمدارلار ئىلىم - مەرىپەتكە ھامىيلىق قىلغان ۋە ئۆزلىرىمۇ ئىلىم بىلەن مەشغۇل بولغان. غەربىي قاراخانىيلار خاقانى خىزىر بىننى ئىبراھىم سەمەرقەندتىكى ئوردىسىدا دائىم دېگۈدەك شېئىر مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈپ تۇرغان. كېيىنكى دەۋرلەردىكى زوھۇرىدىن ھېكىمبەگ، تاجىدىن ھېكىمبەگ، سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىمخان، خوجا جاھان ئەرشى ... قاتارلىقلارمۇ ئەتراپىغا نەچچە ئۈنلۈك بولغان، يۈزلىگەن پەيلاسوپ، ئاسترونوم، يازغۇچى، شائىرلار ۋە تىبابەت ئالىملىرىنى توپلىغان، شۇنداقلا ئۆزلىرىمۇ ئىلىم - مەرىپەت بىلەن مەشغۇل بولغان. بۇلار يەنە تەرەققىيپەرۋەر ھۆكۈمدارلاردىن بولۇش سۈپىتى بىلەن جەمئىيەتنىڭ پۈتكۈل ساھەلىرىدە ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە گۈللىنىش مەنزىرىسىنى نامايان قىلغان ۋە بۇنىڭ ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن.

لۇپ كەلگەن خارابىلەر بۇنىڭ جانلىق دەلىلىدۇر. ماتېرىياللاردا كۆرسىتىلىشىچە، خوتەن، قەشقەر، يەكەن، تۇرپان، كۇچا ... قاتارلىق جايلاردا قەدىمكى زاماندا نەچچە يۈزلەپ ئىبادەتخانلار بەرپا قىلىنغان. بۇ جايلاردا نۇرغۇن ئۇيغۇر ئەدىپلىرى، ئالىم - ئۆلىمالىرى، تەرجىمان ۋە دانىشمەنلىرى بارلىققا كەلگەن. خوتەنلىك شىنجانانتۇ، سىلو دامۇ، قەشقەر يەكەنلەردىن خۇيلىن، سۇلىنى سۇما، سانكۇن، كۈسەندىن كومىراجىۋا، لىمىدۇرۇ، مۇچاكۇدۇ، سۇجۇپ، ماندا ئاقارى، تۇرپاندىن فاللاڭ، ساخوي، كارناداس، تۇئىن تۇتۇڭ، ئەنزىڭ، سېڭتۇ سەلى تۇتۇڭ ... قاتارلىقلار بۇنىڭ تىپىك مىساللىرىدۇر. باشقا ئىسلام دىنىغا كىرگەندىن كېيىنكى ئۇيغۇرلارنىڭ چوڭ - كىچىك شەھەرلىرىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك مەدرىسەلەر ۋە «مەدرىسە ئى مەھمۇدىيە»، «مەدرىسە ئى مەسئۇدىيە» ۋە «مەدرىسە ئى ساچىيە» گە ئوخشاش ئالىي بىلىم يۇرتلىرى، ھەمدە «سائادەت كۈتۈپخانىسى» غا ئوخشاش نۇرغۇن كۈتۈپخانىلار تەسىس قىلىنغان. بۇلاردا دىن ئىلمى، پەلسەپە، تارىخ، ئەدەبىيات، ئاس-تىرونومىيە، تىبابەت، مەنتىقە، كافىقە ... ئىلىملىرى ئوقۇتۇلۇپ، مەھمۇد كاشغەرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ... دېگەندەك ئىلىم - مەرىپەت ئىگىلىرى، شائىرلار، دۆلەت ئەربابلىرى، تارىخچىلار، تىلچىلار، ئاسترونوملار، ھەكىملەر، ئەدىپ - ئۆلىمالار يېتىشتۈرۈلگەن. ھەتتا قەشقەر ئۆزىنىڭ ئىلىم - پەن جەھەتتىكى نوپۇزى بىلەن «سانى بۇخارا» دەپ ئاتىلىپ، باشقا ئەللەردىن كەلگەن نۇرغۇن كىشىلەر بۇ مەرىپەتلىك شەھەردە تەلىم ئالغان. خوجىلارنىڭ تەپرىقچىلىكى ھۆكۈم سۈرگەن جاھالەتلىك يىللاردىمۇ خەلقىمىز مازارلاردا كۈتۈپخانىلارنى قۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ كەلگەن.

تارىخىمىزدا قەدىمدىن تارتىپ مەرىپەتپەرۋەر پادىشاھلار ئۈزۈلمەي چىقىپ تۇرغان. كۆڭۈلدىكىدەك بىلىم مۇھىتىنىڭ بارلىققا كېلىشى، ئىلىم - مەرىپەتنىڭ جەمئىيەت تۈسىنى ئالغان ھالدا كەڭ ئۆزگىرىشى ۋە تارقىلىشىدا ھۆكۈمران شەخسلەرنىڭ ئىجابىي رولى ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينايدۇ. بۇ

قاچان تازا زىمىنگە پاش ئىمتەر دان. (ھىرقەتى)

بىلىم بارلىق گۈزەل پەزىلەتلەرنىڭ ئانىسى. ئەخلاق بىلىم ھېسابلانمايدۇ، ئەمما بىلىم بىر تۈر. لۈك گۈزەل پەزىلەتتۇر. بىلىم بىلەن ئەخلاق ئوتتۇرىسىدا زۆرۈرى شەرتلىك مۇناسىۋەت بولمىسىمۇ، بىلىم ئەقىلى مەنبە ۋە تىرەك قىلىدىغانلىقى سە. ۋەبلىك ئەخلاقنىڭ ئاقىلانلىكى ۋە زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلىمەي مۇمكىن ئەمەس. مەيلى مەخسۇس بىلىم ھەققىدە يېزىلغان ئەسەرلەر بولسۇن، مەيلى باشقا ئەسەرلەر بولسۇن، ھەممىسىدە بىلىمنىڭ بىر تۈر. لۈك پەزىلەت بولۇپلا قالماي، بەلكى پەزىلەتنىڭ ئىدى. كەتلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. مەسىلەن: بۇرۇنقى زاماندا ئىلىم - ھېكمەت ۋە پەزىلەت ئىگىلىرى بار ئىدى. ئۇلار جىق نەسەت - ئۆگۈنلەرنى ئېيتقان ئىدى. بۇلارنى ئەسلىسىم كۆڭلۈم يايىراپ كېتىدۇ. (مەھمۇد قەشقەرى)

بىلىم بەخت - سائادەتنىڭ مەنبەسى. قايسىلا دەۋردە بولمىسۇن، كىشىلەر ئەقىل - پاراسەت ۋە بىلىم ۋاستىسى بىلەن مەقسەت ساھىللىرىغا يە. تىپ بەخت - سائادەتتىن بەھرىمەن بولغان. ئىززەت - ئابروۋى ۋە قەدىر - قىممەتكە ئېرىشكەن. تىرىشىپ بىلىم ئىگىلىگەن ۋە ئۆزىدە بەلگىلىك ساپا - ئىقتىدار يېتىلدۈرگەن كىشى بۇرۇنمۇ، ھازىرمۇ، كەلگۈسىدىمۇ ئوخشاشلا تېگىشلىك بەخت - سائادەتكە ئېرىشەلەيدۇ. ئەجدادلىرىمىز، ئەدەبلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ شاھانە ئەسەرلىرىدە بۇ ھەقتىكى ھېكمەت دۇردانلىرىنى ئىزچىل چاقىتىپ كەلگەن. مەسىلەن:

كىشى تۇتسا بەخت بىرلە ئىككى جىھان،
بەختلىك بولۇر بۇ سۆزۈم چىن ھامان.
(يۈسۈپ خاس ھاجىپ)

بىلىمىزلىك (نادانلىق) - يوقلۇقتۇر. ئىنسان سەمەرىلىك ئىشلارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بەلگىلىك بىلىم ئىقتىدارغا موھتاج بولىدۇ. چۈنكى بىلىش بولغاندىلا قىلىش بولىدۇ. ئىنساننى ئىنساندەن ۋە ھايۋاندىن پەرقلىنىدۇرۇپ تۇرىدىغان بىلىم

كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ نەچچە ئەسىرلىك تارىخى مۇساپىسىدە مەڭگۈ تاشلاردىن باشقا «ئالتۇن يارۇق»، «مايىتىرى سىمىت»، «قۇتادغۇبىلىك»، «تۈر - كىي تىللار دىۋانى»، «خەمىسە»، «خەزائىنۇلمەئانى»، «نەزارى داستانلىرى»، «فارىبى تەلىماتلىرى»، «گۈل ۋە بۇلبۇل»، «دىۋان مەشھۇرى»، «غەزەلىيات»، «مەسنەۋى خاراباتى»، «مەھبۇبۇلقولۇب»، «كىتابى غېرىپ»، قىسسەسۇل ئەنبىيا»، «دۈرۈلنەجات»، «ئە - تەبەتۇلھاقايىق»، «مۇھاكەمەتۇللوغەتەين»، «سىدىق - نامە»، «لىسانۇتتەيىر»، «چاھار دىۋان»، «دىۋانى گۈمناھ» ... سان - ساناقسىز بىباھا ئەسەرلەر مەيدانغا كەلگەن. ئۇلار تۈرلۈك كىتاب، باياز، دىۋان، كوللىيات، قىسسە نامىدا خەلقىمىزنىڭ ئەدەبىيات بىلىمىنى ئەكس ئەتتۈرۈش بىلەن بىرگە خەلقىمىزنىڭ ئىلغار بىلىم قاراشلىرىنىمۇ خىلمۇخىل رە - ۋىشتە ئەكس ئەتتۈرگەن. ئەدەب - سەنئەتكارلار، يازغۇچى - شائىرلار ئۆز ئەسەرلىرىدە مەيلى قانداق تېمىلارنى ئەكس ئەتتۈرۈشىدىن قەتئىينەزەر، خەل - قىمىزنىڭ بىلىم قارىشىنى ئوخشاش بولمىغان ئۇ - سۇل، شەكىل ۋە دەرىجىدە ئىپادىلەنگەن.

بىلىم ئىگىلەش رىيازەت چېكىش دېمەكتۇر. ئە - قىل ئىگىلىرىگە مەلۇمكى، ئىنسان ئۈچۈن ئەڭ قە - يىن ئىش ئۆگىنىش ۋە ئىزدىنىشتۇر. مۇئەييەن بىر بىلىمنى ئىگىلەش ئۈچۈن بەلگىلىك دەرىجىدە پۇل، زېھىن، ۋاقىت، مۇھىت ۋە باشقىلار لازىم بولىدۇ. ئەمما ئىلىمگە مۇھەببەت - ئىخلاص بار ئادەم رىيا - زەت ۋە بەدەلدىن باش تارتمايدۇ. قەدىمدىمۇ، ھازىرمۇ شۇنداق. چۈنكى ئاسان ئېرىشكىلى بولمايدىغان نە - سە دەل بىلىمدۇر. ئەجدادلىرىمىزدا ھەتتا بىلىم ئى - گىلەش ئۈچۈن يۇرت ئاتلاپ چىقىپ سەپەر قىلىش - تەك ئەنئەنىلەر بولغان. شۇڭا كىلاسسىكىلىرىمىز بىلىم ئىگىلەشنىڭ رىيازەتلىك جەريان ئىكەنلىكىنى تۈرلۈك ئەسەرلىرىدە تۈرلۈك شەكىللەردە ئىپادىلە - نىگەن. مەسىلەن:

مۇھەببەت بولمىسا مېھنەت كېرەكمەس،
چېكىپ جان ئەتمەيىن چاك يەرنى دېھقان،
شەجەردە مېۋە يوقتۇر شاخى ئېگىلمەس.

بايلىقتىن مۇۋاپىق پايدىلىنالمىسا، ھەرقانداق بايلىقنىڭ ئارقىلىق ئېرىشەلمىگەنلىكىدە گەپ يوق. بىلىم - ئىلمنىڭ كۈچ ۋە بايلىق ئىكەنلىكىدەك ئۇلۇغ ھۆكۈمنى ئەجدادلىرىمىز بۇرۇنلا ئوتتۇرىغا قويغان بولۇپ، بۇ ھەقتىكى تەپەككۈر گۈلدۈرمەلىرىنى كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى ھەربىر ئەسەردىن دېگۈدەك ئۆزىگە خاس ئاۋاز بىلەن ئاڭلاش مۇمكىن. مەسىلەن:

پەزىلەت كۆپ ئېرۇر بۇ ئالەم ئارا،
ئىلىمدۇر ھەممىدىن ئەلىيۈلئەلا.
ئىلىمدىن غەيرىسى ئەمەستۇر بايلىق،
ئىلىم - كان، قازانغا تۈگمەس ئەسلا.
(ئابدۇقادىر داموللا)

بىلىم تەقدىرىنى ئۆزگەرتىدۇ. ھەرقانداق بىر جەمئىيەتتە ئادەملەر بىلىم - ئىقتىدارغا قاراپ ئورۇن - مەرتىۋىگە ئېرىشىدۇ. ھېچقانداق يۈلەنچۈكى، مال - دۇنياسى يوق ئادەممۇ ئۆز تىرىشچانلىقى، قان - تەرى بەدىلىگە ئىگىلىگەن بىلىم - ئىقتىدارى بىلەن تېگىشلىك نېسىۋىگە، بەخت - سائادەتكە مۇيەسسەر بولىدۇ. ھەتتا شۇ تۈپەيلى جەمئىيەتنىڭ مۇھىم ئورۇن - قاتلاملىرىدا مۇرۇۋەتلىك روللارنى ئېلىپ، ئىززەت - ئابروي ۋە قەدىر - قىممەتكە ئىگە بولىدۇ. ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى مەشھۇر ھەربىي ئالىم، دانىشمەن ۋەزىر تۇنيۇقۇق تۆۋەن تەبىقىدىن كېلىپ چىققان بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقىغا ۋە ئەقىل - پاراسىتىگە تايىنىپ ئۈچ خاننىڭ باش ۋەزىرى بولغان. قەدىمكى زاماندىكى مەشھۇر دانىشمەن مەسەلچى ئىزوپمۇ ئەسلىدە قۇل بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە تايىنىپ ھۆرلۈككە ئېرىشكەن. بۈگۈنكى كۈندىمۇ بىلىم ئارقىلىق تەقدىردە ئۆزگىرىش ياشىغانلارنى دەۋر ئال - قىشلىماقتا. دۇنيانىڭ ئەپپالدىمۇ بىلىم بىلەن تەقدىرنىڭ چەمبەرچەس باغلىنىدىغانلىقى ناھايىتى ئېنىق ۋە يارقىن تۈستە ئىپادىلىنىۋاتىدۇ. مەسىلەن:

كىشى ئوغلى سۇندى قارا يەرگە قول،
بىلىم بىرلە تاپتى ھەر نەرسىگە يول.

يەنە مەۋجۇدلىقنىڭ كاپالىتى، بەلكى ئەڭ مۇھىم كاپالىتىدۇر. مەيلى قايسىلا زاماندا بولسۇن، بىلىم - سىزلىك ئۆلۈم ۋە يوقلۇقتىن دېرەك بېرىدۇ. ئىنسان ئىلىم - مەرىپەتسىز ئىنسانمۇ بولالمايدۇ. شۇڭا دانىشمەن ئاتىلار، ئاقىل كىلاسسىك ئەدىبلەر ۋە ھەقىقەتنى ئەسەرلىرىدە ئىزچىل جاكارلاپ كەلگەن. مەسىلەن:

بىلىمىز كىشى بارچە ئاغرىق بولۇر،
داۋالانمىسا ئۇ تىرىكلا ئۆلۈر.
كېسەلنى داۋالات بار، ئەي بىلمەگەن،
ئەي ئالىم نادانغا داۋا ئەيلە سەن.
(يۈسۈپ خاس ھاجىپ)

بىلىم ئىشلىتىش ئۈچۈن ئىگىلىنىدۇ. قانداق ساھەگە ئائىت ئىلىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنى ئىگىلەش، ئىشلىتىش ئۇ ئارقىلىق بەلگىلىك قىممەت يارىتىش ئۈچۈندۇر. ئىشلىتىلمىگەن، پايدىلىنمىغان بىلىم يەر ئاستىغا كۆمۈلۈپ ياتقان بايلىقتۇر. ئۇنى پەقەت قازغاندىلا ئاندىن پايدىلىق بولىدۇ. كىلاسسىكىلىرىمىز ئەسەرلىرىدە بۇ ھەقتىمۇ ناھايىتى ئورۇنلۇق، ۋەزىمىن پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان. مەسىلەن: ساخاۋىتى يوق باي يامغۇرسىز بولۇپتۇ، ئىلىمگە ئەمەل قىلمايدىغان ئالىم ئۈستىگە كىتاب يۈكلەنگەن ئېشەككە ئوخشاشتۇر. ئىلىم - ئۇ قۇپ ئەمەل قىلمىغان كىشىنىڭ ئىشى يەرنى ھەيدەپ ئۇرۇق سالمىغانغا، ياكى يەرگە ئۇرۇق سېلىپ ھو - سۇل ئالمىغانغا ئوخشاش. كىمكى ئىلىم - مەرىپەت - تە ئۆز زامانىسىنىڭ يەككە - يىگانىسى بولسىمۇ، نادان ۋە جاھىللارغا قارشى كۈرەش قىلمايدىكەن، ئۇنداق بىلىمدانلىقنىڭ نېمە ئەھمىيىتى؟! (نەۋائىي)

بىلىم كۈچ ۋە بايلىق دېمەكتۇر. بىلىم - ئىقتىدارلىق كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆز تىرىشچانلىقى بىلەن جەمئىيەت ۋە ئۆزى ئۈچۈن قىممەت يارىتىدۇ. ئۇ قايسى تەرزىدە ئەمەلگە ئاشسۇن، ماددى ۋە مەنىۋى مەنىشەلەرنىڭ ھەرقاندىقىنى ئۈنىڭسىز تەسەۋۋۇر قىلغىلى ۋە قولغا كەلتۈرگىلى بولمايدۇ. ئەگەر ئىنسان ئۆز ۋۇجۇدىدا بولغان ۋە بار قىلالايدىغان بۇ

خەلقنىڭ ئىستىقبالى گۇمانلىق، تەقدىرى قارا بو-
لىدۇ. شۇڭا ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى ئەدىپ-
لىرىمىز مىللىي مەسئۇلىيەت نۇقتىسىدىن چىقىپ
خەلقىمىزنىڭ بۇ ھەقتىكى ساداسىنى سادىق قەلەم-
لىرىدە ماھىرىلىق بىلەن ياغراتتى. مەسىلەن:

ئەھلى دانا مەشئەلى روھى زېمىن،
كىمدە مەشئەل بولسا تۇن خەۋىدىن ئەمىن.
گەر كىشىنىڭ ئۆمرى بىدانا ئۆتەر،
ئۇل كىشىنىڭ چەشمى بىدانا ئۆتەر.
ھەر دىيارنىڭ چىراغىدۇر ئالىمى،
ھەرقارا تۇنىڭكى ماھى ئالىمى. (خارا باتى)

بىلىم ئىگىلەش ۋە بىلىملىكلەرنى ھۆرمەتلەش
ھەركىمگە پەرزدۇر. جەمئىيەتنىڭ ئۈزۈكسىز تەرەققى-
قىي قىلىش كىشىلەرنىڭ بىلىم ئىگىلىشىنى ئال-
دىنقى شەرت قىلىدۇ. ھەر بىر ئىلگىرىلەش ۋە ھەر-
بىر يېڭىلىق كىشىلەردىن كۈچلۈك ۋە يېڭى بى-
لىم - ئىقتىدارلارنى تەلەپ قىلىدۇ. قايسىبىر
كىلاسسىك ئەدىپىمىزنىڭ «ئەگەر ئالىملار بولمى-
غاندا ئىدى، دۇنيانى مىڭلاپ قۇياشمۇ يورۇتالمىغان
بولاتتى.» دەپ قالدۇرغىنىدەك، ئالىملارسىز ئەتنى
تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. شۇڭا ئالىم بولماق
(ئىلىم ئىگىلىمەك) ۋە ئالىملار (ئىلىم ئىگىلىرى)
نى قەدىرلەش ھەرقانداق بىر ئىنسان زاتىنىڭ باش
تارتىپ بولمايدىغان مەجبۇرىيىتى ۋە بۇرچىدۇر.
مەسىلەن:

مېلىڭدىن بېرىپ تۇر چۈچۈك سۆز بىلە،
يىگۈز ئاش - نېنىڭنى خىزمەت قىل كۈلە.
ئىگىز - پەس سۆز ئېيتما تۇرغىن ئەيمىنىپ،
زەھەردۇر ئۇلارنىڭ گۆشى قال بىلىپ،
قوپال سۆزلىمە ئاش - تۈزۈڭنى يىدۇر،
ئۇلارنى قەدىرلەپ، ئەزىزلەپ كۆتۈر.
(يۈسۈپ خاس ھاجىپ)

ئەنئەنىۋى بىلىم قارشىمىزنىڭ ئىجتىمائىي
قىممىتى ۋە ئۇنىڭ رېپال ئەھمىيىتى خەلقىمىزنىڭ
ئۇزۇن يىللىق تۇرمۇش ۋە ئەدەبىيات ئەنئەنىسىدە

ئەقىل بىرلە ئېسىل ئاتلۇر كىشى،
بىلىم بىرلە بەگلەر قىلۇر ئەل ئىشى.
(يۈسۈپ خاس ھاجىپ)

بىلىم ئېلىش ئۇستازدىن ئايرىلالمايدۇ. بىلىم
ئېلىشتا گەرچە ئادەمنىڭ ئىچكى قىزغىنلىقى ۋە
تىرىشچانلىقى ئالدىنقى شەرت قىلىنسىمۇ، بىلىم-
نىڭ مۇكەممەل، تولۇق، ئەتراپلىق، ئوڭۇشلۇق ۋە
چۈشىنىشلىك ئىگىلىنىشىدە ئادەم ھامان بىر ئۆس-
تازغا موھتاج بولىدۇ. ئۆمۈر بويى ئۆگىنىشتە ئۆز-
لۈكىدىن ئۆگىنىش تەكىتلەنسىمۇ يەنىلا سىستېمى-
لىق بىلىم ئىگىلەشتە ئۇستاز تۇتۇشقا توغرا كېل-
دۇ. ئەمەلىيەتتە مەلۇمكى، مەلۇم ۋاقىت، ئورۇن
ۋە زېھىن سەرپ قىلىنىپ ئۇستازنىڭ ياردىمىدە ئې-
لىپ بېرىلغان ئۆگىنىشنىڭ ئۈنۈمى ناھايىتى زور
بولدۇ. شۇڭا دانالىرىمىز بۇ ھەقتە ئالاھىدە ئەس-
كەرتكەن. مەسىلەن:

ھەق يولىدا كىم ساڭا بىر سەرپ ئوقۇتىش رەنج ئىلە،
ئەيلىمەك بولماس ئانىڭ ھەقىقەن ئادا يۈز گەنج ئىلە.
(نەۋائىي)

ئالىملار ئالەمنىڭ چىراغىدۇر. ھەرقانداق بىر
مىللەتنىڭ كۈچى ئۇنىڭ ئالىملىرىنىڭ ئاز - كۆپ-
لۈكىگە باغلىق بولۇپ، ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ رولى
ۋە قەدىر - قىممىتىگە ئەھمىيەت بېرىدىغان خەلق-
لەرنىڭ رىقابەت ئىقتىدارى يۇقىرى بولىدۇ. ئەللا-
مە - ئالىملار خەلقىگە يول كۆرسىتىدۇ، خەلقنى
تەربىيەلەيدۇ. خەلقنى ئويغاق قەلب، ئىلغار پىكىر،
پارلاق يول ۋە روشەن كۆز بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.
شۇڭا «ئالىملار ئۇلۇغ دەريا سۈيىگە، خەلق ئەتراپى-
دىكى ئېرىق - ئۆستەڭلەرگە ئوخشىشىدۇ. دەريا سۈ-
يىدە قانداق خاسىيەت ۋە ھالەت بولسا، ئېرىق -
ئۆستەڭنىڭ سۈيىدىمۇ شۇنداق خاسىيەت ۋە ھالەت
بولدۇ. ئۇ ئاچچىق بولسا، بۇمۇ ئاچچىق؛ ئۇ
تاتلىق بولسا، بۇمۇ تاتلىق بولىدۇ. ئۇ لاي بولسا،
بۇمۇ لاي بولىدۇ. ئۇ سۈزۈك بولسا بۇمۇ سۈزۈك
بولدۇ.» (نەۋائىي)

ئېنىقكى، ئالىملارغا ئىززەت كۆزىدە باقمىغان

بىلىم مۇقەددەسلىكى يادرو قىلىنغان ئىدىئال ۋە ئاكتىۋال قاراشلار مۇھىم سالماقنى ئىگىلىگەن بو- لۇپ، مول ۋە رەڭگارەڭ ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ شە- كىللىنىشى ۋە ئۈزۈلمەي داۋاملىشىشىنىڭ مۇستەھ- كەم مەنىۋى تايانچى بولۇپ كەلدى. ئۇيغۇر مەدەنىيە- تىنىڭ ھەربىر قاتلىمىدا بارلىققا كەلگەن يېڭىلىق ۋە ئىجابىي ئۆزگىرىشلەرنىڭ ھەممىسىنى خەلق- مىزنىڭ بىلىمىنى مۇقەددەس بىلىشتەك ئىلغار ۋە تەرەققىيپەرۋەر ئېڭىدىن ئايرىپ قاراش مۇمكىن ئە- مەس. خەلقىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىنىڭ بەدىئىي ئەينىكى بولغان كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا دەۋردىن دەۋرگە يېزىلىپ تۇرغان سانسىزلىغان بۈيۈك ئە- سەرلەرنىڭ بەزىلىرى ھەتتا مەخسۇس بىلىم ھەققىدە- دە يېزىلدى، بەزىلىرى ئۇنى ۋاستىلىك ھالدا ئەكس ئەتتۈردى. بەزىلىرىدە مەخسۇس سەھىپە ئاجرىتىل- دى. ئىلىم - مەرىپەت ئارقىلىق ئۆز تەقدىرىدە ئۆزگىرىش ياساشنى ئارمان قىلىدىغان مەرىپەتپەر- ۋەر خەلقىمىزنىڭ رېئال تەلپى ۋە ئېھتىياجىنى خوجىلار تەپرىقچىلىكى كۈچەيگەن ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ جاھالەتلىك يىللىرىدا ياشىغان مۇھەممەت سىدىق زەلىلى (1676 - 1755) نىڭ مۇنۇ ئىككى بېيىتىدە- دىنلا يىغىنچاقلاپ چۈشىنىۋېلىش مۇمكىن:

بىتىدۇر. مەيلى قايسىلا دەۋردە بولمىسۇن ئەقىل - پاراسەتلىك خەلقىمىز بىلىم - مەرىپەتنىڭ شەخس ۋە مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى ۋە تەقدىرىگە كۆرسىتىدىغان ھەل قىلغۇچ تەسىرىنى چۈشەنگەن. بۇنى ئەلۋەتتە بۇددىزم گۈللەنگەن دەۋرلەردە ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ يىمىرىلىشىدىن كېيىنكى چوڭ كۆچۈش يىللىرىدا ياكى قاراخانىيلارنىڭ يىمىرىلى- شىدىن كېيىنكى ئۇزاق كۈلپەتلىك دەۋرلەردە، سە- ئىدىيە دەۋرى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى جاھالەتلىك يىللاردا بولسۇن ئۈزۈكسىز قوشۇلۇش، بۆلۈنۈش، كۆچۈش، ئۇرۇش، بېسىۋېلىنىش، گۈللىنىش ۋە خارابىلىشىش دەۋرىيلىنىپ تۇرغان ئۇزاق تارىخىي جەريانلاردا خەلقىمىز سىرتتىن بىلىم ئىزدەشنى زادىلا توختىتىپ قويمايغان. باشقا ئەللەرنىڭ ھالە- دىن نەۋەردار بولۇپ تۇرغان. ئەينى زامانلاردا تاكى كومراجىۋادىن تارتىپ تەجەللى ۋە ئابدۇقادىر داموللاملارغىچە سان - ساناقسىز ئەدىب - يازغ- ۈچىلىرىمىز، ئالىم - ئەللامىلىرىمىز بارلىققا كې- لىپ ئۆلمەس ئەسەرلەرنى ياراتتى. ھەتتا نەچچە خىل، نەچچە ئون خىل تىل ئىگىلەپ تەرجىمە ئار- قىلىق باشقىلارنىڭ مەدەنىيىتىنى ئۆز خەلقىگە تو- نۇشتۇردى. مەسىلەن: مۇھەممەت سىدىق زەلىلى بىر غەزىلىدە مۇنداق يازىدۇ:

سەن ئۆزۈڭگە تاماشا قىل،

ھەرنە ئاجايىپكى باردۇر ئادەمدە.

ئەقلى كامىل تەننىڭدە جەھەتتە،

نە تىلەرسەن سۇقەرەئى نەمدە.

ئەرغەنۇننىڭ ساداسىدىن كۆيەدىم،

شۇئە تاشلايدۇ زىر ئىلە بومدە.

قايدا ئەيسا كەبى مەسھابى،

كۆرگەي ئەسەرارى ھەقنى مەرىيەمدە.

تەشنىلىق قانمىغاي لەبىڭ شورماي،

نى شەرابۇ، نە جامى زەمەمدە.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، بىز ئۆز ۋۇجۇدىمىز- دىكى مۇمكىنچىلىكنى كۆرەلمىگەچ ۋە تونۇمىغاچ بېھۋەدە ئاۋارە بولىمىز ياكى خاراب بولىمىز. ھاياتلىق

ئەل دىلىنى بېھۇزۇر ئەيلە پىغانلىق بۇلبۇلان،

خاكىران دەھىرنىڭ ھەرگىز ئىنتىھائى بولمىسا.

ئاپتاپى ئاسمانسىز مەرىپەت چەكمەس ئىلىم،

لاماكان سەرھەددىدە بىر شەھىسۋارى بولمىسا.

ھەرقانداق دەۋردە ياشىغان ئىنسان ئۆز دەۋر تە-

لىپىگە ماس بىلىمگە موھتاج بولىدۇ. شەخسنىڭ

بىلىشى ئۇنىڭ ئۆزى ئۈچۈنلا بولۇپ قالماستىن،

بەلكى ئۇ ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان ئىشلارنىڭ قىممىتى

سەۋەبلىك ئۇ مەنسۇپ بولغان ئىجتىمائىي توپ ئۇ-

چۇندۇر. شەخسلەرنىڭ بىلىمگە ئىنتىلىش قىزغىن-

لىقى ئەۋج ئالغان خەلقنىڭ ئىجتىمائىي مەۋجۇتلۇ-

قى يۈكسەكلىكتە قارار تاپقان بولىدۇ. رىقابەت كۈچى

ئۇرغۇپ تۇرغان بولىدۇ. چۈنكى كۈنساين كەسكىد-

لىشىۋاتقان دۇنياۋى رىقابەت ماھىيەتتە بىلىم رىقا-

سىمۇ خەلقىمىزنىڭ كىلاسسىكىلىرىمىز بۈگۈنگە يەتكۈزگەن ئاشۇ بىلىم مۇقەددەسلىكى قارشى ۋە ئەنئەنىسىنىڭ مېغىزىنى چېقىپ ئۆزىگە، دۇنياغا ۋە كەلگۈسىگە باشقىچە بىر غالىپلىق نەزەرىدە باقالايدىغان ۋە يۈزلىنەلەيدىغان بولۇشى چوقۇم مۇمكىندۇر.

پايدىلانمىلار:

1. يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «قۇتادغۇبىلىك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 - يىل نەشرى
2. ئەلىشىر نەۋائى: «مەھبۇبۇلقۇلۇب»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1984 - يىل نەشرى
3. مۇھەممەد ئابدۇللا خاراباتى: «مەسنەۋى خاراباتى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1985 - يىل نەشرى
4. ئابدۇرەھىم سابىت: «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى» (4 توم)، قەشقەر شەھەرلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمى 1982 - يىل باستۇرغان نۇسخىسى
5. شەرىپىدىن ئۆمەر: «21 - ئەسىردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى» (3 توم)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1998 - يىل نەشرى
6. شەرىپىدىن ئۆمەر: «ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى» (2 توم)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1996 - يىل نەشرى
7. زارىق دولات باشچىلىقىدا تۈزۈلگەن: «شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ پەلسەپەۋى ئىدىيە تارىخىدىكى ئوچىرىكلار»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2002 - يىل نەشرى
8. غ. ئوسمان، غ. روزى باشچىلىقىدا تۈزۈلگەن «ئۈي-غۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى» (2 توم)، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 2002 - يىل نەشرى
9. «ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى» (ئالىي مەكتەپلەر ئۈچۈن دەرسلىك، 3 - توم)، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1993 - يىل نەشرى
10. ئابدۇقادىر جالالىدىن: «ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدە بىلىم» (ماقالە)، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى، 2006 - يىللىق 2 - سان

مۇھەررىر: ئوسمانجان مۇھەممەت

دالىسىغا يېگانە تاشلانغان ئىنسان بىلىم ۋە ئەقىل ئارقىلىق ئۆزىنى تونۇغاندىلا ۋە نامايان قىلغاندىلا ئاندىن دۇنيا ئۇنىڭغا باغرىنى تېخىمۇ كەڭ ئاچىدۇ. پەقەت ئىنساننى، ئۆزىمىزنى چىن مەنىسى بىلەن سۆيلىسەكلا ئاندىن ھاياتقا مۇھەببەت ۋە مەسئۇلىيەت بىلەن باقالايمىز. چۈنكى «دۇنيادىكى ھەرقانداق نەرسىگە بولغان مۇھەببەت بىلىمدىن پەيدا بولىدۇ. بىلىم قانچە چوڭقۇر بولسا، مۇھەببەتمۇ شۇنچە چوڭقۇر بولىدۇ.» (داۋىنچى) ئەگەر بىر ئادەم ئۆزىنى، دۇنيانى ۋە باشقىلارنى چىن دىلىدىن سۆيىدەن كەن، ئۇ ھالدا ئۇنىڭ بىلىمگە ئىشتىياقى چۈشمەي مۇمكىن ئەمەس. مۇھەببەتتىن مەسئۇلىيەت ۋە مەجبۇرىيەت تۇغۇلىدۇ ھەم ئۇنى ئادا قىلىش ئۈچۈن تەبىئىي ھالدا بىلىم ئېھتىياجى تۇغۇلىدۇ. شۇندىلا ئىنسان مۇھەببىتىنى، بەلكى ئۇنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى ۋە قىممىتىنى ھەقىقىي ھالدا روياپقا چىقىرايلىدۇ. ياشاشنىڭ مەنىسى، ئەھمىيىتى ۋە زۆرۈرىيىتى دەل مۇشۇ يەردە. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان خەلقىمىز ئەجدادلىرىنىڭ ئاشۇ ئۇلۇغۋار روھىنى ئاز - تولا ھېس قىلغان ۋە ئەنئەنە سۈپىتىدە جارى قىلدۇرۇشنى زۆرۈر بىلگەن بولسا كېرەك، بىلىم ئىگىلەش قىزغىنلىقى خېلىلا يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ئالىم - ئەدىبلرىمىز، دوكتور - تەتقىقاتچىلىرىمىز يىلىمىزنى كۆپىيىپ بارماقتا. بىراق، ئوبىيىكەتتە ئەمەلىيەت بۇنىڭ يېتەرسىزلىكىنى داۋاملىق ئىسپاتلاپ تۇرماقتا. تۈرلۈك سەۋەبلەردىن كۆرە خەلقىمىزنىڭ ئىلىم - پەن ساپاسى يەنىلا تۆۋەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەسسىلەپ تىرىششقا، ئەجدادلىرىمىزنىڭ بىلىمىنى مۇقەددەس بىلىشتەك ئالتۇنغا بەرگۈسىز، مەڭگۈ ئۆگمەيدىغان ئېسىل ئەنئەنىسىنى ئومۇميۈزلۈك جارى قىلدۇرۇشقا ۋە تېزىدىن ئومۇملاشتۇرۇشقا موھتاج بولۇپ تۇرماقتىمىز. «كۈچلۈك مەنىۋى تۈۋرۈك ھاسىل قىلالىمىغان مىللەتنىڭ دۇنيا مىللەتلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالالىشى مۇمكىن ئەمەس.» (جياڭ زېمىن) مەيلى قايسىلا زاماندا ياشىمايلى، بىزنىڭ ئىلىم - پەندىدىن باشقا تايىنىش نۇقتىمىز يوق. دەل شۇ رېئال زۆرۈرىيەت تۈپەيلى بول.

تەھرىرلىك ئىلمى توغرىسىدا

دىئۇر ئەمەت

(شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت، فوتو سۈرەت نەشرىياتى 830000)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە كىتاب تەھرىرلىك خىزمىتىنىڭ ماھىيىتى، تېما تاللاش، ئەسەر ئۇيۇش-تۈزۈش، خىزمەت ھالىتى ۋە نۇقتىلىرى، تەكشۈرۈپ ئوقۇش، ئىش تەقسىماتى، ئىجتىمائىي ئۈنۈم بىلەن ئىقتىسادىي ئۇقۇمنىڭ مۇناسىۋىتى، تەھرىرلىك خىزمەت ئۈسۈلى قاتارلىق مەزمۇنلار سۆزلىنىدۇ.

摘要: 本文讨论了图书编辑的性质,在选题、组稿、审读等方面的分工,以及图书的社会效益和经济效益的关系等问题。

خانلارنىڭ ئىنكاسىنى توپلاش قاتارلىق خىزمەتلەردە - نى ئىشلىسىمۇ، بۇ جەريان تەھرىرلىك جەريانىغا تەۋە بولمايدۇ

ئىجتىمائىي تۈرمۈشتىكى ئېنىق ياكى يوشۇرۇن ئېھتىياجى، تۈرلۈك پەنلەرنىڭ تارىخى بىلەن ھا - زىرقى ئەھۋالىنى، يازغۇچىلارنىڭ ئىجادىيىتى بىلەن تەتقىقات نەتىجىلىرىنى چۈشىنىش، نەشر قىلىنىپ بولغان ئەسەرلەرنى تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىش مەزكۇر كىتابنى نەشر قىلىشنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمىنى پەرەز قىلىش، ئىسپاتلاش، دەلىللەش ئارقىلىق تاللانغان تېمىنى مۇئەييەنلەش - تۈزۈش ياكى ئىنكار قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. تەھرىر - لەش، ئىش قوشۇش باسقۇچىدا تەييار ئورگىنالىنى تەكشۈرۈپ ئوقۇش، ئورگىنالىغا سىياسىي، ئىلمىي، بەدىئىي ۋە يېزىق جەھەتتىن ھۆكۈم قىلىشنى، قايد - سىسىنى ساقلاپ قېلىش، مۇئەييەنلەشتۈرۈش، قايد - سىسىغا ئىش قوشۇپ ئىشلەش، ئۆزگەرتىش، تو - لۇقلاش خىزمىتى ئىشلىنىدۇ. فورماتنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى بېكىتىلىپ مۇقاۋا لايىھەلىنىدۇ. بۇ باسقۇچ يەنە خەتنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى، بەت سا - نىنىڭ تەرتىپى، قىستۇرما سۈرەتلەرنىڭ سۈپىتىنى

كىتاب تەھرىرلىك خىزمىتىنىڭ ماھىيىتى پۈت - كۈل جەمئىيەتنىڭ مەنئى مەدەنىيەت تۈرمۈشىنى ئاساس قىلىدۇ. ئۇ تېما تاللاش، ئەسەر ئۇيۇشتۇ - رۇش، تەكشۈرۈپ ئوقۇش، تەھرىرلەش، ئىش قو - شۇش، بېزەش قاتارلىق بىر يۈرۈش خىزمەتلەرنى ئىشلەش ئارقىلىق ئىشقا ئاشىدۇ. بىر كىتاب ئايد - تور، مۇھەررىرنىڭ جاپالىق ئەمگىكى ئارقىلىق ۋۇ - جۇتقا چىقىدۇ. ئورگىنالى، مۇقاۋا، قىستۇرما سۈرەت تولۇق، ئورگىنالى بەت يۈزى ئېنىق، پاكىزە، ئورگى - نال قايتا كوررېكتورلۇق قىلىنمايدىغان دەرىجىدە بېكىتىلگەن بولىدۇ. زامانىۋى باسما زاۋۇتى تۈرلۈك ئۈسكۈنىلەرگە، يەنى خەت تىزىش ئۈسكۈنىسى، باس - ما ئۈسكۈنىسى، تۈپلەش ئۈسكۈنىسى، قەغەز، ماي قاتارلىقلارغا ئېھتىياجلىق بولىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە كىتاب ئورگىنالى بىرىنچى ئامىل بولىدۇ. كىتاب ئورگىنالى نەشرىياتتىن باسما زاۋۇتقا تاپشۇرۇلغان - دىن كېيىن تەھرىرلىك خىزمىتى ئاياغلاشقان بول - دۇ. بەزى مۇھەررىرلەر كىتاب باسما زاۋۇتقا تاپشۇ - رۇلغاندىن كېيىن كوررېكتورلۇق قىلىش، كىتاب -

كىتكوچى دېگەندەك تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. بۇنىڭدا ئە - سەر ئويۇشتۇرغۇچى مۇھەررىر مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. نەشرىياتلار ئەسەر ئويۇشتۇرىدىغان مۇھەررىر - لەرگە يۇقىرى تەلەپ قويىدۇ. مەسئۇل مۇھەررىر كىتاب ئورگىنالىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن ئورگىنالىنى تەكشۈرۈپ ئوقۇيدۇ، ئىش قوشۇپ ئىش - لىدۇ، ئەسەرنىڭ تىنىش بەلگىلىرىنى، نەقىل - سىتاتالىرىنى، ئىسپات، فورمۇلالىرىنى تۈزەيدۇ، ئەسەر مەزمۇنىنىڭ توغرا، ئېنىق، چۈشىنىشلىك بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ، نەشر قىلىنىش ۋاقتى قاتارلىق پىلانلارنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ؛ تېخنىكا مۇ - ھەررىرى مەسئۇل مۇھەررىر تەھرىرلەپ بولغان كې - يىنكى كىتاب ئورگىنالىنى گۈزەل سەنئەت، تېخ - نىكا جەھەتتىن بىر تەرەپ قىلىدۇ. تەھرىرلەش، نەشر قىلىش، تارقىتىش خىزمىتىنى نەشرىياتنىڭ ئومۇمىي ئىشلىرىغا مەسئۇل خادىمى ماسلاشتۇرىدۇ؛ تەھرىر بۆلۈمى ئىچكى قىسىمدىن تەھرىرلەش، نەشر قىلىش، تارقىتىش خىزمىتىگە قوشۇمچە مەسئۇل بولىدۇ. بۇ يېقىندىن بۇيان دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان بىر خىل يېڭى يۆنىلىشتۇر. تەھرىر بۆلۈمى ئەسەرنى نەشر قىلىشتىن بۇرۇنقى تۈرلۈك تەييارلىق خىزمىتىنى ئىشلەيدۇ؛ باسما زاۋۇتى بىلەن بىۋاسىتە ئالاقىلىشىدۇ، مۇھەررىرلەر كىتابنىڭ ئا - خىرقى تېخنىكىلىق ئىشلىرىنى تاماملاپ بولغاندىن كېيىن، باسما زاۋۇتىنىڭ مۇناسىۋەتلىك خادىملىرى - نى ئىزدەپ لايىھەلەش، بېسىشقا ئالاقىدار ۋاقت تە - لىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، زاۋۇت بىلەن توختاملى - شىدۇ؛ تەھرىر بۆلۈمى يەنە مەخسۇس خادىمنىڭ بازار - نى تەكشۈرۈپ، بازار ئەھۋالىنى ئىگىلەش، ئېلان تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش، ئوقۇرمەنلەر قۇرۇلمىسىنى ئانالىز قىلىش كىتابخانلار بىلەن ئالاقىلىشىش، سېتىشقا تەشكىللەش قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىش - لىدۇ. بۇ ئۈچ تۈرلۈك خىزمەتنىڭ ئۆزگىچە ئالاھى -

تەكشۈرۈش قاتارلىق خىزمەتلىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ھازىرقى نەق بار بولغان بېسىش ھۈنەر - سەنئىتىگە ماسلىشىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

تەھرىرلىك جەريانىدا ھەمىشە تەكشۈرۈپ - تە - قىق قىلىش، ماقالە ئويۇشتۇرۇش، تېما تاللاش، ما - قالىنى تەكشۈرۈش، رەتلەش، ئىش قوشۇپ ئىشلەش، كىتابنى ئۆزگەرتىشكە قايتۇرۇش، ئورگىنالىنى بې - كىتىش، لايىھەلەش، كىتاب ئورگىنالىنى باسما زاۋۇتىغا يوللاش، سېلىشتۇرۇش، بېسىش، دەسلەپكى نەشرى، قايتا نەشرى، نەشر ھوقۇقى، بىلىم مۇ - لۈك ھوقۇقى، قەلەم ھەققى... دېگەندەك ئۇقۇملار داۋاملىق ئىشلىتىلىدۇ. ھەرقايسى پەنلەرنىڭ قوشنا پەنلىرى بولغىنىدەك، كىتاب تەھرىرلىك ئىلمى - نىڭمۇ قوشنا پەنلىرى بولىدۇ. نەشرىيات ئورۇنلىرى تاللانغان تېمىلار بىلەن دەلىللەشكە ئەھمىيەت بې - رىپ، ئۆز ئالاھىدىلىكىنى شەكىللەندۈرۈشى كې - رەك. تاللانغان تېمىلار ئادەتتە ئاۋۋال دەلىللىنىپ، ئەسەرنى ئويۇشتۇرغۇچى مۇھەررىر (يەنى پىلانلىغۇ - چى) تاللانغان تېمىنىڭ ئىلمىي قىممىتى، ئەمەلىي ئىشلىتىلىش قىممىتى، ئىقتىسادىي ئۈنۈمى پىلان - نى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئاندىن ئەسەر ئويۇشتۇرغۇچى مۇھەررىر، مەسئۇل مۇھەررىر، تارقىتىش خادىملى - رى، ئىسكىلاتچى، قاتارلىق كىشىلەرنى يىغىپ يە - غىن ئېچىپ مۇزاكىرىگە قويىدۇ، ئاخىرى باش مۇھەررىر بولۇش - بولماسلىق توغرىسىدىكى قارارنى چىقىرىدۇ. بەزى نەشرىياتلار نۇرغۇن كە - تابلارنى ئىشلىگەن بولسىمۇ، نەشرىيات ساھەسىدە پۈت دەسسەپ تۇرالمايدۇ. شۇڭا ياخشى ئىجتىما - ئىي، ئىقتىسادىي ئۈنۈم يارىتىش نەشرىيات ئۈچۈن تولىمۇ مۇھىم.

تەھرىرلىك خىزمىتىدە ئىش تەقسىماتى بولىدۇ. ئاساسلىقى ئەسەر ئويۇشتۇرغۇچى مۇھەررىر، مەس - ئۇل مۇھەررىر، تېخنىكا مۇھەررىر، تەكشۈرۈپ بې -

ئىشلەش، تەھرىرلىك ۋە زېمىننى تاماملاش ئۈسۈ-لىنى كۆرسىتىدۇ. تەھرىرلىك ئىلمىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى بولسا قانداق قىلىپ ياخشى كىتابلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشنى كۆرسىتىدۇ. ئەمەلىي تەھرىرلىك خىزمىتى جەريانىدا نۇرغۇن ئۇسۇل ئىجاد قىلىنىدۇ ۋە ئىشلىتىلىدۇ.

ئومۇمەن، تەھرىرلىك ئىلمىنىڭ تەتقىقات ئۈسۈ-لى تۈرلۈك كىتابلارنىڭ تەھرىرلىك ئەمەلىيىتىدىكى تەجرىبىلەرنى يۈكسەك دەرىجىدە يىغىنچاقلاش، ئومۇملاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى تەھرىرلىك ئىلمىي سىستېمىسى بولىدۇ. تەھرىرلىك ئىلمىنى تەتقىق قىلىشتا نورمال لوگىكا كىلىق تەپەككۈر ئۇسۇلىنى پۇختا ئىگىلەش، نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈش، تۈرلۈك يىغىنچاقلاش ئۇسۇللارنى قوللىنىش كېرەك. شۇنداق قىلغاندا، ئۇنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى تەھرىرلىك ئىلمىي سىستېمىسى بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن كىتاب تەھرىرلىك ئىلمىنىڭ ئاساس نەزەرىيەسىنى، بازار ئىگىلىكىدىكى شارائىتىدىكى كىتاب تەھرىرلىك پائالىيىتىنى، زامانىۋى پەن - تېخنىكا كىتاب تەھرىرلىك پائالىيىتىگە بولغان تەسىرىنى تەتقىق قىلىپ، سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيلىك بىلەن ماددىي مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى مۇلازىمەت قىلغىلى بولىدۇ.

مۇھەررىر: ھەزرىتى ئەلى بارات

دىلىكى بولىدۇ. بۇنداق ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكلەرنى ماسلاشتۇرۇپ، ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى راۋانلاشتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ.

تەھرىرلىك خىزمىتىدە يەنە ئىجتىمائىي كۈچلەردىن كەڭ كۆلەمدە پايدىلىنىش كېرەك. خىزمەت جەريانىدا ھەرقايسى تەرەپلەردىكى كەسپىي خادىملار بىلەن ماسلىشىشقا توغرا كېلىدۇ. تەھرىرلىك ئەقلىي خىزمەت بولغاچقا، شۇنداقلا ۋاقىتقا قويۇلىدىغان تەلەپ يۇقىرى بولغاچقا بەزىدە ئائىلىدە، بەزىدە ئىشخانىدا ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ. مەيلى قانداق بولسۇن، ئۆزىگە تاپشۇرۇلغان تەھرىرلىك ۋەزىپىسىنى بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ھەم سان - سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلغان ئاساستا ئورۇنلاشقا توغرا كېلىدۇ.

تەھرىرلىك خىزمىتىدە زامانىۋى تېخنىكىدىن، بولۇپمۇ كومپيۇتېر تېخنىكىسىدىن تولۇق پايدىلىنىپ، ئۇنى تەھرىرلىك خىزمىتىنىڭ پۈتۈن جەريانىغا سىڭدۈرۈش كېرەك. كومپيۇتېرنىڭ يېزىقچىلىق ۋە نەشرىيات خىزمىتىدە كەڭ قوللىنىلىشى خىزمەت ۋاقتىنى زور دەرىجىدە قىسقارتتى. ئەنئەنىۋى تەھرىرلىك خىزمىتىنىڭ ئىش قوشۇپ ئىشلەش شەكلىنىمۇ ئۆزگەرتتى. كومپيۇتېردا يېزىقچىلىق قىلغاندا خەتنى ئىزگىن قىلىش، بەتلەرنى چىرايلىق لايىھەلىگىلى، مەزمۇنىنى خالىغانچە قىسقارتىش، كۆپەيتكىلى، ئاخىرى ئورگىنالىنى يۇمشاق دېسكىغا قاچىلاپ نەشرىياتقا تاپشۇرغىلى بولىدۇ. نەشرىيات يۇمشاق دىتال دىسكىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندا، دىن كېيىن ئۇنى يەنە كومپيۇتېرغا سېلىپ، كومپيۇتېردا تەھرىرلەيدۇ، تەھرىرلەپ بولغان يۇمشاق دېسكىنى باسما زاۋۇتقا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ.

كونكرېت خىزمەت جەريانىدا تەھرىرلىك خىزمەت ئۇسۇلى بىلەن تەھرىرلىك ئىلمىنى تەتقىق قىلىش ئۇسۇلىنى ئېنىق پەرقلەندۈرۈش كېرەك. تەھرىرلىك خىزمەت ئۇسۇلى تەھرىرلىك خىزمىتىنى ياخشى

تەھرىرلىك خىزمىتى توغرىسىدا ئويلىغانلىرىم

دىلپۇرات ئابلىز

(شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 830000)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە تەھرىرلىكنىڭ پۈتكۈل نەشرىياتچىلىق خىزمىتىنىڭ مەركىزىي ھالقىسى ئىكەنلىكى، شۇڭا مۇھەررىرلەرنىڭ بىلىم قانلىقى ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى تەربىيەلىنىشى ئوخشاش بولمىغان خان ئوقۇمەنلەرنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن ئەتراپلىق بىلىم جۇغلانمىسى ۋە يۇقىرى ساپا يېتىلدۈرۈپ، ئۆزى تەھرىرلەۋاتقان ئەسەرلەرنىڭ ئىدىيەۋىلىكى، سىياسىۋىلىكى، ئىلمىيلىكىگە يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىش كېرەكلىكى مۇھاكىمە قىلىنغان.

摘要: 本文讨论了编辑工作是整个出版工作的中心环节,因此要做好编辑工作,满足读者的需求。作为编辑人员,要不断学习,提高素质,并高度重视自己所编辑的图书的思想内容、政治观点和学术观念等。

سەنئەت ۋاسىتىلىرى ئارقىلىق جامائەت بىلەن يۈز كۆرۈشىدۇ؛ تارقىتىش ئەمگىكى بولسا ئوقۇرمەنلەر- نىڭ ئېھتىياجىنى تەكشۈرۈش، تەشۋىق قىلىش، ساقلاش، تارقىتىش، تەمىنلەش قاتارلىق ھالقىلار ئارقىلىق كىتاب ئوقۇرمەنلەرنىڭ قولىغا يەتكۈزۈ- لىدۇ، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈم يارىتىش ئارقىلىق بۇنداق مەنئى مەھسۇلات ئىنسانلار جەم- ئىيىتىنىڭ ئورتاق مەنئى بايلىقىغا ئايلاندۇرۇلىدۇ. بېسىش بىلەن تارقىتىش كىتاب نەشر قىلىش كەسىپىدىكى مۇھىم تەركىبىي قىسىم بولۇپ، بۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچى خادىملار بىلەن ئەتراپلىق مۇھاكىمە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. تەھ- رىرلىك ئىلمىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى تەھرىرلىك خىزمىتى بولغاچقا تەھرىرلىك ئەمگىكىنى نۇقتىلىق مۇھاكىمە قىلىشقا، تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. مۇھەررىرلەرنىڭ ئەمگىكى بىلەن يازغۇچىلارنىڭ ئەسەر يېزىش ئەمگىكىنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى ئوخشىمايدۇ. يازغۇچىنىڭ ئەمگىكى مېۋىسى يازغۇچى يازغان ئەسەر نەشر قىلىنىپ تارقىتىلىپ، ئوقۇر- مەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈش ئارقىلىق ئىپادىلىنىد- دۇ. ئوقۇرمەن بىر كىتابنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن ئاپتورنىڭ ئىسمىنى كۆرۈپ، ئاندىن ئاپتورنىڭ ئەمگىكى مېۋىسىنى ئېتىراپ قىلىدۇ؛ ئەمما ھازىر

بىر كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشى مەنئى مەھ- سۇلاتنىڭ ئەمگىكى مېۋىسىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. بۇنداق ئەمگىكى مېۋىسى ئەسەر يېزىش ئەمگىكى، تەھرىرلەش ئەمگىكى، بېسىش، تۈپلەش ۋە تارقىتىش ئەمگىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇنداق تۈرلۈك ئەم- گەكلەر ئىچىدە پەقەت ئەسەر يېزىش ئەمگىكى، تەھ- رىرلەش ئەمگىكى ۋە تارقىتىش ئەمگىكى دېگۈدەكلا ئىجادىي مەنئى ئەمگىكى خاراكتېرىگە ئىگە بولىدۇ. ئەسەر ئىجاد قىلىش ئەمگىكى يازغۇچىنىڭ تەبى- ئەت دۇنياسى بىلەن ئىجتىمائىي جەمئىيەتنى تو- نۇش، ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق يېزىق، رەسىم قاتارلىق ۋاسىتىلەردىن پايدىلىنىپ ئۆزىنىڭ بىلىش جەھەتتىكى نەتىجىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ؛ تەھ- رىرلىك ئەمگىكى مۇھەررىرلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئېھتىياجىغا ئاساسەن ئۆزىنىڭ مۇستەقىل ئىجادىي تەپەككۈرى ئارقىلىق ئىجتىمائىي مەدەنىيەتنىڭ ئىلگىرىلىشى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ توپلىغان بىلىملى- رىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش رولىنى ئوينايدۇ، ئاپ- تورنىڭ ئەسەر ئىجاد قىلىش ئەمگىكىگە قارىتا پەرقلىنىدۇرۇش، تاللاش، تونۇشتۇرۇش، قاتنىشىش، رەتلەش، ئۆستۈرۈش، ئىش قوشۇش ئارقىلىق مۇ- كەممەللەشتۈرۈش خىزمەت ھالقىلىرىنى ئىشلەپ، ئاندىن كېيىن بېسىش، تۈپلەش قاتارلىق قول ھۈنەر

دىيە تەشۋىق قىلىش، بىلىم يەتكۈزۈش ۋە مەدەنىيەت بىلىملىرىنى جۇغلاشتىن ئىبارەت. مۇھەررىر ئىددە يە تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن پارتىيە - ھۆكۈمەت تار ماقلىرى، گېزىت - ژۇرنال ئورۇنلىرى بىلەن مۇنا سۆھبەتتە بولۇپ، نۆۋەتتىكى تەشۋىقات مۇھىم نۇقتە لىرى بىلەن پىلانلىرىدىن خەۋەردار بولىدۇ؛ بىلىم يەتكۈزۈش ئۈچۈن مەدەنىيەت - مائارىپ، ئىلمىي تەتقىقات ئورۇنلىرى بىلەن مۇناسىۋەتتە بولۇپ، تۈر لۈك ئىلمىي تەرەققىياتنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى بىلەن يۆنىلىشىنى ئىگىلەيدۇ، كەڭ يازغۇچى، ئوقۇرمەنلەر بىلەن زىچ مۇناسىۋەتتە بولىدۇ، ئاپتورنىڭ ئەسەر يېزىش پىلانى بىلەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ كۆرۈش ئېھ تىياجىنى نەزەردە تۇتىدۇ. مۇھەررىر جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرى بىلەن كەڭ ئالاقە باغلىغان، تۈرلۈك ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە قاتناشقان، ھەر قايسى تەرەپلەرنىڭ قوللىشى بىلەن ياردىمىنى قولغا كەلتۈرگەندىلا ئاندىن ئىككى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇ شىنىڭ ئېغىر ۋەزىپىلىرىنى زىممىسىگە ئېلىپ، ئىنسانلار مەدەنىيەت مىراسلىرىنى بېيىتىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بىر كىشىلىك تۆھپىسىنى قوشىدۇ.

مۇھەررىرنىڭ ئاپتورنىڭ ئەمگەك مېۋىسىنى پەرقلەندۈرۈش، كىتاب ئورگىنالىنىڭ سىياسىي ئىدىيەۋى خاھىشى، ئىلمىيلىكى ۋە بەدىئىيلىكىگە با ھا بېرىش جەھەتتە ئوخشاشلا تەھرىرنىڭ ئىجادىي تەپەككۈر قىلىشقا موھتاج بولىدۇ. چۈنكى كىتاب ئورگىنالى تېخى خام مەھسۇلات بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا ئۇ كىتاب بولۇشتىن ئىلگىرى ئۇنىڭ مەزمۇنىنى پەرقلەندۈرۈش، ئۇنىڭغا باھا بېرىش، ئار تۇقچىلىقنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش كەمچىلىك بولسا تولۇقلاپ تۈزىتىشكە توغرا كېلىدۇ. بۇنداق تەھرىر لىك ئەمگەك ئىجادىيلىقنى تېخىمۇ روشەن ناما يان قىلىدۇ. مۇھەررىرنىڭ تۆۋەندىكىدەك بەش خىل رولى بولىدۇ.

بىرىنچى، ئىدىيە ئالماشتۇرۇش، مەدەنىيەت تار قىتىش بىلىم توپلاش رولى. مۇھەررىر ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا ئەگىشىپ، يېڭى ئىدىيە، يېڭى نەزەرىيە

مۇھەررىرنىڭ ئەمگەك بىلەن ئاپتورنىڭ ئەمگەكى ئايرىلىپ كەتكەچكە ئۇلارنىڭ ئەمگەك مېۋىلىرىنى بىۋاسىتە تۈزىتىش سەل قىيىن بولىدۇ. شۇڭا ئو قۇرمەنلەر ئادەتتە مۇھەررىرنىڭ ئەمگەك مېۋىسىنى ئاسان پەرقلەندۈرەلمەيدۇ، شۇنداقلا مۇھەررىرنىڭ رولىنى ھەمىشە تونۇپ يەتمەيدۇ. كىتابقا مەسئۇل مۇھەررىرلەرنىڭ ئىسمى يېزىلغان بولسىمۇ، ئوقۇر مەنلەر بىر كىتابنىڭ تەھرىرلىك ھالقىسىدىن ئۆت كەنلىكىنى چۈشەنسىمۇ، ئەمما مۇھەررىرلەرنىڭ ئەمگەك سىڭدۈرۈش جەھەتتىكى سان بىلەن سۈپەت مەسىلىسىنى ئاسان مۆلچەرلىيەلمەيدۇ ھەم مۇھەر رىرلەرنىڭ رولىغا ئادىل باھا بېرەلمەيدۇ.

مۇھەررىرنىڭ ئەمگەكىنىڭ سان - سۈپىتى ناھا يىتى زور ئېلاستىكىلىققا ئىگە بولىدۇ. شۇڭا كىتاب قا، ئادەمگە قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. بۇمۇ كىشىلەر نىڭ تەھرىرلىك ئەمگەكىنى دېگەندەك ئېتىراپ قىلمايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. كىتابتىن ئىبارەت بۇ مەنۋى مەھسۇلات باشقا ماددىي مەھسۇلاتقا ئوخ شىمايدۇ، شۇڭا ئۇنىڭغا باشقا ماددىي مەھسۇلاتلارغا ئوخشاش بىر تۇتاش ئۆلچەم ۋە كۆرسەتكۈچ بېكە تىشكە بولمايدۇ. ئاپتور بىلەن ئوقۇشلۇقنىڭ خاراكتېرى ئوخشىمىغاچقا، تۈرلۈك كىتاب ئورگە نالى مۇھەررىرنىڭ قولغا يەتكەندە ئۇنىڭ سۈپىتە مۇ ئوخشىمايدۇ. مەسىلەن، بىر دەرسلىك ئۈزۈن يىل ئوقۇتۇش جەريانىدا پىشىپ تولۇقلىنىدۇ، ئۇنى كە تىپ قىلىشقا توغرا كەلگەندە، مۇھەررىر ئۇنى ئانچە جاپا تارتماي تەھرىرلەيدۇ، ئەكسىچە بولسا تەھرىر لىك خىزمەت مىقدارى كۆپ بولۇپ كېتىشى مۇم كىن. ئەمما شۇ نۇقتىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولە دۈكى، مەيلى قايسى خىل ئەھۋال بولسۇن، تەھرىر لىك خىزمىتى كىتاب نەشرىياتچىلىقىدا باشتىن ئاخىر ھالقىلىق ئورۇندا تۇرىدۇ. تەھرىرلىك ئەمگەكى يازغۇچىلارنىڭ ئەمگەكىنىڭ داۋامى ۋە راۋاجى بولىدۇ، شۇڭا بۇنىڭغا ھەرگىز سەل قاراشقا بولمايدۇ.

تەھرىرلىك خىزمىتىنىڭ تۈپ مەقسىتى - ئىد

ئوينىدۇ، نەشرىياتقا ۋە ئوقۇرمەنلەرگە يۈكسەك مەسئۇل بولىدۇ. كىتاب ئورگىنالىنى تىل، لوگىكا، ئىشلىتىش جەھەتتىن تەكشۈرۈپلا قالماي يەنە سىياسىي جەھەتتىنمۇ تەكشۈرىدۇ، زىنھار خاتالىققا يول قويمايدۇ، كىتابنىڭ مۇكەممەل نەشر بۇيۇمىغا ئايدىلىنىشى ئۈچۈن تىرىشىدۇ.

بەشىنچى، كىشىلەرنى تەربىيەلەش رولى. مۇھەررىر كىتاب چىقىرىش بىلەن بىرگە يەنە بىر تۈركۈم ئاپتورلارنى تەربىيەلەيدۇ ۋە بايقايدۇ. شۇڭا مۇھەررىرنىڭ كىتاب چىقىرىش، ئادەم تەربىيەلەش رولى بولىدۇ، يۇقىرى سۈپەتلىك كىتاب نەشر قىلىنسا جەمئىيەتكە پايدىلىق بولىدۇ. مۇھەررىر كىتاب چىقىرىپ كىشىلەرنى تەربىيەلەپلا قالماي يەنە كىتابقا مۇجەسسەملەشكەن ئىدىيە، مەدەنىيەت بىلىملىرىنى تارقىتىش ئارقىلىق ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا تەسىر پەيدا قىلىدۇ، كىشىلەرنىڭ ئىدىيەۋى تۇيغۇسى بىلەن پەن - مەدەنىيەت سەۋىيەسىنى ئاشۇرىدۇ، پۈتۈن خەلقنى توغرا يېتەكلەيدۇ. ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى، ئىككى مەدەنىيلىكنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

قىسقىسى، ھازىرقى زامان پەن - مەدەنىيەت كەسىپلىرىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىشىغا ئەگەشپ، سىياسىيدا قابىل، كەسىپتە پىشقان، ئەخلاق - تا دۇرۇس مۇھەررىرلەر قوشۇنى بولغاندىلا ئاندىن ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەمگەك مېۋىلىرىنىڭ روھىيىتى بىلەن قىممىتىنى تونۇپ يېتەلەيدۇ ۋە ئوقۇرمەنلەرگە تونۇتالايدۇ؛ ئىككى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىدا ئۆز رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، سوتسىيالىستىك نەشرىيات ئىشلىرىنىڭ گۈللەپ - ياشنىشى ئۈچۈن پائال رول ئوينىدۇ ۋە ئۆزلىرىنىڭ تېگىشلىك ھەسسەسىنى قوشىدۇ.

مۇھەررىر: ھەزرىتى ئەلى بارات

لەرنى يەتكۈزۈپ، ئىنسانلارنىڭ بىلىم بۆلىكىنى ئاشۇرىدۇ، مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئالماشتۇرىدۇ، ئىدىيە، مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. تۈرلۈك يېڭى كىتابلارنى نەشرگە ئۇيۇشتۇرىدۇ، ئىنسانلارنى بىلىم بايلىقلىرى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

ئىككىنچى، ئىككى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش رولى. جەمئىيەت ۋە ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن كىتاب ئورگىنالىنى پىلانلىق ئۇيۇشتۇرىدۇ، بۇ مۇھەررىرلەرنىڭ تۈپ ۋە زىيىسى. ئەمما ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېھتىياجىنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ، چۈنكى ئوقۇرمەنلەرنىڭ قۇرۇلمىسى ھەر خىل بولىدۇ، ئوقۇرمەن ئوبيېكتىمۇ كۆپ بولىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىدىيە ۋە ھالىتى، مەدەنىيەت سەۋىيەسى، ئىقتىسادىي كەسىپى، تۇرمۇش ئادىتى، ئوقۇش قىزغىنلىقىمۇ ئوخشىمايدۇ. ئوقۇشلۇققا بولغان تەلپىمۇ ئادەمگە قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. مۇھەررىر ئوقۇرمەنلەرنى يېتەكلەشكە باش مۇھەررىردىن مۇدىر مۇھەررىر، مەسئۇل مۇھەررىرگىچە سەگەك مېڭە، ئالدىن كۆرۈلۈش ئالغۇ، يول ئېچىپ ئىلگىرىلەش ئېڭى، ئىلگىرى تەدبىر بولۇش تەلپ قىلىنىدۇ.

ئۈچىنچى، مۇھەررىر ئوقۇرمەنلەرنىڭ نۆۋەتتىكى ئوقۇش قىزىقىشى بىلەن ئېھتىياجىغا ئاساسەن تېمى تاللاپ، كىتاب نەشر قىلىدۇ. بۇ جەھەتتە مۇھەررىر ئوقۇرمەن بىلەن يازغۇچىنى ئالاقە - مۇلاقەتتە بولۇش رولىنى ئوينىيدۇ. بۇ - مۇھەررىرلەرنىڭ ئىنسانلارنىڭ مەنىۋى مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنى كۈچەيتىشكە پايدىلىق.

تۆتىنچى، ئۆتكەنلى ساقلانغان ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش رولى. مۇھەررىر يازغۇچىنىڭ ئەمگەك مېۋىسىنى خىزمەت ئوبيېكتى قىلىدۇ، بۇنداق ئەمگەك مېۋىسىنى پەرقلىنىدۇرۇش، تاللاش، ئىش قوشۇش، نەشر قىلىش ئارقىلىق ئوقۇرمەنلەرگە يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. مۇھەررىر كىتاب ئورگىنالىنىڭ تۇنجى ئوقۇرمەن بولىدۇ. شۇڭا كىتاب ئورگىنالىنى تاللاش، پەرقلىنىدۇرۇش، ئۆتكەنلى مەھكەم ساقلانغان رولىنى

ئەدەبىي تەرجىمىدىكى مەنە ۋە تىل مۇھىتى توغرىسىدا

ئوسمانجان مۇھەممەت

(«شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى» ژۇرنىلى 830001)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە ئەدەبىي تەرجىمىدىكى مەنىنى پىلانلاش بىلەن مەنىنى گەۋدىلەندۈرۈش، تىل مۇھىتى بىلەن مەنىنى بىر تەرەپ قىلىش، مەنىنى ئەقىلگە ئۇيغۇن پىلانلاش، مەنىنىڭ كۆپ تەرەپكە چېتىلىدىغانلىقىنى نامايان قىلىش ۋە دىققەت قىلىشقا تىگىشلىك بىر قانچە مەسىلىنى نەزەرگە ئېلىش، تىل مۇھىتىنىڭ تۈرلەرگە ئايرىلىشى ۋە ئالاھىدە تىل مۇھىتى، تىل مۇھىتىنى تەتقىق قىلىش، كۆنۈپ كەتكەن تىل مۇھىتىنى بىر تەرەپ قىلىش، تىل مۇھىتىنىڭ تەرجىمىگە كۆرسەتكەن تەسىرى ۋە تىل مۇھىتى ئامىللىرى قاتارلىق مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىندۇ.

摘要: 本文讨论了文学翻译中的意义筹划与突显和文学翻译中的语境与意义问题。意义的合理筹划，意义突显的诸多方面和需注意的几个问题；语境的分类和特殊性；语境的分析和研究；文本语境的处理；语境对翻译的影响和语境因素等问题。

مىللەتلەرغا باغلىق. چۈنكى تىل مۇھىتىنىڭ نۇرغۇن تۈرلىرى بولىدۇ. ئەدەبىي تەرجىمىدىكى تىل مۇھىتى تىل تېخىمۇ مۇرەككەپ بولىدۇ. تەرجىمان ئەدەبىي تەرجىمە جەريانىدا نۇرغۇن مۇرەككەپ تىل مۇھىتىغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى ھەل قىلىدۇ. ئەدەبىي تەرجىمە بىر خىل تەكرار بەدىئىي ئىجادىيەت، تىل ۋە مەدەنىيەت ھالقىغان ئىستېتىكىلىق پائالىيەت ۋە مەنىنى قايتا ھاسىل قىلىش پائالىيىتى بولغاچقا تەرجىمان مەنىنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرىدۇ.

تەرجىمان ئەدەبىي تەرجىمىدە ئەسلىي ئەسەرنىڭ مەنىسىنى داۋاملاشتۇرىدۇ ۋە ئۇزارتىدۇ. ئەسلىي ئەسەرنىڭ سۆز - جۈملىلىرىدىن مەنە ئىزدەپ، مەنىنى ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن ئۇنى باشقا بىر تىلدىكى ئەڭ يېقىن كېلىدىغان مەنە بىلەن ئىپادىلەيدۇ. بۇ جەريان ئەسلىي ئەسەرنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرىدۇ. ئەسلىي ئەسەرنىڭ تىل سەنئىتىنىمۇ تەرجىمە تىل سەنئىتى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. تەرجىمان ئالاھىدە ئوقۇرمەن بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەسلىي ئەسەردىكى مەنىنى ئورۇنلاشتۇرىدۇ. تەرجىماننىڭ ئەسلىي ئەسەرنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىشى ئەركىن بولىدۇ. ئەسلىي ئەسەرنىڭ

كىشىلەرنىڭ تىل ئىستېمال قىلىش جەريانىدا ئۈزۈكسىز مەنە ئىجاد قىلىنىدۇ. كىشىلەرنىڭ تىل ئىستېمال ئۇسۇلى ھەر خىل بولىدۇ. بۇ خۇددى كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئىشلىتىدىغان قورال - سايمانغا ئوخشايدۇ. تىل ئىستېمال قىلغۇچى مۇئەييەن تىل مۇھىتى جەريانىدا تىلغا مەنە ئاتا قىلىدۇ. سۆز مەنىسى تىلنى قانداق ئىشلىتىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. تىل تىل ئىستېمال قىلغۇچىنىڭ ئارزۇسىنى نامايەن قىلىدۇ. مۇشۇنىڭ ئاساسەن ئەدەبىي تەرجىمە مۇرەككەپ تىل مۇھىتىغا چېتىلىدۇ. ئەدەبىي تەرجىمە پائالىيىتى تىل مۇھىتىنى ئانالىز قىلىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، ئەدەبىي تەرجىمىدىكى مەنە تېگى - تەكتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا تىل مۇھىتىنىڭ مەنىسى بولىدۇ. تىل مۇھىتى مەنىنىڭ مۇھىم ئامىلى بولىدۇ. مەنىنى ئانالىز قىلىش ۋە قايتا نامايان قىلىش تىل مۇھىتىدىن ئايرىلمىغاچقا، تەرجىمان پەقەت تىل مۇھىتىغا ئاساسەن مۇۋاپىق سۆز تاللايدۇ. دېمەك، تەرجىمىدىكى ھەرقانداق بىر مەنىنى نامايان قىلىش تامامەن تىل مۇھىتىنىڭ ئا-

ھېسسىي بىلىشى، تەسەۋۋۇرى، ھېسسىياتى ۋە چۈشەندۈرۈشى مەنىنى پىلانلاشتا مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئەگەر چوڭقۇر مەنىگە ئىگە بىر ئەسەر تەرجىمە قىلىنغاندىن كېيىن ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا ئېستېتىكىلىق ئۈنۈم ھاسىل قىلالمىسا، ئۇ ئەسەرنى تەرجىمە قىلغاندىن قىلمىغان تۈزۈك. مەسىلەن، جىبراننىڭ «ئاسىي روھ» ناملىق ئەسىرى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرى ئارىسىدا ناھايىتى ياخشى ئىنكاس پەيدا قىلدى. تەرجىمان ئەسەردىكى تېرەن مەنىنى بەدىئىي تىل ئارقىلىق ئىپادىلەپ، ئەسەرنىڭ تەرجىمە تىلىدىكى مەنىسىنى ئىستېتىكىلىق ئۈنۈمگە يەتكۈزگەن. بىر مۇنەۋۋەر تەرجىمان مەنىنى بىر تەرەپ قىلغاندا ئەسەرنىڭ ئەڭ ئۇششاق تەپسىلاتلىرىغىمۇ كۆڭۈل بۆلىدۇ. ئۇششاق تەپسىلاتلاردىنمۇ ئەسەرنىڭ روھىي قىياپىتىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. تەرجىمان ئاپتورنىڭ روھى بويىچە مەنىنى چۈشىنىدۇ. ئەسەرنى چۈشىنىش ئارقىلىق تەرجىمە تىلىدا يېڭى مەنى ھاسىل قىلىدۇ. تەرجىماننىڭ ئىدىيەۋى تۈپەنلىرى ۋە بەدىئىي ئىستېداتى تەرجىماننىڭ ئەدەبىي تەرجىمىدىكى ئىش - پائالىيىتىنى بەلگىلەيدۇ. مەسىلەن، «بۆرە تۇتىمى» دېگەن ئەسەرنىڭ تەرجىمىسىدە تەرجىمان بۇ نۇقتىنى تولۇق نامايان قىلغان، ئەسلى ئەسەر تىلىدىكى مەنىدىن يۈكسەك گۈزەللىك نۇقتىسىدا تۇرۇپ ئىپادىلەنگەن. شۇڭا مەزكۇر ئەسەر ئانا تىل ئوقۇرمەنلىرىنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشىغا مۇيەسسەر بولغان.

ئەدەبىي ئەسەرنىڭ تىلى سەنئەتلەشكەن تىل بولغاچقا، يازغۇچى ئۆزگىچە تىل ئۇسلۇبىنى شەكىللەندۈرىدۇ. تىل ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ روھى، جېنى، بەدىئىي ئۇسلۇبىنى ئىپادىلەش جەھەتتە ئەڭ مۇھىم بولغىنى يەنىلا تىل. تىل ئەسەردىكى ئىستېتىكىلىق ئامىللارنى شەكىللەندۈرىدۇ. ئەدەبىي تەرجىمىمۇ ئوخشاشلا ئەدەبىي تىل ئارقىلىق قايتا ئىپادە قىلىنىدۇ. بۇ، ھەر بىر تەرجىماندىن بىر خىل سەنئەت - لەشكەن تىل ئارقىلىق تەرجىمە تېكىستىنى، يەنى مەنىنى قايتا يېزىشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن تەرجىمان ئاپتور ئەسەردە ياراتقان بەدىئىي قاتلامدە.

مەقسەت - مۇددىئاسىنى، ئەسەرنىڭ گۇمانىتار مەنىسى ۋە ئېستېتىكىلىق مەنىسىنى ئوقۇرمەنلەرگە چۈشەندۈرۈشنى ئۆز ۋەزىپىسى قىلىدۇ. ئەسلىي ئەسەر تىلى بىلەن تەرجىمە تىلىنىڭ تەڭ قىممەتتە بولۇشىنى ئىشقا ئاشۇرغىلى بولمىغاچقا، تەرجىمان ئەسلىي ئەسەر تىلى بىلەن تەرجىمە تىلىنىڭ مەنىسىنى ئىمكانقەدەر يېقىنلاشتۇرۇش، تەرجىمە تېكىستىنىڭ ئەسلىي ئەسەرگە سادىق بولۇش دەرىجىسىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ، ئەسلىي ئەسەر مەنىسىنى تولۇق چۈشەنگەن ئاساستا ئەسلىي ئەسەرنىڭ مەنىسىگە يېقىن كەلگەن مەنىنى ئورۇنلاشتۇرىدۇ. تەرجىمان ئۆزىنىڭ مەقسەتچانلىق ئارقا كۆرۈنۈشىنى چىقىش قىلىپ، ئەسلىي ئەسەرنىڭ مەنىسىنى بويلاپ، ئىستېتىكىلىق تۇيغۇ ۋە ئۆزلۈك چۈشەنچىسى ئارقىلىق مەنىدىن ئىلھاملاندى. بۇنداق جەريان مەنىنى ئورۇنلاشتۇرۇش جەريانى بولىدۇ. تەرجىمان سۈبېكتىپچانلىقى بىلەن ئىجادچانلىقىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئەسلى ئەسەردىكى مەنىنى تېپىپ، ئۇ مەنىنى تەرجىمە تېكىستىدە پىلانلايدۇ. دانا تەرجىمان ئالاھىدە نەزەرى بىلەن كەشلىرى سەل قارىغان جايلاردىن يېڭى مەنىنى بايقايدۇ. گۇمانىتار مەنى ھامان يوشۇرۇن بولۇپ، تەرجىماننىڭ ئىجادىي تەپەككۈرى جەرياندا تەتقىق قىلىش ئارقىلىق نامايان بولىدۇ. ئەدەبىي تىل يۈكسەك بەدىئىي ماقامغا يەتكەن شېئىرلەشكەن تىل بولغاچقا ئەدەبىي ئەسەردىكى گۇمانىتار مەنىنى ئۇدۇل نامايان قىلغىلى بولمايدۇ. مەسىلەن: «巧妇难为无米之» دېگەن بۇ ماقال - تەمسىلى «ھەرقانچە ئۇستا ئايال بولسىمۇ ئۇنىسىز تاماق ئېتەلمەيدۇ؛ زۆرۈر شەرتلەر - نى ھازىرلىماي تۇرۇپ ھېچقانداق ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولمايدۇ؛ قۇشنانچىمنىڭ ئېشىنى ئوخ - شاتقان موللامنىڭ ئوتپىشى» دەپ تەرجىمە قىلىشقا بولىدۇكى، ھەرگىزمۇ «چىۋەر ئايالنىڭ گۈرۈچى بولمىسا قازان ئاسمىقى تەس بولىدۇ» دەپ تەرجىمە قىلىشقا بولمايدۇ.

ئەدەبىي تەرجىمىدە ئەسلىي ئەسەرنىڭ مەنىسى ئاساسىدا يېڭى مەنى يارىتىلغاچقا، تەرجىماننىڭ

دىلەندۈرۈش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ سۈبىيېكتىپ قارىشى بىلەن دىققەتنى مەركەزلەشتۈرۈش نۇقتىسىغا ئېتىد. بار بېرىدۇ. ئەمەلىيەتتە مەنىنى گەۋدىلەندۈرۈش ھا. دىسىسى بىزنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. كىشىلەر گەپ قىلغاندا سۆزنىڭ تاما. مەن ماسلىشىشىغا دىققەت قىلمىسىمۇ، ھەتتا گىرامماتىكىغا چۈشمىسىمۇ مەنىنى بىۋاسىتە گەۋ. دىلەندۈرۈشكە تىرىشىدۇ. سۆز - جۈملىلەر بەزىدە شەيئىلەر بىلەن ئۆزئارا ماسلاشمىسىمۇ يەنىلا مەنى. نى ئىپادىلەش ۋە گەۋدىلەندۈرۈشكە تەسىر يەتمەيدۇ، ئەكسىچە تېخىمۇ روشەن، جانلىق ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن: «排山倒海» (تاغنى تالقان قىلىش)، «赴汤蹈火» (سۇ كەلسە سۇدىن، ئوت كەلسە ئوت. تىن يانماسلىق، خەۋپ - خەتەردىن قورقماسلىق) دېگەن ئىدىيىمۇلاردا ئەسلىدىكى بەرگەن مەنى «تاغنى رەتتىن چىقىرىپ، دېڭىزنى دۈم كۆمتۈرۈۋېتىش»، «قايناق سۇغا ئۆزىنى ئېتىپ، ئوتتا دەسسەپ مې. ئىش» دېگەن مەنى تېخىمۇ ئېنىق گەۋدىلەندۈرۈلۈپ، «غەيرەت - شىجائەت»، «ھېچنىمىدىن قورقماسلىق» دېگەندەك تەرىزدە نامايان قىلىنغان. بۇنىڭدىن باشقا يەنە مۇبالىغە قىلىش، پو ئېتىش، سۆز ئويۇنلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى، مەسىلەن، «ئۇنىڭ ئۈس. تۈن كالىپۇكى پىشانىسىگە تېگىپ تۇراتتى، تۆۋەن كالىپۇكى تىزىغىچە چۈشۈپ تۇراتتى» (مىڭ بىر كې. چە) قاتارلىقلار كۆپتۈرۈلگەن تەغدىردىمۇ، بىز بۇ مۇ. بالىغە جۈملىنى يەنىلا ئەقىلگە مۇۋاپىق دەپ چۈش. نىۋېرىمىز. بىز بۇنىڭدىن مەنىنى گەۋدىلەندۈرۈش. نىڭ بىر خىل بىلىش ئۇسۇلى ئىكەنلىكىنى چۈش. نىمىز. مەنىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئەدەبىي تەرجىمىدە ئويىيېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغاچقا ئۇنى يوللۇق دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئەدەبىي تەرجىمىدە يەنە مەنىنى گەۋدىلەندۈرۈش كۆپ جەھەتتىن ئىپادىلىنىدۇ. ئا. ساسلىقى مەنىنى قوشۇش، مەنىنى يۇغۇرۇش، مەنى. نى تەكىتلەش، مەنىنى تولۇقلاش، مۇھىم نۇقتىنى تەكىتلەپ مەنى تەرجىمىسى قىلىشتىن ئىبارەت بو. لىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە مەنىنى گەۋدىلەندۈرۈشتە تىلنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلىغا دىققەت قىلىش، مەنى.

كى مەنىنى تەرجىمە تىلىدا قايتا بايان قىلىدۇ. ئەس. لىي ئەسەردىكى ئوبرازلىق، ئىستىلىستىكىلىق، سەنئەتلىك نەرسىلەرنى ئىمكانقەدەر تەرجىمە تىلىدا تەڭ قىممەتتە بايان قىلىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ. بۇ، ئەدەبىي تەرجىمىگە چېتىلىدىغان ئاپتورنىڭ ئۇسلۇب مەسىلىسى بولۇپ، مەنى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. تەرجىمان بۇ جەھەتتە تىل ئۈستىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن قايتا ئىجادىيەت ئېلىپ بارىدۇ. بۇمۇ ئەدەبىي تەرجىمىدىكى مەنىنى ئەقىلگە مۇۋاپىق پىلانلاش بولىدۇ. مەنىنى پىلانلاش ئالدى بىلەن بىر خىل ئىجادىي چۈشىنىش بولىدۇ. تەرجىماننىڭ ئەدە. بىي ئەسەرنى تەرجىمە قىلىش جەريانىدىكى مەنىنى پىلانلىشى يېڭى مەنىنى بايقىشىدىكى مۇھىم مەسە. لى. تەرجىمان مەنىنى پىلانلىغاندا ئۆزىنى، ئاپتورنى ۋە ئوقۇرمەنلەرنى نەزەردە تۇتۇپ، ئىجادىيەت بىلەن بايقاشنى بىرلەشتۈرىدۇ. تەرجىمان ئەدەبىي تەرجىمە. مىدە مەنىنى پىلانلىغاندا ئۆزىنىڭ ئىدىيەۋى ھېس. سىياتىنى سىڭدۈرگەن بولىدۇ. تەرجىمان ھامان ئەسلىي كۆپ نۇقتىدىن چىقىش قىلىپ، ئەسلىي ئەسەردىكى مەنىنى تەرجىمە تېكىستىدە سادىق بو. لۇش، راۋان بولۇش، پاساھەتلىك بولۇش ئاساسىدا پىلانلايدۇ.

ئەدەبىي تەرجىمىدە مەنىنى پىلانلاپ بولغاندىن كېيىن، يەنە مەنىنى گەۋدىلەندۈرۈشكە توغرا كېلىد. دۇ. ئەدەبىي تەرجىمە تاللاش خاراكتېرلىك، سەنئەت. لىك مەنى ھاسىل قىلىش پائالىيىتى بولغاچقا، مۇ. رەككەپ ھەم مۇشكۈل خىزمەتتۇر. تەرجىمان ئەسلىي ئەسەرنىڭ مەنىسىنى ئوقۇرمەنلەرگە يەتكۈزۈپ بې. رىش جەريانىدا مۇئەييەن دەرىجىدە مەنىنى گەۋدىلەند. دۈرىدۇ. تەرجىمە قىلىدىغان ئەسەرنى تاللىغان كۈند. دىن باشلاپ تەرجىمە تاماملانغىچە مەنىنى گەۋدىلەند. دۈرىدۇ. مەنىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئارقىلىق ئەسلىي ئەسەرنىڭ مەنىسىنى بايان قىلىش ئەدەبىي تەرجىمە. مىنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى، بۇنى مەنىنى ئىزدەش ۋە مەنى ئىپادىلەش تەرجىمە پائالىيىتى دېيىشكىمۇ بو. لىدۇ. شۇڭا مەنىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئەدەبىي تەرجىمە. مىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. تەرجىمان مەنىنى گەۋ.

ئىجتىمائىي گەۋدە ئىچىدىكى بىر يەككە تەنچە سۆز - پىتىدە تىل ئالاقىسىگە قاتنىشىدۇ، بۇلار سۆزلىگۈ - چىنىڭ شەخسىي تىل مۇھىتىنى شەكىللەندۈرىدۇ. تۆتىنچى، ئىجتىمائىي تىل مۇھىتى. سۆزلۈك ئىجتىمائىي تۈرمۈشتىكى تۈرلۈك شەيئىلەرنى ۋە كىشىلەرنىڭ بۇ شەيئىلەرگە بولغان قارىشىنى ئە - كىس ئەتتۈرىدۇ. سۆزلۈكنىڭ مەنىسى ئىجتىمائىي تۈرمۈشقا ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ، مەسىلەن، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا يىگىت دېگەن سۆز «چۈۋان» دېيىلەتتى. ئەمما ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا «چۈۋان» دېگەن سۆز «يىگىت» دەپ ئاتىلىدۇ، شۇڭا دەۋر تىل مۇھىتى بىلەن ئىجتىمائىي تىل مۇھىتى - نىڭ سۆز مەنىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئىنتايىن يىن زىچ بولىدۇ. سۆزنىڭ قەدىمكى ھەم ھازىرقى مە - نىسىنى تولۇق چۈشەنگەندىلا ئاندىن ئەدەبىي تەرجىمە - نىنى ياخشى ئىشلىگىلى بولىدۇ.

بەشىنچى، ئويدۇرما تىل مۇھىتى. ئەدەبىي ئە - سەرلەردە، بولۇپمۇ ئەپسانە - رىۋايەتلەردە توقۇلما بولىدۇ. بۇنداق توقۇلما يەنىلا تىل ئارقىلىق بايان قىلىنىدۇ. بۇنداق تىل مۇھىتى توقۇلما تىل مۇھىتى - تى بولىدۇ. توقۇلما تىل مۇھىتى ئەدەبىي تەرجىمە - گە ئىلھام بەخش ئېتىدۇ.

ئەدەبىي تەرجىمە ئادەتتىكى تىل ئالماشتۇرۇشقا ئوخشىمايدۇ. ئەدەبىي تەرجىمە تىل ۋە مەدەنىيەت ھالقىغان تىل ئالماشتۇرۇش پائالىيىتى بولغاچقا رېئاللىقتىكى تىل ئالماشتۇرۇشتىن روشەن پەرق - لىنىدۇ. رېئاللىقتا بىۋاسىتە تىل ئالماشتۇرۇلىدۇ. رېئال تىل مۇھىتى بىر ئادەمنىڭ تىل ئالاقە جەريانىدا بىر سۆزنى چۈشىنىش بىلەن يەنە تىل ئالماشتۇرۇش تەلىپىنى ئۆز ۋاقتىدا ئۈنۈملۈك قاندۇرۇش - نى تەلەپ قىلىدۇ. ئەمما ئەدەبىي تەرجىمدىكى تىل ئالماشتۇرۇش ئىنتايىن مۇرەككەپ ھەم ئالاھىدە بو - لىدۇ. شۇڭا تەرجىمان ئالدى بىلەن ئەدەبىي تەرجىمە - نىڭ تىل مۇھىتى ۋە مەدەنىيەت ھالقىغان تىل ئالماشتۇرۇش ۋەزىپىسىنى تاماملاش ئۈچۈن ئىككى خىل تىل بىلەن ئالاقىلىشىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈ - رۈشى، يۇقىرى قوش تىل سەۋىيەسى بىلەن ئەدەبىي

نى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن ئېستېتىكىلىق ئا - مىللارنى ئىگىلەش كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا ئان - دىن ئەدەبىي تەرجىمان تىل ۋە مەدەنىيەت مۇھىتى - دىن ھالقىغان مەنىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، تەرجىمە تە - لىمدىكى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئەسلىي ئەسەرنى چۈشىنىش - ى ئۈچۈن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينايدۇ.

تىل مۇھىتى ئىنتايىن مۇرەككەپ بولىدۇ. تىل مۇھىتىغا مۇناسىۋەتلىك ئوقۇم - ئاتالغۇلارمۇ ئىنتايىن كۆپ ھەم مۇرەككەپ، بۇ - كۆپىنچە تىلشۇ - ناسلىق كاتېگورىيىسىگە تەۋە بولسىمۇ ئەمما ئەدەبىي تەرجىمىدە يەنىلا ئىنتايىن مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. شۇڭا تىل مۇھىتىسىز ئەدەبىي تەرجىمدىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. تىل مۇھىتى مەيلى تىلشۇ - ناسلىقتا ياكى تەرجىمە شۇناسلىقتا بولسۇن، ئەدەبىي تەرجىمىگە نىسبەتەن كەم بولسا بولمايدىغان ئالدىن - قى شەرت ھېسابلىنىدۇ. تىل مۇھىتىنى مۇنداق تۈرلەرگە بۆلۈشكە بولىدۇ:

بىرىنچى، كونتېكىستتىكى تىل مۇھىتى. بۇ كونتېكىستتىكى سۆز، جۈملە، ئابزاسلارنىڭ ئال - دى - كەينى باغلانغان، بىردەك بولغان سۆز مۇھىتى. سۆز مەنىسىنى مۇقىملاشتۇرۇش كونتېكىست - تىن ئايرىلالمايدۇ. سۆز بىلەن سۆز، جۈملە بىلەن جۈملە، ئابزاس بىلەن ئابزاس ھەتتا پۈتۈن ئەسەر ئا - رسىدا ئىچكى باغلىنىش بولۇشى، پۈتۈن ئەسەر نۇقتىسىدا تۇرۇپ سۆز مەنىسىنى، سۆز ۋارىيانتى - نى، ئۇسلۇبىنى، ئەدەبىيات ئۇسلۇبىنى تەتقىق قى - لىشىنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئىككىنچى، سۆز ئىشلىتىش مۇھىتى. كىشىلەر سۆز ئىشلەتكەندە ھامان مۇئەييەن مۇھىت بولىدۇ. بۇنداق مۇھىت تىل ئىشلىتىش مۇھىتى دەپ ئاتى - لىدۇ. شۇڭا تىل مۇھىتىدا ئالاھىدە ئەھۋاللاردا سۆز مەنىسىنى بېكىتكىلى بولىدۇ. شۇڭا سۆز بى - لەن سۆز مۇھىتىنى بىر پۈتۈن گەۋدە دەپ قاراشقا بولىدۇ.

ئۈچىنچى، شەخسىي تىل مۇھىتى. تىل ئالاقى - سىدە تىل بىلەن سۆزلىگۈچى مۇناسىۋەتتە بولىدۇ. سۆزلىگۈچى تىل بىرلىكىنى تاللايدۇ ھەمدە مۇئەييەن

چۈشىنىشى، مېڭىسى زېرەك، قۇلىقى ئۆتكۈر، نۇتۇق قى ياخشى، تەسەۋۋۇرغا باي، ماسلىشىشچان بولۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ. ئەمما ئەدەبىي تەرجىماننىڭ ئاڭلاش ئىقتىدارىمۇ ئېغىز تەرجىماندىن قېلىشمايدۇ. ئەدەبىي تەرجىمىدە سۈرئەت مۇھىم ئەمەس، بەلكى ئەدەبىي چۈشىنىش تەلەپ قىلىنىدۇ. ئەدەبىي تەرجىمان مان بىلىمگەن خەتلەرگە ئۇچرىغاندا لۇغەتكە قارايدۇ، ئالم - مۇتەخەسسسلەردىن سورايدۇ. پىلان بولمىچە تەرجىمە قىلىدۇ. ۋاقتىدا ئارام ئالالايدۇ، ۋاقت كېچىكىسىمۇ تەرجىماننىڭ سۈپىتىگە تەسىر يەتمەيدۇ. ئەدەبىي تەرجىمىدە ئەدەبىي تىل ئىشلىتىلىدۇ، پۈتكۈل ئەدەبىي تەرجىمە ئەسىرى باغلىنىشچان بولىدۇ. يازغۇچىنىڭ تۈرلۈك ئىزگۈ تۇيغۇلىرى ئەسەرگە سىڭگەن بولىدۇ، دىيالوگى بولىدۇ، پېرسوناژلار ئوبرازى يارىتىلىدۇ، مۇھىت تەسۋىرى بايان قىلىنىدۇ، كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ. ئېغىز تەرجىمانى نەق مەيداندىكى تىل مۇھىتىدا تۇرسا، ئەدەبىي تەرجىمان تەسەۋۋۇر، توقۇلما تىل مۇھىتىدا تۇرىدۇ.

ئەدەبىي تەرجىمان ئادەتتىكى ئوقۇرمەنگە ئوخشايدۇ. ئەدەبىي تەرجىمان ئەدەبىي ئەسەرنى ئوقۇپ چۈشىنىش جەريانىدا ئادەتتىكى ئوقۇرمەنلەردىن پەرقلىنەيدۇ. ئەمما ئەدەبىي تەرجىمان ئادەتتىكى ئوقۇرمەن بولۇپلا قالماي يەنە قايتا ئىجادىيەتچىمۇ بولىدۇ. ئەدەبىي تەرجىمان ئەدەبىي ئەسەرنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، ئەسەرنىڭ مەنىسىنى كۆڭلىگە پۈكىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئېستېتىكىلىق ئۈنۈمىنى چوڭقۇر ھىس قىلىپ، ئەسەرنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئېنىق ئىگەللەيدۇ ۋە بۇنداق چۈشىنىشنى قايتا ئىجادىيەت جەريانىدا نامايان قىلىدۇ. پۈتكۈل ئەسەرنى ھەر تەرەپتىن ئانالىز قىلىدۇ، تەرجىمە جەريانىدا تىل مۇھىتىدىكى ئالماشتۇرۇشنى نەزەردە تۇتۇپ، تىل ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى پەرقلەرنى تۈگىتىدۇ. شۇڭا ئەدەبىي تەرجىمان ئەسلى ئەسەر ئوقۇرمىنى ھەم سادىق تەتقىقاتچى بولىدۇ ۋە يېڭى بىر ئەدەبىيات سەھىپىسىنى قايتا ئىجاد قىلىدۇ. ئەدەبىي تەرجىمان ھەم ھېسسىي ئوقۇرمەن ھەم ئەقلىي ئوقۇرمەن بو-

تەربىيەلىنىشىنى كۈچەيتىشى، كۈچلۈك بەدىئىي تەپەككۈر ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇشى كېرەك. چۈنكى تەرجىمان ئاپتور، ئوقۇرمەنلەر بىلەن بىۋاسىتە ئۇچراشمايدۇ. شۇڭا تەرجىماننىڭ تەسەۋۋۇر ئىقتىدارى تۆۋەن، قوش تىل ئىقتىدارى ئاجىز بولسا ئەدەبىي تەرجىماننىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. ئەدەبىي تەرجىمە بىر خىل تىل ئالماشتۇرۇش پائالىيەتى بولۇش سۈپىتى بىلەن تەرجىمان ئەدەبىي تەرجىمە ۋە زېمىنىنى تاماملاش ئۈچۈن نۇرغۇن مۇرەككەپ ۋە قىيىن تىل مۇھىتى مەسىلىسىگە دۇچ كېلىدۇ. ئەدەبىي تەرجىماننى ئادەتتە تەرجىمان ئۆزى مۇستەقىل تاماملايدۇ. ئەدەبىي تەرجىماننىڭ ئالدىدا تۈر-غەنى ئادەتتىكى تىل ئالاقىلىشىش مەسىلىسى بولماستىن بەلكى بىر مۇكەممەل ئەدەبىي ئەسەر بولىدۇ. ئالاھىدە تىل مۇھىتىدىكى دىيالوگ بولمايدۇ. تەرجىمان ئەدەبىي ئەسەرنى تەرجىمە قىلىۋاتقاندا ئەسەردىكى ئادەم، ۋەقە، مەنزىرە قاتارلىقلار تەرجىماننىڭ كۆز ئالدىدا نامايان بولىدۇ، ئۇلار رېئال تۇرمۇشتىكى نەرسىلەر بولماستىن، ئەدەبىي ئەسەر توقۇلما قىلىپ يارىتىلغاچقا، تەرجىمان توقۇلما تىل مۇھىتىدا ئۇلارنى جانلاندۇرۇپ، خۇددى رېئال تۇرمۇشتىكىدەك جانلىق، تەسىرلىك قىلىپ چىقىدۇ. بۇنداق ئويدۇرما تىل مۇھىتىدىكى تەرجىماننى تاماملاش تەرجىمان ئۈچۈن بىر خىس بولىدۇ. شۇڭا تەرجىمان ئەسەرنىڭ كۈتۈپخانىسىنى، بەدىئىيلىكىنى توغرا ئىگەللەپ، تەسەۋۋۇرى بىلەن ئېستېتىك زوقلىنىش ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇپ، ئەسەرنى توغرا ھالدا قايتا زاھىر قىلىشىغا توغرا كېلىدۇ.

ئەدەبىي تەرجىمە ئېغىز تىلى تەرجىمىسىگە ئوخشاشمايدۇ. ئېغىز تەرجىمانى نەق مەيداندىكى تىل ئالماشتۇرغۇچى ۋە ۋاسىتىچى بولۇش سۈپىتى بىلەن تىل ئالماشتۇرۇشقا بىۋاسىتە قاتنىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن تەرجىماننىڭ ئادەتتىكى پاراڭلاشقۇچىلاردىن ئانچە پەرقى قالمايدۇ. ئەمما ئېغىز تەرجىمانى ئادەتتىكى پاراڭلاشقۇچى ئەمەس. شۇڭا ئېغىز تەرجىمانى نەق مەيداننىڭ ئەھۋالى بىلەن كەيپىياتنى توغرا ئىگەللىشى، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ گېپىنى ئېنىق

ھەرقايسى ساھەسىدىكى تىل مۇھىتى بىلىملىرىگە، ھەتتا تەبىئىي پەن تىل مۇھىتى بىلىملىرىگە قەدەر تۇتۇشىدۇ. شۇڭا تەرجىمان ئادىر بىر تەرجىمە ئەسلىرىنى ۋۇجۇتقا چىقىرىش ئۈچۈن ئىجتىھات بىلەن تىرىشىپ ئۆگىنىدۇ. ئەسلىي ئەسەرنىڭ ئىدىيەۋى ھېسسىياتىنى، ئەسلىي ئەسەردە بايان قىلىنغان مىللىي ئۆرپ - ئادەتلەرنى، تۇرمۇش يۈزۈنى، ئالگ فورماتسىيەسىنى، تەپەككۈر ئۇسۇلىنى، مىللىي پىسخىكا قاتارلىقلارنى بىۋاسىتە ھەم ۋاسىتىلىك ھالدا ئۆگىنىپ، ئەسلى ئەسەرگە بولغان تونۇشنى چوڭقۇرلاشتۇرىدۇ ۋە ئەسلى ئەسەرنى ئانا تىلدا قايتا ئىجاد قىلىدۇ.

ئەدەبىي تەرجىمىدىكى تىل مۇھىتى مۇرەككەپ ھەم كۆپ تەرەپكە چېتىلغاچقا، ئەدەبىي تەرجىمان تەرجىمە پائالىيىتى نۇقتىسىدىن چىقىش قىلىپ، ئەدەبىي تەرجىمە پائالىيىتىدىكى تىل مۇھىتى مەسىلىسىنى تەھلىل قىلىشى كېرەك. تەرجىمان بىر ئەسەرنى تەرجىمە قىلىشتا ئالدى بىلەن بىۋاسىتە كۈتۈپخانىسى بىلەن ئۇچرىشىدۇ، پەقەت تىل مۇھىتىدىنلا ئاندىن كۈتۈپخانىسىدىكى سۆز مەنىسىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن ئەسەرنىڭ بەدئىي ئىنكاسى بولىدۇ. يازغۇچى تۈرلۈك بەدئىي ئىپادىلەش ۋاسىتىلىرى بىلەن تىل مۇھىتى ۋە بەدئىي ئوبرازلارنى يارىتىدۇ. ئوقۇرمەنلەرگە ئېستېتىك تۇيغۇ ئاتا قىلىدۇ. تەرجىمان ئاپتور ياراتقان تىل مۇھىتى بىلەن بەدئىي ئوبرازلارنى تولۇق چۈشەنگەندە، سۆز مەنىسىنى توغرا ئىگەللىگەندە، ئاندىن تەرجىمە ۋەزىپىسىنى ئوڭۇشلۇق تاماملىيالايدۇ. تەرجىمە ئەسلىرىنى تەرجىمان ئۆزى ياراتقان يېڭى تىل مۇھىتىدا داۋاملىق ھاياتى كۈچكە ئىگە قىلىدۇ. بۇنداق تەرجىمە ئەسلى ئەسەرنىڭ رولىنى ئوينايدۇ. تەرجىمان ئەسلى ئەسەرنى تەرجىمە قىلىۋاتقاندا ئەسلى ئەسەرنىڭ تىل مۇھىتىنى ۋاسىتە قىلىش ئارقىلىق ئەدەبىي تەرجىمە تېكىستىنىڭ تىل مۇھىتىنى ياردەمچى قىلىدۇ. ئەسلى ئەسەر تىل مۇھىتى بىلەن تەرجىمە ئەسەر تىل مۇھىتىنىڭ ئىزچىللىقى.

لىدۇ. تىلنى ۋاسىتە قىلىش ئارقىلىق تىل ۋە مەدەنىيەت ھالقىغان تىل ئالماشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرىدۇ. ئادەتتىكى ئوقۇرمەندە تەرجىمان يېتىلدۈرگەن ئۇنداق ئىقتىدار بولمايدۇ. شۇڭا تەرجىمان لايىقەتلىك تەرجىمە ئەسلىرى ئارقىلىقلا تەرجىمە تىلىدىكى ئوقۇرمەنلەرنى ئانا تىلىدىكى ئەسەرنى ئوقۇغاندا زوقلانغاندەك ئېستېتىكىلىق تۇيغۇغا ئىگە قىلىدۇ. ھەر بىر ئادەم ئانا تىلدا ئىجاد قىلىنغان ئەسەرلەرنى ئوقۇيدۇ، ئۇنىڭغا تىل مۇھىتىنىڭ ئامىللىرى تەبىئىي تۇيۇلغاندەك قىلىنىدۇ، ئانا تىل مۇھىتىدا ياشايدۇ، ئانا تىل مۇھىتى بىلەن بىرلىشىپ، يۈرىكىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرىدۇ، ئانا تىلغا چوڭقۇر مۇھەببەت باغلايدۇ. ئانا تىل بىلىمى ئۆسۈپ - يېتىلىشىگە ئەگىشىپ بېيىيدۇ، ئانا تىل ئوقۇرمىنى بىلەن ئانا تىلدا ئىجادىيەت ئېلىپ بارىدىغان يازغۇچى ئورتاق ئىجتىمائىي مەدەنىيەت تىل مۇھىتىدا تۇرىدۇ. ئانا تىل ئوقۇرمەنلىرى مۇئەييەن چۈشىنىش ئىقتىدارى مەدەنىيەت سەۋىيەسى بولسا، ئەدەبىي جەھەتتىن تەربىيەلەنگەن بولسا، ئانا تىلدا ئىجادىيەت قىلىنغان ۋە ئانا تىلغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرنى ئوقۇشتا ھېچقانداق قىيىنچىلىق ۋە توسالغۇ بولمايدۇ. ئەمما تەرجىمان ئوقۇرمەن بولۇش سۈپىتى بىلەن ئانا تىلدىكى ئەسەرلەرنى ئوقۇغاندىن سىرت، يەنە ئۆزگە تىلدا ئىجاد قىلىنغان ئەسەرنى ئوقۇيدۇ. ئۆزگە تىلدا ئىجاد قىلىنغان ئەسەرگە نىسبەتەن تىل مۇھىتى بىلىملىرىنىڭ كەمچىل بولۇشى ھەر ۋاقىت تەرجىماننى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدۇ. شۇنىڭ بىلەن تەرجىمان ماتېرىيال كۆرۈش، لۇغەت ئاختۇرۇش، ئەسلى ئەسەردىكى سۆز - جۈملىلەرنىڭ لوگىكىلىق ۋە ئوبرازلىق مۇناسىۋەتلىرىنى چۈشىنىش، ئاخىرى پۈتۈن ئەسەرنىڭ روھىي ماھىيىتىنى ئىگىلەش ئارقىلىق تەرجىمىدىكى تىل مۇھىتى كەمچىل بولۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلىدۇ. شۇڭا تەرجىمان ھەر ۋاقىت تىل مۇھىتى بىلىملىرىگە موھتاج بولۇپ تۇرىدۇ. بۇنداق تىل مۇھىتى پەقەت تىل ئەدەبىيات جەھەتتىكىلا تىل مۇھىتى بولۇپ قالماي، يەنە ئىجتىمائىي پەننىڭ

مەك، خامان تەپمەك؛ 19، تۇتماق، ئۇۋۇلماق؛ 20، تۈزمەك، ھېسابلىماق؛ 21، ئوينىماق؛ 22... باشلاپ، ...دىن تارتىپ قاتارلىقلار. 390 سۆزلۈك بىلەن ماسلىشىپ كەلگەن «打» خېتى تىل مۇھىتىغا كىرگەندىلا ئاندىن ئۇنىڭ كۆنكرېت مەنىسىنى بېكىتكىلى بولىدۇ. «打暗号» ئىشارە قىلماق؛ «打草» چۆپ ئورىماق؛ «打望» قارىماق، باقماق، نەزەر تاشلىماق؛ «打开窗户说高话» گەپنىڭ ئو- چۇقنى ئېيتماق؛ «打肿脸充胖子» يۈزىنى ئۈرۈپ ئىششىتىۋېلىپ ئۆزىنى سېمىز كۆرسەتمەك — ھالىغا باقماسلىق دېگەندەك، بۇنداق بىر سۆزنىڭ كۆپ مەنىسىنى پەقەت كۆنكرېتتىنلا ئاندىن مۇۋا- پىق بېكىتكىلى بولىدۇ. بىر سۆزنىڭ كۆنكرېت مە- نىسى شۇ سۆزنى ئەمەلىي ئىشلىتىش جەريانىدا بار- لىققا كېلىدۇ. شۇڭا ئەدەبىي تەرجىمىدە سۆزنىڭ سۆز مۇھىتىدىكى مەنىسىنى پەقەت كۆنكرېتتىنلا قاراپ ھۆكۈم قىلىشقا، بېكىتىشكە بولىدۇ. تەرجىمە تىلى مۇھىتىدىكى سۆز مەنىسىگە پەقەت تەرجىمانلا ھۆكۈم قىلىدۇ. سۆزنىڭ لۇغەت مەنىسىدىن پەقەت پايدىلىنىشقا بولىدۇ. نوقۇل سۆزنىڭ لۇغەت مە- نىسىگە ئېسىلىۋېلىشقا بولىمايدۇ. ئەمما سۆزنىڭ لۇغەت مەنىسىدىن تامامەن چەتنەپ كېتىشكەمۇ بولىمايدۇ.

ئەدەبىي تەرجىماننىڭ تەرجىمە قىلىدىغىنى بەدە- ئىي ئەدەبىيات بولغاچقا، بەدئىي ئەدەبىياتتىكى سۆز - جۈملىلەر كىشىنى تەسىرلەندۈرىدىغان، زوقلاندۇرىدىغان، ئېستېتىكىلىق تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە بولىدۇ. يارقىن، گۈزەللىك ئۈنۈمى نا- مايان بولۇپ تۇرىدۇ. بۇنداق ئۈنۈم پۈتكۈل ئەسەرگە سىڭىپ كەتكەچكە چوڭقۇر، تېرەن كۆچمە مەنىلەرنى ھاسىل قىلىدۇ. تەرجىمان بۇنداق تىل مۇھىتىدىكى مەنە ئۈنۈمىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدۇ، كۆڭۈل بۆلىدۇ. بۇنداق مەنىنى ئالاھىدە تەرجىمە تىلى بىلەن زاھىر قىلىدۇ. تەرجىمان ئەدەبىي تەرجىمە تېكىس- تىنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئەسلىي ئەسەرنى ئاساس قىلىپ، ئەسلىي تېكىستتىكى ئالاھىدە مەنە- لەرنى تەرجىمە تېكىستىدە ئەسلىي ئەسەرگە يې-

قىنى ساقلاش ئۈچۈن كۈچىنىڭ بارىچە تىرىشىدۇ. ئەمما تىل ۋە مەدەنىيەت پەرقى تۈپەيلىدىن، ئەسلىي ئەسەر تىل مۇھىتى بىلەن تەرجىمە ئەسەر تىل مۇ- ھىتىنى ئوخشاش چىقىرىش مۇمكىن بولمايدۇ. مە- سىلەن، «东一句，西一句» دېگەن ئىدىيەمنى «شەرقتىن بىر جۈملە، غەربتىن بىر جۈملە» دەپ تەرجىمە قىلىشقا بولمايدۇ. بۇ ئىدىيەمنى «تاغدىن - باغدىن سۆزلەش» دېگەندەك مەنە بىلەن تەرجىمە قى- لىشقا بولىدۇ. گەرچە بۇ ئىدىيەمنىڭ خەنزۇ تىلى- دىكى تىل مۇھىتى بىلەن ئۇيغۇر تىلىدىكى تىل مۇھىتىدا ئوخشاشلىق بولمىسىمۇ ئەمما ئىزچىللىق مەۋجۇت، خەنزۇ تىلى مۇھىتىدىكى مەنىسى ئۇيغۇر تىلىغا راۋان، چۈشىنىشلىك يەتكۈزۈلۈپ بېرىلگەن. شۇڭا تىل مۇھىتى مەسىلىسىنى ئانالىز قىلغاندا تەرجىمان ھەر ۋاقىت ئۆزىنىڭ سۈبېيىكتىپ ھۆكۈ- مىنى تەرك ئەيلەپ، ئەسلىي ئەسەرنىڭ روھىي ماھى- يىتىنى ئوقۇرمەنلەرگە سادىق بولۇش، راۋان بو- لۇش، پاساھەتلىك بولۇش ئاساسىدا يەتكۈزۈپ بېرىد- شى، ئۆزى ياراتقان تىل سەنئىتى مۇھىتىدا ئوقۇر- مەنلەرنى ئېستېتىك زوققا ئىگە قىلىشى، تەسىرلەن- دۈرۈش ئۈچۈن تىرىشىشىغا توغرا كېلىدۇ.

تىل مۇھىتىنىڭ ئىنتايىن مۇھىملىقىنى يازغۇ- چى ۋە تەرجىمان ياخشى بىلىدۇ. تالاش - تارتىش بولغان بىر سۆز - ئىبارىنى چۈشەندۈرۈشتە تىل مۇھىتى ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. تىل مۇھىتىغا ماسلىشىش تىلنىڭ ئىپادىلەش ئۈنۈمىنى ئاشۇرۇش- نىڭ بىر ئاساسىي پىرىنسىپى. مەنە كۆنكرېت كۆن- تېكىستتا مۇقىملاشتۇرۇلىدۇ. مەسىلەن، خەنزۇچە- دىكى «打» دېگەن خەتنىڭ 22 خىل مەنىسى بار؛ 1، ئۇرماق، قاقماق؛ 2، چەكمەك؛ 3، تاقىلداتماق، چال- ماق؛ 4، زەربە بەرمەك؛ 5، ئېلىپ بارماق؛ 6، سوق- ماق، ياسىماق، سالماق؛ 7، تەييارلىماق، ئەتمەك؛ 8، يۆگىمەك، باغلىماق؛ 9، تاقىماق، قادىماق؛ 10، تو- قۇماق، ئۆرۈمەك؛ 11، بەلگە قويماق، سىقماق، باس- ماق؛ 12، ئويماق، كولىماق؛ 13، تاپماق؛ 14، تۈت- ماق؛ 15، ئاتماق، تاشلىماق؛ 16، بەرمەك، ئورماق؛ 17، ئالماق، سېتىۋالماق، ئۈسۈپ ئالماق؛ 18، تەپ-

ھىتى شارائىتىدا چۈشىنىلىپ بايان قىلىنىدۇ. تەرجىماننىڭ سۈبېكتىپ قارشى مۇجەسسەملەشكەن ئۆزگىچە ئۇسۇل ئارقىلىق ئەسلىي ئەسەر تەرجىمە تىلىدا بايان قىلىنىدۇ. ئاپتور بىلەن تەرجىماننىڭ تۇرمۇش كەچۈرمىشى، شەخسىي تەربىيەلىنىشى، سۆز مەنىسىنى چۈشىنىشى ئوخشاش بولمىغاچقا ھا- مان تەرجىماننىڭ سۈبېكتىپ تۈسى نامايان بولىدۇ. ئۆزگىچە سۈبېكتىپ پىسخىك تۇيغۇ سۆز مەنىسىنى چۈشىنىشكە تەسىر يەتكۈزىدۇ. تەرجىماننىڭ باھاسى ئۇنىڭ سۈبېكتىپ پىسخىكىسىنىڭ ئىنكاسى بولدى. خاس يەرلىك شىۋە بىلەن تىل ئۇسلۇبىمۇ بىر خىل شەخسىي تىل مۇھىتى بولىدۇ. شىۋە ئاساسى ئوخشاش بولمىغاچقا، شىۋە سۆزىنى ئىشلىتىش ۋە چۈشىنىشىمۇ ئوخشاش بولمىغاچقا، تىل ئۇسلۇبىمۇ ئۆزگىچە بولغاچقا سۆز ئىشلىتىش ۋە تەرجىمە قىلىشتىمۇ تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇڭا تەرجىماننىڭ خاس تىل ئۇسلۇبى ئۇنىڭ خاس تىل خاراكتېرىنى شەكىللەندۈرىدۇ. بۇنداق خاس تىل ئۇسلۇبى بىلەن تەرجىماننىڭ خاسلىقىنى ئوخشاش بىر ئەسەرنىڭ كۆپ خىل تەرجىمە نۇسخىسىدا نامايان بولىدىغانلىقى. قىمىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، «ئۆمەر ھەبىيام رۇبائىيلىرى» نىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى ئۈچ خىل تەرجىمە نۇسخىسى بۇنىڭ مىسالىدۇر. تەرجىماننىڭ خاسلىقى ئاساسلىق قىلىپ ئۇنىڭ تەرجىمە تىلىدا نامايان بولىدىغان خاسلىقى بولىدۇ. تەرجىماننىڭ ماھىيىتى تەرجىماننىڭ خاسلىقىنىڭ ئوبىيېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنى بەلگىلەيدۇ. تەرجىماننىڭ خاسلىقى مەۋجۇت بولغاچقا تەرجىمىدە مەنىنىڭ ئاز- چە - مۇنچە قېيىپ كېتىشىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. تەرجىمە تېكىستى ئەسلىي ئەسەرنىڭ روھىي ماھىيىتىگە ئىمكان قەدەر يېقىنلاشتۇرۇلىدۇ. ئەمما تامامەن تەڭ قىممەتكە ئىگە قىلىش مۇمكىن بولمايدۇ.

دېمەك، ئەدەبىي تەرجىمىدە تەرجىماننىڭ ۋەزىپىسى ئەسلىي ئەسەرنىڭ مەنىسىنى تىل ۋە مەدەنىيەت ھالقىغان ھالدا يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. تەرجىمان كۆپ خىل مەنە مۇناسىۋەتلىرىدە ھالقىلىق ئورۇندا تۇرىدۇ.

قىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن تەرجىمە تىلىدىكى ئوقۇرمەنلەرگە ئالاھىدە مەنىلىك سۆزلەرنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن تىرىشىدۇ. ئەگەر ئەدەبىي تەرجىمان بۇ نۇقتىنى ئورۇندىيالىسا تەرجىمە تىلىدىكى ئوقۇرمەنلەر تەرجىمە ئەسىرىدىن بەدىئىي زوق ئالالايدۇ. مۇنەۋۋەر تەرجىمە ئەسىرى ئوقۇرمەنلەردە ياخشى تەسىر پەيدا قىلىدۇ. ناچار تەرجىمە ئەسىرىنى بىر قانچە بەت ئوقۇپ قويۇپلا تاشلاپ قويىدۇ. شۇڭا مەنىنىڭ قايتا تەشكىللىنىشى، ئالاھىدە مەنىلىك سۆزلەرنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىشى، پېرسوناژلار ئوبرازىنى، تەبىئەت تەسۋىرلىرىنى سادىقلىق بىلەن زاھىر قىلىش، ئەسلىي ئەسەرنىڭ تىل مۇھىتىدىكى مەنىسىنى توغرا ئىگىلەشتىن ۋە قايتا نامايان قىلىشتىن ئايرىلمايدۇ. مەسىلەن، كىشىلەر نىمە ئۈچۈن ئەسەرلەرنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «مىڭ بىر كېچە» نى، خەنزۇلارنىڭ كىلاسسىك ئەسىرى «سۇ بويىدا»، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانلىرىنى شۇنچە قىزىقىپ ئوقۇيدۇ؟ چۈنكى بۇ ئەسەرلەردە يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئالاھىدە سۆز مەنىلىرى ئاجايىپ چىرايلىق بىر تەرەپ قىلىنغان.

تەرجىماننىڭ خاس تىل مۇھىتى تەرجىمە خىزمىتىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. چۈنكى تەرجىماننىڭ سۈبېكتىپچانلىقى، ئىجادچانلىقى ۋە كالىسى ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس تىل مۇھىتى بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. تەرجىماننىڭ خاس تىل مۇھىتى تەرجىمان تەرجىمە قىلىۋاتقان تەرجىمە ئەسىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش - بولماسلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. تەرجىماننىڭ خاس تىل مۇھىتى تەرجىماننىڭ ئۆزگىرىپ كېتىشىنىڭ مەنبەسى بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يەنە تەرجىماننىڭ خاس ئۇسلۇبىنى يارىتىدۇ. بىر ئەدەبىي تەرجىمە ئەسىرىدە تەرجىماننىڭ خاسلىقى بىلەن خاس ئۇسلۇبىدىن خالىي بولالمايدۇ. چۈنكى ئۆزگىچە تەرجىمانلارنىڭ ئۆزگىچە تىل مۇھىتى، ئۆزگىچە تەرجىمە ئۇسلۇبى بولىدۇ. بۇ ئەدەبىي ئەسەرنى چۈشىنىش ۋە ئۇنى ئىپادىلەشكە زور تەسىر كۆرسىتىدۇ. تەرجىمە جەريانىدا پۈتكۈل ئەدەبىي ئەسەر تەرجىماننىڭ خاس تىل مۇ-

- 2012 - يىل
4. ئارسلان ئابدۇللا، ئابدۇرېھىم راخمان، يارى ئەبەيە - دۇللا: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»، ئۈرۈمچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2012 - يىل
 5. جاۋشياۋبىڭ: «ئەدەبىي تەرجىمە توغرىسىدا» بېيە - جىڭ، خەلق نەشرىياتى، 2011 - يىل (خەنزۇچە)
 6. چېن جيانىڭ: «تىل پەلسەپىسى» بېيجىڭ ئۈنۋېر - سىتېتى نەشرىياتى، 2003 - يىل
 7. گېگىل: «ئىستېتىكا»، جۇ گونچېن تەرجىمە قىل - غان، سودا نەشرىياتى، 1979 - يىل
 8. چېن زوڭمىن: «لوگىكا ۋە تىلنىڭ ئىپادىلىنىشى»، شاڭخەي خەلق نەشرىياتى، 1984 - يىل (خەنزۇچە)
 9. لى جى: «سىماتىكا» شاڭخەي چەت ئەل تىلى ئوقۇ - تۇشى نەشرىياتى، 2005 - يىل (خەنزۇچە)
 10. تاۋ دوڭخېڭ: «ئەدەبىيات نەزەرىيەسىدىكى ئاساسلىق مەسىلىلەر»، بېيجىڭ ئۈنۋېرستېتى نەشرىياتى، 2004 - يىل (خەنزۇچە)
 11. خالىق نىياز، مۇھەببەت قاسىم: «تىلشۇناسلىق»، شىنجاڭ ئۈنۋېرستېتى نەشرىياتى، 2008 - يىل
 12. جىڭ خەيلىڭ: «ئەدەبىي تەرجىمە شۇناسلىق»، بېيە - جىڭ، ۋېنشىن نەشرىياتى، 2000 - يىل (خەنزۇچە)
 13. چېڭ يوڭشېڭ: «تەسۋىرىي ئالاقە سۈپىتىدىكى تەر - جىمە شۇناسلىق»، ئەنخۇي ئۈنۋېرستېتى نەشرىياتى، 2003 - يىل (خەنزۇچە)
 14. چېن يۈنپۇ: «ئەدەبىيات شەرھى شۇناسلىقى»، شەر - قىي شىمال پېداگوگىكا ئۈنۋېرستېتى نەشرىياتى، 1998 - يىل (خەنزۇچە)
 15. ۋاڭ جېڭلوڭ: «ئەدەبىي مەنە تەتقىقاتى»، نىنجاڭ ئۈنۋېرستېتى نەشرىياتى، 2002 - يىل (خەنزۇچە)

مۇھەررىر: ھەزرىتى ئەلى بارات

دۇ. ئەسلىي ئەسەر مەنىسى بىلەن تەرجىمە تىلىدىكى مەنىنى يېقىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىدۇ ۋە ئەدەبىي تەرجىمىنىڭ ئەدەبىي قىممىتىگە كاپالەتلىك قىلىدۇ. ئەدەبىي تەرجىمان مەنىنى گەۋدىلەندۈرۈشتە ئۆزىنىڭ سۈبېكتىپچانلىقىدىن خالىي بولالمايدۇ. بۇنداق سۈبېكتىپچانلىقنى جارى قىلدۇرۇش ئارقىلىق مەنىنى گەۋدىلەندۈرۈش تەرجىمە تىلىدىكى ئۆزۈمگە قۇرمەنلەرنىڭ ئەسلىي ئەسەرنى چۈشىنىشى ئۈچۈن كۆۈرۈكلۈك رول ئوينايدۇ. بىر ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەنە چېكى بولمايدۇ. بولۇپمۇ كىلاسسىك ئەسەرلەردە تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ. مەنە تۈردىكى غۇسى ۋە ئونى چۈشىنىش بىنقارار بولىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرنى ھەر بىر ئوقۇغاندا كىشىگە يېڭى تۇيغۇ بېرىدۇ. شۇڭا ئەدەبىي تەرجىمە جەريانى ئەسلىي ئەسەردىكى مەنە ئىزىنى بويلاپ يېڭى مەنە ھاسىل قىلىش جەريانى بولىدۇ. ئەدەبىي ئەسەردىكى مەنە ئوخشاش بولمىغان نۇقتىدىن قېزىپ چىقىلىپ، ئەسلىي ئەسەرنىڭ تىل ئالاھىدىلىكى قايتىدىن نامايان قىلىنىپ، مەنە تۇيغۇسى مۇجەسسەملەشكەن تىل مۇھىتى ئامىلى قايتىدىن ھاسىل قىلىنىدۇ. مانا بۇ ئەدەبىي تەرجىمىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشىدىكى ئۈنۈملۈك يولدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەدەبىي تەرجىمان ئەدەبىي تەرجىمىدىكى مەنىنى پىلانلاش بىلەن مەنەنى ئىگەۋدىلەندۈرۈشنىڭ مۇناسىۋىتىنى، تىل مۇھىتى بىلەن مەنىنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئىلمىي ئانالىز قىلىپ، تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ئۇسۇل تېپىپ چىقىپ ئەل سۆيۈپ ئوقۇيدىغان ئادىر تەرجىمە ئەسەرنى بارلىققا كەلتۈرۈشى كېرەك.

پايدىلانغانلار:

1. «خەنزۇچە - ئۇيغۇرچە چوڭ لۇغەت»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ئۈرۈمچى، 2013 - يىل
2. «ھازىرقى زامان خەنزۇ تىلى لۇغىتى»، بېيجىڭ سودا نەشرىياتى، 2012 - يىل (خەنزۇچە)
3. «خەنزۇچە، ئىنگىلىزچە، ئۇيغۇرچە ماقال - تەمسىل - لەر لۇغىتى» ئۈرۈمچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى،

تەرجىمىدىكى جۈشەننىش ۋە ئىپادىلەش مەسىلىسى

مەلۇمات سېپىت

(مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىياتى ماگىستېر ئاسپىرانتى 100081)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە نۆۋەتتىكى تەرجىمە ئەمەلىيىتىدە ساقلىنىۋاتقان «سادىق» لىقنى دەپ گەپ-ئەنى قاتىمال، پەلىپەتىش قىلىپ قويىدىغان، «راۋان» لىقنى دەپ مەنانى قاچۇرۇپ قويىدىغان، «سادىق بولۇش» بىلەن «راۋان بولۇش» نى ئۆزئارا زىتلەشتۈرۈپ قويىدىغان ئىللەت تەھلىل قىلىنىپ، بۇ ئىككى نۇقتىنىڭ بىر - بىرىگە قارشى كۈشەندىلەر ئەمەس، بەلكى بىر - بىرىنى تەقەززا ۋە شەرت قىلىدىغان ئورگانىك بىرلىك ئىكەنلىكى يورۇتۇپ بېرىلگەن.

摘要: 本文主要论述了目前翻译实践中存在的一些问题，即过分追求对作品内容原意的“忠诚”(信)而忽视译文语句的通顺和逻辑的严密; 过分追求译语句的“通顺”(达)而忽视原作品内容的准确转换, 结果这两点之间产生矛盾。文中用三点来重新概括“信”与“达”并非彼此矛盾, 而是互为条件并相制约的有机组合。

تەرجىمە تەتقىقاتىنىڭ مەركىزى بولۇپ كەلدى. بۇ يەردە شۇنى ئەسكەرتىمەي بولمايدۇكى، يەن فۇ ئوتتۇ-رىغا قويغان بۇ ئۈچ سۆزلۈك تەرجىمە پىرىنسىپى ئىچىدىكى «雅»، يەنى «پاساھەتلىك بولۇش» پىرىن-سىپىدا خەنزۇلارنىڭ ئەينى زاماندىكى كونا ئەدەبىي تىلى نەزەردە تۇتۇلغانلىقى ئۈچۈن، زامانىمىزدىكى نۇرغۇن تەرجىمىشۇناسلار خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇچە ئا-رىسىدا بولىدىغان تەرجىمىگە قانداقتۇر «سادىق بو-لۇش» بىلەن «راۋان بولۇش» نى تەتبىقلىسا بولىدۇ. غانلىقنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. ئەمما تەرجىمە ئەمە-لىيىتىدە، بولۇپمۇ ئەدەبىي تەرجىمىدە پاساھەتلىك بولۇش يۇقىرىدا قەيت قىلىنغان ئۈچ سۆزلۈك پى-رىنسىپ ئىچىدە ھەممىدىن مۇرەككەپ، چېتىلىش دائىرىسى ئىنتايىن كەڭرى، تەرجىماننىڭ ھەقىقىي ماھارىتىنى سىنايدىغان قىيىن پىرىنسىپ، ھەتتا ئۇنى تەرجىمىدىكى تارماق سىستېما دېيىشكەمۇ بو-لىدۇ. شۇڭا بۇ ماقالىمىزدىكى قىسقىچە مۇلاھىزە پەقەت «سادىق بولۇش» بىلەن «راۋان بولۇش» ئۈچ-تىدىلا بولىدۇ.

ئۇزاق تارىختا بولۇپ ئۆتكەن تالاش - تارتىشلارنى قويۇپ تۇرۇپ، دىيارىمىزدا تەرجىمە ئىشلىرى جۈش ئۈرۈپ راۋاجلانغان يېقىنقى مەزگىلنى ماسالغا ئال-

تەرجىمە — قايتا ئىجادىيەت دېمەكتۇر. تەرجىمە ئىككى تىلدا ئىپادىلەنگەن ئۇقۇملار ئارىسىدىكى كۆۋرۈك بولۇش سالاھىيىتىدە ئالدى بىلەن ئۆزگىنى ئۆزلەشتۈرىدۇ، يەنى بىر تىلدا ئىپادىلەنگەن ئۇقۇم-نى باشقا بىر تىلدا يورۇتىدۇ. يەنە بىر نۇقتىدىن ئالغاندا، ئەسلىي تىلدىكى مەزمۇن تەرجىمىنى چەك-لەيدۇ. يەنى تەرجىمان ئەسلىي ئەسەر ئاپتورنىڭ تە-پەككۈر دائىرىسىدىن چىقىپ كېتەلمەيدۇ. دېمەك، تەرجىمىدە يولۇققان قىيىن نۇقتىنى چوقۇم بۆسۈپ ئۆتۈش كېرەككى، ئەگىپ ئۆتۈپ كېتىشكە ھەرگىز بولمايدۇ. تەرجىمىنىڭ ئىجادىيەتتىن قىيىن تۇرد-ىدىغان يېرى دەل مۇشۇ. تەرجىمە توغرىلىق گەپ بولغاندا تەرجىمە پىرىنسىپى ھەققىدە سۆز ئېچىشقا توغرا كېلىدۇ.

تەرجىمە پىرىنسىپى ئۈستىدە توختالغاندا ئالدى بىلەن جۇڭگو يېقىنقى زامان تەرەققىيپەرۋەر مۇتە-پەككۈرى، كاتتا تەرجىمىشۇناس يەن فۇ ئوتتۇرىغا قويغان «信达雅» (سادىق بولۇش، راۋان بولۇش، پاساھەتلىك بولۇش) پىرىنسىپىنى تىلغا ئالمىمىز. چۈنكى مەزكۇر پىرىنسىپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئاز كەم بىر ئەسىردىن بۇيان ئۇ تەرجىمە خىزمىتىنىڭ مىزانى، تەرجىمىنىڭ سۈپىتىگە قويۇلغان ئۆلچەم ۋە

ساقلاشۇ نەرسە مەلۇم بولىدۇكى، سادىق بولۇش، راۋان بولۇش، پاساھەتلىك بولۇش پىرىنسىپى خىل-مۇ خىل نۇقتىلاردىن ئىزاھلاندى؛ بەزىدە تەرجىمىگە مۇكەممەل ئىلىم سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى كىم ئۆز خاھىشى ۋە مۇددىئاسى بويىچە نېمە دېسە بولۇۋېرىد-دىغان بىر تۈرلۈك «بوزەك» ۋە «يۇمشاقباش» ۋاسىتە سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىندى. بەزىدە ھەتتا: «تەرجىمە شۇنداق بولۇشى كېرەككى، بىر تىلدىن يەنە بىر تىلغا تەرجىمە قىلىنغان مەزمۇنى ئەسلىي تىلغا قايتۇرۇپ تەرجىمە قىلغاندا ھەتتا ئەسلىدىكى پەش - چېكىتلىرىمۇ ئۆز ئەينى چىقىشى كېرەك» دېگەندەك ئىلمىيلىككە يات «ئۆلچەم» لەر كېلىپ چىقتى. ئالايلۇق، «广大员工» دېگەن بىر رىكەمنىڭ «كەڭ خادىملار» دەپ، «农民群众» دېگەن بىر رىكەمنىڭ «دېھقانلار ئاممىسى» دەپ، «医务人员对我的肝脏进行认真治疗» دېگەن جۈملىنىڭ «تېببىي خادىملار جىگىرىمگە قارىتا ئەس-تايىدىل داۋالاش ئېلىپ باردى» دەپ تەرجىمە قىل-دى. نىۋاتقانلىقى، «ئىجتىمائىي رايون» (社区)، «كىچىك رايون» (小区) دېگەندەك ئۇيغۇر تىلىنىڭ خاس ئا-دىتىگە مۇخالىپ بەزىبىر سۈنئىي ئىبارىلەرنىڭ ھەتتا دېھقانلارنىڭ ئاغزىغىمۇ رام بولۇپ كې-تمۇتقانلىقى يۇقىرىدا قەيت قىلىنغان ئىلمىي-لىككە خىلاپ، قاتمال «ئۆلچەم» لەرنىڭ ئاسارەتلىك تۇغۇندىلىرىدىندۇر.

1. «سادىق بولۇش» بىلەن «راۋان بولۇش» نىڭ ئىچكى باغلىنىشىنى ئېنىق چۈشىنىش

«سادىق بولۇش» — تەرجىمىدە ئەسلىي ئەسەرنىڭ مەزمۇنى ۋە ئۇسلۇبىنى توغرا ۋە تولۇق چىقىرىش دېگەنلىكتۇر. «راۋان بولۇش» — تەرجىمىنىڭ تىلى چۈشىنىشلىك، راۋان، ئۇيغۇر تىلىنىڭ تىل ئادىتى ۋە ئىپادىلەش خاسلىقىغا چۈشكەن بولۇش دېگەنلىك-تۇر. «سادىق بولۇش» بىلەن «راۋان بولۇش» قانداق-تۇر زىددىيەتلىك ئۇقۇم بولماستىن، بەلكى بىر-بى-رىنى شەرت ۋە تەقەززا قىلىدىغان ئورگانىك بىرىك-مە. چۈنكى ئەسەرنىڭ ئەسلىي روھىنى توغرا ۋە تو-لۇق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىش ئۈچۈن تەرجىمىنى

چوقۇم راۋان، چۈشىنىشلىك قىلىش كېرەك. يەنە بىر نۇقتىدىن ئالغاندا، راۋان قىلىش ئۈچۈن ئەس-لىي تېكىستنىڭ ئىدىيەۋى مەزمۇنى ۋە ئۇسلۇبىنى پۇختا ئىگىلەپ، ئۇنىڭغا قاتتىق ئەمەل قىلىش شە-رتى بىلەن ئاندىن راۋان ئىپادىلەشكە تىرىشىش لازىم. راۋان بولمىغان تەرجىمىنىڭ ئەسلىي ئەس-رە-گە سادىق بولالماستىن. چۈنكى تەرجىمە راۋان بولمىسا، ئۇنى ئوقۇغان ئادەم تەرجىماننىڭ زادى نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى ئاڭقىرالمايدۇ - دە، بۇ-نىڭ بىلەن تەرجىمىدە ئەسلىي ئەسەرنىڭ روھىنى يەنە بىر تىلدا تولۇق ئىپادىلەش مەقسىتىگە ھەرگىز يەتكىلى بولمايدۇ. بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، تەرجىمىنى راۋان قىلالماي تۇرۇپ «ئەسلىگە سادىق بولمىغان» دېيىش مۇمكىن ئەمەس. لېكىن شۇنى بىلىش كې-رەككى، تەرجىمىنى ئەسلىگە سادىق بولماي تۇرۇپمۇ ناھايىتى راۋان چىقىرىۋەتكىلى بولىدۇ. تەرجىمىدە روھ بىرلەمچى، شەكىل ئىككىلەمچى ئورۇندا تۇرىد-ۇ، شەكىل چوقۇم روھ ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. شۇڭا «سادىق» لىقتىن چەتنەپ كەتكەن «راۋانلىق» نىڭ قىلچە ئەھمىيىتى يوق. بىز بايان قىلىۋاتقان «راۋانلىق» — ئەسلىي ئەسەرنىڭ مەزمۇنىنى يادرو، ئاشۇ مەزمۇنىنى تولۇق چىقىرىشنى تۈپكى شەرت قىلغان راۋانلىق، يەنى سادىقلىق ئاساسدا ۋۇجۇدقا چىقىدىغان راۋانلىقتۇر. «سادىق بولۇش» تەرجىمى-نىڭ ئەسلىي ئەسەرگە شەكىل جەھەتتىن ئەمەس، بەلكى روھ، يەنى مەزمۇن جەھەتتىن ئويۇنۇشاش چىقىشىدا ئىپادىلىنىدۇ. مەزمۇن دېگىنىمىز — ئە-سەرنىڭ روھى ۋە ئىدىيەسىنى، شەكىل دېگىنىمىز ئاشۇ مەزمۇنىنى ئىپادىلەيدىغان سۆز، جۈملە ۋە ئىپا-دىلەش ئۇسۇلى قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ. مەزمۇن بەلگىلىك شەكىل ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ، ئاشۇ شەكىل بولسا مەزمۇن ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. شۇڭا تەرجىمىدە مەزمۇنى تولۇق ۋە توغرا چىقىرىش شەرتى بىلەن شەكىلگىمۇ ئىمكانقەدەر ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. مەزمۇن بىلەن شەكىل ئارىسىدا زىددىيەت تۇغۇلۇپ، شەكىلنى ئۆزگەرتىمىسە، مەز-مۇنى توغرا ۋە تولۇق چىقىرىشقا تەسىر يېتىدىغان

كونتېكىستتىكى مەزمۇنىنى تولۇق ئاڭقىرالمى، لۇغەت مەنىسىگىلا باغلىنىپ قالىدىغان گەپ. تېكىستنى چالا - پۇلا چۈشىنىپلا قولغا قەلەم ئالغان تەرجىمان ھەربىر ئىبارىنىڭ مەنىسىنى چىقىرىشتا پەقەت لۇغەتكىلا باغلىنىپ قالىدۇ - دە، ئەركىن سۆز تاللاشقا جۈرئەت قىلالماي، ئاخىرى تېكىست روھىنىڭ تولۇق ۋە توغرا ئىپادىلىنىشىگە نۇقسان يەتكۈزىدۇ. بەزى تەرجىمىلەرنىڭ سۆز - جۈملىلىرى يۈچۈن، يا خەنزۇچىغا، يا ئۇيغۇرچىغا ئوخشىمايدىغان بولۇپ چىقىشى دەل شۇ ۋەجىدىندۇر. چۈشىنىش بىلەن ئىپادىلەش - بىر پۈتۈن تەرجىمە جەريانىنىڭ ئىككى مۇھىم ھالقىسى. ئۇلار بىر-بىرىگە سىڭىش كەن بولغاچقا، چۈشىنىش باسقۇچىدا ئىپادىلەشنىڭ بەزى ئامىللىرى شەكىللىنىدۇ، ئىپادىلەش جەريانىدا چۈشەنچە تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىپ بارىدۇ. ئەسلىي ئەسەرنىڭ روھى ماھىيىتىنى تولۇق ۋە توغرا چۈشەنگەن تەرجىمان ئىپادىلەشتە ئەركىن سۆز تاللاش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشىدۇ - دە، بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ تەرجىمىسى ھەم سادىق ھەم راۋان چىققان بولىدۇ.

3. ئىپادىلەش ماھارىتىنى تاۋلاش

چۈشىنىش - تەرجىمىنىڭ ئاساسى ۋە بىرىنچى قەدىمى. ئىپادىلەش - چۈشىنىشنىڭ راۋاجى، چوڭقۇرلىشىشى، پىششىشى ۋە ئەمەلدە كۆرسىتىلىشى. دۇرۇس، چۈشىنىش ھەممىدىن مۇھىم. ئەمما چۈشەنگەننى لايىقىدا ئىپادىلەش ئۇ باشقا گەپ. شۇڭا ئەسلىي ئەسەرنىڭ تىلىنى تولۇق چۈشەنگەن تەرجىماندا مول سۆز بايلىقى، ئۆز تىلىنىڭ ئىپادىلەش جەھەتتىكى نازۇك ئەۋزەللىكلىرىدىن پايدىلىنالايدۇ. خان ماھارەت بولمىسا، ئۇنىڭ كالىسىدىكى سۆز دەپ ئىخسازدىن شۇ تەرجىمىگە ئەڭ مۇۋاپىق كېلىدىغان سۆزلەرنى مۇۋاپىق تاللاپ پايدىلىنىش ئىمكانىيىتى بولمايدۇ - دە، تەرجىمىسى خاتا دەپسە خاتا ئەمەس، ئەمما ئەسلىي مەنا تولۇق ۋە راۋان ئىپادىلەنمىگەن، يېقىمىز بىر نېمىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئالايلىق، ھازىر نۇرغۇن تەرجىمانلار ئىپادىلەشتە ئىبارىلەرنى ئاشۇ تېكىستنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن لايىق

ئەھۋالدا، شەكىلنى مەزمۇنغا بويسۇندۇرۇش شەرتى بىلەن شەكىلدىن ۋاز كېچىشكە توغرا كېلىدۇ. مەسالەن، تۆۋەندىكى جۈملىدىن تەھلىل قىلىپ كۆرەيلى:

进一步加大清收力度,对不良资产进行妥善处置。
بۇنىڭدىكى «进一步»، «加大力度»، «对»، «妥善处置»
«进一步» دېگەن تېرمىنلار خەنزۇ تىلىنىڭ ئۆزىگە خاس ئىپادىلەش ئۇسۇلىنى ئەكىس ئەتتۈرىدىغان شەكىل ئامىللىرىدۇر. لېكىن، بەزىدە «سادىقلىق» ئېھتىيا-جى بىلەن ئۇنداق شەكىل ئامىللىرىغا ئېسىلىۋالغاندا تەرجىمە «بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئېنىقلاپ يىغىۋېلىش سالمىقىنى ئاشۇرۇپ، سۈپەتسىز مۈلۈكلەرگە قارىتا مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىش ئېلىپ بېرىپ،...» دېگەنگە ئوخشاش ھەم چۈشىنىشكە سىز ھەم داڭقان پۈتى چىقىپ قالىدۇ - دە، مەزمۇننى ئەينەن ۋە تولۇق ئىپادىلەشكە نۇقسان يېتىدۇ، ھەتتا بەزى ھاللاردا مەزمۇن بۇرمىلىنىپ كېتىدۇ. بەزى تەرجىمە پېشىۋالىرىنىڭ «قۇللارچە سادىقلىق-تىن ئاخىرى قۇللارچە ئاسىيلىق كېلىپ چىقىدۇ» دېگىنى دەل مۇشۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن يۇقىرىقىدەك ئەھۋالغا دۇچ كەلگەندە ئەسلىدىكى شەكىلنى چۆرۈپ تاشلىۋېتىپ، ئۇنى «ئېنىقلاپ يىغىۋېلىشنى يەنىمۇ كۈچەيتىپ، سۈپەتسىز مۈلۈكلەرنى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىپ...» دېگەندەك شەكىلدە راۋان ئىپادىلەش كېرەك.

2. ئەسلى ئەسەرنىڭ روھى ماھىيىتىنى تولۇق ئىگىلەش

چۈشىنىش - تەرجىمىنىڭ بىرىنچى ھەم زۆرۈر قەدىمى. چۈنكى توغرا ۋە تولۇق چۈشەنگەندە توغرا ھەم تولۇق ئىپادىلەپ، «سادىق بولۇش» تىن ئېغىز ئاچقىلى بولىدۇ. خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە ئارىسىدىكى تەرجىمە بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تەرجىمان خەنزۇچىغا ئائىت ساۋات، ئىپادىلەش ئادىتى ۋە خەنزۇلارنىڭ تىل مەدەنىيىتىگە ئائىت بەزىبىر زۆرۈر ئۇسۇل قۇملارنى بىلىش بىلەن بىرگە، سۆزلەرنىڭ كونتېكىستىگە كىرىگەندىن كېيىنكى لۇغەت مەنىسىدىن باشقا مەنىلىرىنىمۇ چوقۇم ئىگىلىشى لازىم. ئەگەر بۇ شەرتنى ھازىرلىمىغاندا سۆز - ئىبارىلەرنىڭ

ۋە ئەركىن تاللاپ ئىشلەتمەي، ھە دەپسلا لۇغەتتە كۆرسىتىلگەن بىر نەچچە تۈپ مەنىسىگە ئېسىلىۋالمايدۇ، شۇنداقلا ھەر بىر خەنزۇچە خەتكە بىردىن ئۈي-غۇرچە سۆزنى توغرىلىۋېلىپ، ئاشۇ خەنزۇچە خەت-نىڭ قانداق يەردە، قانداق مەنىدە كېلىشى بىلەن كەلسە بولىدۇ، لۇغەتتىكى بىر نەچچە مەنىسى بىلەنلا ئىش پادىلەشكە ئۇرۇنىدۇ. مىسالەن، نۇرغۇن تەرجىمانلار «住宅区»، «社区» دېگەن ئىبارىلەر ئۇچرىغان ھالدا مان ئۇلارنىڭ «تور چوت (تور ئارقىلىق ھېسابلاش)، «قورۇ»، «مەھەللە» دېگەن مەنىلىرىنى بىر ياققا قارىتىپ قويۇپ، كۆنۈپكىستىقا ماسلاشسۇن - ماسلاش-مىسۇن قارا - قويۇق «ئولتۇراق رايونى»، «ئىجتىمائىي رايون» دەپ تەرجىمە قىلىدۇ. يەنە مىسالەن، «加大力度» نىڭ ھەرقانداق ئورۇندا «سالماق-نى ئاشۇرۇش» دەپ ئېلىنىشى، «大» خېتىنى تەرجىمە قىلىشتا «چوڭ»، «زور» دېگەن مەنىلىرى بىلەن چەكلىنىپ قېلىش، «实事求是» دېگەن بىرىكمە-نىڭ ئۇچرىغانلىقى يەردە «ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش» دېگەن كەلىمە بىلەنلا قارىغۇلارچە بىر تەرەپ قىلىۋېتىش بۇنىڭ تىپىك مىسالى بولالايدۇ. بۇ دەل تەرجىماننىڭ ئاشۇ سۆز ۋە كەلىمىلەرنىڭ ئۆزى ئىشلىتىپ كۆنۈپ كەتكەن لۇغەتتىكى تۈپ مەنىسىدىن باشقا يەنە «كۈچەيتىش، كۈچ چىقىرىش، ئەھمىيەت بېرىش، زورايىتىش...»، «ئۇلۇغ، يېتۈك، كۆرۈنەرلىك، ناھايىتى...»، «راستچىللىق، گەپنىڭ پوسكاللىسى، گەپنىڭ راستى، ئېنىق...» دېگەن نۇرغۇن مەنىلىرىنىڭمۇ بار ئىكەنلىكىنى بىلمىگەنلىكىدە. تەرجىمان ياكى تەرجىمە تەھرىرى ئىپادىلەش ماھارىتىدە چىنقىشقا سەل قاراپ ئۆزىنى تاۋىلىمىسا، ئەسلىي ئەسەرنىڭ روھىي ماھىيىتىنى سۈيىش دەك ئىچىۋالغان بىلەنمۇ ئۇنىڭ تەرجىمىسى ئۇيان ئايلىنىپ - بۇيان ئايلىنىپ بىر نەچچە سۆزنىلا تەكرارلايدىغان، باشقىلار چايناپ مەزىسىنى قويىمىغان قاتىمال جۈملە شەكىللىرىگىلا ئۆلۈك باغلىنىپ قالىدىغان، كونا قېلىپتىن نېرى كېتەلمەيدىغان، قىزىقى يوق يېقىمىسىز بىر نېمىگە ئايلىنىپ قالىدۇ - دە، ئۇنداق تەرجىمىنى ھېچكىمنىڭ ئوقۇ-

ۋە ئەركىن تاللاپ ئىشلەتمەي، ھە دەپسلا لۇغەتتە كۆرسىتىلگەن بىر نەچچە تۈپ مەنىسىگە ئېسىلىۋالمايدۇ، شۇنداقلا ھەر بىر خەنزۇچە خەتكە بىردىن ئۈي-غۇرچە سۆزنى توغرىلىۋېلىپ، ئاشۇ خەنزۇچە خەت-نىڭ قانداق يەردە، قانداق مەنىدە كېلىشى بىلەن كەلسە بولىدۇ، لۇغەتتىكى بىر نەچچە مەنىسى بىلەنلا ئىش پادىلەشكە ئۇرۇنىدۇ. مىسالەن، نۇرغۇن تەرجىمانلار «住宅区»، «社区» دېگەن ئىبارىلەر ئۇچرىغان ھالدا مان ئۇلارنىڭ «تور چوت (تور ئارقىلىق ھېسابلاش)، «قورۇ»، «مەھەللە» دېگەن مەنىلىرىنى بىر ياققا قارىتىپ قويۇپ، كۆنۈپكىستىقا ماسلاشسۇن - ماسلاش-مىسۇن قارا - قويۇق «ئولتۇراق رايونى»، «ئىجتىمائىي رايون» دەپ تەرجىمە قىلىدۇ. يەنە مىسالەن، «加大力度» نىڭ ھەرقانداق ئورۇندا «سالماق-نى ئاشۇرۇش» دەپ ئېلىنىشى، «大» خېتىنى تەرجىمە قىلىشتا «چوڭ»، «زور» دېگەن مەنىلىرى بىلەن چەكلىنىپ قېلىش، «实事求是» دېگەن بىرىكمە-نىڭ ئۇچرىغانلىقى يەردە «ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش» دېگەن كەلىمە بىلەنلا قارىغۇلارچە بىر تەرەپ قىلىۋېتىش بۇنىڭ تىپىك مىسالى بولالايدۇ. بۇ دەل تەرجىماننىڭ ئاشۇ سۆز ۋە كەلىمىلەرنىڭ ئۆزى ئىشلىتىپ كۆنۈپ كەتكەن لۇغەتتىكى تۈپ مەنىسىدىن باشقا يەنە «كۈچەيتىش، كۈچ چىقىرىش، ئەھمىيەت بېرىش، زورايىتىش...»، «ئۇلۇغ، يېتۈك، كۆرۈنەرلىك، ناھايىتى...»، «راستچىللىق، گەپنىڭ پوسكاللىسى، گەپنىڭ راستى، ئېنىق...» دېگەن نۇرغۇن مەنىلىرىنىڭمۇ بار ئىكەنلىكىنى بىلمىگەنلىكىدە. تەرجىمان ياكى تەرجىمە تەھرىرى ئىپادىلەش ماھارىتىدە چىنقىشقا سەل قاراپ ئۆزىنى تاۋىلىمىسا، ئەسلىي ئەسەرنىڭ روھىي ماھىيىتىنى سۈيىش دەك ئىچىۋالغان بىلەنمۇ ئۇنىڭ تەرجىمىسى ئۇيان ئايلىنىپ - بۇيان ئايلىنىپ بىر نەچچە سۆزنىلا تەكرارلايدىغان، باشقىلار چايناپ مەزىسىنى قويىمىغان قاتىمال جۈملە شەكىللىرىگىلا ئۆلۈك باغلىنىپ قالىدىغان، كونا قېلىپتىن نېرى كېتەلمەيدىغان، قىزىقى يوق يېقىمىسىز بىر نېمىگە ئايلىنىپ قالىدۇ - دە، ئۇنداق تەرجىمىنى ھېچكىمنىڭ ئوقۇ-

4. تەرجىمىدە دادىل بولۇش

بىر دوستۇمنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، ئۇ مەلۇم بىر نەشرىياتقا يېڭىدىن خىزمەتكە كەلگەن چاغلىرىدا ئۇ يەردە پېشقەدەم تەرجىمە تەھرىرىدىن بىرى بار ئىكەندۇق. ھېلىقى دوستۇم تەرجىمە قىلغان بىر ئەسەرنى ئاشۇ تەھرىر تەھرىرلىمەكچى بولپتۇ. ئۇ كىشى دوستۇمنى يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، تەرجىمىنى خەنزۇچىغا قارايمۇ قويماي ئوقۇپ تەھرىرلىگىلى تۇرۇپتۇ. بۇنى كۆرگەن دوستۇم: «ئەسلىي ئەسەرنى كۆرمەي تۇرۇپ قانداق تەھرىرلەيسىز؟» دەپ سورىغانىكەن، ئۇ كىشى كۈلۈپ تۇرۇپ شۇنداق دەپتۇ: «بىر پارچە ئەسەرنى تەرجىمە قىلىپ بولغاندىن كېيىن خەنزۇچىسىنى بىر چەتكە تاشلاپ قويۇپ، ئۆزىڭىزنى مەزكۇر ئەسەرنى خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلىدىم، دەپ ئەمەس، بەلكى ئۇنى ئۇيغۇر تىلىدا باشقىدىن يېزىپ چىقتىم، دەپ قىياس قىلىش، ئاندىن ئۇنى ئوقۇرمەن سۈپىتىدە ئوقۇپ چىقىش. شۇ چاغدىلا ئەسىرىڭىزدىكى سۆزلەر جايدا تاللانمىغان، جۈملە مۇجىمەل بولۇپ قالغان، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىپادىلەش خاسلىقىغا چۈشمىگەن نۇقتىلىق جايلاردىن ئۇچرىتىسىز.»

بۇنىڭدىن شۇنى چۈشىنىش مۇمكىنكى، تەرجىمان بىرەر ئەسەرنى تەرجىمە قىلماقچى بولۇپ، ئۇنى ئوقۇپ قۇپ تولۇقى بىلەن چۈشىنىپ چىققاندىن كېيىن، ئەسەرنىڭ روھىي ماھىيىتىنى تولۇق ئىپادىلەشكە

ئۈدۈللاپ قويغاندا تەرجىمە قاتمال، يېقىمىز، ھەتتا چۈشىنىكىسىز بىر نېمىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئومۇمەن، تەرجىمىدە «سادىق بولۇش» بىلەن «راۋان بولۇش» بىر - بىرىنى چەتكە قاقىدىغان زىد - دىيەتلىك ئامىللار ئەمەس. ۋەھالەنكى، تەرجىمىدە «سادىق بولۇش» نى دەل ئەسەرنىڭ روھىي ماھىيىتىنى تولۇق ۋە توغرا ئىپادىلەشتە قارار تاپقۇزالايدىغان تەرجىمان «ئەسلىگە قايتۇرۇپ تەرجىمە قىلغاندا ھەتتا پەش - چېكىتىمۇ ئۆزگەرمەسلىك» تەك ئۆلۈك شەكىلنىڭ ئىسكەنجىسىدىن تامامەن قۇتۇلۇپ، مەنىنى ئۆزىدە بار ئىمكانىيەتلەردىن تولۇق پايدىلىنىش ئارقىلىق توغرا ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ. تەرجىمە قىلىشتىن مەقسەت - مەنىنى تولۇق يەتكۈزۈش. ھەر بىر مىللەتنىڭ تىلى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بىلەن مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ قۇملارنى ئىپادىلەش شەكلىمۇ پەرق قىلىدۇ. لېكىن، تەرجىمىدە بۇ خىل شەكىل چوقۇم مەنىنى تولۇق ئىپادىلەش ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى كېرەككى، ئەسلىي ئەسەرنىڭ قۇرۇق شەكلىنى ئەينەن كۆچۈرۈپ كېلىشىنى ھەرگىزمۇ «سادىق بولۇش» دەپ چۈشەنمەسلىك لازىم. چۈنكى تەرجىمىدىكى ھەرقانداق نۇقتىسىز دەل ئاشۇنداق شەكىلئۆزلىك، لۇغەتئۆزلىك ۋە خەت قوغلىشىشتىن كېلىپ چىقىدۇ.

مۇھەررىر: ھەزرىتى ئەلى بارات

خىزمەت قىلىدىغان سۆزلەرنى تاللاشتا لۇغەتكىلا باغلىنىپ قالماي، دادىلىق بىلەن ئىزدىنىشكە جۈرئەت قىلىشى لازىم. چۈنكى بەزى ئەسەرلەردىكى قىسمەن تېرمىنلارنىڭ كونتېكىستتىكى مەنىسى لۇغەتتىكىگە يېقىنمۇ كەلمەيدۇ. ناۋادا ئۇنى لۇغەتتىكى ئاشۇ تۈپ مەنىسى بىلەنلا بىر تەرەپ قىلىۋەتەن كەندە ئاشۇ كەلىمىنىڭ كونتېكىستتىكى مەنىسى تولۇق ئىپادىلەنمەي قالىدۇ، ھەتتا خاتا مەنا بېرىپ قويۇشىمۇ مۇمكىن. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئەسلىي تېكىستنى تولۇق چۈشىنىش ئاساسىدا، ئۇنى قانداق ئىپادىلەش ئۈستىدە دادىلىق بىلەن كالا ئىشلىتىپ، ئۇنىڭغا ماس كېلىدىغان ئىبارلەرنى لۇغەت ياكى گېزىتتىنلا ئىزدەيمەي، مۇھىمى تۇرمۇش ئەمەلىيىتىدىن، خەلقنىڭ ئېغىز تىلىدىن ئىزدەش لازىم. مىسالەن، خەلق تىلىدا «手扶拖拉机» نى «سوپەك»، «地龙薄膜» نى «يالتىراق»، «出租车» نى «تاكسى» دەپ ئاتايدىغان ئادەت بار. خەلق تىلىدىكى بۇ تېرمىنلارنى قىسقا، چۈشىنىشلىك، راۋان ئاتالغۇلار دېيىشكە بولىدۇ. تەرجىمىدە بىر قىيىن كەلىمىگە دۇچ كەلگەندە، ئۇنىڭ خەنزۇچە خەت مەنىسى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، ئاشۇ ئۇقۇمنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا، بولۇپمۇ خەلق تىلىدا نېمە دەپ ئىپادە قىلىدىغانلىقى ئۈستىدە ئويلىنىش كېرەك. ئەسلىي ئەسەرنىڭ سۆز - جۈملىلىرى بىلەنلا چەكلىنىپ قېلىشقا، ھەر بىر خەنزۇچە خەتنىڭ لۇغەت مەنىسىنى ئۇيغۇرچە لۇغەتتىكىسى بىلەن ئۈدۈللاپ قويۇشقا ھەرگىز بولمايدۇ. چۈنكى كونتېكىستتىكى سۆزلەرنىڭ خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە لۇغەت مەنىلىرىنى بىر - بىرىگە

«شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى» ژۇرنىلى ھەر قايسى جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرىدا سېتىلىدۇ، جايلاردىكى پوچتخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ، توپ ۋە پارچە سېتىشنى ئۈرۈمچى «ئىزچىلار» كىتابخانىسى ئۈستىگە ئالىدۇ. كىتاب - ژۇرنال تىجارەتچىلىرىنىڭ ئۈرۈمچى «ئىزچىلار» كىتابخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىشنى سورايمىز.

ئالاقىلىشىش تېلېفون نومۇرى: 0991 - 2850601

ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسى توغرىسىدا

مېھرىئاي تۇرسۇن

(شىنجاڭ مالىيە - ئىقتىساد ئۈنۈپرسىتېتى قانۇن ئىنستىتۇتى 830011)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە 21 - ئەسىردىكى ياش - ئۆسمۈرلەر ھەر خىل توسالغۇلارنى چىقىرىپ تاشلاپ، ئالغا ئىلگىرىلەش يولىدىكى ھەر خىل قىيىنچىلىقلارنى يەتكەندە ئاندىن ساغلام ئۆسۈپ - يېتىلەيدۇ. خانلىقى، تۇرمۇش ۋە خىزمەتلەردە مۇستەھكەم قەدەم بىلەن ئالغا باسالايدىغانلىقى بايان قىلىنغان.

摘要: 本文讨论了青少年的心理健康问题引起了广泛争议 21 世纪青少年的要努力排除困难、开拓前进, 才能健康成长, 生活和工作才会有更大进步等问题。

ھەپتە ئاخىرىدىكى دەم ئېلىش كۈنلىرىدە چوڭلار ئال - ئىلىدە خالىغانچە تېلېۋىزور كۆرۈپ دەم ئالسا، ئال - دىراش - تېنەش چوڭلارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇپ بەرگەن ھەر خىل تولۇقلىما تەكرارلاش سىنىپلىرىغا قاتنىد - شش بىلەن ئۆتۈۋاتقان ئاشۇ سەبىي بالىلار بۇ خىل جىددىي ئۆگىنىش، تۇرمۇش بېسىمىنى كۆتۈرەلمەي، پىسخىكا ساغلاملىق جەھەتتە ھەرخىل مەسىلىلەر كېلىپ چىققاقتا.

1. ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ پىسخىكا ساغلاملىق خىزمىتىنىڭ مۇھىملىقى

ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدىكى ھالقىلىق مەزگىل بولۇپ، بۇ مەزگىلدە ئوقۇغۇچىلار فىزىيولوگىيەلىك ھەم پىسخىكا جەھەتتە بىر قاتار مۇھىم ئۆزگىرىشلەرنى بېسىپ ئۆتىدۇ. بۇ مەزگىلدە بالىلارنىڭ ئىجادچانلىقى كۈچلۈك بولغاچقا، تەربىيەنى قوبۇل قىلىش - تىكى ئەڭ ياخشى ۋاقتى، ياخشى بولغان تەربىيە مۇھىتى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ پىسخىكا ساغلاملىقىدىن - نىڭ تەرەققىياتىنى ئۈنۈملۈك ئىلگىرى سۈرۈشكە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئەكسىچە بولغاندا ياخشى بولمىغان مۇھىت ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياخشى بولمىغان پىسخىكا ساپاسىنىڭ ئاسانلا يېتىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، ھەتتا تەرەققىي قىلىپ پىسخىكا كېسەل - لىكلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. شۇڭا پىسخىكا

ئۇرۇق بىخلىنىپ ئۆسۈپ چىقىش ئۈچۈن چوقۇم تۇپراق ئاستىدىكى تىرىشىشنى باشتىن كەچۈر - گەندىلا ئاندىن يەرنى يېرىپ چىقىپ تۇنجى يورۇق - لۇقنى كۆرەلەيدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاش، توسالغۇلارنى يېڭىپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئۈچۈنمۇ يەنىلا جاپا - غا چىداپ، قىيىنچىلىقلارنى يەتكەندىلا ئاندىن ئۇتۇق قازانغىلى بولىدىغانلىقى ھەممىمىزگە ئايان. 21 - ئەسىردىكى ياش - ئۆسمۈرلەر ھاياتلىق يولىدىكى ھەر خىل توسالغۇلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، ئالغا ئىل - گىرىلەش يولىدىكى ھەر خىل قىيىنچىلىقلارنى يەتكەندىلا ئاندىن ئۆگىنىش، خىزمەت ۋە تۇرمۇشتا مۇستەھكەم قەدەم بىلەن ئالغا ئىلگىرىلىيەلەيدۇ. ھازىرقى جەمئىيەتتىمىزدە رىقابەت بارغانسېرى كەسكەنلەشمەكتە، ھەم بۇ خىل رىقابەت مەكتەپلەر - گە قاراپ يۆتكەلمەكتە. گەرچە ھازىرقى جەمئىيەتتە - مىزدە ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ پىسخىكا مەسىلىسى بارغانسېرى كىشىلەرنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى تارت - تىش بىلەن بىرگە پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيىسىگە - مۇئالەھىدە ئەھمىيەت بېرىلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما بىر كۈنلۈك جىددىي مەكتەپ ھاياتى ئاخىرلىشىپلا، ھارغىنلىق بىلەن ئۆيىگە قايتىپ تاماق يېيىشكە ئۈلگۈرمەيلا تاپشۇرۇق ئىشلەشكە باشلايدىغان، ھەمدە

چىش پائالىيەتلەردە چەكلىمىگە ئۇچراش، فىزىيو-
لوگىيەلىك ئۆسۈپ - يېتىلىشتىكى قىيىنچىلىق،
جىنسىيەت جەھەتتىكى ساغلام بولماسلىق، ئاتا -
ئانىلار بىلەن بالىلار ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا
بولۇش، ئىجتىمائىي مۇھىتقا ماسلىشىشتا قىيىن-
لىش، ياخشى بولمىغان ئادەتلەر قاتارلىقلار. پىسخىك
ساغلاملىق تەربىيەسىنى ياخشى ئېلىپ بارغاندىلا
پىسخىك مەسىلىسى بار ئوقۇغۇچىلارنىڭ يۈكسىكى
يەڭگىلەتكىلى، ساغلام گۈزەل بولغان كىشىلىك ھا-
ياتنى ياراتقىلى بولىدۇ.

2. ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ پىسخىكا ساغلاملىق تەر-

بىيەسىنى قانداق قانات يايدۇرۇش كېرەك

پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسى - پىسخىك پائا-
لىيەت قانۇنىيىتىگە ئاساسەن، ھەر خىل ئۇسۇل ۋە
تەدبىرلەرنى قوللىنىپ كىشىلەرنىڭ پىسخىكا
ساغلاملىقىنى قوغداش ھەم ياخشى بولغان پىسخىك
ساپاسىنى يېتىلدۈرۈشنى كۆرسىتىدۇ. مۇشۇ مەز-
مۇندىن قارىغاندا، پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسى،
پىسخىك ساپاسىنى يېتىلدۈرۈش ۋە پىسخىكا
ساغلاملىقىنى قوغداش ۋەزىپىسىنى ئۆز ئىچىگە ئا-
لىدۇ. پىسخىكا ساپاسىنى يېتىلدۈرۈش ئاساسلىقى
كىشىلەردە ھەر خىل ياخشى بولغان پىسخىك ساپا-
سىنى تەربىيەلەش ۋە يېتىلدۈرۈپ چىقىش بولۇپ،
ئۆگىنىش ۋە خىزمەتنىڭ ئۇتۇقلۇق بولۇشىغا ياردەم
قىلىدۇ. پىسخىك ساغلاملىقنى قوغداش، ئاساسلىقى
كىشىلەردە نورمال بولغان پىسخىكىلىق ھالىتىنى
يېتىلدۈرۈش ۋە ساقلاپ قېلىش، ھەمدە جەمئىيەتكە
ماسلىشىپ نورمال ئۆسۈپ يېتىلىش ۋە تەرەققىي
قىلىش، بۇ ئىككى ۋەزىپىنىڭ دەرىجىسى ئوخشىماي-
دۇ. پىسخىكا ساپاسىنى يېتىلدۈرۈش ئاساسلىقى ئو-
قۇغۇچىلارنىڭ ياراملىق بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىنى
ئىلگىرى سۈرسە، پىسخىكا ساغلاملىقىنى قوغداش
بولسا ئاساسلىقى ئوقۇغۇچىلارنىڭ نورمال ئۆسۈپ
يېتىلىشى، ماسلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ساغلام
تەربىيە مۇھىتى يارىتىپ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئادەتتە

ساغلاملىق تەربىيەسىنى ئەستايىدىل كېڭەيتىپ، يا-
مان تەسىرلەرنى چىقىرىپ تاشلاپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ
جىسمانىي ساغلاملىقىنى ئىلگىرى سۈرۈشىمىز
لازىم، بۇ - ساغلاملىق تەربىيەسىنىڭ ئاساسلىق
ۋەزىپىلىرىنىڭ بىرى.

ھازىر دۆلىتىمىزدە مەكتەپلەرنىڭ پىسخىك تەر-
بىيە خىزمىتى يېڭىلا يولغا قويۇلغاچقا، بىر قىسىم
قاراش جەھەتتىكى چەكلىمىلەر سەۋەبىدىن مەكتەپ-
لەردىكى ئوقۇتقۇچىلار ھەم ئائىلە باشلىقلىرىنىڭ،
ئوقۇغۇچىلارنىڭ پىسخىكا ساغلاملىقىغا بولغان
ئەھمىيەت بېرىشى، ئۆگىنىش نەتىجىسىگە ئەھمىيەت
بېرىشنىڭ دەرىجىسىگە ئىزچىل يېتەلمىدى. بەزىدە
ھەتتا ئوقۇغۇچىلار نەتىجىسىنى دەپ پىسخىكا
ساغلاملىقىنى ۋە جىسمانىي ساغلاملىقىنى قۇربان
قىلىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلدى. ئوقۇتقۇچىلار ئۆگى-
نىش نەتىجىسى ياخشى ئوقۇغۇچىلارغا ئالاھىدە ئې-
تىبار بىلەن قاراش تۈپەيلىدىن، ئۆگىنىش نەتىجى-
سى ياخشى ئوقۇغۇچىلاردا بىرخىل مەغرۇرلۇق ۋە
تەكەببۇرلۇق ئىدىيەسى شەكىللىنىپ، ئۆگىنىش نە-
تىجىسى سەل ناچارراق ئوقۇغۇچىلارنى ئەيىبلەش،
كەمسىتىش، باشقىچە ئېيتقاندا، «ناچارلىرى بەرد-
بىر ياخشى بولالمايدىغۇ» دەيدىغان قاراشلار كۆپىنچە
ئەھۋاللاردا «ئۆگىنىشتە ناچار» ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆ-
زىنى كەمسىتىش ۋە قارشىلىق كۆرسىتىش پىسخى-
كىسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. پىسخىكا ساغلاملىق
نۇقتىسىدىن قارىغاندا، بۇ خىل قاراش ۋە ئۇسۇل
دەرىستە ياخشى ئوقۇغۇچى ۋە ناچار ئوقۇغۇچىلارنىڭ
ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىپ تەرەققىي قىلىشىغا زىيان-
لىق ئاقىۋەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

تەكشۈرۈش ۋە ئىستاتىستىكا نەتىجىسىگە ئا-
ساسلانغاندا، دۆلىتىمىزنىڭ باشلانغۇچ - ئوتتۇرا
مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدا ھەر خىل پىسخىكىلىق
مەسىلىلەر ساقلانماقتا. مەسىلەن، ماسلىشىش جە-
ياندا توسالغۇغا ئۇچراش، ئۆگىنىشتە قىيىنلىش،
ھېسسىيات جەھەتتە زەربىگە ئۇچراش، كۆڭۈل ئې-

گە ماس ھالدا پىسخىك ساغلاملىق تەربىيەسىنى مەكتەپنىڭ ھەر تۈرلۈك خىزمەتلىرى، سىنىپ مەسئۇلى مەسئۇل بولۇش خىزمىتىنى كوللېكتىپ پائالىيەتلەرگە سىڭدۈرۈش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق، مەكتەپلەرنىڭ پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيە خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرگىلى بولىدۇ.

3. ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسىنى قانات يايدۇرۇشتا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار

ئاساسىي پىسخولوگىيە پىرىنسىپلىرىنى ئىگىلەش ھەم ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ پىسخىك ئالاھىدىلىكىنى چۈشىنىش كېرەك. ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ پىسخىك ئالاھىدىلىكى خىزمەتنى قانات يايدۇرۇشنىڭ چىقىش نۇقتىسى، پىسخولوگىيە پىرىنسىپى بولسا خىزمەتنى قانات يايدۇرۇش ئۇسۇلىغا يېتەكچىلىك قىلىدۇ. ياش - ئۆسمۈرلۈك مەزگىلى 11 - 12 ياشتىن 17 - 18 ياشقىچە بولغان مەزگىلنى، ئومۇمەن ئوتتۇرا مەكتەپ باسقۇچىنى كۆرسىتىدۇ. ياش - ئۆسمۈرلۈك شەخسنىڭ بالىلىقتىن پىشىپ يېتىلىپ تەرەققىي قىلىشتىكى ئۆتكۈنچى باسقۇچ، ھەمدە كىشىلىك ھاياتتىكى ۋاقتى ھەم ئەقلى تە - رەققىياتى ئەڭ تېز ۋاقىت بولۇپ، نۇرغۇن زىددىيەتلەرگە تولغان باسقۇچ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ياش - ئۆسمۈرلۈك مەزگىلىدە ياش - ئۆسمۈرلەردە فىزىيولوگىيە، پىسخىكا، زېھنىي جەھەتتە ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش بولىدۇ. ئۆزلۈك تەدرىجىي يېتىلىدۇ، ئەمما شەخسنىڭ يەنى، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىق مەزگىلى كەيپىيات ۋە ھېسسىياتنىڭ ئۆزگىرىشى ئىنتايىن چوڭ بولغان مەزگىل بولۇپ، كەيپىيات بىلەن ھېسسىياتنىڭ ئىككى قۇتۇپلىشىدە شى روشەن ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن، بېكىنمىچىلىك ۋە ئوچۇقچىلىق. ياش - ئۆسمۈرلۈك مەزگىلى چوڭلارغا بېكىنمە، ھەمراھلىرىغا ئوچۇق - يورۇق، ئەنئەنىنى ياقتۇرماي، يېڭىلىقنى ياخشى كۆرىدۇ.

خەتەرلىك ھالەتكە كىرىپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، پىسخىكىلىق ھالەتنىڭ نورمال ئاكتىپلىق - قىمىنى ساقلاپ قېلىش، بۇ پىسخىك ساغلاملىق تەربىيەسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ ئاساسلىق نىشانى. بۇ ئاساسىي نىشانغا يېتىش بەك مۇھىم.

ساپا مائارىپىنى قانات يايدۇرۇپ ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئائىلە باشلىقلىرىنىڭ مۇۋاپىق بولغان تەربىيە ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ئىناق بولغان ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىق ۋە ئاتا - بالىلىق مۇناسىۋىتىنى ئورنىتىش ھەمدە بۇ خىل ياخشى بولغان مۇناسىۋەتنى ئۈزۈكسىز داۋاملاشتۇرۇش، شۇنداقلا مەكتەپ پىسخىك ساغلاملىق خىزمىتىدە ئالدى بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياخشى بولغان پىسخىك ساپاسىنى يېتىلدۈرۈش، ئوقۇغۇچىلارنىڭ پىسخىك ساغلاملىقىنى قوغداش ۋە ئىلگىرى سۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىش، پىلانلىق، مەقسەتلىك، باسقۇچلۇق پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسىنى قانات يايدۇرۇش، ئوقۇغۇچىلارنىڭ پىسخىكا ساپاسىنى ئۈزۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈش، پاسسىپ بولغان پىسخىك ھالەتكە قارشى تۇرۇش، ئو - قۇغۇچىلارنىڭ يۈكىنى يەڭگىلەتتىپ، خاتا بولغان پىسخىك ھالىتىدىن بالدۇرراق قايتۇرۇپ چىقىپ، ساغلام ئالغا ئىلگىرلىيەلەيدىغان پىسخىكىنى قانات يايدۇرۇشىغا ياردەم قىلىشىمىز كېرەك.

پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسىنىڭ نىشانىنى ياخشى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسىنى مەكتەپنىڭ ھەر تۈرلۈك خىزمەتلىرىگە سىڭدۈرۈپ، كۆپ خىل يول ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى شەكىللەندۈرۈش كېرەك. پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسىدىكى پىسخىك مەسلىھەت بېرىش - پىسخىكىلىق داۋالاشتىكى مەخسۇس يول، ئەمما پەقەت مۇشۇ مەخسۇس يولغا تايانغاندا ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولمايدۇ. پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيە خىزمىتىنى ئوقۇ - ئوقۇتۇشنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىغا سىڭدۈرۈپ، ئوقۇتقۇچىلار ئۆزىنىڭ دەرس مەزمۇنى ۋە ئۆگىنىش پائالىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكىدە

پىسخىك توسالغۇ مەسىلىسى دەپ قاراش، ئاساسىي جەھەتتىن پىسخىك توسالغۇ كەلتۈرۈپ چىقارغان مەسىلىنى — ئاساسىي جەھەتتىن ياكى پۈتۈنلەي فىزىيولوگىيەلىك ئامىل كەلتۈرۈپ چىقارغان دەپ قاراش، ئاساسلىقى ئوقۇتۇش نورمال بولماسلىق كەلتۈرۈپ چىقارغان پىسخىك مەسىلىنى — ئوقۇتۇش كۈچىلارنىڭ ئۆزىدىكى ئامىللار ياكى باشقا ئىجتىمائىي ئىسى ئامىللار كەلتۈرۈپ چىقارغان دەپ قاراش، شەخسىي ئەخلاق پەزىلىتى ياخشى بولماسلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان پىسخىك توسالغۇنى — ئەقلىي ئامىللار كەلتۈرۈپ چىقارغان پىسخىك توسالغۇ دەپ قاراش قاتارلىقلار.

پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسىنى قانات يايدۇرۇشنىڭ مۇھىملىقىغا گەپ كەتمەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇمۇ بىر تۈرلۈك ئىلىم — پەن ۋە تەتقىقات خىزمىتى. بىز ئىلمىي بولغان پوزىتسىيەدە چىڭ تۇرۇپ پىسخىكا تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە ھۆرمەت قىلىپ ھەم توغرا بولغان مائارىپ ئىدىيەسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە پىسخولوگىيە پىرىنسىپى ۋە ئىلمىي بولغان ئۇسۇللارنى ئىشلىتىشنى بىر لەشتۈرۈپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەمەلىي مەسىلىسىنى چوڭقۇر ئومۇميۈزلۈك چۈشىنىشىمىز لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسىنى مەكتەپنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، پىلانلىق ھالدا پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسىنى ئېلىپ بارغىلى بولىدۇ. قارىغۇلارچە سېلىشتۇرما سىلىق، بەك يۇقىرى ياكى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا بولمايدىغان نىشاننى تۈزمەسلىك كېرەك، بۇنداق بولغاندا پىسخىكا ساغلاملىق تەربىيەسىنى قانات يايدۇرۇشقا پايدىسىز، شۇڭا ئىلمىي بولغان مائارىپ قارىشىنى تۇرغۇزۇشىمىز كېرەك.

مۇھەررىر: مەرۇپجان مەمتىمىن

ئوقۇغۇچىلارنىڭ پىسخىك مەسىلىسىنى ئويىپكەتمىپ ئىلمىي پەرق ئېتىشىمىز كېرەك. ئوقۇغۇچىلارنىڭ پىسخىك مەسىلىسىنى پەرق ئەتكەندە ئىلمىي بولغان پىسخىك ساغلاملىق ئۆلچىمى بىلەن ئويىپكەتمىپ ئىلمىي بولغان پىسخىك نورمالسىزلىقنى پەرق ئېتىش ئۇسۇلىنى بىرلەشتۈرۈش پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇش كېرەك. بۇ پىرىنسىپ بىلەن توغرا بولغان باشلانغۇچ — ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ نورمال پىسخىك ئالاھىدىلىكى ۋە تەرەققىيات ئۆزگىرىش قانۇنىيىتىنى ئىگەللەش، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەر خىل ھەرىكەت ئىپادىلىرىگە توغرا قاراش لازىم. مەسىلەن، ھەرىكەتچان، دىققىتى ئاسان چېچىلىدىغان، ئۆزىنى تىزگىنلەش ئىقتىدارى تۆۋەن بولۇش — باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ بولۇپمۇ تۆۋەن يىللىق باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى، ھەرىكەتچان بولۇشنى ئاددىيلا مەسىلە دەپ قارىماستىن، كۆپ ھەرىكەت قىلىش كېسىلى دەپ قاراش لازىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوقۇغۇچىلارنى چوڭقۇر ئومۇميۈزلۈك چۈشىنىش، ئوقۇغۇچىلارنىڭ پىسخىك مەسىلىسىنى بايقاش، پەرق ئېتىش — پىسخىك مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ پىسخىك مەسىلىسىنى چوقۇم ئېنىق ئايرىش ۋە مۇئامىلە قىلىش، قالايمىقان سۆز — ئىبارىلەرنى ئىشلىتىش، ئۆزى بىلگەنچە مۇھاكىمە قىلىدىغان ئەھۋاللارنى تۈگىتىش كېرەك. بەزى ئوقۇتقۇچىلار يېنىكلىك بىلەن ئوقۇغۇچىلارنى «دۆت»، «غەيرىي»، «نورمالسىز» دەپ ئەيىبلەيدۇ. بۇ ئېنىقلا مەسئۇلىيەتسىزلىك، ئوقۇغۇچىلارنىڭ پىسخىك مەسىلىسىگە مۇئامىلە قىلىشتا ئالدىراپ ھۆكۈم چىقارماسلىقىمىز، ئەڭ ياخشىسى پىسخىكا مۇتەخەسسسلەرگە دىئاگنوز قويدۇرۇشىمىز لازىم. ئەڭ ئاخىرىدا پەرق ئەتكەن ۋاقىتتا تۆۋەندىكى بىر قانچە خاتالىقنىڭ يۈز بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش كېرەك، ئادەتتىكى پىسخىك توسالغۇغا ئۇچرىغاندا

سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ توغرىسىدىكى بايانلاردىن ئۇنىڭ ياشاپ ئۆتكەن دەۋرىگە نەزەر

ئىسرائىل مۇتىللا

(ئۈرۈمچى كەسپى ئۈنۈرستىتى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى 830002)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى دەۋرىدىكى داڭلىق تەرجىمەشۇناسى، بۇددا ئۇستازى سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ ھەققىدە توختىلىپ ئۆتۈلۈپ، سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ تەرجىمە قىلغان ئەسەرلەردىكى ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك، چەت ئەللەردە ساقلانغان ۋە تەتقىق قىلىنغان ماتېرىياللار ئاساسىدا ئۇ ياشىغان دەۋر ھەققىدىكى كۆز قاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

摘要: 本文论述了古代维吾尔族著名翻译家、佛教大师僧古萨里的事迹。在僧古萨里所翻译的作品中，及国外所保存的材料和研究的基础上，他所生活的一些情况也展现了出来。

قاچان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغانلىقى توغرىدا سىدا ئوخشاش بولمىغان كۆز قاراشلار مەۋجۇت. گېرمانىيەلىك تۈركولوگ موللېر ئالتۇن يارۇقنىڭ تۇرپان نۇسخىسى بىلەن ۋېنشۇگۇ نۇسخىسىنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق مىلادىيە 8 - ئەسىرلەردە ياكى ئۇنىڭدىن كېيىنرەك تەرجىمە قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن دەپ قارايدۇ. ئا. ۋون گابائىن «شۈەنزاڭنىڭ تەرجىمىھالى» دىكى بىر قىسىم ئۇچۇرلارغا ئاساسەن كېيىنكى تاڭ دەۋرىدە (923-936) تەرجىمە قىلغان، دەپ قارايدۇ. پىروفېسسور فېڭ جياشېڭ بولسا شىمالىي سۇڭ دەۋرىدە (690 - 1127) تەرجىمە قىلغان، دەپ قارىغان. رۇسىيەلىك رادىلوف بىلەن مالىوف بۇ ئەسىرنى 13 - 14 ئەسىرلەردە تەرجىمە قىلغان دەپ قارىغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇ ئەسىرنىڭ تەرجىمىسىدىكى گىرامماتىكىلىق قائىدىلەر ۋە ئىشلەتكەن سۆزلەرنىڭ دەۋر خۇسۇسىيىتىگە قاراپ 8 - ، 9 - ئەسىردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مانى دەپ قارىغان. ئىزاھاتلىرى ناھايىتى قىممەتلىك ۋە مۇھىم روللارنى ئويناپ كەلمەكتە.

1. سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ توغرىسىدا قىسقىچە بايان

مەشھۇر تەرجىمان، تىل ئۇستىسى، تارىخچى سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ ياشىغان دەۋرى ۋە ئېنىق ئىسمى توغرىسىدا ھازىر ھەرخىل كۆز قاراشلار مەۋجۇت. ئومۇملاشتۇرغاندا ئۇ قوچو ئۇيغۇر خاندانلىقى دەۋرىدە (850 ~ 1270) ياشاپ ئۆتكەن دەپ قارىلىدۇ. كونكرېت ئېيتقاندا، سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ ياشاپ ئۆتكەن دەۋرىنى ئېنىقلاشتا ئۇ تەرجىمە قىلغان «ئالتۇن يارۇق» ۋە «شۈەنزاڭنىڭ تەرجىمىھالى» دېگەن ئەسەرلەرگە كۆپرەك مۇراجىئەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ ئىككى ئەسەرنىڭ زادى

قاچان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغانلىقى توغرىدا سىدا ئوخشاش بولمىغان كۆز قاراشلار مەۋجۇت. گېرمانىيەلىك تۈركولوگ موللېر ئالتۇن يارۇقنىڭ تۇرپان نۇسخىسى بىلەن ۋېنشۇگۇ نۇسخىسىنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق مىلادىيە 8 - ئەسىرلەردە ياكى ئۇنىڭدىن كېيىنرەك تەرجىمە قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن دەپ قارايدۇ. ئا. ۋون گابائىن «شۈەنزاڭنىڭ تەرجىمىھالى» دىكى بىر قىسىم ئۇچۇرلارغا ئاساسەن كېيىنكى تاڭ دەۋرىدە (923-936) تەرجىمە قىلغان، دەپ قارايدۇ. پىروفېسسور فېڭ جياشېڭ بولسا شىمالىي سۇڭ دەۋرىدە (690 - 1127) تەرجىمە قىلغان، دەپ قارىغان. رۇسىيەلىك رادىلوف بىلەن مالىوف بۇ ئەسىرنى 13 - 14 ئەسىرلەردە تەرجىمە قىلغان دەپ قارىغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇ ئەسىرنىڭ تەرجىمىسىدىكى گىرامماتىكىلىق قائىدىلەر ۋە ئىشلەتكەن سۆزلەرنىڭ دەۋر خۇسۇسىيىتىگە قاراپ 8 - ، 9 - ئەسىردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مانى دەپ قارىغان. ئىزاھاتلىرى ناھايىتى قىممەتلىك ۋە مۇھىم روللارنى ئويناپ كەلمەكتە.

كۆرمەك» ئاتىلىق نومىنىڭ 5 - ۋارىيانتى ئېلان قىل-
غاندا كۆرۈلگەن. «胜光法師» دېگەن خەنزۇچە خەت-
كە ئاساسەن «سېڭقۇ» ئىسىم بولماستىن، بەلكى دە-
نى لەقەم دەپ تونۇيدۇ. فرانسىيلىك خامىلتون «سە-
لى» نى سانسىكرىتچە (arraca ئۇستاز) نىڭ خەت-
زۇچە قىسقارتىلغان ئاھاڭ تەرجىمىسى ① دەپ ھې-
سابلايدۇ. يۇقىرىقى قاراشلار سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ ئۇ-
نىڭ ئىسمى ياكى راھىبلىق ئەمەل نامى بولۇشتىن
قەتئىينەزەر، ئۇنىڭ تۆھپىلىرى يەنىلا بىر ئۇلۇغ
تەرجىمان، تىلشۇناس، تارىخچىنىڭ نامىنى تېخىمۇ
نۇرلاندۇرۇپ تۇرماقتا. سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭنىڭ تەر-
جىمە پائالىيەتلىرى ۋە مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىش
جەھەتتىمۇ زور ئىلمىي قىممەتكە ئىگىدۇر.

2. سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭغا مۇناسىۋەتلىك ئەسەرلەر

ۋە مەلۇماتلار

سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭنىڭ زادى قايسى دەۋردە ياشى-
غانلىقى توغرىسىدىكى بايانلار ھەرخىل. ئەمەلىيەتتە
ئۇ تەرجىمە قىلغان ئەسەرلەرنىڭ تەخمىنىي يىلى
مۆلچەر قىلىنىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ ياشىغان دەۋرىگە
بىرىلگەن باھالار ئاساسى ئورۇندا تۇرۇۋاتىدۇ. مول-
لىرى: سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ تەرجىمە قىلغان «ئالتۇن
يارۇق» نىڭ تۇرپان نۇسخىسى بىلەن سۇجۇ نۇسخى-
سىنى سېلىشتۇرۇپ، مىلادى 8 - ئەسىر ياكى ئۇ-
نىڭدىن كېيىن تەرجىمە قىلغان بولۇشى مۇمكىن
دەپ قارايدۇ؛ ئا.ۋۇن گابائىن: سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ
تەرجىمە قىلغان «شۈەنزىڭ تەزكىرىسى» نى تەتقىق
قىلىش ئارقىلىق كېيىنكى تاڭ دەۋرى (923 -
936) تەرجىمە قىلىنغان دەپ قارايدۇ؛ فىڭ جيا-
شىڭ: بۇ ئەسەر شىمالى سۇڭ دەۋرىدە (960 -
1127) تەرجىمە قىلغان دەپ قارايدۇ.

بۇلاردىن باشقا يەنە ئىلىمىز ئالىملىرىدىن گىڭ
شىمىن، ياپۇنىيەلىك خۇيافۇ، رۇسىيەلىك تۇگا-
شېۋا، مىنىشكۇۋ، تۈركىيەلىك شىناس تىكىن قاتار-
لىقلارمۇ تەتقىقات ئېلىپ بارغان بولسىمۇ، يەنىلا
يۇقىرىقى ئەسەرنىڭ تىل ئالاھىدىلىكىنى چىقىش
قىلىپ، ئەسەرلەرنىڭ تەرجىمە قىلىنغان ۋاقتى ۋە
سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭنىڭ ياشىغان دەۋرىگە ھۆكۈم

لۇق تېخى ئىشەنچلىك، تولۇق ماتېرىيال يوق، ئۇنىڭ
ئۆزى توغرىلىق قالدۇرغان ئۇچۇرلىرى «ئالتۇن يا-
رۇق» ۋە «شۈەنزىڭنىڭ تەرجىمىھالى» دېگەن تەرجىمە-
مە ئەسەرلىرىدە ساقلىنىپ قالغان. 1908 - يىلى
موللېر تەرجىمە قىلغان «ئالتۇن يارۇق» نىڭ
56 V. III T - نومۇرلۇق ۋارىيانتى، 1910 - يىلى ما-
لۇق تەرجىمە قىلغان سېرىق ئۇيغۇرلار ئارىسىدىن
تېپىلغان نۇسخىسىنىڭ خاتىمىسىنى، گېڭ شىمىن
1958 - يىلى تەرجىمە قىلغان «شۈەنزىڭنىڭ تەر-
جىمىھالى» نىڭ تۇرپاندىن تېپىلغان نۇسخىسىنىڭ 7-
بۆلۈمىنى، تۈركىيەلىك شىناس تېكىن تەتقىق قىل-
غان 1965 - يىلى گېرمانىيەدە ساقلىنىۋاتقان قە-
دىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى قول يازمىلار ئىچىدىن
سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ تەرجىمە قىلغان نومۇر ۋارىيانتى-
نى، 1985 - يىلى پىچاندىن تېپىلغان سېڭقۇ سەلى
تەرجىمە قىلغان نومۇر ۋارىيانتىنىڭ نۇسخىسىنى كۆر-
گىنىمىزدە ئۇلارنىڭ ھەممىسىدە «... بەشبالىقلىق
سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ... تۈرك تىلىغا تەرجىمە
قىلغان...» دېگەن قىممەتلىك ئۇچۇر ئۇچرايدۇ.
بىز بۇ ئۇچۇر ئارقىلىق سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭنىڭ
قوچو ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ يازلىق پايتەختى بەشبالىغ
شەھىرىدە ياشاپ ئۆتكەن شەخس ئىكەنلىكىنى،
سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ دېگەن ئۇنىڭ ئىسمى ئىكەنلى-
كىنى بىلەلەيمىز. بۇ توغرىسىدىمۇ ئوخشاش بولمى-
غان كۆز قاراشلار بار. دەسلەپكى ئىزدىنىش ماتېرى-
ياللىرى ۋە خەنزۇچە مەنبەلەردە قالدۇرۇلغان قە-
مەن خاتىرىلەردە «سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭنىڭ ئەسلى
ئىسمى سېڭقۇ بولۇپ، سەلى ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ
ئىسمى بولۇشى مۇمكىن» دېيىلگەن. تۈتۈڭ ئۇنىڭ
راھىبلىق مەرتىۋىسىگە بېرىلگەن نام ئىكەن. يەنە
بىر قىسىم ماتېرىياللاردا كۆرسىتىلىشىچە، سېڭقۇ
ئۇنىڭ ئۆز ئىسمى، سەلى تۈتۈڭ ئۇنىڭ راھىبلىق
نامى ياكى راھىبلىق مەرتىۋىسىدۇ دېيىلگەن. يەنە
بىر خىل كۆز قاراشتىكىلەر سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ
تەرجىماننىڭ دىنى نامىنىڭ تولۇق ئاتىلىشىدۇر، دەپ
قارايدۇ. 1975 - يىلى گىئورگى خازاي سېڭقۇ سەلى
خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلغان «تەننى، كۆڭۈلنى

چىقارغان. بۇ يەكۈنلەر ئاساسەن «ئالتۇن يارۇق» ۋە «شۈەنزىڭنىڭ تەرجىمىھالى» دىكى تىل ۋە ئىسىم ئۆزگىرىشلەرنى ئاساس قىلىپ چىقىرىلغان.

ئالتۇن يارۇق: گېرمانىيەنىڭ 3 - قېتىملىق ئارخېئولوگىيە ئەترىتى (1906 — 1907) تۇرپان مورتۇقتىن قەدىمكى ئۇيغۇر يىزىقىدىكى «ئالتۇن يا - رۇق» نىڭ ئۈنچە ۋارىقىنى تېپىۋېلىپ ئېلىپ كەت - كەن. 1910 - يىلى رۇسىيەلىك مالوف گەنجۇدىكى سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ۋاڭ شىگۇ دېگەن كەنتىدىن «ئالتۇن يارۇق» نىڭ كاڭشىنىڭ 62 - يىلى (1687 - يىلى) غا تەۋە بولغان قەدىمكى ئۇيغۇر يى - زىقىدىكى ياغاچ باسما نۇسخىسىنىڭ 397 ۋارىقىنى ئېلىپ كەتكەن. گېرمانىيەلىك موللەر 1908 - يى - لى تۇرپاندىن «ئالتۇن يارۇق» نىڭ بەزى نۇسخىلە - رىنى ئېلىپ كېتىپ «ئالتۇن يارۇق» تىن پارچىلار - نى ئېلان قىلغان. گېرمانىيەلىك فون لىكۈك تۇرپان ۋە دۇنخۇاڭدىن ئالتۇن يارۇقنىڭ ئانچە تولۇق بول - مىغان ئۇيغۇرچە نۇسخىسىنى ۋە سانسكىرىتچە، تىبەتچە ۋە موڭغۇلچە، خەنزۇچە نۇسخىلىرىنى ئېلىپ كەتكەن.

شۈەنزىڭنىڭ تەرجىمىھالى: 1930 - يىلى چىڭ - خۇا داشۆسىنىڭ پىروفىسسورى يۈەن فۇلى ئۈرۈمچى - دە بىر سودىگەردىن مەزكۇر كىتابنىڭ بىر قىسمىنى يەنى 242 ۋارىقىنى سېتىۋالغان. يوسىف خاكىن يە - نى سەككىز ۋارىقىنى سېتىۋېلىپ گابائىن خانىمغا تاپشۇرۇپ بەرگەن. فىرانسىيەنىڭ «گۇيىمىت مۇزىخا - نىسى» پ . فىللىوتىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن بىر سودىگەردىن 123 ۋاراق كېلىدىغان قىسمىنى سېتىۋالغان.

بۇ ئىككى ئەسەر 20 - ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە چەت ئەللەرگە ئېلىپ كېتىلگەن بولۇپ، تېپىلغان دائىرىلىرى تۇرپان، گەنسۇ قاتارلىق كەڭ جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شۈبھىسىزكى، بۇ ئىك - كى ئەسەر ھەرگىزمۇ سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ تەرجىمە قىلغان تۇنجى نۇسخا ئەمەس. ئەينى دەۋر تۇرپان رايونىدىكى گۈللەنگەن بۇددا دىنى مەدەنىيىتىدە كە - تاب كۆچۈرۈش، نوملارنى بېسىش ۋە تارقىتىش

ئىنتايىن ساۋابلىق ئىش دەپ قارىلىدىغان بولغاچقا، نۇرغۇن كىشىلەر بۇددا نوملىرىنى ۋە باشقا بۇددا نوملىرىغا مۇناسىۋەتلىك ئەسەرلەرنى كۆپلەپ كۆ - چەرتىپ بۇددا دىنىغا بولغان ئىخلاسىنى ئىپادىلە - گەن. نەچچە يۈز يىللىق تارىخىي تەرەققىيات جەري - اندا ئۆزگىرىش ياساۋاتقان تىل ۋە باشقا قىسمەن ئامىللارنىڭ تەسىرىدە بۇ ئىككى ئەسەر كۆچۈرۈل - گۈچلەر تەرىپىدىن ئۆز دەۋرىدىكى تىل بويىچە كۆچۈرۈلۈپ، ئەسلىي نۇسخا ۋە ئەسلىي مەزمۇندىن ئاز - تولا چەتنىشى تەبىئىي ئەھۋال. «ئالتۇن يا - رۇق» نىڭ نۇسخىلىرىنىڭ شۇنچە كۆپ بولۇشى بۇنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ، مۇشۇنداق ئەھۋالدا سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ تەرجىمە قىلغان تۇنجى نۇسخا ياكى شۇ دەۋر - دىن قالغان بىرەر نۇسخا بولمىغان ئەھۋالدا، كې - يىنكىلەر تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن نۇسخىدىكى ئەكىس ئەتكەن تىل ۋە باشقا ئالاھىدىلىكىنى تۇتقا قىلىپ، بۇ ئەسەرلەرنىڭ تەرجىمە قىلىنغان ۋاقتى ياكى سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ ياشىغان دەۋرىگە ھۆكۈم قى - لىش بىر تەرەپلىمە قاراشلاردىن خالىي ئەمەس. سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ زادى قايسى دەۋردە ياشاپ ئۆتكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلىشتا ئۇ توغرىلۇق يېزىپ قالدۇرغان بايانلارغا ئاساسەن ئىزدىنىش ئېلىپ بې - رىش زۆرۈر.

يۇقىرىقى ئەسەرلەر ئىچىدە سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ توغرىلۇق بايانلار ئوخشاش بولمىغان جايلاردا بولۇپ، ئەسەرلەرنىڭ خاتىمىسى، بايانلارنىڭ ئاخىرى، ھەتتا مەزمۇنى ئاخىرلاشمىغان بىر قىسىم بەتلەردە تىلغا ئېلىنغان. شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، بۇلارمۇ سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ توغرىلۇق مەنبەلەرنىڭ ئاز بىر قىسمىلا بولۇپ، يەنە نۇرغۇن ماتىرىياللاردا سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ توغرىلۇق ئوخشاش مەزمۇندىكى ماتې - رىياللار خاتىرىلىنىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ بايانلارنى سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ ئۆزى قالدۇرۇلۇشى مۇمكىن ئەمەس. بەلكى دەسلەپكى نۇسخا ئاساسىدا سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ ھاياتى بىلەن پىششىق تو - نۇش كىشىلەر، سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ شاگىرتلىرى ۋە كىتاب كۆچۈرگۈچىلەر تەرىپىدىن ئەسلىدىكى

كۈم چىقىرىشتىكى ئەڭ مۇھىم يىپ ئۇچىدىن ئىبارەت. بەش خىل پاسكىنچىلىق نېمىنى كۆرسىتىدۇ؟ بەش خىل پاسكىنچىلىق قىلىپ بۇلغانغان قەبىھ زامان زادى قايسى ۋاقىت؟

بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان بەش خىل پاسكىنچىلىق بۇددا دىنىدىكى بەش خىل پەرھىزنىڭ بۇزۇلۇشىغا قارىتا دارىتمىلاپ ئېيتىلغان سۆز بولۇشى مۇمكىن. بىز بۇ سۆزدىن بۇددا دىنى تەلىماتلىرى چوڭقۇر يىلتىز تارتقان، نىسپىي تىنچ بولغان قوغۇغا نىسبەتەن سىرتتىن كەلگەن ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي تەسىر سەۋەبىدىن كۆرۈلگەن داۋالغۇش ۋە بۇددا دىنى ئۇچرىغان كۈچلۈك خىرىس قىلغان ئەھۋالنى ھېس قىلىپ يېتەلەيمىز. سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ ياشىغان دەۋردە بۇ بەش پەرھىز ئىلگىرىدىكى دەۋرلەرگە قارىغاندا، ئەمەل قىلىپ بولغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە بۇزۇلغان. بۇزۇلمىغان دەرىجىدىمۇ ئېغىر خىرىسقا ۋە باشقا تۈرلۈك توسالغۇلارغا يولۇققان، بىر سادىق بۇددا مۇخلىسنىڭ ئۆز ئېتىقادىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ جەمئىيەتكە باھا بەرمىدىكى، ئۆز نارازىلىقى ۋە كۆز قاراشلىرىنى ئىپادىلىدىمىكى تەبىئىيلا بولۇپ، يۇقىرىقى بىر جۈملە بايان سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭنىڭلا ئەمەس، پۈتكۈل قوچۇنىڭ ئۆز دەۋرىدىكى تارىخىنى ئىنتايىن زىل ھالەتتە بايان قىلىنىشىدۇر.

سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ توغرىسىدىكى يەنە بىر بايانلار شۇكى «... كېيىن ئىلىملىك بولغان بېشىبا لىقلىق سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ...» بۇ بايان «ئالتۇن يا رۇق» ۋە بىر قىسىم نوم پارچىلىرىدا ئۇچرايدۇ «... بېشىبالىقلىق سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ...» دېگەن ناما. ھايىتى ئىشەنچ ۋە پەخىرلىنىش ھېسسىياتىنى ناما يان قىلىدىغان بۇ جۈملە سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭنىڭ ئەجدادلىرىنىڭمۇ بېشىبالىقتا ياشاپ ئۆتكەن كىشىلەر ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

4. قوچۇ خانلىقىنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي تارىخىغا مۇناسىۋەتلىك بايانلار بىلەن سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ توغرىلىق بايانلارنى سېلىشتۇرۇش

قوچۇ ئۇيغۇر ئىدىقۇت خانلىقى تەخمىنەن 850 - يىلدىن 1278 - يىلىغىچە داۋاملاشقان خانلىق بو-

ياكى كونا نۇسقىدىن كۆچۈرۈلگەن بايانلاردىن ئىبارەت، كېيىنكى دەۋرلەردە مەزكۇر ئەسەرنى كۆچۈرگۈچىلەر دەسلەپكى بايانغا ئاساسەن ئۆزلىرى كۆچۈرگەن ئەسەرلەرنىڭ ئوخشاش بولمىغان جايلىرىغا قىستۇرۇپ، بۇ ئۇلۇغ تەرجىماننى ياد ئېتىپ كەلگەن.

3. سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ توغرىسىدىكى ئۇچۇرلار
سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ توغرىسىدىكى ئۇچۇرلار ئۇ تەرجىمە قىلغان ئەسەرلەردە قىستۇرما شەكىلدە بايان قىلىنغان. بۇلار تۈرپاندىن 1907 - ، 1906 - يىللىرى ئېلىپ كېتىلگەن «ئالتۇن يارۇق» نىڭ ئونچە ۋارىقى ئىچىدىكى V . IIIIT . 65 - نومۇرلۇق ۋاراقدا ۋە مالىۋۇ 1910 - يىلى گەنجۇدىكى ۋاڭ شىگۇدىن ئېلىپ كەتكەن «ئالتۇن يارۇق» نىڭ خاتىسىدە تىلغا ئېلىنغان. تۆۋەندە سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ تەرجىمە قىلغان «ئالتۇن يارۇق» تىكى ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان بايانلار: «يەنە قۇتلۇغ شەرقتىن ئۇلۇغ تاۋغاچ ئېلىدە، ماھايانا، ھىنايانا (مەزھىپىنىڭ) بارلىق شاستىرلىرىنى ھەممە نوملىرىنى پۈتۈنلەي ئۆزلەشتۈرگەن بۇدساتۋا گىتسو سامتىسو ئاتلىق ئۇستاز ئەنەتكەك تىلىدىن خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلغان؛ يەنە بۇ بەش (تۈرلۈك) پاسكىنچىلىق كېلىپ بۇلغانغان ياۋۇز زاماندا، كېيىن ئىلىملىك بولغان بېشىبالىقلىق سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ خەنزۇ تىلىدىن تۈرك، ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان ئالتۇن رەڭلىك نۇرلۇق - يالتىراقلىق ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان نوم پادىشاھى ئاتلىق نوم پۈتۈك تاماملاندى.»

يۇقىرىقى بايانلار سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭنىڭ قايسى دەۋردە ياشىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدىغان ئەڭ مۇھىم ئىسپات. بۇنىڭدا ئېنىق، كونكرېت ۋاقىت بولمىسىمۇ، بىرقانچە جۈملە سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ ياشىغان دەۋرگە ھۆكۈم چىقىرىشتا قىممەتلىك يىپ ئۇچى بولالايدۇ. بولۇپمۇ ئەڭ دىققەتنى تارتىدىغىنى «... بەش خىل پاسكىنچىلىق قىلىپ بۇلغانغان قەبىھ زاماندا ياشىغان...» دېگەن بۇ جۈملە سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭ تىلغا ئېلىنغان باشقا ئەسەرلەردە يوق. بۇ جۈملە سېڭقۇ سەلى تۈتۈڭنىڭ ياشىغان دەۋرىگە ھۆ-

كۈچ بىلەن قارشى تۇرۇپ قاراخانىيلار قوشۇنىنى قارا شەھەردىن شەرققە ئۆتكۈزۈشكەن، ② ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ دەۋر فىڭ جىيا شىڭ ئەپەندىنىڭ سېڭى. قۇسەلى تۇتۇڭنىڭ ياشىغان دەۋرى توغرىسىدىكى كۆز قاراشلىرى 1127 - 960 - يىللىرىغا توغرا كەلگەن. ئەمما تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، قاراخانىيلار قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ دۆلەت تەشكىلاتى، سىياسىي تۈزۈملىرى، دىنىي ئىتىقادى، ياشاش شەكلى، ئۆرپ - ئادەتلىرىگە قىلچە قول تەگكۈزۈپ، مەي، ئۇلارنىڭ توختام بويىچە تاپشۇرىدىغان باج - سېلىقىغا قانائەتلىنىدى، ③ تۇرپاندىن تېپىلغان بىر قىسىم يازما ھۆججەتلەرگە ئاساسلانغاندا قاراخانىيلارنىڭ ھۈجۇملىرى قوچۇ خانلىقىنىڭ ئىقتىساد، سىياسى ۋە جەمئىيەت تۈزۈلمىسىگە ھېچقانچە تەسىر كۆرسىتىلمىگەن بولۇپ، بۇ دەۋرگە مۇناسىدەك ۋەتەنلىك يازما ھۆججەت قوچۇ خانلىقىنىڭ گۈللەنگەن بىر دەۋردە تۇرۇۋاتقانلىقى ناھايىتى ئېنىق گەۋدەلەنگەن. بۇ دەۋردىكى قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ جەمئىيەت ئەھۋالىدىن ئۈچۈر بېرىدىغان يازما يادىكارلىقلار يەنە خەنزۇچە مەنبەلەردىمۇ بار بولۇپ، ۋاڭ يەندىنىڭ «ئۇيغۇر قوچۇ ئېلىگە سەپەر» دېگەن ئەسىرىدە: «بۇ يەردە كەمبەغەل ئىنسان يوق. ئۇلار ئېھتىياجى بارلارغا يېمەك - ئىچمەك ياردەم قىلىدىكەن. ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدىكەن. ئومۇمەن يۈز ياش - تىن ئارتۇق ئۆمۈر كۆرىدىكەن. ياش تۇرۇپ ئۆلۈپ كەتكەنلەرنى ئۇچرىتىش ھېچ مۇمكىن ئەمەس. كەن» ④ دېگەن بايانلار بار. ۋاڭ يەندى قوچۇ ئۇيغۇر ئېلىگە مىلادى 981 - يىلى بارغان، ئۇنىڭ بايانلىرىغا قارىغاندا قوچۇ ئېلى گۈللەپ ياشىغان بىر دەۋردە تۇرۇۋاتقان بولۇپ، سېڭفۇ سەلى تۇتۇڭ مۇشۇ دەۋردە ياشىغان بولسا، «... بەش تۈرلۈك پاسكىنچىلىق كېلىپ بۇلغانغان قەبىھ زاماندا ياشىغان» دېگەندەك بايانلار ئوتتۇرىغا چىقمىغان بولاتتى.

قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئۈچىنچى قېتىم داۋالغۇشتا توغرا كەلگەن دەۋرى 1125 - يىلىدىن كېيىنكى قارا قىتانلارنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۆز خانلىقىنى تىكلەپ، ئۆز ئەتراپىدىكى ئەللەرگە قارىدەك

لۇپ، تاشقىي جەھەتتە ئېغىر بېسىم ۋە داۋالغۇشقا ئۇچرىغان دەۋرىنى تەخمىنەن تۆت دەۋرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. بىرىنچى دەۋرى، يەنى 840 - يىلىدىن 880 - يىللارغىچە بولغان خانلىقنىڭ قۇرۇلۇشى، تىبەتلەر ۋە قىرغىزلارنىڭ ھۇجۇمىنى توسۇپ خاندانلىقنى مۇستەھكەملىگەن دەۋرى؛ ئىككىنچى دەۋرى تەخمىنەن 950 - يىلىدىن كېيىن باشلانغان قاراخانىيلارنىڭ ئىسلام دىنىنى كىڭەيتىش مەقسىتىدىكى قوچۇ بىلەن ئېلىپ بارغان كۆرەشلىرى قوچۇغا داۋالغۇش ئېلىپ كەلگەن دەۋرى؛ ئۈچىنچى قېتىم قوچۇ خانلىقى ئۇچرىغان بېسىم قىتانلاردىن كەلگەن بولۇپ، 1130 - يىللاردىن 1218 - يىلغىچە داۋاملاشقان دەۋرى؛ تۆتىنچى دەۋر بولسا چىڭگىزخان ئەۋلادلىرى ئارىسىدىكى ماجىرالاردىن كەلگەن بولۇپ، بۇ خىل بېسىم ئىدىقۇت خانلىقىنى قوچۇدىن گەنسۇغا كۆچۈشكە مەجبۇر بولۇش بىلەن خۇلاسەلەنگەن دەۋرى. چىڭگىزخان ئەۋلادلىرىنىڭ 1260 - يىللاردىن كېيىنكى تەخت ماجىرالارى قوچۇ خاندانلىقىغا كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن، قوچۇ خانلىقىنىڭ غۇلاپ چۈشۈشىگە سەۋەب بولغان بولسىمۇ، قوچۇ خانلىقىنىڭ بۇ تارىخى دەۋرىنى سېڭفۇ سەلى تۇتۇڭ توغرىلۇق خاتىرە قالدۇرۇلغان «... بەش تۈرلۈك پاسكىنچىلىق بىلەن بۇلغانغان قەبىھ يازما ۋە زاماندا ياشىغان...» دېگەن ئۇچۇر بىلەن بۇ دەۋر دېيەلمەيمىز.

بىرىنچى قېتىملىق داۋالغۇشنىڭ قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىغا ئېلىپ كەلگەن بېسىمى كۆپ ئەمەس بولۇپ، بۇ كۆرەش ئارقىلىق قوچۇ خانلىقى ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىگەن. قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى ئۇچرىغان ئىككىنچى قېتىملىق داۋالغۇش قاراخانىيلارنىڭ زېمىن كېڭەيمىلىكى ۋە دىن تارقىتىش يولىدا قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىغا قارىتا ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرى بىلەن مەيدانغا كەلگەن بولۇپ، 10 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا سۇلتان سوتۇق بۇغراخان قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىغا قاراشلىق كۇچا، كورلا قاتارلىق جايلارنى بېسىۋالغان. ئەمما، قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى ناھايىتى زور

تاك سۇلالىسىنىڭ شۈەنزىڭ خانى لې چېن سەلتەندە - تىنىڭ 10 - يىلى يەنى 856 - يىلىدىكى «ئۇيغۇر خانىغا ئوتۇغات ھەدىيە قىلىش يارلىقى» دا پان تە - كىنىگە «تەڭرىدىن بولمىش كۈچلۈك بىلگە قاغان» دېگەن نامنى ھەدىيە قىلغان. ئەمما بۇ ئەمەلگە ئاش - مىغان. بۇ توغرىسىدا «ۋاڭ دۇنجاڭ قاتارلىقلار قو - رۇلدىن چىقىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا قارا ھارۋىلىقلار يولىنى توسۇۋالغانلىقى سەۋەبلىك يېنىپ كەلدى» ⑤ دېگەن بايان چۈشەنچە بېرىدۇ. پان تىكىن ئۆزىنى قاغان دەپ جاكارلىغاندىن كېيىن تاكى ۋاڭ يەندى 981 - يىلى قوچۇ ئۇيغۇر ئېلىگە ئەلچىلىككە كېلىپ، قوچۇ خانلىرىنىڭ نامىنىڭ ئارىسلانخان دەپ ئاتىلىشىغا باشلانغانلىقىدىن ئۈچۈر بەرگۈچە بولغان ئارىلىق قوچۇ خانلىرىنىڭ ئىدىقۇت، ئارىسلانخان ناملىرىنى قوللىنىپ، قاغان ئاتالغۇسىنىڭ بۇرۇن - قىدەك كۈچلۈك ئەمەسلىكىنى ۋاستىلىك ھالدا بىلدۈرۈپ تۇرىدۇ.

سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ توغرىسىدىكى بايانلار ئارد - سىدىكى سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭغا نوم تەرجىمە قىلىشنى تەلەپ قىلغان تەڭرىكەن تۈزۈمىش توغرىل تىكىن زادى قاچان ياشىغان كىشى، ئۇ كىم دېگەن بۇ مە - سىلىگە كۆرە ئېنىق ئىزاھات ۋە جاۋاب يوق بولسى - مۇ، بۇ كىشىنىڭ تەڭرىكەن دەپ ئاتالغىنىغا نىسبە - تەن ئورقۇن خانلىقى ۋە ئىدىقۇت خانلىقى دەۋرلىرىد - ىدىكى تەڭرى ئاتالغۇسىنى قوللانغان قاغانلار ۋە تەڭ - رى سۆزىنىڭ بۇ خاندانلىقلاردا مەرتىۋە نامى بو - لۇشقا باشلىغان ۋە ئاخىرلاشقان دەۋر بىلەن سې - لىشتۈرۈپ بىقىشقا، يەنە بۇنىڭغا سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ توغرىلۇق تىلغا ئېلىنغان مۇناسىۋەتلىك دەلىل - ئىسپاتلارنى تولۇقلاش ئارقىلىق سېڭقۇ سەلى تۇ - تۇڭنىڭ ياشىغان دەۋرىگە ھۆكۈم چىقىرىشتا پايدى - لىنىشقا بولىدىغاندەك قىلىدۇ. ئۇيغۇر قاغانلىرى ئارىسىدا تۇنجى قېتىم تەڭرى قاغان دەپ ئاتالغىنى مۇيۈنچۈر قاغاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى بىلىگ تارخان (毗加可汗) بولۇپ، بۇ جۇڭگو مەنبەلىرىدە ئىدىگەن مۇيۈي قاغان (移地健牟羽可汗) دەپ كۆرسىتىل - گەن. ⑥ قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى تەۋەسىدە تەڭرى قا -

تا ئېلىپ بارغان ھەربىي ھەرىكەتلىرى خېلى مەز - گىل داۋاملاشقان، جۈملىدىن قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىد - مۇ قاراقتان خاننىڭ ئاغزىغا قارايدىغان بولۇپ قال - غان چاغ ئىدى. ئەمما بېشبالىق قاتارلىق قوچۇ ئۇي - غۇرخانلىقى تېررىتورىيەسى قاراقتانلارنىڭ بىۋا - سىتە دەپسەندە قىلىشقا ئۇچرىغانلىقى توغرىلۇق مە - لۇمات يوق. شۇ سەۋەبتىن، سېڭقۇ سەلى توغرىلۇق يۇقىرىقى بايانلارنى بۇ دەۋر بىلەن باغلاپ چۈشەندۈ - رۈشكىمۇ ئامالسىزمىز.

سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ ياشىغان دەۋرىگە ھۆكۈم قىلىشتا پايدىلىنىشقا تېگىشلىك يەنە بىر بايان 1985 - يىلى پىچاندىن تېپىلغان ئون ئۈچ پارچە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ئىچىدىكى سېڭقۇ سەلى تۇ - تۇڭ تەرجىمە قىلغان نوم ۋارىقى بار. «بارلىق شاس - تىرلارنى ھەممە نوملارنى ئۆزلەشتۈرگەن چەكسىز بىلىش - ئوقۇشتا يۇقىرى قابىلىيەتكە ئېرىشكەن بۇدساتۋا تاپتۇ سامتىسۇ ئاتلىق ئۇستاز، ئەنەتكە تىلىدىن خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلغان. خەنزۇ تى - لىدىن يەنە كېيىن ئوقۇمۇشلۇق بولغان بېشبالىقلىق سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ تەڭرىكەن تۈزۈمىش توغرىل تەڭرى ... تەلىپىگە ئاساسەن تۈرك، ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلدى (ئاسمان بىلەن زېمىندا سەككىز تۈرلۈك يورۇغان - يالتىرىغان مۇقەددەس دارنى تەق - ۋىپ ئاتلىق سۇترا نوم پۈتۈك)»

يۇقىرىقى «... سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ تەڭرىكەن تۈز - مىش توغرىل تېكىن تەڭرى تەلىپىگە ئاسا - سەن...» دېگەن باياندىكى تەڭرى ئاتالغۇسى مۇھىم بولۇپ، قوچۇ ئۇيغۇر خانلىرى ئاساسەن ئىدىقۇت نا - مىنى كۆپ قوللانغان. ۋاڭ يەندىنىڭ مەلۇماتىغا قا - رىغاندا 981 - يىلىدىن كېيىن قوچۇ خانلىرى ئارىسلانخان دەپ ئاتالغان. تەڭرى سۆزى ئارقىسىدىكى بوش چېكىتلىك يەرنىڭ ئورنىنى پەقەت قاغان ئاتا - لىغۇسى بىلەن تولۇقلاپ، يەنى «تەڭرىكەن تۈزۈمىش توغرىل تېكىن تەڭرى قاغان...» دېيىلگەن بولسا توغرا بولىدىغاندەك قىلىدۇ. قوچۇ خانلىرىنىڭ ئى - چىدە قاغان دەپ ئاتالغانلىرىدىن بىزگە مەلۇم بول - غىنى پان تىكىن بىلەن بۆكۈگۈن ئىككىسى بولۇپ،

غان دەپ ئاتالغانلىرى ۋە ئۇنۋان ئالغانلىرى پان تە - كىم بىلەن بۆگۈگۈن بولۇپ، ئۇلاردىن كېيىنكىلىرى ئاساسەن ئىدىقۇت دەپ ئاتالغان. بۇ خانلىق تە - ۋەسىدە تەڭرى قاغان دەپ ئاتىلىشنىڭ ئەڭ ئاخىرقى دەۋرى تەخمىنەن 980 - يىللار بولۇپ، بۇنىڭغا ۋاڭ يەندىنىڭ قوچۇ خانلىرىنىڭ ئارىسلان دەپ ئاتىلىدىغانلىقىنى خاتىرە قالدۇرۇپ قويۇشى دەلىل بولالايدۇ.

سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ كىم ئىكەنلىكى توغرىدا سىدىكى بايانلارنىڭ يەنە بىرى گېرمانىيەنىڭ ماينىز شەھىرىدە ساقلانغان قولىيازىمىلار ئىچىدە سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ تەرجىمە قىلغان نومىنىڭ بىر ۋارىقلا ساقلانغان. بۇ قولىيازىمىلار ئارىسىدىكى بىر مەزمۇنى 1955 - يىلى توركىيەلىك شىناس تىكىن تەرجىمە قىلىپ ئېلان قىلغان: «يەنە قۇتلۇق تاۋغاچ ئېلىدە... ئاتلىق ئىبادەتخانىدىكى ئۈچ غەزىنىلىك نومىنى ئۆز - لەشتۈرگەن... سامتسۇ (ئۈچ غەزىنىلىك) ئاتلىق ئۇستاز سانسكىرت تىلىدىن خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلغان. يەنە مەدەھىيەلەنگەن ئون ئۇيغۇر ئېلىدە كې - يىن ئوقۇمۇشلۇق بولغان بېشبالىقلىق سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ خەنزۇ تىلىدىن ئىككىنچىلەپ تۈرك تىلىغا تەرجىمە قىلغان مىڭ كۆزلۈك مىڭ قوللۇق ئاۋالو - كېتەشۋارا بۇدساتۋانىنىڭ قىلمىش... بىلەن ئۇختۇ - رۇپ نوملىماق ئاتلىق ئۈچىنچى جىلىد تۈگىدى».

بۇ ئۇچۇردا باشقا ئۇچۇرلاردىن پەرقلىق ھالدا سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ توغۇرلۇق «ئون ئۇيغۇر ئېلىدە كېيىن ئوقۇمۇشلۇق بولغان» دېيىلگەن بايانلار بار. بۇ ئون ئۇيغۇر ئېلىدە زادى قەيەرنى كۆرسىتىدۇ، ئۇيغۇر قايسى دەۋردىن باشلاپ ئون ئۇيغۇر دەپ ئاتا - تالغان دېگەن سوئاللارنىڭ جاۋابى سېڭقۇ سەلى تۇ - تۇڭ ياشىغان دەۋرگە ھۆكۈم چىقىرىشتا پايدىلىنىش رولىنى ئۆتەيدۇ. ئون ئۇيغۇر ئېلىدە دېگەن بۇ ئوقۇم ئەڭ ئاۋۋال تۈرك، رونىك يېزىقىدا پۈتۈلگەن بايان - چۈر قاغان مەڭگۈ تېشىدا كۆرۈلىدۇ، يەنى «تەڭرىدىن بولغان ئەل ئەتمىش بىلگ خاقان تولىس ئۆ - تۈكەن ئەتراپى ئېلى ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرىدىكەن. سۈيى سېلىنگا (دەرياسى) ئىكەن. ئۇ

يەردە... ئېلى ئەركىن ياشايدىكەن سۇ ... ئو يەر - دە قالغان خەلق - ئون ئۇيغۇر، توققۇز ئوغۇز ئوس - تىدە يۈز يىل ئولتۇرۇپ ئورخون دەرياسى ... تۈرك - قىچاق (خەلقى ئۈستىدە) ئەللىك يىل ئول - تۇرغان ئىكەن. تۈرك يېرىگە يىگىرمە ئالتە يى - شىمدا... بەردى. ئۇ چاغدا بويلا... يەنە چۈشتى. توق - قۇز ئوغۇز خەلقىنى تېرىپ - يىغىپ ئالدىم. ئاتام كول بىلگ خاقان قوشۇن ... ئەۋەتتى» ⑦ ئون ئۇي - غۇر توغرىسىدا، يەنى فەزىلۇللا رەشىدىن تەرىپىدىن يېزىلغان «جامئۇل تاۋارىخ» دېگەن ئەسەردە «... قۇت - تاغ دېگەن بىر تاغ بار، بۇ تاغنىڭ بىر يېرىدىن ئون دەريا، يەنە بىر يېرىدىن توققۇز دەريا ئېقىپ چۈش - دىكەن. قەدىمكى زاماندا ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئەنە شۇ دەريا ۋادىلاردىكى تاغ ۋە تۈزلەڭلىكتە ياشايدىكەن. ئون دەريا ۋادىسىدا ياشايدىغانلار ئون ئۇيغۇر، توققۇز دەريا ۋادىسىدا ياشاپ دېھقانلار توققۇز ئۇيغۇر دەپ ئا - تىلىدىكەن. ئون دەريا ۋادىسىدا ياشايدىغانلار يەنە ئون ئارغۇت ياكى ئون ئورقۇن دېگەن ناملار بىلەنمۇ ئا - تىلىدىكەن» ⑧ بۇ ئۇچۇردىن ئون ئۇيغۇر يېرىنىڭ ئورخون ۋادىسىنى ئاساس قىلىدىغان ئەل ئىكەنلى - كىنى بىلىپ يېتەلەيمىز. ئون ئۇيغۇر توغرىسىدا ئە - بۇلغازى باھادىرخان تەرىپىدىن يېزىلغان «تارىخى شەجەرى تۈرك» دېگەن ئەسەردە «مۇغۇل يۇرتىدا يەنە بىر تاغ بولۇپ، قوتتاغ دەپ ئاتىلىدىكەن، بۇ تاغلار - نىڭ ئارىسىدىكى بىر جايدا سۇ ئېقىپ چۈشىدىغان ئون ساي، يەنە بىر يېرىدە توققۇز ساي بار ئىدى. بۇ سايلارنىڭ ھەممىسىدىلا چوڭ دەريالار بار ئىدى... ئون سايدا ئولتۇرغانلارنى ئون ئۇيغۇر، توققۇز سايدا ئولتۇرغانلىرىنى توققۇز ئۇيغۇر دەپ ئاتايتتى. ئۇلارنىڭ شەھەرلىرى، كەنتلىرى ۋە ئىككىن مەھ - سۇلتاىلىرى ناھايىتى كۆپ ئىدى... شۇنىڭدىن باشلاپ ئون ئۇيغۇرلارغا تۆرە بولغانلارنى ئېل ئىل - تەر دەپ ئاتىدى. ⑨ بۇ ئۇچۇرلارمۇ تارىختىكى جام - ئول ئۇچۇرلار بىلەن ئوخشاش بولۇپ، بۇ ئاساسەن ئورخون ۋادىسىدىكى ئۇيغۇر خانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئون ئۇيغۇر ئېلى ئورخوننى ئاساس قىلغان خانلىق بولۇپ، بۇ خانلىق زېمىنى كېيىنكى مەزگىللەردە

تىگە قارىتا ئېيتىلغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ خىل داۋالغۇش توغرىسى ئورخۇن خانلىقى دەۋرىدە يۈز بەرگەن. سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭغا نوم تەرجىمە قىلىشقا ھاۋالە قىلغان تەڭرىكەن تۈزۈمىش توغرىلى تىكىن تەڭرى دېگەن كىشىنىڭ كۆرۈلۈشى بېشبالىق ئەتراپىدا ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈۋاتقان خاقان ئوغۇللىرى، يەنى تىكىنلەرنىڭ بارلىقىنى ھەمدە بۇ خاقان ئوغۇللىرىنىڭ دۆلەتنىڭ مۇھىم يەرلىرىدە خانلىققا ۋاكا-لىتەن ئىش باشقۇرۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى زادى قاچان بېشبالىق ئەتراپىغا كىرىپ بۇ جاينى كونترول قىلغان، بېش-بالىقنىڭ بۇ دەۋردىكى ئەڭ داۋالغۇشلۇق دەۋرى زادى قاچان بولغان دېگەن مەسىلىلەرگە جاۋاب تاپقاندىلا سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ ياشىغان دەۋرىگە تېخىمۇ ئېنىق جاۋاب تاپقىلى بولىدۇ.

ئۇيغۇر ئورخۇن خانلىقى دەۋرىدە بېشبالىق تەۋە-سىدە يۈز بەرگەن جەڭگى - جېدەللەر توغرىسىدا «توققۇز ئۇيغۇر قاغان» مەڭگۈ تېشىدا مەلۇماتلار بىر قەدەر گەۋدىلىك. بۇ مەڭگۈ تاشنىڭ 15 - قۇرىدا «... بېشبالىقنى قايتا - قايتا قورشاشقا ئالدى . . . تەڭرى قاغان شەخسەن ئۆزى زور قوشۇنغا يېتەك-چىلىك قىلىپ رەقىبلىرىنى يەر چىشلەتتى ۋە شە-ھەرنى قايتۇرۇۋالدى» دېگەن ئۇچۇرلار شۇ دەۋردىكى تارىختىن قالغان ئېنىق يازما مەلۇماتتىن ئىبارەت. تەڭرى قاغاننىڭ زادى نېمە سەۋەبتىن بېشبالىق شەھىرىگە ھۇجۇم قوزغاپ قايتۇرۇۋالغانلىقى ئالاھى-دە بۇ مەڭگۈ تاش تىلغا ئېلىنمىدۇ؟ بۇ مەسىلە ئۈي-غۇر ئورخۇن خانلىقىنىڭ ئۆزىگە تەۋە جايلاردىكى يۈرگۈزگەن سىياسەتلىرى ۋە تىبەتلەرنىڭ قول تى-قىشى نەتىجىسىدە كېلىپ چىققان قارلۇق قەبىلى-لىرىنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. بېشبالىق ئەتراپىدىكى شاتۇ، قارلۇق ۋە باشقا تۈركى قەبىلىلەر ئۇيغۇرلارغا قارشى كۆتۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن تىبەتلىكلەر بېشبالىقنى ئىگەللىۋالدى. لېكىن ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي باش ۋەزىر ئەل ئۈگەسى قوماندانلىقىدا قوشۇن ئەۋەتىپ بېشبالىق شەھىرىنى قايتۇرۇۋالدى. ئەل ئۈگەسى

بېشبالىق قاتارلىق تەڭرىتاغنىڭ شىمالىسىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان. سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ ئون ئۇيغۇر ئېلىلىق ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ قانداقتۇ 839 - يى-لىدىن كېيىن ئورخۇن ۋادىسىدىن تۇرپان ۋادىسىغا كۆچۈپ كەلگەنلىكىنى ئەمەس، بەلكى تۇرپان ۋە بېشبالىق ئەتراپىنىڭ ئورخۇن خانلىقىغا تەۋە ۋاقىتلىرى ئىكەنلىكىنى، بېشبالىق سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ ئورخۇن خانلىقىنى ئۆز ئېلى دەپ قارايدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. يۇقىرىقى ئۇچۇرلارغا ئاساسەن سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ ئۇيغۇر ئورخۇن خانلى-قى دەۋرىدە ئەمەس، بەلكى يەنە بۇ خانلىقنىڭ زېمى-نىدا ياشىغان كىشى ئىكەنلىكىنى بىلەلەيمىز.

يۇقىرىقى بىر قانچە ئۇچۇرلارغا ئاساسەن شۇنى ئېيتىشقا بولىدۇكى، سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ قوچۇ خان-لىقى دەۋرىدە ئەمەس، بەلكى ئورخۇن خانلىقى دەۋ-رىدە بېشبالىقتا ياشاپ ئۆتكەن شەخستۇر. ئورخۇن خانلىقى دەۋرىدە بېشبالىق بىر قانچە قېتىم بۇ خان-لىقنىڭ باشقۇرۇشى ئاستىدا بولغان بولۇپ، كېيىن تۈبۈتلەر، قارلۇقلار، تۈركەشلەر بۇ جاينى ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ قولىدىن تالاشقان. تۇرپان ۋادىسى دائىرىسىدە ئۇيغۇرلار خېلى بۇرۇنلا ئۆز پائالىيىتى-نى ئېلىپ بارغان. ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدە تۇرپان ۋە بېشبالىق قاتارلىق جايلاردا ئۇيغۇرلار يا-شاپ كەلگەن. ئۇلارنىڭ بۇ جايدا ياشىشى ئورخۇن خانلىقى دەۋرىدە ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدىن خېلىلا بۇرۇن بولغان. سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ مۇشۇ جايدا يا-شىغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئەۋلادىدۇر.

5. سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ ياشىغان دەۋر

سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭنىڭ ئون ئۇيغۇر، يەنى ئورخۇن ئېلىلىك ئىكەنلىكىنى ئاساس قىلىشتىن باشقا يەنە «بەش خىل پاسكىنچىلىق كېلىپ بۇلغانغان قەبىلە-زاماندا ياشىغان» دېگەن ئۇچۇرى بىلەن ئون ئۇيغۇر يېرىنىڭ بىر قىسمى بولغان ئۇنىڭ يۇرتى بېشبالىق ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى تەھلىل قىلىپ بې-قىشقا بولىدۇ. سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ ياشىغان، بەش تۈرلۈك پاسكىنچىلىق كېلىپ بۇلغانغان زامان ئۇ-نىڭ يۇرتى بېشبالىقنىڭ مۇئەييەن داۋالغۇش ھالىدە-

لى تۇتۇڭ...» دېگەن ئېنىقلىما بىلەن «... تەڭرىكەن تۈزۈمىش توغرىلىق تىكىمىن تەڭرى تەلىپىگە بىنا- ئەن...» دېگەن بايانلاردىكى ئورخۇن قاغانلىرىنىڭ ئاتاق ناملىرى بولمىش تەڭرى ۋە تەڭرىكەن دېگەن ناملار بىلەن بىرلىكتە مۇلاھىزە قىلغاندا سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىلىدە، يەنى 8 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمى ۋە 9 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بېشبالىق شەھىرىدە ياشىغان شەخس ئىكەنلىكىنى بىلەلەيمىز.

ئىزاھاتلار

- ① ئىسراپىل يۈسۈپ: «سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ»، «تارىم» ژۇرنىلى، 1986 - يىلى 2 - سان 154 - بەت
- ②③ ئەنۋەر بايتۇر، خەيرىنسا سىدىق: «شىنجاڭدىكى مىللەتلەر تارىخى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە، 1999 - يىلى 2 - نەشرى 600 - ، 601 - بەتلەر
- ④ ئۆزقان ئىزگى: «ۋاڭ يەندېنىڭ ئۇيغۇر ئېلىگە سەپەر خاتىرىسى ھەققىدە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە، 2003 - يىلى 1 - نەشرى، 19 - بەت
- ⑤⑥ خۇاتاۋ: «غەربى يۇرت تارىخى ھەققىدە تەتقىقات»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە، 2002 - يىلى 1 - نەشرى 18 ، 14 - بەتلەر
- ⑦⑧ س.گ.كىمياشتۇرنى قاتارلىقلار: «مەركىزىي ئاسىيا تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار»، «ئۇيغۇرلار ۋە غەربىي يۇرتتىكى تۈركىي خەلقلەرنىڭ قىسقىچە تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە، 2000 - يىلى 1 - نەشرى، 861 ، 174 - بەتلەر
- ⑦ ئابدۇقەييۇم خوجا، تۇرسۇن ئايۇپ، ئىسراپىل يۈسۈپ قاتارلىقلار تۈزگەن: «قەدىمى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى - دىن تاللانما»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە، 114 - بەت
- ⑨ ئەبۇلغازى باھادىرخان: «شەجەرەئى تۈرك»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 - يىلى 1 - نەشرى 43 - بەت
- ⑧ ئەنۋەر بايتۇر، خەيرىنسا سىدىق: «شىنجاڭدىكى مىللەتلەر تارىخى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1999 - يىلى 2 - نەشرى، 450 - ، 489 - بەتلەر

مۇھەررىر: ئوسمانجان مۇھەممەت

تېبەتلىكلەرگە قارشى يەنە بىر قىتىم ھەربىي يۈرۈش قىلدى. ئەمما بۇ قىتىمقى ھەربىي يۈرۈش ئوڭۇشلۇق بولمىدى. نەتىجىدە تېبەتلەر ۋە ئۇنىڭ ئىتتىپاقداش-لىرى بېشبالىق شەھىرىنى قايتا ئىگەللىۋالدى. ئا-رىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئەل ئۈگەس بېشبالىقنى قا-تۇرۇۋېلىشقا يەنە ئۇرۇندى. ئۇ مۇشۇ مەقسەت بىلەن بىر قانچە مىڭ ئەسكەر توپلىدى ۋە تاڭ ئەسكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپ، تېبەتلەرگە ھۇجۇم قىلدى. ئەمما ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولدى. ⑩ ئورخۇن قوشۇنلىرى تە-بەتلەر بىلەن قارلۇقلارنىڭ بىرلەشمە قوشۇنىنى مەغلۇپ قىلىپ، بېشبالىقنى قايتىدىن ئىگەللىۋال-دى. بۇ يىللاردا بېشبالىق شەھىرى بىر قانچە كۈچ-لىرىنىڭ تەڭلا قول تىقىشى نەتىجىسىدە قولدىن - قولغا ئۆتۈپ، شەھەر ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىغان بولۇپ، تارىختىكى گۈللەپ ياش-نىغان يىپەك يولىنىڭ بۇ تۈگۈنى زور داۋالغۇشقا دۇچ كەلگەن. كېيىن بۇ رايوندىن تېبەتلەر چىقىپ كەتكەن بولسىمۇ، قارلۇق ۋە باسمىل قەبىلىلىرىنىڭ ئورخۇن خانلىقىغا قارشى پائالىيەتلىرى توختاپ قالمىغان. كېيىن تەختكە چىققان تەڭرى قاغان دەۋ-رىدە زور قوشۇن باشلاپ، غەربكە يۈرۈش قىلىپ، سارت، باسمىل قەبىلىلىرىنى قايتا بويسۇندۇرۇپ بېشبالىق رايونىنى يەنە تارتىۋېلىپ، تالاس ۋە سىر دەريا ۋادىلىرىغىچە ئۇرۇش قىلغان بولسىمۇ، ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ شەرقىي زېمىنىدىكى تاتابىي، قىتان قەبىلىلىرىنىڭ قوزغىلاڭلىرى تۈپەيلىدىن، ئۇ كەي-نىگە قايتىپ، شەرقتىكى ئەللەرنى باستۇرۇش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى ⑪، بېشبالىق ھەر-قايسى خانلىقنىڭ ئۇرۇش مەيدانىغا ئايلىنىپ، تا-رىختىكى سەلتەنەتلىك دەۋرى ئېغىر سىناققا دۇچ كەلگەن. سېڭقۇ سەلى تۇتۇڭ توغرىسىدىكى «... بۇ بەش تۈرلۈك پاسكىنچىلىق كېلىپ بۇلغانغان قەبى-زىماندا ياشىغان بېشبالىق سېڭقۇ سەلى تۇ-تۇڭ...» دېگەن بايانلار ئۇرۇش تۈپەيلىدىن ئىقتىساد، مەدەنىيەت ۋە باشقا تەرەپلەردىن داۋالغۇشقا دۇچ كەلگەن بېشبالىق شەھىرىنى كۆرسەتسە كېرەك. يۇقىرىقى بايانغا يەنە ئورخۇن خانلىقىنى كۆر-سىتىدىغان «ئون ئۇيغۇر ئېلىدە ياشىغان سېڭقۇ سە-

بابا رەھىم مەشرەپنىڭ قەشقەردە ساقلنىۋاتقان ئەسەرلىرى

ھاجى ئابدۇراخمان باقى

(قەشقەر ۋىلايەتلىك مىللەتلەر، دىن ئىشلىرى كومىتېتى قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسى 844000)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە شائىر مەشرەپنىڭ ھازىر قەشقەر ۋىلايەتلىك قەدىمىي ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا ساقلنىۋاتقان دىۋانلىرى، مەشرەپ ئەسەرلىرىنىڭ دىۋان بولۇپ شەكىللەنگەن دەۋرى، بەت سانى قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا تونۇشتۇرۇلدى.

摘要: 本文介绍了诗人麦西热甫及其在喀什地区古籍办现存的诗集, 并对麦西热甫的诗集的创作年代、页数等问题。

شىققا بولغان مۇھەببىتىنى، ئادالەت، ۋەتەنپەرۋەرلىك، ھالاللىق، خەلقنىڭ ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى ھەر خىل مەجازى ۋاستىلەر بىلەن ئىپادىلەنگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، سوپى - ئىشانلارنىڭ ئاچكۆزلۈكى، ئالدامچىلىقى، تەمەخورلۇقىنى ماھىرىلىق بىلەن تەنقىد قىلىپ، ئاممىنىڭ زۇلمەتتىن قۇتۇلۇشىغا ئىنتىلىشتەك يۈكسەك قەھرىمانلىق ئىرا - دىسىنى ئىپادىلەنگەن. ئۇنىڭ شېئىرلىرى خەلقنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشىغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، سوپى - ئىشانلارنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرگەچكە، قەشقەردە تۇرۇشقا ئامال قىلالماي خوتەن، ئاقسۇ، تۇرپان، تاشكەنت ۋە بۇخارا، سەرسەن - سەرگەردان بولۇپ يۈرۈپ، ئاخىرى بەلخ شەھىرىگە بارغان. كېيىنكى مەزگىلدە بىر قىسىم مۇتەئەسسەپ روھانىيلار سوپى - ئىشانلارنىڭ تۆھمەت چاپلىشى بىلەن بەلخ شەھىرىدە 1711 - يىلى دارغا ئۇسىپ ئۆلتۈرۈلگەن. بابارەھىم مەشرەپنىڭ بىزگە يېتىپ كەلگەن ئەسەرلىرى «دىۋان مەشرەپ» ۋە «مەتدەئى نۇر» (نۇر مەنىسى) قاتارلىق ئەسەرلىرى بولۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك مىللەتلەر دىن ئىشلىرى كومىتېتى قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا يىغىپ توپلانغان تۆت پارچە

ئاجايىپ نەپىس ھەم ئاشقانە غەزەللىرى ئۇيغۇر خەلقى تەرىپىدىن ئاھاڭغا سېلىنىپ، ئون ئىككى مۇقام تېكىستىگە كىرگۈزۈلۈپ، ئەسەرلەردىن بېرى سۆيۈپ ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان، نامى ئوتتۇرا ئاسىيا - دىن مەركىزىي ئاسىيادىكى كەڭ خەلق ئارىسىغىچە يادلىنىپ كېلىۋاتقان شائىر بابارەھىم مەشرەپ ئەسەرلىرى ئۇيغۇر قەدىمكى ئەسەرلەر تارىخىدا ئالاھىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. بابارەھىم مەشرەپ 1641 - يىلى (بەزى مەنبەلەردە 1657 - يىلى) ئەندىجاندا بىر ھۈنەرۋەر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. بالىلىق مەزگىلىدىن باشلاپ شېئىرىيەتكە چوڭقۇر ئىشتىياق باغلىغان. يىگىرمە ياشقىچە بولغان مەزگىلدە ئەرەب، پارس تىللىرى، شېئىرىيەت نەزەرىيەلىرى، مۇزىكا ۋە تەسەۋۋۇپ پەلسەپەسىنى ئەتراپلىق ئىگەللىگەن، كېيىن قەشقەردىكى ئاپپاق غوجىغا شاگىرت بولۇپ، ئۇنىڭ ھۇزۇرىدا يەتتە يىل تۇرغان، بۇ مەزگىلدە سوپىلارنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى، ئاچكۆزلۈكىنى، ساختىمپىزلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن. مېھنەتكەش خەلقنىڭ فېئوداللىق زۇلۇم ئاستىدا قالغان، ئېزىلگەن خۇراپاتلىق ھالىتى، نادانلىقىغا قاراپ قەلبى ئۆرتەنگەن شائىر بىر تەرەپتىن ھەقىقىي ئىد -

2. دىۋان مەشرەپ. تومغا بۆلۈنمىگەن. بىر قەسىم، 157 بەت. 17 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 18 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بابارەھىم مەشرەپ چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى بىلەن رۇقئە خەت نۇسخىسىدا يازغان، غەزەل، مۇخەممەسلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شېئىرىي توپلام. شائىر بۇ دىۋاندا ئۆزىنىڭ خەلقپەرۋەرلىك ۋە گۇمانىستىك قاراشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش بىلەن بىللە زالىملار، ئالدامچىلار، ئىككى يۈزلۈك مېچى خۇشامەتچىلەرنى قاتتىق تەنقىد قىلغان. كىتاب مەشرەپنىڭ ھاياتىنى قىسسە شەكىلدە بايان قىلىش ئۇسۇلى بىلەن يېزىلغان بولۇپ، شائىرنىڭ جاھان كېزىش جەريانىدا يازغان شېئىرىي مىسراالدىرى سىڭدۈرۈلگەن. ئۇنىڭدا ئەنجان، نەمەنگان، پەرغانە، قەشقەر، ئوش، خوتەن، بەلىخ شەھەرلىرىگە بېرىپ، شۇ دەۋردىكى غوجا - ئىشانلارنىڭ نەپساندەپەتچىلىكىنى كۆرۈپ ئۇلارغا بولغان كۈچلۈك ئۆچمەنلىكىنى ئىپادىلىگەن. بۇنىڭ مەشرەپ شېئىرلىرىنى تەنقىد قىلىشتا بەلگىلىك قىممىتى بار. بۇ دىۋان ھىجرىيە (1324 - مىلادىيە 1906 - 1907 - يىللىرى) تاشكەنت ئالىكسۇر پورتوپ مەتبەئەسىدە بېسىلغان، تاش ياسما نۇسخا، ماتېرىيالى سامان قەغەز، سىياھ رەڭگى قارا، بەت يۈزىنىڭ ھەجىمى 5.16×26 سانتىمېتىر، خەت چۈشكەن يۈزىنىڭ ھەجىمى 12×22 سانتىمېتىر، يان سىزىقى قوش سىزىقلىق رامكا شەكىلدە، ھەر بىر بەتتە 12 قۇر خەت بار، خەتسىز بەت يۈزى ئاق، مۇقاۋىسى قاتۇرما قەغەزدىن ئىشلەنگەن. قاتتىق مۇقاۋىلىق، باش - ئاخىرى تولۇق، بەتلەرنى ئاچراپ كەتكەن. بۇ دىۋان قەشقەر ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا 224QGX نومۇرلۇق تىزىملىك بىلەن ساقلانماقتا، رەتلەنگەن، تەنقىد قىلىنغان.

3. دىۋان مەشرەپ. تومغا بۆلۈنمىگەن، بىر قەسىم، 156 - بەت. 17 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 18 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بابارەھىم مەشرەپ چاغاتاي

ئەسەر ۋە بۇ ئەسەرنىڭ ئومۇمىي كاتولوگى تۆۋەندىكىچە:

1. دىۋان مەشرەپ. تومغا بۆلۈنمىگەن، بىر قەسىم، 171 - بەت، 17 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى بابارەھىم مەشرەپ چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى بىلەن تەئلىق خەت نۇسخىسىدا يازغان. بابارەھىم مەشرەپ غەزەل، مۇخەممەس، مۇستەھزادلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شېئىرىي توپلامنى خەلقپەرۋەرلىك ۋە گۇمانىستىك قاراشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش بىلەن زالىملار، ئالدامچىلار، ئىككى يۈزلۈك مېچى، رىياكار سوپى - ئىشانلارنى قامچىلاش مەقسىتىدە يازغان. كىتاب مەشرەپنىڭ ھاياتى توغرىسىدىكى قىسسە شەكىلدە يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭغا شائىرنىڭ جاھان كېزىش جەريانىدا يازغان لىرىك شېئىرلىرى كىرگۈزۈلگەن. بۇ شېئىرلاردا شائىرنىڭ يالقۇنلاپ تۇرغان چىن ئىنسانىي مۇھەببەت تۇيغۇلىرى، خەلقپەرۋەرلىك، ئىنسانپەرۋەرلىك قاراشلىرى، زالىملارغا ۋە ئالدامچىلارغا بولغان نەپرىتى، زامان قىلمىشلىرىدىن چەككەن ئاھۇ - پىغانلىرى ئورۇن ئالغان. بۇ دىۋان مەشرەپنىڭ باشقا نۇسخىدىكى دىۋانلىرىغا قارىغاندا بىر قەدەر مۇكەممەل بولۇپ، شائىرنىڭ ئىجادىي ۋە دۇنيا قارىشىنى تەنقىد قىلىشتا مۇھىم قىممەتكە ئىگە. بۇ دىۋان 20 - ئەسىرنىڭ بېشىدا ئۆزبېكىستاننىڭ تاشكەنت شەھىرىدە سامان قەغەزگە بېسىلغان، رەڭگى قارا، بەت يۈزىنىڭ ھەجىمى 16×23 سانتىمېتىر، خەت چۈشكەن بەت يۈزى 13×5.15 سانتىمېتىر، يان سىزىقى ئۈچ سىزىقلىق رامكا شەكىلدە، ھەر بىر بەتتە 17 قۇر خەت بار، خەتسىز بەت يۈزى ئاق، مۇقاۋىسى قاتۇرما قەغەزدىن ئىشلەنگەن، كىتابنىڭ بېشىدىن ئىككى بەت، ئاخىرىدىن ئىككى بەت، يوقالغان. قەشقەر ۋىلايىتى يىڭسار ناھىيەلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا 140GXQ نومۇرلۇق تىزىملىك بىلەن ساقلانماقتا. رەتلەنمىگەن، تەنقىد قىلىنمىغان.

ھاياتى ۋە شېئىرلىرىنى باشقىلارغا يەتكۈزۈش مەق-
سىتىدە يېزىلغان. بۇ كىتابتا شائىر مەشھۇر تەسەۋ-
ۋۇپ ئۇستازى جالالىدىن رۇمىنىڭ ئىزىدا مېڭىپ،
ئۇنىڭ مەسنەۋىلىرىنى ئىزاھلاپ شەرھلىگەن، كى-
تابتا قىسقا - قىسقا ھېكايەتلەرنى قىستۇرۇش ئار-
قىلىق تەسەۋۋۇپ پەلسەپەسىنىڭ ئاساسىي تەلىمات-
لىرىنى ئەمەلىي چۈشەندۈرۈپ بەرگەن. كىتابتا
مەشرەپنىڭ خېلى كۆپ غەزەل ۋە مۇستەھزادلىرى
قىستۇرۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا مەشرەپنىڭ يۇقىرى
قاتلام ئەزگۈچىلەرگە بولغان نارازىلىقى، ئالدامچى
سوفى - ئىشانلارنىڭ ئاچكۆزلۈكىگە بولغان نەپ-
رىتى، خەلققە بولغان ئىشەنچ - ھۆرمىتى، ئا-
جىزلارغا بولغان ھېسداشلىقى، ئادالەت، ھەققاند-
يەت، ۋاپا - ساداقەت توغرىسىدىكى ئىلغار كۆز-
قاراشلىرى بايان قىلىنغان. بۇ، مەشرەپنىڭ دۇنيا
قارشى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنى تەتقىق قىلىشتا
مۇھىم ماتېرىيال بولالايدۇ. بۇ دىۋان ھىجرىيە
1328 - يىلى، مىلادىيە 1910 - يىلى تاشكەنت
(غۇلامىيە) مەتبەئەسىدە بېسىلغان. تاش باسما نۇسخا،
ماتېرىيالى سامان قەغەز، تۈپلىنىشى كېيىنەك شە-
كىللىك، سىياھ رەڭگى قارا، بەت يۈزىنىڭ ھەجىمى
 $71\text{cm}.72 \times 5.5\text{cm}$ ، خەت چۈشكەن يۈزىنىڭ
ھەجىمى $11.5 \times 32\text{cm}$ ، يان سىزىقى قوش سە-
زىقلىق رامكا شەكىلدە، ھەر بىر بەتتە 22 قۇر خەت
بار، خەتسىز بەت يۈزى ئاق، كىتاب مۇقاۋىسى قا-
تۇرما قەغەزدىن ئىشلەنگەن بولۇپ، مۇقاۋا ئۈستىگە
نەقىش چېكىلگەن. كىتاب ماۋزۇلىرى چوڭ ھۆسند-
خەت بىلەن يېزىلغان، تولۇق، ياخشى ساقلانغان،
قەشقەر ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا
490GXQ تىزىملىك بىلەن ساقلانماقتا، رەتلەنمە-
گەن، تەتقىق قىلىنىمىغان.

مۇھەررىر: ھەزرىتى ئەلى بارات

ئۇيغۇر تىلىدا تەئلىق خەت نۇسخىسى بىلەن يازغان.
بىبارەھىم مەشرەپنىڭ غەزەل، مۇخەممەس ۋە مۇس-
تەھزادلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شېئىرىي توپلام.
شائىر بۇ دىۋاننى ئۆزىنىڭ خەلقپەرۋەرلىك ۋە گۇما-
نىستىك قاراشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش بىلەن بىل-
لە زالىملار، ئالدامچىلار ۋە ئىككى يۈزلىمچى رىيا-
كارلارنى قامچىلاش مەقسىتىدە يازغان. كىتاب مەش-
رەپنىڭ ھاياتى توغرىسىدىكى قىسسە شەكىلدە يې-
زىلغان، بۇ دىۋان مەشرەپنىڭ باشقا نۇسخىدىكى
دىۋانلىرىغا قارىغاندا بىرقەدەر مۇكەممەل بولۇپ،
شائىرنىڭ دۇنيا قارىشىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم
قىممەتكە ئىگە. دىۋان 20 - ئەسىرنىڭ بېشىدا تاش-
كەنتتە سامان قەغەزگە بېسىلغان، تاش باسما نۇس-
خا، يىپلىق تۈپلەنگەن، سىياھ رەڭگى قارا، بەت يۈ-
زىنىڭ ھەجىمى 62×5.15 سانتىمېتىر، خەت
چۈشكەن بەت يۈزىنىڭ ھەجىمى 23×12 سانتىمې-
تىر، يان سىزىقى ئۈچ سىزىقلىق رامكا شەكىلدە.
خەتسىز بەت يۈزى ئاق، لاتا رەختتىن تاشلانغان قات-
تىق مۇقاۋىلىق. ئىچ مۇقاۋىسى نەقىش، ھۆسنىخەت
بىلەن زىننەتلەنگەن. شېئىرلار رامكا ئىچىگە ئېلىن-
غان، تولۇق، ياخشى ساقلانغان. قەشقەر ۋىلايىتى يې-
ڭىسار ناھىيە ساغان يېزا 4 - كەنت 2 - مەھەللى-
دىكى غولام رۇسۇل تۆرەمنىڭ ئۆيىدە 192QGX نوم-
ۇرلۇق تىزىملىكتە ساقلانماقتا. بۇ كىتاب
2002 - يىلى مۇھەممەد پولاتنىڭ نەشرىگە تەييار-
لىشى بىلەن شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن
نەشر قىلىنغان.

4. مەتدەئى نۇر (نۇر مەنبەسى). تومغا بۆلۈنمە-
گەن، بىر قىسىم، 464 بەت. 18 - ئەسىرنىڭ باش-
لىرىدا چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى بىلەن تەئلىق خەت
نۇسخىسىدا يېزىلغان. مەشرەپنىڭ غەزەل، مۇس-
تەھزادلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. تەسەۋۋۇپ پەلسە-
پەسى يېزىلغان شېئىرىي ئەسەر بولۇپ، مەشرەپنىڭ

نۇتۇق ۋە ناتىقلىق توغرىسىدا

تۇرغۇن تالىپ

(پەيزاۋات ناھىيەلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى 844300)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە نۇتۇق سۆزلەشتە ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك ئەدەپ-قائىدىلەر، مۇكەممەل بولغان ناتىق ئوبرازىنى يارىتىش ھەمدە ئاڭلىغۇچىلارنى ھۆرمەتلەشنىڭ مۇھىملىقى توغرىسىدىكى مەسىلىلەر قىسقىچە بايان قىلىنغان.

摘要: 本文论述了演讲应遵循的礼仪规定、如何塑造一个完美的演讲形象以及演讲中尊重听众的重要性等方面的问题摘要。

تۆۋەن بولۇشىغا باغلىق بولۇپلا قالماستىن، مۇھىمى يەنە ئۇلارنىڭ سۆز مېتودى ۋە سۆز سەنئىتىگە ما-ھىر بولۇش - بولماسلىقىغا باغلىق. ناتىق كىشىلەر ئۆزىنىڭ مەقسەت - مۇددىئاسى، ئىدىيە ۋە ھېسسىياتىنى تەبىئىي، روشەن، ئىخچام ۋە ئوبرازلىق ھالدا ئىپادىلەپ، ئاڭلىغۇچىلارنى ئاغزىغا قارىتالايدۇ، دىققىتىنى جەلپ قىلىپ كۆڭلىنى مايىل قىلالايدۇ. قىلماقچى بولغان ئىشى ۋە يەتمەكچى بولغان نىشانغا ياخشى ئۇل ھازىرلاپ مۇۋەپپەقىيەت يولىنى كېڭەيتىدۇ ۋە راۋانلاشتۇرايدۇ.

1. نۇتۇقنى ياخشى سۆزلەش ئۈچۈن ئۈنۈپرسال ساپا يېتىلدۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك

نۇتۇقنىڭ ياخشى - يامان بولۇشى ناتىقنىڭ ئەخلاقى ساپاسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بىر كىشىنىڭ تۈرلۈك سورۇنلاردىكى نۇتۇقنىڭ سۈپىتى ۋە ئۈنۈمى شۇ كىشىنىڭ ئەخلاق سەۋىيەسىگە ۋە كىلىك قىلىدۇ. بەزىلەرنىڭ تىلى بىلەن دىلى بىردەك بولماسلىق، سۆزى بىلەن ھەرىكىتى بىر خىل بولماسلىق، ھەتتا «تىلى شېكەر، دىلى زەھەر» بولۇشقا ئوخشاش ئەخلاق مىزانغا يات قىلىقلىرى، شۇبھەسىزكى خەلق كۆڭلىگە ياقمايدۇ، كىشىلەرنىڭ ئەيىپلىشىگە، قارشى تۇرۇشىغا ئۇچرايدۇ. ئادەمنىڭ پىسخىكا ساپاسىنى گەرچە قول بىلەن تۇتقىلى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇ شۇ كىشىنىڭ ئىپادىلەش ئىقتىدارى ۋە ئىنكاسىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ، «گەپ-

نۇتۇق - خىزمەت، مەسىلە، ئەھۋاللار توغرىدا، يىغىنلاردا، جامائەت ئالدىدا بېرىلگەن دوكلات، لېكسىيەدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ ئېغىزچە ۋە يېزىقچە دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ، كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئېغىزچە نۇتۇق ئاساسىي سالماقنى ئىگەلەيدۇ، نۇتۇق سۆزلەشكە ماھىر، تىل سەنئىتىگە ئۈست، كىشىلەرنى قايىل قىلىش ئىقتىدارى يۇقىرى بولغان كىشىلەر ناتىق دەپ ئاتىلىدۇ. ناتىقلىق كىشىلەرنىڭ شەيئىلەرنى ئىپادىلەش ئىقتىدارى ۋە سۆز سەنئىتىنى جارى قىلدۇرۇش قابىلىيىتىنىڭ كۆنكرېت ئىپادىسى بولۇپ، ئۇ سۆزلىگۈچىنىڭ ئەدەبىي ساپاسى، ئىنكاس سۈرئىتى، ماسلىشىشچانلىقى قاتارلىق ئۈنۈپرسال ساپاسىنىڭ ئىنكاسىدۇر. ئوخشاش بىر ئورگىنالدىكى نۇتۇقنىڭ ئۈنۈمى بەزىدە لەر سۆزلىگەندە، ۋەزنى ياخشى چىقىپ ئاڭلىغۇچىلارنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلسا، يەنە بەزىلەرنىڭ ئاغزىدىن چىققاندا ئۈنۈمى ئادەتتىكىچە بولۇپ، ئاڭلىغۇچىلار ئانچە دىققەت قىلىپ كەتمەيدۇ، يەنە بەزىدە لەر سۆزلىگەندە كىشىلەرنىڭ قۇلىقىغا ياقماي، زېرىكىشلىك ھېس قىلىدۇ، ھەتتا بىزار بولۇپ سۆزلىگۈچىنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقى بىلەن چاتىقى بولمايدۇ. ئوخشاش بىر مەزمۇننىڭ ئوخشاشمىغان كىشىلەرنىڭ نۇتۇقىدىكى تەسىرى ۋە ئۈنۈمنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى، ياخشى ياكى ناچار بولۇشى، سۆزلىگۈچىلەرنىڭ ئۈنۈپرسال ساپاسىنىڭ يۇقىرى -

بولۇشى، باش كىيىم كىيگەن بولسا ئۆز مىللىتىنىڭ ئەنئەنىۋى باش كىيىملىرىنى تۈز، توغرا كىيىشى، باش كىيىم كىيىمگەن بولسا چاچ پاسونى مۇۋاپىق بولۇشى، ئارتۇقچە پەرداز قىلماسلىقى، پاكىز بولۇشى، تۈگمىلەرنى تولۇق ئېتىش، ئالا - تاغىل كىيىملىرىنى كىيىۋالماسلىقى، چاپاننىڭ يېڭىنى ساپ - ماسلىقتىن ھەزەر ئەيلىشى كېرەك.

3. نۇتۇق سۆزلىگەندە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك

نۇقتىلار

«تۇنجى تەسىرات» قا ئەھمىيەت بېرىش لازىم. تۇنجى تەسىرات — باشقىلار بىلەن بىرىنچى قېتىم ئۇچراشقاندا قارشى تەرەپتە پەيدا قىلىدىغان ئوبراز ئالاھىدىلىكى بولۇپ، ياخشى زاھىر بولغان تۇنجى تەسىرات مۇۋەپپەقىيەت مەنزىلىگە قاراپ تاشلانغان تۇنجى قەدەم، ئىناق مۇھىت يارىتىشنىڭ باشلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. نۇتۇقنىڭ باشلانمىسىدا كۆپ - چىلىككە ھۆرمەت ھېسسىياتىنى ئىپادىلەپ قىز - غىن، سەمىمىي، تەشەببۇسكار، ئەدەپ - قائىدىلىك بولۇشى «ئەسسالامۇ ئەلەيكمۇ» دېگەن سالام لەۋزى بىلەن باشلاش لازىم.

تەلەپپۇزغا دىققەت قىلىش كېرەك. ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ تەلەپپۇز قائىدىسى بويىچە سۆزلەش كېرەك. نۇتۇق تاۋۇشلىرىنى باشتىن - ئاخىر بىر خىل ئاۋاز بىلەن تەلەپپۇز قىلماي، قايسى نۇقتىلار - نى كۆتۈرەڭگۈ، كۈچلۈكرەك تەلەپپۇز قىلىش، قايسى نۇقتىلارنى تەبىئىي، يېقىملىق، يەڭگىل تەلەپپۇز قىلىش لازىملىقىنى ئوبدان ئىگىلەش كېرەك. شۇنى ئەستە تۇتۇش كېرەككى، نۇتۇق سۆزلىگۈچى ھەر قانداق سورۇندا قاتتىق - قوپال ئاۋاز بىلەن سۆزلە - مەسلىكى لازىم، ئاۋازنىڭ يۇقىرىلىقى سەۋىيەنىڭ يۇقىرىلىقى ئەمەس، بەلكى تەربىيەلىنىشنىڭ كەم - لىكىنى كۆرسىتىدۇ، قوپال ئاۋاز ھېچقانداق ئادەم - نىڭ قۇلىقىغا ياقمايدۇ، ئاڭلىغۇچىلارنى بىزار قىلدۇرۇپ، ئوبرازىڭىزنى خۇنۇكلەشتۈرۈپ نۇتۇقىڭىزنى ئەھمىيەتسىز قىلىپ قويىدۇ.

سۆزنىڭ رىتىمىغا دىققەت قىلىش كېرەك. سۆز - لىگەندە سالماق، تەمكىن بولۇش، خۇددى بىرسى

پىنىڭ تۇتامى يوق»، «ئالدىراغۇ سۆز تاللىماس» دېگەن ئىبارىلەر ئادەم جىددىيەلەشكەندە، ھودۇقۇپ كەتكەندە ئەتراپتىكى مۇھىتنىڭ تەسىرىگە ئاسانلا ئۇچراپ، ئۆزىنى تۇتالماي تەييارلاپ قويغان گېپ - نىمۇ جايىغا چۈشۈرەلمەي تېڭىرقاپ قېلىشى، گېپ - پىنىڭ ئورامىنى يوقىتىپ قويۇشى، پىسخىكا جە - ھەتتىن تەربىيەلىنىش ۋە چېنىقىشنىڭ يېتەرسىز ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. ئەگەر مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان بىر مەيدان نۇتۇقىنى بىر تۈپ گۈلگە ئوخ - شاتساق، ئۈنۈپۈرسال ساپا شۇ گۈلنىڭ يىلتىزى بولسا، تىل سەنئىتى ئۇنىڭ ياپىرقى ۋە غۇنچىسىغا ئوخشايدۇ. نۇتۇقنىڭ نادىر بولۇشىدا تاۋۇشنىڭ رو - شەن، ئېنىق بولۇشى، سۆزنىڭ توغرا، ئىنتوناتسى - يەنىڭ يېقىملىق ۋە تەسىرلىك بولۇشى ئاساسىي شەرت قىلىنىدۇ.

2. نۇتۇقنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشىدا تەييارلىق

پۇختا بولۇشى كېرەك

ماتېرىيال تەييارلىقىغا سەل قاراشقا بولمايدۇ. بە - زىلەر ماتېرىيال كومپيۇتېردا ئۇرۇلۇپ، بېسىپ چى - قىرىلغاندىن كېيىن مۇنبەرگە چىقىپ ئوقۇساملا ئىش پۈتمەيدۇ دەپ قارايدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇنداق تەييار - لىقى پۇختا بولمىغان نۇتۇق، سۆزلىگۈچى پىشقان ناتىق بولغان تەقدىردىمۇ، تولۇق مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىشى ناتايىن. شۇڭلاشقا، تەييارلانغان ماتېرى - يالنى ئالدى بىلەن بىر قېتىم ئەستايىدىل ئوقۇپ چىقىپ تونۇشلۇق ھاسىل قىلىش، ئۇنىڭ مەزمۇنى - نى تولۇق چۈشىنىش، ئۇنىڭدىكى بەزى ئاتالغۇلار - نىڭ، يېڭى سۆزلەرنىڭ مەنىسى ۋە كېلىش مەنبەسى - نى بىلىۋېلىش كېرەك. ئۇنىڭدىن كېيىن، جۈملە - لەرنىڭ قۇرۇلمىسى، ئىملا قائىدىسى ۋە تىنىش بەل - گىلىرىنىڭ ئىشلىتىلىشىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ سۆزلىمەكچى بولغان تىلنىڭ گىرامماتىكىسى ۋە لېكسىكىسىگە ماسلاشتۇرۇپ، نۇتۇقنىڭ ئېنىق، راۋان چىقىشىغا ئاساس ھازىرلاش لازىم.

نۇتۇق سۆزلىگۈچىلەرنىڭ تەق - تۇرقى راۋۇ - رۇس، كىيىنىشى رەتلىك ۋە مۇۋاپىق بولۇشى، بو - لۇپمۇ رەھبىرىي خادىملارنىڭ تەق - تۇرقى راۋۇرۇس

قوغلاۋاتقانداك ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ، تېز سۆزلەپ نۇتۇقنىڭ مەزمۇنىنى رېتىمىسىز، چۈشىنىكسىز قىلىپ، چايناپ ئېزىپ ئىچۈرۈپ، تولا توختاپ ئەزەملىك قىلىپ ئاڭلىغۇچىلارنى زېرىكتۈرۈپ قويۇشتىنمۇ ساقلىنىش لازىم.

قول ھەرىكەتلىرى مۇۋاپىق بولۇشى كېرەك. نۇتۇقتىكى بەزى مۇھىم نۇقتىلار ۋە ھالقىلىق مەسىلىلەردە ئىشنىڭ مۇھىملىق دەرىجىسىنى گەۋدىلەندۈرۈش، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى جانلاندىرۇش، ئاممىنىڭ روھىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن بەزى قول ھەرىكەتلىرىنى قوشۇمچە قىلىش، نۇتۇقنىڭ جەلپ قىلىش كۈچىنى ئاشۇرۇشقا تۈرتكە بولىدۇ، بىراق، قولنى توختىماي ئېگىز - پەس ھەرىكەتلەندۈرۈش، چەمبەر شەكىلدە چۆرگىلىتىش قاتارلىق قول ھەرىكەتلىرى سۆزلىگۈچىنىڭ ساپاسىنى تۆۋەنلىتىۋېتىدۇ، بولۇپمۇ بىگىز بارمىقىنى چىقىرىپ ئاڭلىغۇچىلارغا قارىتىپ شىلتىش ئىنتايىن ناچار ئادەت بولۇپ، ئاڭلىغۇچىلارنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاپ قويىدۇ.

دىماق تاۋۇشلىرى ۋە «ھە»، «ھىم»، «نېمە قىلىپ» دېگەندەك لېكسىكىلىق مەنىسى يوق سۆزلەرنى، «دېمەك»، «ئىشقىلىپ»، «ئەمما» «بىراق»، «لېكىن»..... گە ئوخشاش ئۇدۇل كەلمىگەن سۆزلەرنى نۇتۇققا ئارىلاشتۇرۇۋالماستىنمۇ لازىم.

بەزى بولمىغۇر ئادەتلەرنى ئۆزگەرتىش لازىم. سۆزلەۋاتقاندا تاماكا چېكىش، غۇرتۇلدىتىپ چاي ئىچىش، بۇرنىنى تارتىش، شالنى چاچرىتىش، ئاغزىنى تامشىتىپ، تۇمشۇقىنى پۇرۇشتۇرۇش، قاش - كۆزلىرىنى ئويىنىتىش، تولا ئەسنەش، ساقال - بۇرنىنى سىلاش، بېشىنى تاتلاش، قۇلاق - بۇرنىنى كولاش، كۆزەينىكىنى كۆپ ئېلىپ - تاقاش، ئوڭ - سولغا ئېغىنلاش، نۇتۇق ئورگىنىنى ئوقۇۋاتقاندا دۈمچىمۇۋېلىش ياكى غادىيىمۇۋېلىش قاتارلىق ئادەت ۋە قىلىقلار نۇتۇق سۆزلىگۈچىنىڭ ئوبرازىغا تەسىر يەتكۈزۈپ، نۇتۇقنىڭ ئۈنۈمىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋېتىدۇ.

4. خەلق ياقۇتۇرىدىغان ناتىقلاردىن بولۇش لازىم رەھبىرىي كادىرلار ھەر قانداق ۋاقىتتا، ھەر قانداق جايدا، ھەر بىر ئېغىز سۆز، ھەر بىر ھەرىكەتتە باشتىن - ئاخىر خەلق ئاممىسىنى قەلب تۈرىگە قويۇش، خەلق ئاممىسىغا بولغان تونۇشى ۋە مۇھەببەتتىن چوڭقۇرلاشتۇرۇش، ئاممىنىڭ ئاساسىي گەۋدىلىك ئورنىغا ھۆرمەت قىلىش كېرەك. باش شۇجى شى جىنپىڭ يېقىندا: «مەسىلىنى ئىدىيە جەھەتتىن ھەل قىلىشتا ئۆزىنىڭ چاكارلىق سالاھىيىتىنى ئىدىيە جەھەتتىن ھەقىقىي تونۇپ يېتىپ، ئورنىنى ئاڭلىق ھالدا توغرا تېپىپ، ئاممىنىڭ مەيدانىدا چىڭ تۇرۇپ، ئاممىغا بولغان مۇھەببەتتىن كۈچەيتىش كېرەك، مۇھەببەت ئىنتايىن ماھىيەتلىك نەرسە، مۇھەببەت بولمىسا ئامما بىلەن ئىچقويۇن - تاشقويۇن بولۇش (ئويۇن كۆرسىتىش) بولۇپ قالىدۇ» دەپ كۆرسەتتى.

نۇتۇق سۆزلىگەندە «مەن» نى كۆز - كۆز قىلماسلىق، تەشكىلىنى، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ رولىنى گەۋدىلەندۈرۈش، ھاكىمىيەتنىڭ گويىا بىر كېسەل، خەلق ئاممىسىنىڭ گويىا دېڭىزغا ئوخشايدىغانلىقى، دېڭىزدىن ئايرىلسا كېمىنىڭ رولى بولمايدىغانلىقى، كېرەكسىز نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدىغانلىقى، كادىرلارنىڭ خۇددى بېلىق، ئاممىنىڭ سۇغا ئوخشايدىغانلىقى، بېلىقنىڭ سۇسىز ياشىيالمايدىغانلىقى، خەلقنىڭ ھەقىقەتنى ئەستە چىڭ ساقلاش لازىم.

ھەقىقىي مەنىدىكى ناتىقلار ئوچۇق - يورۇق ھالدا خەلققە قاراپ تۇرۇپ يۈرەك قېتىدىن چىقىرىپ سۆزلەيدۇ، كىتاب - ماتېرىيال ئوقۇپ بەرمەيدۇ، ئۇلارنىڭ كۆزى قەغەز دە ئەمەس خەلققە بولىدۇ، «ئەلگە كىرسەڭ ئېلىڭچە، سۇغا كىرسەڭ بېلىڭچە» دېگەندەك ئاممىدىن ئېلىپ ئاممىغا قايتۇرىدۇ. «زاغرا» تىلى بىلەن خەلقنىڭ قەلبىنى نەقىشلەيدۇ.

مۇھەررىر: مەرۇپجان مەمتىمىن

بالمىلار چۆچەكلىرىدىكى پېرسۇناژلار ئوبرازى ھەققىدە

خەيرىگۈل كېرەم

(ئاقسۇ مائارىپ ئىنستىتۇتى 843000)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدا بالمىلار چۆچەكلىرىدە ئوخشىمىغان پېرسۇناژلار ئوبرازى يارىتىلغان بو-
لۇپ، پېرسۇناژلار ئوبرازىنى قانداق يارىتىش، پېرسۇناژلار ئۆزىگە خاس خاراكتېرگە ھەم خاسلىققا ئىگە بو-
لۇشى، بالمىلار چۆچەكلىرى باي خىيالغا، رېئال تۇرمۇش ئاساسىغا، كۈچلۈك رومانىك روھقا، كۆڭۈل ئې-
چىش خاراكتېرىگە ئىگە بولۇشى لازىملىقى قىسقىچە بايان قىلىنغان.

摘要: 本文简要论述了童话故事充满幻想，童话故事中不同的人物都有其独特的性格人物的塑造基
于现实生活，具有浪漫主义精神和娱乐性质等问题。

بولىدۇ. بالمىلار چۆچەكلىرى يەنە، بالمىلارنى ياخشى
تەربىيەلەشنىڭ ئۈنۈملۈك ۋاسىتىسى بولۇپ، ئۇ با-
لىلارنىڭ دۇنيانى چۈشىنىشىدىكى ئەپچىل قورال-
دۇر. شۇڭا، بالمىلار چۆچەكلىرى بالمىلار ئەدەبىياتىدە-
دىكى مۇھىم ژانىر بولۇپ، ئۇ ھەرقايسى مىللەتلەر-
نىڭ بالمىلار ئەدەبىياتىدا ھەر خىل شەكىل ۋە تۈر-
لەردە مەۋجۇت. بالمىلار چۆچەكلىرى خەلق ئىچىدە
تارقىلىپ يۈرگەن بالمىلار چۆچەكلىرى ۋە چوڭلار با-
لىلار ئۈچۈن ئىجاد قىلغان خىياللاشقان ھېكايىلەر-
نىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، ئۇلار ئەپسانە - رىۋايەتلەر-
نىڭ تەرەققىياتىدىن ئىبارەت. بالمىلار چۆچەكلىرى
قەدىمكى ئەپسانە - رىۋايەتلەرنىڭ تۇرمۇشقا يېقىن-
لىشىشى ۋە سەنئەتلىشىشىدۇر، ئەپسانە - رىۋا-
يەتلەر بالمىلار چۆچەكلىرىنى پەيدا قىلغان ئەدەبىي
ئاساسدۇر.

خەلق ئاممىسى بالمىلار چۆچەكلىرىنى ئىجاد قىل-
غۇچىلار بولۇپ كەلدى، ھازىرمۇ يەنە نۇرغۇنلىغان
يازغۇچىلار بالمىلار ئۈچۈن گۈزەل چۆچەكلەرنى يارات-
ماقتا. بالمىلار چۆچەكلىرى ئەپسانە - رىۋايەتلەرنىڭ
تەرەققىياتى بولغاچقا، ئۇنىڭدا، ھەم ئەپسانە ئامىلى
ھەم رىۋايەت ئامىلىمۇ بار. ئەپسانە - تامامەن توقۇل-
ما قىلىنىدىغان قىسسە، رىۋايەت - تارىخى چىنلىقنى
ئاساس قىلىدىغان قەھرىمانلار، زور ۋەقەلەر، كۈنك-
رېت يەر - جاي ھەققىدىكى ھېكايىلەردۇر. بالمىلار
چۆچەكلىرى «بۇرۇننىڭ - بۇرۇنسىدا»، «ئۆتكەن

بالمىلار چۆچەكلىرى بالمىلار ئەدەبىيات تارىخىدىكى
ئەڭ بۇرۇن شەكىللەنگەن ژانىرلارنىڭ بىرى بولۇپ،
ئۇ ھەر قانداق بالمىلار ئەدەبىياتى تارىخىدا كۆپ
ئۇچرايدىغان ئەدەبىي شەكىللەرنىڭ بىرىدۇر. بالمىلار
چۆچەكلىرى بالمىلارنىڭ ئوقۇشى ۋە ئاڭلىشى ئۈچۈن
يارىتىلغان، پېرسۇناژ، شارائىت، ۋەقەلەر ئىنىدىدۇ-
دۇئاللاشتۇرۇلغان ئالاھىدە تىپتىكى ھېكايىلەردىن
ئىبارەت. چۆچەكلەر، خەلق ئىچىدە «ھېكايە» دەپمۇ
ئاتىلىدۇ، لېكىن، ئەدەبىياتشۇناسلىرىمىز ئۇنى،
يازما ئەدەبىياتتىكى رېئاللىق ئاساسىي كۈچلۈك
ھېكايىلەردىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئۇنى «چۆ-
چەك» دەپ ئاتايدىغان. بالمىلار چۆچەكلىرى، مىل-
لىي ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا
ئەگىشىپ، تەدرىجىي تەرەققىي قىلىدۇ. چەت ئەل ۋە
دۆلىتىمىزنىڭ بىر قىسىم ئالىملىرى «چۆچەك
بىۋاسىتە ئەپسانىلاردىن پەيدا بولغان، ئۇ قەدىمكى
ئەپسانىلارنىڭ قالدۇقى» دېگەن كۆز قاراشنى ئوتتۇ-
رىغا قويغان ئىدى.

چۆچەك بىلەن ئەپسانە ئوتتۇرىسىدا ۋارىسلىق
قىلىش مۇناسىۋىتى روشەن بولىدۇ. ئەپسانە - رىۋا-
يەتلەر چۆچەكلەرنىڭ باشلامچىسىدۇر. شۇڭلاشقا،
چۆچەكلەر بىلەن ئەپسانە - رىۋايەتلەرنىڭ مۇناسى-
ۋىتى ئىنتايىن يېقىن. بالمىلار چۆچەكلىرى، بالمىلار
ئەڭ ياقتۇرىدىغان، ئومۇملاشقان تۈر بولغاچقا، با-
لىلار ئەدەبىياتىدا تۇتقان ئورنىنى ئالاھىدە دېيىشكە

ئىرىي تۇيغۇغا ئىگە بولغاچقا، بالىلارمىزغا مول ئېستېتىك زوق ۋە بەدىئىي لەززەت بېرەلەيدۇ، بالىلار چۆچەكلەرنى ئاڭلىغاندا دائىم خۇشاللىق كەيىپىياتىغا چۆمدۇ، بالىلارغا شادىيانلىق، روھىي جۇشقۇنلۇق بېغىشلايدۇ. بالىلار چۆچەكلىرى مىللىي ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ تەرەققى قىلماقتا، بالىلار چۆچەكلىرىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇش بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى يېقىن بولغاچقا، بالىلار تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ئىجادى چۆچەكلەر يېقىنقى يىللاردىن بېرى تەرەققىي قىلماقتا، يازغۇچى ئەخەت ھاشىم بالىلار ئۈچۈن كۆپلىگەن ھېكايە، چۆچەكلەرنى يېزىپ، بالىلار چۆچەك ئىجادىيىتىگە تۆھپە قوشقان ھوسۇلۇق يازغۇچىلارنىڭ بىرى. ئابدۇراخمان ئەبەينىڭ «ئالتۇن كەش»، «چىن تۆمۈر باتۇر»، «مۇستاپا» قاتارلىق چۆچەكلىرى بالىلار ئارىسىدا چوڭقۇر تەسىر قوزغىغان چۆچەكلەر قاتارىغا كىرىدۇ.

مۇھىمەت روزى يارقىننىڭ «خاسىيەتلىك نەي»، «تامچە قىزنىڭ ساياھىتى» قاتارلىق ئەسەرلىرى بالىلار چۆچەك ئىجادىيىتىدىكى نەمۇنىلىك ئەسەرلەر. دۇر. بالىلار چۆچەكلىرىدە «ئاقساقال ئادەم»، «يۇلغۇن دەرەخ»، «بۆرە» قاتارلىق «باش» نى پېرسۇناژ قىلىپ تەسۋىرلەنگەن چۆچەكلەر كۆپ سالماقنى ئىگەللەيدۇ. بۇلار ئۇيغۇر، تۈتېم ئەپسانىسى بىلەن شامان دەپنى ئەپسانىلىرىنىڭ ئۆزگىرىشىدىن بارلىققا كەلگەن. ھەر قانداق مىللەتتە، بالىلار چۆچەكلىرىنىڭ ئوخشىمايدىغان تۈرلىرى مەۋجۇت. چۈنكى، چۆچەكلەردە ئوخشىمىغان پېرسۇناژلار ئوبرازى يارىتىلماقتا. بالىلارغا تەسىر قىلىدىغىنى يەنىلا شۇ ئوبراز. چۆچەكتىكى ئوبرازلاردا بەزىدە ھايۋاناتلار پېرسۇناژ قىلىپ تەسۋىرلەنسە، يەنە بەزىدە يەنە ئادەم بىلەن ھايۋانات، بالىلار بىلەن ھايۋانات پېرسۇناژ قىلىنىپ ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت تەسۋىرلىنىدۇ. «سېغىزخان بىلەن بۆدۈنە»، «سازاندا قاغا» قاتارلىق چۆچەكلەردە ھايۋاناتلار ئاساسلىق پېرسۇناژ قىلىنىپ تەسۋىرلەنگەن.

بالىلار چۆچەكلىرىدە، پېرسۇناژلار ئوبرازىنى قانداق يارىتىشنى تەسۋىرلەش ئىنتايىن مۇھىم مەسىلىدۇر. بالىلار چۆچەكلىرىدىكى پېرسۇناژلار

زاماندا، «تەكلىماكاندىكى بىر بەگلىكتە.....» دەپ گەندەك جۈملىلەر بىلەن باشلىنىدۇ. يەنە ئۇنىڭ ئۇسلۇبى ئاددىي - ساددا، يۈمۈرستىك، ئامىباپ بو. لۇشتەك ئالاھىدىلىكى بىلەن تارقىلىشى ۋە ئومۇملىشىشى تېز ۋە كەڭ بولماقتا.

ھازىر بۇ ژانىر بالىلار ئەدەبىياتىدىكى مۇھىم ژانىرغا، بالىلار ياخشى كۆرىدىغان ئەدەبىي شەكىلگە ئايلاندى. بالىلار چۆچەكلىرىدە، ئوخشىمىغان پېرسۇناژلارنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان بولىدۇ. يەنى ئۇنىڭدا، ئىجابى، سەلبىي پېرسۇناژلارنىڭ ئوبرازى يارىتىلىدۇ، پېرسۇناژلار بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ. «ئەقىللىق توشقان» چۆچىكىنى مىسالغا ئالساق، «توشقان» ئىجابىي پېرسۇناژ، «يولۋاس» سەلبىي پېرسۇناژ قىلىپ تەسۋىرلەنگەن. بەزى چۆچەكلەردە چوڭ ئادەم، ھايۋانات، ئۇچار - قۇشلار، گۈل - گىياھلارنىڭ ئوبرازىمۇ يارىتىلىدۇ. ئەخەت ھاشىم - نىڭ «سېغىزخان بىلەن بۆدۈنە» توپلامىغا كىرگۈزۈلگەن چۆچەكلەردە، ھايۋاناتلار ئادەملەشتۈرۈلۈپ تەسۋىرلەنگەن.

بالىلار چۆچەكلىرىدىكى ھەربىر ئوبراز، شەيئى، ۋەقەلەر بالىلار ئۈچۈن قىممەتلىك بىلىنىپ بالىلارنى جەلپ قىلىدۇ. چۈنكى ئۇ، بالىلارنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدىغان، مەنىۋى تۇرمۇشنى بېيىتىدىغان ئالاھىدە بىر شەكىل. بالىلار ياخشى چۆچەكلەردىن بىرنى ئوقۇسا، بالىلارنىڭ كۆڭلى ئېچىلىپ، ئاجايىپ ھېس - تۇيغۇلارغا چۆمدۇ. مەسىلەن، «يېرىلىك تېشىم» چۆچىكىنى ئوقىغىنىمىزدا، بالىلار تاشنىڭ يېرىلىش ھادىسىگە قىزىقسا، يەنە بىر تەرەپتىن، بىچارە قىزچاقنىڭ سەزگۈرەشتىلىرىگە ھېسسىياتلىق قوزغىلىدۇ. بالىلار چۆچەكلىرى ھايۋانات، ئۇچار - قۇشلارنىڭ ئوبرازى ئارقىلىق بالىلارغا باتۇر - لۇق، ئەمگەك سۆيەر، ئەدەپ - ئەخلاق تەربىيەسى بېرىدۇ. بالىلار چۆچەكلىرىدىكى پېرسۇناژلار ئوبرازى بالىلارغا ئەڭ ئالدى بىلەن تەسىر كۆرسىتىدىغان بولغاچقا ئالدى بىلەن ئوبراز خاسلىققا، ئىندىۋىدۇئاللىققا ئىگە بولۇشى لازىم.

بالىلار چۆچەكلىرىدە، مول فانتازىيە كەڭ قانات يايدۇرۇلۇپ، پېرسۇناژلار چەكسىز زامان، ماكاندا ھەرىكەت قىلىدۇرۇلىدۇ، ئۇنىڭدىكى فانتازىيە شېپ -

قاتارلىقلار مىسال بولالايدۇ. ئىككىنچى، ھاياتلار چۆچەكلىرى. بۇ ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشى ۋە ئىجتىمائىي غايىسىنى ھاياتلارنىڭ ئۈس-تىگە يۆتكەپ خىيالى توقۇپ چىقىرىلغان چۆچەكلەر-نى كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭغا «تۈلكىنىڭ تەقسىماتى»، «كالتە قۇيرۇق چاشقاننىڭ ئاجايىپ سەرگۈزەشتە-لىرى» مىسال بولالايدۇ. ئۈچىنچى، تۇرمۇش چۆچەكلىرى. بۇ فانتازىيە بولمايدىغان رېئاللىقى كۈچ-لۈك چۆچەكلەرنى كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭغا «پادشاھنىڭ يېڭى كىيىمى» مىسال بولالايدۇ. تۆتىنچى، پەننى چۆچەكلەر. بۇ پەن - تېخنىكا بىلىملىرى چۆچەك شەكلى ئارقىلىق بايان قىلىپ بېرىلىدىغان چۆچەك-لەرنى كۆرسىتىدۇ، ئۇ پەن- تېخنىكا تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ مەيدانغا كەلگەن يېڭى تۈردۈر. بۇنىڭغا «ياغاچ ئات»، «ئۇچار گېلەم» قاتارلىقلار مىسال بولالايدۇ.

ئومۇمەن، بالىلار چۆچەكلىرىدىكى خىيال ئاسا-سىز قۇرۇق نەرسە بولماستىن، ئۇ تۇرمۇش ئاساس-غا ئىگە بولغاچقا، بەلگۈلۈك بىر ھەقىقەتنى ئىنكاس قىلىدۇ. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، بالىلار چۆچەك-لىرىدە ئادەملەرنى ھەيران قالدۇرغۇدەك قابىلىيەتكە ئىگە قەھرىمانلار ۋە ئۇلارنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرى تەسۋىرلىنىدۇ. مەسىلەن، «ئەلى بابا ۋە 40 قاراچى» چۆچىكىدە، ئەلى بابانىڭ ۋە 40 قاراچىنىڭ خاراك-تېرى، ئوبرازى جانلىق يارىتىلغان. بەزى بالىلار چۆچەكلىرىدە يەنە ئۆسۈملۈكلەر، جىسىملارمۇ پېر-سۇناژ قىلىپ تەسۋىرلىنىدۇ، ئۇيغۇر بالىلار چۆچەكلىرىدىكى لىرىك ھېسسىياتنى كۈچەيتىش ئۈ-چۈن خەلق قوشاقلىرىنىڭ بەدىئىي ۋاسىتىسى، قا-پىيە ئالاھىدىلىكىنى قوبۇل قىلىپ بۇ ئالاھىدىلىك ئارقىلىق چۆچەك تىلى يەنىمۇ جانلاندۇرۇلىدۇ. با-لىلار يازغۇچىلىرى بالىلار چۆچەكلىرىدىكى ۋەقە-لىكنىڭ تەسىرلىك جانلىق، فانتازىيەلىك بولۇشى ھەم تىلنىڭ شېئىرىي تىلغا ئىگە بولۇشىغا داۋاملىق تىرىشىشى ھەمدە پېرسۇناژلار ئۆزىگە خاس خاراك-تېرىغا ۋە خاسلىققا ئىگە بولۇشى لازىم.

مۇھەررىر: مەرۇپجان مەمتىمىن

ئوبرازى ئۆزىگە خاس خاراكىتېرىغا ھەم خاسلىققا، ئىندىۋىدۇئاللىققا ئىگە بولۇشى، پىسخىكىلىق ئالا-ھىدىلىكى ۋە ياش ئالاھىدىلىكىنى ياخشى يارىتىش زۆرۈر. چۈنكى، بۇ پېرسۇناژلار ئوبرازى بالىلار چۆچەكلىرىنىڭ جان تومۇرى، يىلتىزىدۇر، ئوبراز بول-مىسا، چۆچەك بولمايدۇ. بالىلار چۆچەكلىرى باي-خىيالغا، رېئال تۇرمۇش ئاساسىغا، كۈچلۈك رومان-تىك روھقا، كۈڭۈل ئېچىش خاراكىتېرىغا ئىگە بول-غاچقا بالىلارنى قوزغىتىش رولى بار. بالىلار چۆچەكلىرىنى ئوقىسا ياكى ئاڭلىسا، ئۇلار ئۇنىڭدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن غايىۋى دۇنياغا ئىنتىلىدۇ. ئۇلاردا ئۆز-غايىسى ۋە كېلەچەككە بولغان ئىشەنچىسى كۈچىيى-دۇ. چۆچەكلىرىدىكى ئاجايىپ فانتازىيە بىلەن چىن-تۇرمۇش بىرلەشتۈرۈلگەن ئېسىل چۆچەك بىر تە-رەپتىن بالىلارغا شەيئى ۋە ھادىسىلەر توغرىسىدا قىزىقىش تۇيغۇسى پەيدا قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن بالىلارغا شەيئى ھادىسىلەرنىڭ ماھىيىتىنى تونۇتۇش رولىنى ئوينايدۇ. مەسىلەن، بالىلار «سەرەڭگە سات-قۇچى قىز»، «خاسىيەتلىك نەي»، «يېرىلىك تېشىم» قاتارلىق چۆچەكلىرىنى ئوقۇش ئارقىلىق ۋەقە - ھا-دىسىلەرنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنىپ بېتىدۇ. چۆچەك-تىكى فانتازىيەلىك ئامىللارغا ھەمدە پېرسۇناژلارغا قىزىقىدۇ.

چۆچەكلىرىدىكى شېئىر خىياللار بالىلاردا كەلگۈ-سىگە نىسبەتەن ئۈمىد قوزغىتىدۇ، ئۇلاردا يەنە گۈ-زەل بىر غايە پەيدا قىلالايدۇ. چۆچەكلىرىدىكى تەسىر-لىك، جانلىق تىللارنىڭ بالىلارنىڭ تىل قابىلىيە-تىنى ئۆستۈرۈش، مەنتىقىلىق پىكىر قىلىش ئىق-تىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتە رولى كۆپ. بالىلار چۆچەكلىرىدىن بالىلار باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق، ئەمگەك سۆيەر، ھالال ياشاش ئەخلاقىي - پەزىلەت تەربىيەسى ئالىدۇ. بالىلار چۆچەكلىرى ئوبراز يارىتىش، ئىپادىلەش شەكلى جەھەتتە تۆت تۈرگە بۆلىنىدۇ.

بىرىنچى، سېھىرلىك چۆچەكلىرى. بۇ كۈچلۈك فانتازىيە ۋاسىتىسى ئارقىلىق، بالىلارنىڭ تۇرمۇشقا بولغان ئارزۇ - ئارمانلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان چۆچەكلىرى. بۇنىڭغا «ئىسكەندەر بىلەن ھۆرلىقا»، «خاسىيەتلىك نەي»، «ئالتۇن تۇخۇننىڭ ھېكايىسى»

ئۇنىۋېرسال زۇرنال مۇھەررىرلىرى يېتىلدۈرۈشكە تېگىشلىك سايا توغرىسىدا

نۇرگۈل روزى

(«شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى 830001)

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە ئۇنىۋېرسال زۇرنال مۇھەررىرلىرىنىڭ ھەرقايسى جەھەتتىن ئۆزىدە ھا-
زىرلاشقا تېگىشلىك ساپانى قانداق ئۆستۈرۈشى، نىل قاتارلىق جەھەتلەردە ئۆزىگە قانداق تەلەپلەرنى قويۇش
مەسىلىسى بايان قىلىنغان.

摘要: 本文论述了综合性杂志编辑人员如何提高个人素质,在语言等方面如何要求自己等问题。

1. ئۇنىۋېرسال ساپا يېتىلدۈرۈشكە دىققەت قىلىشى كېرەك. مۇھەررىرلەرنىڭ ساپاسى — مۇھەررىرلەر ھازىرلاشقا تېگىشلىك بولغان بىلىم، ئەخلاق ۋە ئىقتىدارنى كۆرسىتىدۇ. مۇھەررىرلىك خىزمىتى كەسىپچانلىقى، تېخنىكىلىقى، ئەمەلىيەتچانلىقى، ئىجادچانلىقى كۈچلۈك بولغان، كۆپ خىل پەنلەر گىرەلەشكەن ئۇنىۋېرسال ئەقلىي ئەمگەك بولۇپ، جاپالىق، ئىنچىكە، يۇقىرى مەسئۇلىيەتچانلىق ۋە تەقدىم قىلىش روھى بولۇشىنى تەلەپ قىلىدىغان ئەمگەك، بۇ خىزمەتنىڭ خاراكتېرى ۋە ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتى مۇھەررىرلەرنىڭ چوقۇم بىر قەدەر كۈچلۈك بولغان ئۇنىۋېرسال ساپاغا ئىگە بولۇشىنى بەلگىلىگەن. توغرا سىياسىي ساپا، ياخشى ئىدىيەۋى ساپا، ئالىيجاناب كەسپىي ئەخلاق ۋە مول كەسپىي بىلىم — ئۇنىۋېرسال زۇرنال مۇھەررىرلىرى ھا-زىرلاشقا تېگىشلىك بولغان ئاساسىي كەسپىي ساپا. مۇھەررىرلەر يەنە زۇرنالنىڭ خاراكتېرىگە ماس كېلىدىغان يېڭى ئۇچۇر، يېڭى بىلىملەرنى ئۆگىنىشى، قېزىشى، توپلىشى زۆرۈر. 21 - ئەسىر ئۇچۇر دەۋرى، بىلىم دەۋرى. شۇڭا ھەر قايسى ساھەلەردە رىقابەت ئىنتايىن كەسكىن بولماقتا. رىقابەتتە ئۈزۈپ چىقىش ئۈچۈن ھەممە ئادەم تىرىشىسا بولمايدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىۋېرسال زۇرناللىرىنىڭ ياخشى

زۇرنال كىتابچە ياكى مەجمۇئە شەكلىدە چىقىرىلىدىغان، پەن ۋە مەخسۇس ساھە بويىچە خەۋەر، ئىجادىيەت، تەتقىقات ۋە ئىلمىي ئەمگەك نەتىجىلىرىنى ئېلان قىلىدىغان قەرەللىك نەشر بۇيۇمى. ئۇ كىتاب-تىن كېيىن مەيدانغا كەلگەن بىلىم ۋە ئۇچۇر خاراكتېرى كۈچلۈك تاراتقۇ. كومپيۇتېر تېخنىكىسىنىڭ نەشرىياتچىلىق ساھەسىدە كەڭ كۆلەمدە قوللىنىشىغا ئەگىشىپ زۇرنالچىلىق ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىپ، رەڭسىز مۇقاۋىدىن رەڭلىك مۇقاۋىغا، ئىچ بەتلىرى رەڭلىك بولۇشقا باشلىدى، تۈرلىرى كۈنسىيىن كۆپىيىپ ھەر ساھە، ھەر كەسىپتىكىلەر-نىڭ ئۆز ئالدىغا زۇرناللىرى پەيدا بولدى. ئۇنىۋېرسال زۇرناللىرى سەھىپىسىنىڭ موللۇقى، ژانىرنىڭ سەرخىللىقى، مەزمۇنىنىڭ رەڭدارلىقى، بىلىم بېرىش دائىرىسىنىڭ ئۇنىۋېرساللىقى، ئوقۇرمەنلەر قاتلىمىنىڭ كۆپلۈكى، يەنى ھەرخىل ياش، جىنس، كەسىپتىكىلەرگە ماس كېلىشتەك ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن بازار ئىگىلىكى دەۋرىدە قىزغىن قارشى ئېلىشقا ئېرىشىپ كەلمەكتە، شۇنداقلا ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئۇنىۋېرسال زۇرناللارغا بولغان تەلپى كۈندىن كۈنگە كۈچىيىپ بارماقتا. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىۋېرسال زۇرنال مۇھەررىرلىرىگە قويۇلىدىغان تەلەپمۇ كۈنسايىن يۇقىرىلىماقتا.

ستەلمەيدۇ. ئۈنۋېرسال ژۇرنال مۇھەررىرلىرى يە - نە ھەرخىل ژانىردىكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنى، كى - تابىلارنى ئوقۇپ، ئۆزىنىڭ ئەدەبىي ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن ئەدەبىيات دۇنيا - سىدىكى يېڭى ئۇچۇرلارغا دىققەت قىلىشى، مۇھەر - رىر بولۇش سۈپىتى بىلەن باشقىلارنىڭ يازغانلىرىنى ھەممە تەرەپتىن تەھلىل قىلالايدىغان، ئۇنىڭ مېخى - زى بىلەن شاكىلىنى ئايرىيالايدىغان، شۇ ئەسەرنىڭ ئوقۇرمەنلەرگە بېرىدىغان ئېستېتىك زوقى ۋە ئىج - تىمائىي تەسىرىگە ھۆكۈم قىلالايدىغان بولۇشى كې - رەك. شۇنىڭدەك ئوقۇرمەنلەرگە تېخىمۇ ياخشى مۇلازىمەت قىلالايدۇ.

3. يۇقىرى كەسىپى ئەخلاق يېتىلدۈرۈشكە ئەھمى - يەت بېرىشى كېرەك. ئۈنۋېرسال ژۇرنال مۇھەررىر - لىرى نام - ئاتاق، پايدا - مەنپەئەت قوغلاشماي سەمىمىي سادىقلىق بىلەن ژۇرنال چىقىرىپ، ئاخبارات - نەشرىيات ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ۋە كۈچ - قۇدرىتىنى بېغىشلە - شى لازىم. بۇ - لايىقەتلىك مۇھەررىرنىڭ كەسىپى ئەخلاقىنىڭ بىرىنچى ئورۇندىكى پىرىنسىپى. يەنە بىر جەھەتتىن، مۇھەررىرلەر ماقالە - ئەسەر تاللاشتا ئوخشاش كۆزدە قارىشى، چۆپقەتچىلىك، يۇرتۈزلىق قىلماسلىقى، مۇناسىۋەتكە قاراپ ئىش قىلماسلىقى، ئادىل بولۇشى كېرەك. كەسىپداشلار ئۆزئارا ھەم - كارلىشىپ كۈلەپكىتىپنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى جا - رى قىلدۇرۇشى، مۇھەررىرلەر بىلەن ئاپتورلار ئۆز - ئارا ئىتتىپاقلىق ۋە ھەمكارلىقنى كۈچەيتىشى، ئۆزئارا ئۆگىنىپ بىر - بىرىنى تولۇقلاپ ۋە ئىلگىرى سۈرۈپ، رىقابەت داۋامىدا ژۇرناللارنى تېخىمۇ ياخشى باشقۇرۇش ۋە سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش يولىدا بىرلىك - تە تىرىشىشى لازىم. بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدە پەن - تېخنىكىنىڭ كۈندىن كۈنگە يېڭىلىنىشىغا ئەگە - شىپ، يېڭى بىلىم، يېڭى تېخنىكا، يېڭى ئۇچۇرلار ئۈزلۈكسىز بارلىققا كەلمەكتە ئۈنۋېرسال ژۇرنال تەھرىرلىكىگە قويۇلدىغان تەلەپ بارغانسېرى يۈ -

چىققان - چىقىمىغانلىقى ئۇنىڭ بىلىم بېرىش خاراكتېرىنىڭ كۈچلۈك - ئاجىزلىقى بىلەن بىۋا - ستە مۇناسىۋەتلىك. ئۈنۋېرسال ژۇرناللارنى ياخشى چىقىرىش ئۈچۈن، مۇھەررىرلەر ژۇرنالنىڭ ئۈن - ۋېرسال بىلىم بېرىش، يېتەكلەش خاراكتېرىنى كۈچەيتىشى زۆرۈر. ھازىر ئالاقە تورى ۋە باشقا تىللاردىكى گېزىت - ژۇرناللار، كىتابلاردىن پايدىلى - نىپ بىلىم توپلىغىلى، ئۆگەنگىلى بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇھەررىرلەر توردىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىشى زۆرۈر. ھازىر توردىن پايدىلىنالمىدىغان مۇھەررىر لايىقەتسىز، «ساۋاتسىز» مۇھەررىر ھېسابلىنىدۇ، چۈنكى تور زور بىلىم كانى بولۇش سۈپىتى بىلەن تۇرمۇشىمىزنىڭ، خىزمىتىمىزنىڭ مۇھىم تەركى - بى قىسمىغا ئايلاندى. مۇھەررىرلەر توردىن ياخشى پايدىلىنالمىسا، بىلىمى موللىشىدۇ؛ تەپەككۈرى چوڭ - قۇرلىشىپ، يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ ئوقۇرمەنلەرگە تېخىمۇ ياخشى مۇلازىمەت قىلىش مەقسىتىگە يېتەلمەيدۇ.

2. تىل - يېزىق ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك. تىل - ئىنسانلارنىڭ مۇھىم ئالاقە قورالى، نەشرىياتچىلىقنىڭ بىرخىل شەكلى بولغان ژۇرنالچىلىقمۇ تىلنىڭ مۇھىم مەۋ - جۈدىيەت شەكلى. ئاپتور بىلەن ئوقۇرمەن ئوتتۇرد - سىدا تىل ئارقىلىق ئىدىيە، ئۇچۇر ئالماشتۇرۇلىدۇ. بىزگە مەلۇمكى، ئۈنۋېرسال ژۇرنال تەھرىرلىكى ماقالە تاللاش، ھەجىم جەھەتتىن بىر تەرەپ قىلىش، ئىزاھلارنى سېلىشتۇرۇش، تىلغا ئىشلەش، جۈملە قۇرۇلمىسىنى مۇۋاپىقلاشتۇرۇش، تىنىش بەلگىلە - رىنى جايدا قويۇش قاتارلىق ئىش ھالقىلىرى ئار - قىلىق پۈتمەيدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاساسلىق ھالقا ما - قالە تىلغا ئىشلەشتۈر. ماقالىنىڭ تىل سەۋىيەسى شۇ ماقالىنىڭ ئاساسلىق سەۋىيەسىنى بەلگىلەيدۇ، ماقالە ئاپتورنىڭ مۇددىئاسى ئاپتورنىڭ ئۆزىگە روشەن بولغىنى بىلەن ماقالە تىلى ياخشى بولمىسا بۇنداق مۇددىئا ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېڭىغا تەسىر كۆر -

قىرى بولماقتا. بىر ياخشى ئۈنۈم بىر سال ژۇرنال مۇ. ھەر بىرىنىڭ يېتىلىپ چىقىشى يۇقىرىقى سا. پالار بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، بەلكى بۇنىڭدىنمۇ كۆپ جەھەتتىكى ساپالارنىڭ بىرىكىشىدىن ھاسىل بولىدۇ.

4. يۇقىرى سىياسىي ساپا يېتىلدۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك. سىياسىي ئۆتكەل ژۇرنالنىڭ ئىدى. يەۋى، ئىلمىي، بەدىئىي ئۆتكەلنىڭ يادروسى. ئۇ گېزىت - ژۇرنال باشقۇرۇشتا ئالدى بىلەن ئىگە. لەشكە تېگىشلىك مۇھىم ئۆتكەل. بۇ ئۆتكەلنى ياخ. شى ئىگىلەش گېزىت - ژۇرناللاردا سىياسىي مەسە. لە چىقماستىنلا كېيىنكى قىلىشنىڭ ئاچقۇچى. بۇنداق بولۇشنى مەنئى مەھسۇلاتلارنىڭ پەۋقۇلئاددە خاراكتېرى بەلگىلىگەن. مەنئى مەھسۇلاتلارنىڭ پەۋقۇلئاددە خاراكتېرى شۇكى، ئۇ ھامان بىر خىل سىياسىي خاھىشنى ئىپادىلەپ، كىشىلەرنىڭ ئىدى. يەسى، كىشىلىك قارىشى ۋە قىممەت قارىشىغا، ئەخلاق - پەزىلىتى، تۇرمۇشى ھەم مەجەز - خۇلقى قاتارلىق تەرەپلەرگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ياخشى مە. نىۋى مەھسۇلاتلار كىشىلەرنى ئىلھاملاندۇرۇپ ئالغا ئىنتىلدۇرىدۇ. ناچار مەنئى مەھسۇلاتلار بولسا ئۇ. مىدىئەلەندۈرۈپ چۈشكۈنلەشتۈرىدۇ، بولۇپمۇ ياش ئەۋلادلارغا ئاسانلا يامان تەسىر يۇقىدۇ. ھەرقانداق ژۇرنالنىڭ سىياسىي خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولىدىغان. لىقى شەك - شۈبھىسىز. لېكىن، بەزىلىرىنىڭ بۇ خۇسۇسىيەتنى ئېنىق بولىدۇ، بەزىلىرىنىڭ ئېنىق بولمايدۇ. مەسىلەن، ئىلمىي نەزەرىيەۋى، كەسپىي يېتەكچىلىك، ئېقىم مەسىلىلىرى خاراكتېرىدىكى ژۇرناللارنىڭ سىياسىي مەزمۇنى ناھايىتى ئېنىق بولىدۇ. مەدەنىيەت تۇرمۇشى، بولۇپمۇ قەدىمكى مەدە. نىيەت ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ماقالە - ئەسەرلەرنىڭ سىياسىي مەزمۇنى ئۇنىڭ كىشىلەرگە بەرگەن تەسى. رىدىن مەلۇم بولىدۇ. ھەتتا ئىجتىمائىي ئۈنۈم توپ. لىنىپ مەلۇم دەرىجىگە يېتىپ خاھىش بولۇپ شە. كىللەنگەندە ئاندىن ئىپادىلىنىدۇ. بۇ، سىياسىي.

لىكىنىڭ ئەكس ئەتتىش دەرىجىسى ۋە ئۈنۈم مەسە. لىسى. لېكىن مەنئى مەھسۇلاتنىڭ سىياسىي خۇ. سۇسىيەتنىڭ ئويىپىكىتىپ مەۋجۇتلۇق ئەمەلىيەت. نى ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇ.

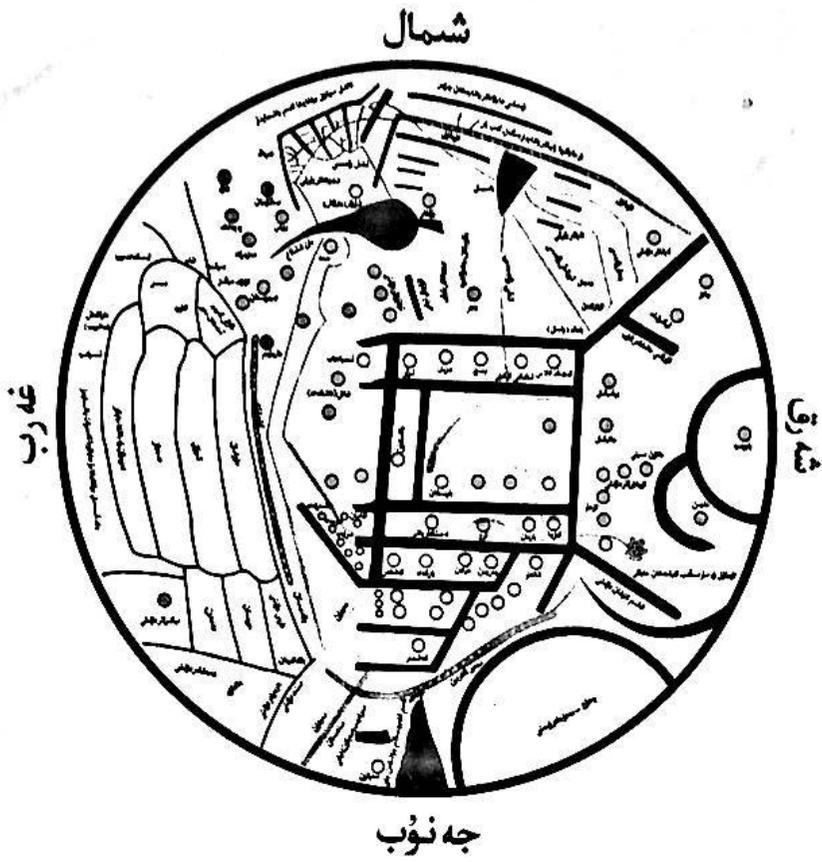
جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كو. مىتېتى، گوۋۇيۈەن «مەتبۇئات خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى قارار» دىدا: «ئېلىمىزنىڭ مەتبۇ. ئات ئىشلىرى كاپىتالىستىك ئەللەرنىڭ مەتبۇئات ئىشلىرى بىلەن تۇپتىن ئوخشىمايدۇ، ئۇ پارتىيە رەھبەرلىكىدىكى سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى. خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت تۈپ قانچىدا چىڭ تۇرۇپ، ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسىنى تەشۋىق قىلىش، ئىقتىساد ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا پايدىلىق بولغان بارلىق پەن - تېخنىكا ۋە مەدەنىيەت بىلىملىرىنى تارقىتىپ، خەلقنىڭ مەنئى مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى بې. يىتىشى كېرەك» دەپ كۆرسىتىلگەن.

سىياسىي ئۆتكەل دېگەن سۆزدىكى «ئۆتكەل» نىڭ مەنىسى كۆپ تەرەپلىملىك بولىدۇ. ئۇنىڭدا سىيا. سى ساۋات جەھەتتىن مەسىلە چىقماستىنلا كۆزدە تۇتۇلۇپ قالماي، ژۇرنال مەزمۇنىنىڭ سىياسىي يۆ. نىلىشى، سىياسىي مەيدانى، سىياسىي كۆز قاراش جەھەتتە مەسىلە چىقماستىنلا كۆزدە تۇتۇلغان. سىياسىي ئۆتكەلنى ياخشى ئىگىلەش مۇھەررىرلەر، بولۇپمۇ باش مۇھەررىرنىڭ سىياسىي ساپاسى، كەس. پىي سەۋىيەسى ۋە ئىقتىدارىنى سىنايدىغان مۇھىم سىناق. مۇھەررىرنىڭ سىياسىي، كەسپىي ئەخلاقى. نىڭ مۇھىم ئۆلچىمى. بۇ جەھەتتە مەسىلە كۆرۈلسە چوڭ چاتاق چىقىدۇ. شۇڭا بۇ يۈكسەك مەسئۇلىيەت. چانلىق ۋە سەگەكلىكنى تەلەپ قىلىدۇ.

مۇھەررىر: ھەزرىتى ئەلى بارات

بہر س خنڈہ تہ نشندہ زرتہ ماشای چہ من حاجت
 چہ ناپی بولمانا بیے زحلی فناخہ نہ بخورن حاجت
 گھر نزاری قدی رہنایے کو لگوں پوشن ڈوہ ڈوہ
 کو لولہ قالما دی بر گے گولی سہوی سوزن حاجت
 بہ لادہ شدہ کی نہ ڈوار پلرنکٹ حالنی سورما کٹ
 کی ناندانے کو لولہ پنے بولہ لولہ پنے کو کلن حاجت
 سہرہ رواقی سابا یہ تگوزدی زولفوکٹ تار من بولی
 مونڈر زولدی نام، بولما دی موشکی خورن حاجت
 سونال نہ لیلہ بوزور کے یغلا ماقدن ہے غورہ زما خضر
 دہلہ رنوستہ فادوسوم، ماگٹوہ بیسی قرون حاجت
 زلیجی کولش نین قلدی سہ موشی شقی خاکسہرہ
 بولیکٹن دہر کم نول یوسونے نول بہر وہن حاجت
 جئون بازار دہرہ سٹالغمنکٹ بانسی نولدورہ
 بہ خانہ ناما دملار بوق تکندوک ماؤورن حاجت
 بونوشی نوستی تمنی ناسٹ کو یغناش لاکھارہ
 شہدی شتقہ نا پوت بی گورہ کون حاجت
 رو فقار بے رو پارانی سن مانغہ تامل زہنہارہ
 حوب شگلہ بارغاندہ نے سن حاجت نے من حاجت
 نہ ڈوایے، یازنٹ ناسنہ سنکٹ توفراغی بولوکٹ
 ساکنا زدی نے سرھل اوڈوے شہ حروپی ڈو من حاجت

چون ڈاد سنا میل کورہ رسن جانے زارمنی
 تلہ رسن بہر بولے بوزماق بوزولغان رو رگا رگہ منے
 ذلک بداد من گہر چہ منی خاکے غو بار نولدوم
 تلہ رسن تابا عیلا روتیا لھقا غو بار منے
 شت نہ رسن بہر ڈوئی تو شکج نویے ہم زخنی ہم کو یکن
 چو گورستان گہ دا یے سرزور گہی شہی من زارمنی
 دہرکٹ قای ساری نہ زیم نہ کولٹ باکا بوق تختیار مانخر
 قوزانگلگہ بہر شرن نسانی تختیار منے
 تو گندی شکی کو لگوں نہ دی قائلش زہ لھہ رائیے یوز
 ذلک زولمی بدہل قلدے نوزان بہر بہر حارمنی
 دیار کم نہ حلی بہر لہ یاردن باشمغہ یوز ہمنہ تہ
 نہ تاک باشم نالکپ ترم، تو یوب یارو دیارمنی
 ہدیام بادہ سدن سرگہ زامن نہ سر وندی ساقیے
 قورہ قہ زہ حری قائل تو یے داغی وہ فز نہ تہ خومارمنی
 یامان حالغہ بانغری مانغہ نایے ہر کمر کم کور گہیے
 بانغریہر گالہ سدن قانغا بولغانغان نوزارمنی
 جہان تہ کچی قلمایے چو کچی سماق مونکن نہر ستورہ
 نہ ڈوایے قلم منے نازاد نوزرہ پ یوق بارمنی

شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى

TRIBUNE OF SOCIAL SCIENCES IN XINJIANG

国内统一刊号: CN65-1147/C
邮发代号: 58-137
地址: 乌鲁木齐市金银大道新闻大厦
9楼《新疆社科论坛》杂志社
邮政编码: 830002
E-mail: munberim@sina.com
电话: (0991) 7879735
定价: 6.00元
印刷: 新疆新华印刷厂

دۆلەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى: CN65-1147/C
مۇشتەرى قوبۇل قىلىش نومۇرى: 58-137
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى ئالتۇن-كۈمۈش يولى ئاخبارات سارىيى
9-قەۋەت «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى» تەھرىراتى
پوچتا نومۇرى: 830002
E-mail: munberim@sina.com
تېلېفون: 0991-7879735
يەككە باھاسى: 6.00 يۈەن
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

ISSN 1673-1476

9 771673 147057